Ahmet M. Rahmanović

CRNA DUŠA

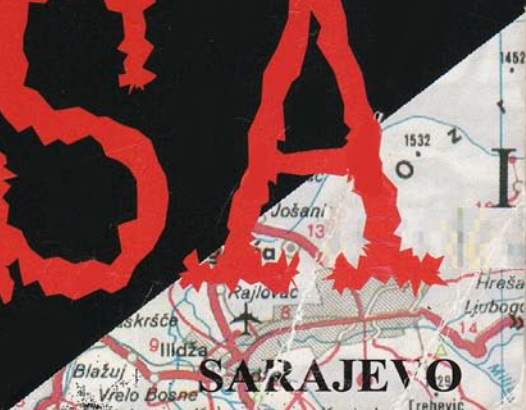

Ahmet M. Rahmanović

CRNA DUŠA

SARAJEVO 1992. - ČIKAGO 1998.

Ahmet M. Rahmanović
CRNA DUŠA

Izdavač
ZAMBAK, ČIKAGO

Za izdavača
ESAD BOŠKAILO

Recenzija
TVRTKO KULENOVIĆ
MUGDIM KARABEG

Lektor
UZEIR KRUPALIJA

Korektor
SENAD AGIĆ

Štampa: Chemigraph, Čikago

Predsjednicima i vladama velikih svjetskih sila i njihovim marionetama u UN-u, koji su, raspolažući apsolutnom svjetskom vojnom i ekonomskom silom, dozvolili i doprinijeli da se nad malim narodom bosanskih Muslimana, u praskozorje XXI stoljeća, izvrši genocid.

Moliću Dragog i Jedinog Boga da bude pravedan prema njima.

Sve se nije desilo kao u priči koja slijedi.

Sve što se stvarno desilo bilo je gore.

SADRŽAJ

GLAVA I 7

GLAVA II 94

GLAVA III 153

GLAVA IV 176

O KNJIZI 357

GLAVA I

- Možeš li zamisliti koliko žena sad' u Evropi vodi ljubav? - prošaputa Musa.

- Šta kažeš?

- Rekoh, možeš li zamisliti koliko žena u Evropi sad' vodi ljubav?

- Šta ti je Musa? Kakve žene, kakva Evropa?

- Dobro, nemoj cijelu Evropu. Uzmi samo skijaške centre u Italiji i Austriji. Čovječe! Cijeli dan skijanje. Naveče tuširanje, oblačenje, odlazak na večeru. Poslije toga na ples ili na bazen. I, ako je vremenski pomak jedan sat, - Musa pogleda na sat - bila je ponoć. - Sad je tamo oko jedanaest naveče. Upravo su se vratili u sobe. Svježi, preplanuli, puni snage i radosti. U kosi miris snijega. Nema briga, problema. Samo seks. U spavaćoj sobi, u kupatilu...

- Musa, ako se izvučemo iz ovog, vodim te na posmatranje.

- Je l' da posmatram gole žene?

- Nije, nego da tebe posmatraju psihijatri, budalo. Nisi normalan.

- Ja nisam normalan? Zato što bih više volio da sam u nekom skijaškom centru sa curom, nego što ovdje, sa vama, nosam glavu u torbi već tri godine? Ja nisam normalan?

- Smirite se. Sad bi trebali početi.

- Eto im rata i junaštva! Sakriju se u vukojebinu i granatiraju.

Kanonada je počela malo iza ponoći. Romantična tišina hladne

zimske noći je netragom nestala i zamijenilo ju je hujanje višecijevnih bacača raketa i detonacije ispaljenja dalekometnih topova. Muzika? Noseći smrt prema dalekom Sarajevu, granate su ostavljale vatreni trag na kristalno čistom zimskom nebu. Detonacije ispaljenja su su odbijale od okolnih brda i ponovo, izgubivši prvobitnu jasnoću i mnogostruko uvećane, u zaglušujućoj buci, vraćale se u dolinu. U pauzama između detonacija vladala je nestvarna, mrtva tišina. Kratka čistina dijelila je šumu od visokih stijena koje su se vertikalno penjale uvis i jasno ocrtavale na horizontu. Iznad stijena, na visoravni su se nalazili četnički položaji. Litica je predstavljala prirodnu barijeru i neprelazan bedem svakome ko se namjeravao popeti gore. Jedna uska, strma stazica na lijevoj strani, bila je minirana. Devetorica ljudi ležali su na ivici šume i zavinutih glava pažljivo osmatrali horizont. Hladna mjesečeva svjetlost se odbijala od bijelih ogrtača koje su nosili preko uniformi. Na glavama su imali bijele kape sa uskim prorezima za oči. Bilo je hladno i para od disanja se izvijala kao dim cigarete.

Hamza je šapatom smirivao uzbuđenog Kapetana:

- Dobro je, dobro je, Generale. Niko ti ne kaže da ti nisi glavni!

- Ma slušaj ti mladiću. Ja sam odgovoran za ove ljude i za akciju.

- Ama, Generale, - Hamza je govorio malo umorno i polahko kao da ubjeduje dijete. - Niko ti ne kaže da nisi. Samo ovo je malo drugačije nego što si ti učio u školi. Mi smo zajedno skoro tri godine, i budi siguran da ćemo i ovo dobro odraditi. Ako hoćeš s nama, bujrum, ako nećeš, ostani i čuvaj odstupnicu. Niko ti neće zamjeriti. Je l' tako?

- Tako je Hamza.

- Skrati više priču, daj da se ide.

- Hajde Hamza, nećemo do sutra ovdje.

- Dobro je! Idemo! - Hamza zaboravi na Generala i okrenu se ljudima - Dado, uzmi Senada i Dinu, krenite lijevo. Jedno trideset metara. Imate jedan višecijevni. Možda desetak četnika. Mustafa, ti, Kemo i Sakib pođite desno. Računajte na desetak. Ideš li Generale? Ideš! Dobro. Ti, Musa i ja ćemo u sredinu. Imamo glavnu zemunicu i

par višecijevnih. Dado i Kemo, ima da presiječete rovove. Kako? Zatrpaj ih, ne interesuje me. Mi ćemo biti u buli i neću da mislim na leđa. Da uporedimo satove. Mi počinjemo prvi. Nemoj da neko opali prije. Mislim da je dosta dvadeset minuta za penjanje. Gledajte da budete tamo. Kad završimo posao, imamo desetak minuta za povlačenje prije nego njihova artiljerija sa drugih položaja skonta šta se dešava i ospe po nama. Pitanja? Odlično! Nastojte da ne pravite buku.

Bijele sjene se razdvojiše i nečujno krenuše prema stijenama. Hamza zovnu Dadu:

- Slušaj, ako već ostaješ, pregledaj sve dobro. Neću da ostane ni jedan iza nas. Jasno?

- Ko suza, - divlje se isceri.

Hamza krenu ravno. Stiže Kapetana i Musu. Uz put provjeri da li mu je automat dobro pričvršćen na ledima. Opipa kašikare na bokovima.

- E moj Generale, nije ti ovo vojna vježba pa da komanduješ - *Ostav - ponovo,* - Hamza je pričao sam sa sobom. General je bio u stvari Kapetan, profesionalni oficir koji se nedavno, nakon mnogih peripetija, uspio prebaciti u Bosnu i uključiti u borbu. Bio je čovjek strogih moralnih ubjeđenja, spartanski odgojen i obučen za profesionalnog vojnika. I to mu je, s gorčinom pomisli Hamza, najveći nedostatak. Nijedan rat u istoriji nije bio kao ovaj. Osvajači su, obično, imali za cilj zauzimanje teritorije, poražavanje neprijatelja, itd. U ovom ratu četnici su imali za cilj ubijanje cijelog naroda. Svijetu to nije jasno. Hamza se prisjeti uzaludnih nadanja da će Svijet intervenisati i prekinuti pokolj koji je činila soldateska bivše JNA.

- Hoće li biti intervencija? - i Musa je pričao sam sa sobom šapučući sebi u bradu. - Hoće, biće intervencija. Samo neće intervenisati Šesta flota već Prva sjebana udarna. Dobro sam ovo skont'o: prva sjebana udarna diverzantska grupa. Kad bi čete čule ovo ime na engleskom, usrali bi se. Biće njima intervencija. Ovim ovdje za dvadeset minuta. A i ostali će doć' na red.

- Šta kažeš, Musa? - upita ga Kapetan.

- Nešto dumam hoće li biti intervencije.

- Ništa od toga sine, zaboravi.

- Biće intervencija Kapetane, vidjećeš ubrzo.

Stigoše do stijena i počeše se penjati. Stijene su bile hladne i glatke. U početku nisu imali većih problema, ali kako su napredovali bilo je sve teže i teže. Nekoliko metara prije vrha našli su se u malenom procjepu iz kojeg nisu mogli dalje. Stijene su bile prekrivene glatkim slojem leda koji se nakupio poslije jučerašnjeg škrtog sunca. Morali su nazad. Musa je tiho kleo. Polahko se spustiše nekoliko metara niže i krenuše u desnu stranu. Sad su bili bolje sreće.

Hamza se penjao oprezno i polahko, trudeći se da ne misli na predstojeću akciju. Sve misli i pokreti su mu bili usredsređeni na liticu koja se nadnijela nad njim. Uskoro se našao ispod samog vrha. Od visoravni ga je dijelilo još samo nekoliko metara. Ali, dalje se nije moglo. Glatki, sjajni led prekrio je potpuno stijene i on je uzalud pipao rukama pokušavajući da otkrije i najmanju izbočinu za koju bi se mogao uhvatiti. Musa i Kapetan ga stigoše.

- Šta je Hamza, hoćeš li da te ja poguram? - Musa je govorio tiho kroz zube.

Hamza ga i ne pogleda. Sasvim koncentrisan na stijene ispred sebe nije ni registrovao Musin cinizam.

- Samo polahko, samo polahko. Ostali su već na svojim mjestima i sigurno čekaju na znak.

Osjećao je da mu je planina na leđima. Disao je sporo i duboko.

Grudima se naslonio na glatke stijene, i zavinute glave, posmatrao ivicu koja se nalazila skoro na dohvat ruke. Nije se pomjerio skoro dva minuta.

- Šta radi do đavola? - Kapetan gurnu Musu. Ovaj mu dade znak prstom da šuti.

Hamza je posmatrao stijene iznad sebe. Ostali su na svojim mjestima. Skoro je vidio Dadu, Kemu, Dinu,... kako leže ispred četničkih položaja čekajući njegov znak. A on stoji ovdje k'o idiot. Zar

će ga ova dva-tri metra zaustaviti? Da završe na ovoj glupoj litici? Skoro je osjećao kako mu adrenalin nadire u tijelo. Mala tvornica za prizvodnju adrenalina negdje duboko u mozgu funkcionisala je besprijekorno. Kažu, kad bi se mogao vještački napraviti, adrenalin bi bio najjača droga na svijetu.

- Idemo, Hamza, idemo, - prošaputa sam za sebe i okrenu se. Skide rukavice i doda automat Musi.

- Idemo, - podiže ruke koliko je mogao uvis.

- Znao sam, - za sebe prošaputa Musa.

Sad. Hamza se ispravi, i zabi nokte u led iznad sebe. Svu snagu svojih osamdesetak kilograma prenese na deset noktiju i povuče tijelo nagore. Držeći se na lijevoj ruci izbaci desnu naprijed i ponovo se noktima uhvati za led. Jednom, još jednom. Osjećao je kako mu se led poput igle zabija pod nokte a znoj natapa uniformu. Još malo. Još jedan korak. Samo još jedan. Polahko i nečujno prebaci se preko ivice. Leži na stomaku i pokušava da dođe do daha. Izviri preko rukava. Četnička zemunica je bila tu. Ravno ispred. Okrenu sa nazad, nagnu preko ivice litice i dade znak Musi. Musa uze automat za cijev i baci ga uvis. Hamza ga uhvati. Otkopča kožni remen i zaveza ga za najuži dio kundaka. Držeći automat za cijev spusti ga niz stijene. Kapetan se pope Musi na ramena i uhvati za remen. Hamza povuče. Kapetan se držao jednom rukom za remen a drugom pridržavao za stijene. Uskoro se i on prebaci na ravno. Nadovezavši sva tri automata jedan na drugi, izvukoše i Musu. Ispred njih se nalazila zemunica.

Pripremajući se za rat u Bosni i Hercegovini, bivša JNA, a sada četničko-teroristička soldateska, je pod izlikom vojnih vježbi, građevinskim mašinama, rovokopačima i buldožerima ukopala artiljerijske položaje oko Sarajeva i drugih gradova u Bosni i Hercegovini, prokopala nove puteve i organizirala snabdijevanje svih položaja.

Debela brvna zemunice su virila oko jednog metra iznad zemlje. Sa desne strane i iza zemunice bili su rovovi koji su povezivali ovu sa drugim zemunicama na položaju. Iza rovova višecjevni bacači raketa. Iz zemunice je dopirao tihi žamor. Hamza se primače Kapetanu.

- Uzmi vrata na lijevoj strani! - prošaputa. - Imaš li kašikare?

Kapetan klimnu glavom. Hamza se puzeći okrenu Musi.

- Uzmi desna vrata, ja idem ravno! Čekaj na mene! - Kucnu ga po ramenu.

- Kreći.

Tri bijele sjene se razdvojiše i puzeći krenuše naprijed.

Hamza je krenuo oprezno. Nakon nekoliko metara puzanja shvati da je prošlo već suviše vremena i da možda neće stići na vrijeme. Bojao se za Dadu. On sigurno neće čekati suviše. Pakao i igranka mogu početi svake sekunde.

- Ko ga jebe! - promrmlja za sebe, skoči poguren i potrča naprijed. Tih tridesetak metara učiniše mu se predugački, a njegovi koraci suviše kratki. Kao da je stajao u mjestu. Trideset metara za život ili za smrt. Trideset metara za smrt, smrt...

U trku je znao da je uspio, da je stigao na vrijeme. Zadnjih dva-tri metra baci se i dokotrlja do zida zemunice. U trku je skinuo kašikare.

- Šta je ovo! Gdje je prozor! Mora biti ovdje. Mora, mora! Gledaj, gedaj, traži, traži!

Grozničavo je pipao zid zemunice. Nije bilo prozora. Nije mogao ubaciti kašikare. Iz zemunice je dopirao prigušen smijeh.

- Čekaj! Šta je ovo!

Napipa gredu dužine tridesetak centimetara. Bila je uglavljena između drugih, mnogo dužih greda. Normalno. Neće držati otvoren prozor na minus trideset. Kako nije na to mislio? Koliko god pokušavao da preduprijedi sve moguće probleme uvijek je postojao neki propust. Sad, sad! ! Uspravi se. Snažno zamahnu nogom i udari u gredicu. Bio je u pravu. Debela kratka gredica je bila u stvari prozor koji sada, sa treskom, uleti unutra. Hamza na brzinu pobaca pripremljene kašikare kroz uzani otvor trudeći se da ih baci u svim smjerovima. Iz zemunice se začuše divlje psovke a zatim odjeknuše detonacije. Odmah zatim odjeknuše eksplozije iz pravca drugih zemunica. Hamza se škrto osmjehnu i potrča ulijevo prema ulazu u zemunicu. Sudari se sa

Kapetanom. Umalo ne zapucaše jedan na drugog.

- Šta je, Generale?

- Nema vrata na ovoj strani.

- O, jebo te! - potrčaše prema Musi.

- Musa, mi smo. Mi smo.

Musa je zauzeo položaj na grudobranu rova, bočno od ulaza u zemunicu. Vrata na zemunici se otvoriše i nekoliko prilika pokuša da istrči napolje. Musa ih presiječe rafalom. Trojica padoše, a ostali se baciše nazad u zemunicu. Kapetan otkopča kašikare i ubaci ih kroz vrata. Baciše se na zemlju. Samo što detonacije odjeknuše, Hamza zgrabi automat i uleti u zemunicu.

- Čekaj Hamza. Čekaj budalo!!!

Kasno. Hamza je uletio u zemunicu i bacio se na pod pored vrata. Iz dubine zemunice odjeknuše rafali. Hamza odgovori dugim rafalom šarajući po prostoriji. Krici i krkljanje. Zatim, zavlada tišina. Dim baruta štipa za oči. Hamza ustade. Kroz dim, više nasluti nego što vidje, neko kretanje u uglu i ispali još jedan rafal. Ponovo tišina. Utrčaše Kapetan i Musa.

- Hamza, jesi l' dobro? Hamza!!!

- Dobro je, Musa. Dobro je.

- Huh! Jebali smo im majku.

- Jesmo Musa, jesmo, - Hamza je nervozno šetao prostorijom pažljivo razgledajući. Na podu, pored peći, u poluležećem položaju, jedan četnik je tiho stenjao. Stomak mu je bio raznesen i on je rukama pokušavao da zadrži crijeva. Šutke ih je posmatrao. Ne prilazeći, Hamza mu ispali rafal u glavu.

- Ne Hamza!!! - vrisnu Kapetan.

- Šta bi ti? Da ga ostavimo da umire satima?

Kapetan ušuti. Prašina se polahko slijegala. Težak miris baruta natjera ga na kašalj. Petnaestak mrtvih tijela je ležalo u raznim

položajima. Kako je koga smrt zatekla. Jednom bradatom četniku, koji leži na primitivnom krevetu, glava visi prema podu. Iz gelerom prerezanog vrata ističe krv i pravi crno-crvenkastu lokvicu na zemljanom podu. Krajevi lokvice se već zgrušnjavaju i postaju skoro crni. Na stolu poluprazna rakijska flaša, nekoliko neotvorenih konzervi i kutija cigareta.

Hamza otvori jednu konzervu i poče da jede prstima. Znao je da su obavili zadatak. Nisu više dopirali ni pojedinačni pucnji iz okoline. On završi sa jelom i odgurnu konzervu. Konzerva pade sa stola i njen pad muklo odjeknu u prostoriji. Zapali jednu cigaru. Musa odgurnu mrtvog četnika sa klupe pored bureta sa vatrom i sjede. Zapali i on. Uskoro začuše tihe glasove njihovih drugova koji su dolazili.

Bahnuše u zemunicu. Poskidaše kapuljače sa lica. Preplanuli, raščupani, nasmijani. Oči im plamte sjajem života. Dijelom od zadovoljstva zbog uspješno završene akcije, a dijelom zbog prestanka uvijek prisutnog straha prije polaska na izvršenje zadatka. Hamzi se učiniše kao veselo društvo na zimovanju. Nekolicina priđoše vatri koja je gorjela u buretu koje je služilo kao peć. Jedan odgurnu Musu u stranu, pa i on sjede.

- Jebali smo im majku. Nisu se nadali da neko može proći.

- Ma bi l' se ti nadao na minus trideset.

- Noćas zec i lisica skupa spavaju.

- Daj te cigare sa stola.

- Je l' ko ranjen?

- Niko, - odgovori Kemo cereći se. - Mislim da smo ih koknuli skoro četrdeset.

- Opa!

- Opa, opa!

- Vidi ovog, k'o živ.

- Jest sprijeda. Pogledaj mu leđa.

Miris duhana ispuni prostoriju i uskoro nadjača miris baruta.

- Hej, gdje vam je Dado?

Niko ne odgovori. Hamzine obrve se sastaviše. - Je l' opet ost'o? Par momaka klimnu glavom. Ostali su nevoljko gledali u pod. Napolju se začuše koraci i u zemunicu, k'o iz praćke izbačen, upade krupan četnik. U panici nekolicina se baci na pod hvatajući oružje.

- Dobro je mangupi, dobro je!! - Dado se cerekao iza četnikovih leđa.

- Da vam nema Dade da se brine o vama davno bi svi riknuli, - okrenu se Hamzi, - Haa, gledaj koga sam nam doveo! Hajde Hamza, kaži nešto.

- Dobro je, Dado. Smanji. Kako ga maznu?

- Eeeej, - Dado je važno otezao, - zavuk'o se ispod mrtvih, jedva sam ga skužio.

Krupna, debela, zadrigla ljudeskara. Četnik. Brada. Nervozno prstima stišće ivice pantola. Unezvjereno gleda oko sebe. Hamza pomisli da je vjerovatno bio seljak, zamljoradnik, možda gazda u selu. A sad, četnik, ubica, palikuća. Na desnom ramenu epolete. Možda kapetan? Hamza se obradova. Ako ga uspiju dovući živog, dobiće sigurno desetak svojih zarobljenika. Četnici su davali sve da bi razmjenom vratili svoje oficire. I ovaj je znao za to i sada se počeo osjećati sigurnije.

- E pukovniče, šta sad? - Hamza se obrati zarobljeniku.

- Sad vam jebem mater balijsku, - drsko odgovori četnik.

- Daj ga meni, daj ga meni, - kesio se Musa vadeći nož.

- Odjebi Musa, - Hamza ga odgurnu u stranu, - ovaj je dušu dao za razmjenu. Ako ga budemo mijenjali po kilaži, dobićemo dvadeset naših za njega. A ti, pukovniče... - Hamza se okrenu prema četniku i pažljivo se zagleda u njega, - sada samo polahko. Prvo i prvo, mi smo vama jebali mater noćas. A drugo i drugo, ti više nikom nećeš jebati mater. Što si jeb'o, jeb'o. Sad fino i polahko reci kako se zoveš i šta si po činu. Inače ću te dati Musi.

Musa se cerio i gladio oštricu noža.

- Ja sam rezervni kapetan JNA.

- JNA kažeš? Vi, dakle, ni mrava niste zgazili u ovoj Bosni. Samo ste pobili 200.000 ljudi. Doduše muslimana. A, odakle si, Kapetane? - Hamzin glas je bio tih i pomalo napukao. Skoro da je šaputao. Osjećala se pritajena prijetnja ispod, kao oštrica brijača. Čovjek ju je mogao fino opipati kao nešto materijalno.

- Odavde.

- Hamza! Hamza! - Dino ga je vukao za rukav i šaputao mu na uho, - Ja mislim da je to vojvoda Kraljevac. Jednom sam mu vidio sliku u Komandi.

Hamza se okrenu četniku:

- Odavde kažeš, misliš odavde iz Kraljeva? Pričaj jadan, pričaj.

Četnik vidno preblijedi. Hamza nastavi još tišim glasom:

- Ti si predvodio četnike i orlove u Dobrim vodama? Ha? Vidjeli smo vam brabrost. Sa nenaoružanim civilima. Žene, djeca. Da te vidimo sad. Govori, bolan, nemamo vremena do sutra.

- Ma nije to bilo baš tako. Znaš, naša komanda je naredila da se ta sela moraju iseliti ... i tako to...

- I, ti si napisao na zidu iznad ubijenih: Jebaćemo i zaklati sve balinkuše. I one dvije curice od 12 godina. Glave ste im odsjekli. Možda ti lično?

Znajući koliko kao vojvoda Kraljevac vrijedi u razmjeni, a malo zavaran Hamzinim tihim glasom, četnik se osjeti važan i kao da priča običnu svakodnevnu priču o poslu, odgovori: - Ma jesam, jebem ti mater. Ja sam lično jednoj odsjekao glavu. Prvo sam je silovao pred materom i ocem. Samo je kukala: - Nemoj me ubit, nemoj me ubit! Jedva sam svršio. I šta mi mo...

Hamza podiže desnu ruku sa raširenim prstima naprijed prema četniku, kao da želi da se odbrani od njegovih riječi. Malo podiže lijevo rame. Duž kičme, po sredini leđa, ispod uniforme, bio mu je pričvršćen ratni nož Tanto, čija je dugačka drška malo virila ispod uniforme i dodirivala mu vrat. Kada je podigao lijevo rame drška noža izviri sa

desne strane vrata.

Musa krajem oka uhvati Hamzin pokret ramenom.

- Neee, Hamzaaaa! - Musa skoči sa klupe i potrča prema Hamzi. Kapetan je stajao k'o ukopan ne razumijevajući ništa.

Hamza urliknu. Uhvati ručku Tanta lijevom rukom preko desnog ramena, strelovitom brzinom izvuče nož i opisujući polukrug zamahnu malo ukoso prema dole. Nož pronađe vrat četnika malo ispod lijevog uha i zaustavi se na desnom ramenu presijecajući vrat potpuno. Glava se otkloni unazad i osta da visi držeći se na komadu nepresječene kože na leđima. Krv šiknu uvis. Još je nož bio u zraku kada se Kapetan, suviše kasno shvativši šta se dešava, baci na Hamzu.

- Neeeee, Hamzaaaa!!!

Od udara Hamza pade, a Kapetan preko njega. - Idiote!!! - Kapetan je urlao.

- E, jebi mu mater, - prošaputa Musa.

- Jebo te, koliko krvi.

Tijelo četnika je još stajalo na nogama i krv je u vodoskoku padala i preko Kapetanove kose slijevala se Hamzi na lice. Hamza podvuče desnu ruku između sebe i kapetana i snažno se izvivši prevrnu ga na stranu i baci se na njega. Prisloni mu nož na grlo i, pola režeći, a pola šišteći, prosikta:

- Sljedeći put... Sljedeći put... - disao je teško i isprekidano, - il' me upucaj ili mi se sklanjaj.

Kapetan je otvorenih usta pokušavao da dođe do daha. U trenutku shvati da je bio, ali da je stvarno bio, vrlo blizu smrti i ušuti. Hamzino lice je poprimilo boju bijelog ogrtača na njemu. Oči su mu divlje plamtjele. Tijelo mrtvog četnika konačno muklo pade na zemlju pored Hamze i krv još brže poče kuljati iz prerezanog vrata. Hamza ustade i dlanom ovlaš obrisa krv sa lica.

- Dino. Dino! Šta je, opet cmizdriš. Pokupi sa Senadom sve što vrijedi od oružja. Dado, pretresi ih i pokupi dokumentaciju. Imamo još nekoliko minuta.

Teškim korakom Hamza izađe napolje. Hladnoća ga poput šake udari u lice. Uzdahnu. Nasumice, skoro teturajući, krenu rovom. Na jednom mjestu rov se račvao i jedan, nešto uži krak, se odvajao prema šumarku u dubini visoravni. Hamza krenu njime. Osjećao je da ga obuzima vrućina. Gušio se. Pokušavao je da uhvati zrak i smiri dah. Nervoznim pokretom raskopča uniformu duboko udišući. Četnikova krv na licu se ledila i neprijatno mu zatezala kožu. On pogleda ruke i primijeti da se tresu. Hodajući polahko dođe do drveta pored kojeg je prolazio rov i nasloni se na njega. Prekopa džepove tražeći cigaretu. Besciljnim pogledom obuhvati predio.

Lanac moćnih bosanskih planina protezao se od jugoistoka prema sjeverozapadu. Ogoljeni, sivkastobijeli vrhovi, skoro vječno pokriveni snijegom, odisali su stoljetnim mirom kao i nepregledne balkanske šume. Sada, gledajući sa ove visoravni, šume su se doimale kao ogromne tamne mrlje neravnomjerno razbacane po planinama. Tamo negdje u daljini nalazilo se Sarajevo koje već četvrtu godinu pokušava da preživi i opstane.

Ništa od ove iskonske ljepote nije dopiralo do Hamzinog mozga. Gledati i vidjeti su glagoli koja označavaju potpuno drugačije radnje. Hamza je gledao, ali nije vidio. Malo raširi nozdrve hvatajući blagu promjenu u zraku. Vrijeme će se promijeniti. Iako je i dalje vladala žestoka hladnoća, kao da je u zraku bio nagovještaj padavina. Odjednom vjetar donese do njega zvuk nalik na jecanje. Hamza pretrnu. Ne usudujući se da diše, spusti se na dno rova. Automat mu je ostao u zemunici. U ruci je još uvijek držao Tanto. Usne mu se razvukoše u nešto što je ličilo na osmijeh, i on se pažljivo uputi prema mjestu odakle je zvuk došao.

Jecaj je došao iz rova koji se protezao bliže ivici litice. Hamza ponovo navuče bijelu kapuljaču na lice. Lica priljubljenog uz snijeg na grudobranu rova proviri preko. Na samo dvadesetak metara udaljenosti, spram malo svjetlijeg horizonta, u drugom rovu ugleda dio siluete nekog čovjeka. Nepoznati je gledao prema zemunici. Hamza se pokrenu. Pognut, produži još malo kroz rov da bi mu došao iza leđa. Prebaci se na snijeg i poče puzati. Približivši se na pet - šest metara, napravi grudvu snijega i baci je u suprotnom pravcu. Čovjek se trznu,

okrenu i pripravnog oružja se zagleda u smjeru iz kojeg je došao zvuk. Hamza se pridiže. U nekoliko tihih koraka dođe mu iza leđa i bez riječi se baci naprijed. Nepoznati se okrenu. Hamza mu u skoku desnom rukom odgurnu cijev automata u stranu i uhvati ga za kosu. Tresnuše na dno rova. Hamza se nađe iznad četnika, zabaci mu glavu unazad i otkrivši vrat zamahnu nožem. Na blijedoj svjetlosti on ugleda skoro dječačko lice. Ruka mu zastade u zraku:

- Šta ti, mali, radiš ovdje?

Razrogačenih očiju, mladić-dječak je ležao ispod njega. Disao je kratko i isprekidano. Iznenađen, i ne znajući šta da radi, Hamza ostade nekoliko trenutaka u tom položaju gledajući mu lice obliveno suzama.

Mladić je imao pištolj u futroli za pojasom. Pokuša da ga izvuče desnom rukom, ali mu je lakat bio blokiran Hamzinim koljenom. Nekako uhvati pištolj i ne izvlačeći ga, okrenu ga zajedno sa futrolom prema Hamzi i opali. Metak očeša Hamzine grudi, rasječe desnu stranu lica i odleti u noć. Hamzi se učini da mu je mozak eksplodirao. Urliknu i svom snagom sjuri nož u mladićevu glavu. Tanto s lahkoćom prođe kroz lobanju i izađe sa druge strane glave. Istrgnuvši nož, Hamza skoči sa tijela koje se grčilo u samrtnom hropcu. Okrenu se brzo oko sebe. Ne ugledavši više ništa, strgnu kapu s glave, podiže ruke prema nebu i arlauknu. Dugi vučiji urlik.

- Aarrhhhuuuuuuu!!!

Urlik bijesa zbog ranjavanja. Urlik žalosti zbog glupe i potpuno nepotrebne smrti ovog četnika, skoro dječaka. Urlik bijesa na sebe i na ovakav život, na cijelo čovječanstvo koje nijemo gleda direktni prenos ove kataklizme.

- Do kaaaaad!

Strže maramu s vrata i pritisnu je na lice. Iz grla su mu izvirali glasovi slični režanju. Prvi šok je prošao, i sada je osjećao da mu se mozak raspada od bola i da mu se mrak navlači na oči. Pokuša da stresanjem glave odagna mrak, ali to izazva tako strašan talas bola da se zatetura i nasloni na grudobran rova. Skide maramu s lica i opipa desno oko. Kao da je bilo tu. Teturao je prema zemunici. Iz nje su, privučeni

pucnjem, istrčavali ostali.

- Šta je bilo, Hamza?

- Ništa. Dobro je. Idemo, idemo!

- Hamza, Hamza!

- Dobro je, idemo.

Kapetan mu pritrča i zagrli ga. Krv se slijevala niz obraz ispod marame. Stisnuvši zdravo oko, Hamza je nastojao koncentrisati misli.

- Dobro je, Kapetane. Ne boj se. Skupi ljude i idemo. Igranka počinje.

- Nismo uzeli ništa...

- Zaboravi. Trči, trči! - Hamza ih pogura jednom rukom. - Trk, trk... Ne okreći se i ne čekaj. Vidimo se. - Za sebe doda: - Ako Bog da.

Ljudi potrčaše. Pola padajući, a pola se kližući spuštali su se niz liticu. Hamza krenu za njima. Pokuša da potrči, ali mu to izazva novi talas bola. Požuri, poguren držeći maramu na licu. Slabo se orjentisao gledajući jednim okom. Okliznu se, pade, glavom teško udari o tlo i ostade da leži. Opsova. Nož mu je ispao. Pipajući nasumice po snijegu, pokuša da ga pronađe.

Četnici sa drugih položaja su, konačno, shvatili zašto se njihovi ne javljaju i počeli su sa granatiranjem, do maloprije svog položaja.

-Kurvini sinovi, - pomisli Hamza, - imali su skinute koordinate.

Već je prva granata pala samo metar - dva od zemunice. Hamza konačno napipa ručku Tanta. Hladni dodir metala ga malo umiri i on poguren, trpeći bol, potrča prema litici. Eksplozije su parale noć. Tek što bi uho uhvatilo zvuk šištanja dolazeće granate, odjeknula bi eksplozija. Žuto-crveni bljesak bi za trenutak obasjao okolinu i busenje, kamenje i geleri bi prsnuli unaokolo. To da se neko baci na zemlju kad čuje dolazak granate bio je samo filmski trik. Eksplozije su odjekivale kao da su četnici odlučili da uzoru i prevrnu cijelu visoravan.

Hamza je bio na par koraka do litice. Već je počeo razmišljati o spuštanju, kad neposredno iza njega eksplodira granata. Detonacija,

geleri, kamenje i zemlja ga zahvatiše, podigoše i kao lutku baciše u zrak. Dok je letio, znao je da mu je tijelo razneseno. Da je konačno i definitivno dobio pun pogodak.

- To je, dakle, to.

Potonuvši u mrak, nije ni osjetio kad je svom silinom uletio u granje drveća ispod litice, ni kada je lomeći i kršeći sve pred sobom konačno tresnuo od zemlju i, kao lopta, odskakujući i klizući se, konačno se zaustavio u nekom rastinju u neposrednoj blizini mjesta gdje su imali zadnji odmor kada su prije pola sata kretali u akciju.

Klizući se i kotrljajući Musa udari u Kapetana.

- Juhuuuu, Kapetaneeee! Čuvaaaaaaj!

- Pazi ovo, pazi ovo!

Senad, kao da se ponovo vratio u djetinjstvo, projuri pored njega klizući se na leđima, udari u jedno drvo i odkliza dalje pokušavajući da upravlja nogama.

Kapetan je pokušavao da sačuva ozbiljnost trčeći i pridržavajući se rukama za drveće i rastinje. Okliznu se, pade, pa i on otkliza niz brdo. Zvuk treska tijela od zemlju natjera ga da se okrene. Malo pored njega Hamzino tijelo udari u zemlju, odskoči i klizući se zaustavi u grmlju.

- Musa, Musa, ovamo! Heeeej, Musaaa!

Musa se uhvati za jedno drvo i zaustavi. Teško se ispentra nazad do Kapetana i njih dvojica krenuše prema grmlju. Hamza je ležao na stomaku. Na leđima je imao veliku krvavu mrlju. U stvari, sva leđa su bila jedna velika krvava masa. Vojna jakna pokidana gelerima.

- Uh, majku mu. Izgleda skroz loše.

Okrenuše ga na leđa. Hamzino lice je bilo prekriveno krvlju. Tamo gdje nije bilo krvi, mrtvačko bljedilo. Desna ruka neprirodno savijena.

- O, jebem ti život! Hamza, Hamza, - Musa ga je blago šamarao.

- Ništa. Daj da ga ponesemo. Okreni ga ponovo na stomak.

Kapetan skide vindjaknu i podvuče je pod Hamzu. Rukave zaveza na leđima.

- Uhvati sa jedne strane. Hajde, šta gledaš?

- Ne može ovako. Lice mu je dole. Smrznuće se.

- Čekaj, čekaj. Daj džemper. Umotaj mu glavu u džemper. Prvo mu stavi maramu preko rane da mu se džemper ne zalijepi. Tako, dobro je. E sad uhvati sa jedne strane.

- Stani da mu uguram i ovu ruku pod jaknu. Izgleda da je slomljena.

- O.K. Idemo.

Tijelo lahko skliznu niz padinu. Kočili su nogama koliko su mogli. Uskoro dodoše na dno vododerine. gdje su se dvije padine sastajale. Ostali su bili na okupu.

- Hej, šta je to?

- Hamza.

- E, jebi ga sad.

- Je l' puno najebo?

- Ja mislim da jest.

- Opalilo ga s leda.

- E, moj Hamza.

- E, sad smo popušili.

- Babo ti je popušio.

Četnici su nakon visoravni prenijeli vatru na šumu ispod litice i nasumice ispaljivali granate. Hladnoća je naglo popustila, a tamni oblaci su se brzo gomilali. Uskoro poče padati gusti snijeg.

- Ovo nam ide na ruku.

- Ma, klinac nam ide na ruku. Imamo najmanje pet sati pješačenja. Nije to ništa.

- Nije, da Hamza nije ranjen.

- Nema veze, izdržaće Mujo i to.

- Je l' neko zna onaj vic...

- Jebo te vic. Vidiš da smo u govnima do grla, a ti bi pričao viceve.

- Ma jebeš ga, nije nam prvi put.

- Nije, al' lahko može biti zadnji.

- Ne baksuziraj.

- Nema se više šta baksuzirat. Što je baksuzirano - baksuzirano.

- Dosta! - Kapetan odluči da prekine priču. - Da vidimo šta možemo da uradimo.

- Možemo sjest' i plakat'.

- Dobro je Ljudi. Kaži Kapetan.

U neposrednoj blizini eksplodira granata i svi se mahinalno poguriše.

- Idemo na sjevero-zapad. Dvojica neka nose Hamzu. Mustafa, ti, Dino i Senad naprijed. I otvorite četvore oči. Mi ćemo biti iza. Ima li pitanja? Nema. Dobro, idemo.

Musa i Sakib prvi uhvatiše Hamzu i mala kolona krenu. Penjanje je išlo teško i svaki čas se neko spoticao, padao ili otklizavao unazad. Musa je vukao Hamzu desnom rukom trudeći se da se lijevom hvata za drveće i žbunje.

Išli su skoro dva sata, kad Kapetan naredi odmor. Ljudi su bili zadihani i para je izlazila sa njihovim dahom i iz zagrijanih uniformi. - Dobro smo. Ako ne bude problema, ujutro bi mogli doći do naših.

- Ovo smo mogli preći za pola sata.

- Dobro je, Kemo! Šta ti, u stvari, hoćeš. Cijelo vrijeme nešto sereš.

- Šta, šta hoću? Hoću cigaru. Smijem li zapaliti, Kapetane?

- Može, Kemo, može. Po ovom snijegu bi mogli i vatru naložit,' a da niko ne vidi.

- Gdje li su oni iz izvidnice?

- Ne brini, tu su negdje. Ispred.

Svi, osim Kapetana, zapališe. Napetost popusti. Musa je sjeo na zemlju i položio Hamzinu glavu u krilo. Prstima mu napipa vrat nastojeći da otkrije bilo. Odrvenjeli prsti nisu mogli da otkriju ništa.

- Vrijeme je. Idemo.

Kolona se ponovo pokrenu. Teško su se pentrali uz brdo i još se teže spuštali. Još jedno brdo. I još jedno. I još... Snijeg nije prestajao da pada. Više nisu mogli pratiti tragove izvidnice.

- Nema nam izvidnice, Kapetane.

- Moraju biti negdje ispred. Ne brini.

Na smjenu su nosili Hamzu. Na istoku je nebo počelo da blijedi najavljujući prvu zoru. Ljudi su teturali u tišini. Svako je bio zabavljen vlastitim mislima. Musa je već dugo nosio Hamzu.

- Stani, Kapetane. Pauza.

- Dobro. Stanite ljudi.

Svi jedva dočekaše. Musa uze Hamzinu glavu u krilo i oprezno mu skinu džemper sa glave. Marama preko rane bila je potpuno krvava i zaledila se. Drugo, zdravo oko je bilo zatvoreno a mrtvačko bljedilo je izbijalo iz lica.

- Hamza, Hamza! - Musa ga je lagano drmusao, - Hamza, čuješ li me?

- Musa, vidi diše li. Ne vidim da mu ide para iz usta.

- Hamza, Hamza, hej, ja sam, Musa. Hamza.

- Boga mi Musa...

- Šta Boga mi? - Musa zareža. - Hamza, Hamza.

Nagnu se nad Hamzino lice pokušavajući da otkrije i najmanje

tragove disanja. Ne uspijevši, poče ga ponovo drmusati:

- Hamza, Hamza, - panika ga je polahko hvatala, - Hamza, sve ti jebem! Diši! Diši! Diši! Jebem ti familiju, misliš se sad izvuć'. Ne može. Ne može, čuješ li me. Diši.

Musa mu poče puhati u lice nastojeći da ga zagrije. Uskoro se sledena krv poče otapati. On rukom poskida komadiće leda.

- Hamza, hajde. Ma diši, jebem ti fakultet! Hoćeš li cigaru? Daj mi cigaru.

- Musa, nisi normalan.

- Musa, ostavi ga, šta ti je?

- Daj mi cigaru! Daj mi prokletu cigaru!!! - Musa je već vrištao. Uze cigaru, povuče snažno dim, nasloni usne na Hamzine i iz sve snage upuha dim u njih. Ponovi to još jednom. I još jednom. Ljudi su se zagledali. Kapetan ustade i poče da osmatra predio ispred njih.

- Musa, stani malo.

- Musa, ja mislim da je on gotov.

- Daj da ga sklonimo negdje. Vratićemo se poslije.

- Šta? Prije bih sebe ostavio, - sad ga je panika potpuno uhvatila. Cijedio je psovke, povlačio dimove i upuhivao ih u Hamzina usta.

- Musa, stani malo da vidimo, - Kapetan pokuša da bude razložan.

- Dosta! Ni jedne više. Hamza, Hamza!

Malo od duhanskog dima, malo od drmusanja, a u stvari Božijim davanjem, negdje iz dubine Hamzinih pluća začu se tiho krkljanje. Skoro kašalj.

- Tako je! Tako je! Diši, sve ti jebem! - Musa je urlao.

- Pssst, - prošaputa Kapetan.

- Ma šta psst?

- Tišina, tišina, - ponovi Kapetan pokazujući prstom prema

proplanku u čijoj su se blizini nalazili.

Na drugoj strani proplanka, kao sjene na mutnoj svjetlosti prve zore išli su četnici razvijeni u strijelce. Pretraživali su šumu. Svi polijegaše nastojeći da se stope sa snijegom. Kapetan je osjećao da se snijeg ispod njega topi i da mu se džemper natapa vodom.

- Nemoj da bi neko repetirao.

Četnici su išli preko proplanka, jednim krajem kolone zahvatajući udaljeniji kraj šume. Do Kapetana su dopirali njihovi glasovi, ali nije mogao da razazna šta govore.

- Ako nas otkriju, biće to brz kraj, - pomisli. Drveće oko njih je bilo rijetko, a žbunje bez listova koji bi ih sakrili, nije pružalo nikakav zaklon.

-Musa! - Kapetan ga prstom pozva. - Ako nas otkriju, uhvati Hamzu i niz brdo. Gledaj da se negdje zavučeš. Mi ćemo ostati da te probamo zaštititi koliko dugo mognemo.

Musa ga pogleda ispitivački:

- Znaš da se ne bojim.

- Jebo te strah. Uradi k'o što sam ti rekao.

Musa se zagleda u njega. Prvi put je čuo da Kapetan opsuje. Naceri se.

- Znaš, Kapetane, sad mu ga dođeš k'o naš...

- Hvala ti Bože, - sad se Kapetan škrto nasmija.

U tom trenutku do njih dopriješe uzbuđeni glasovi četnika.

- Čekaj! - Kapetan se napregnu da razumije o čemu se radi.

- Izgleda da su pronašli tragove naše izvidnice.

- O, jebo te! Valjda ih neće nagaziti.

- Ovo je dobro. Nadam se da će krenuti za njima. - Kapetan je grozničavo razmišljao nastojeći da pretpostavi razvoj događaja.

- Ako krenu za njima, znači da smo mi trenutno bezbjedni. Ali,

to znači da su naši nadrljali.

- Ne boj se za njih, Kapetane, Mustafa je šumnjak.

- Šta je on?

- Šumnjak, Kapetane, šumnjak. Cijeli život je proveo u šumi. Kažu da je rukama lovio lisice. Privuče im se i... cap.

- Nadam se. U svakom slučaju, sad ne možemo ništa uraditi. Sačekaćemo jedno pola sata. Kemo, ti i Sakib krenućete prvi. Ne udaljavajte se više od pet minuta. Idite njihovim tragom. Valjda ne mogu pretpostaviti da nas ima i sa ove strane. Samo polahko da ne naletite na njih.

Sakib skide jaknu i pruži je Kapetanu.

- Nema govora.

- Nemoj zajebavat, Kapetane. Ako nam umreš od zime nikakve koristi od tebe. Ja ću se sad svakako kretati.

- Uzmi, uzmi Kapetane, progovori Musa. Ponovo nježno navuče džemper na Hamzinu glavu i uhvati za jedan rukav kojim je Hamza bio vezan.

- Idemo ljudi.

Dvojica krenuše ubrzano ispred, a Musa, Kapetan i Dado, vukući Hamzu po snijegu, krenuše za njima. Hamza sada nije predstavljao nikakav teret jer je tijelo lahko klizilo po snijegu. Nakon pola sata pješačenja, izvidnica ih sačeka.

- Četnici su na pola sata ispred. Idu ubrzano. Izgleda da su blizu naših. Valjda će ih Mustafa osjetiti prije nego bude kasno.

- Ne brinite za Mustafu.

****

Izvidnica je bila na dobar sat hoda ispred njih. Nakon što su

prešli preko proplanka, širokog stotinjak metara, Mustafa naredi odmor. Bez dodatnog tereta i samo sa oružjem u rukama, ljudi su se lahko kretali kroz šumu.

- Nema četnika s glave.

- Nemoj dvaput reć'.

- Šta misliš, Mustafa, koliko smo izmakli našim'?

- Pa, oko sat vremena.

- Hoćemo l' ih čekat,' ili da idemo dalje?

- Sačekaćemo dok se pojave na proplanku.

- Da zapalimo po jednu?

- Nemoj, majke ti. Kad naši dodu.

- Mustafa, ja ću malo prikunjat. Probudi me kad se naši pojave.

- Prikunjajte obojica. Zauhar je. Zvaću vas.

I Mustafa zaleže na snijeg gledajući preko čistine. Kad dođu njihovi, imaju još oko dva sata hoda. Ako se linije nisu pomjerile u toku noći. Osjetio je da ga umor savladava. Nalazio se u nekom čudnom stanju polusna. Znao je da ne spava, a ipak je sanjao. Nakon izvjesnog vremena, vjetar do njega donese glasove. Pretrnu. U trenu je shvatio da to nisu naši. Kapetan ne bi dopustio galamu. Ne, na ovom mjestu i u ovoj situaciji. Stavi ruku na Dinina usta i drmnu ga. Dino poskoči.

- Pssst. Tišina. Slušaj ovo...

Ne usuđujući se da dišu, sva trojica su pomno osluškivali.

- Četnici.

Oprezno izvirujući, ugledaše razvijenu kolonu četnika koji su izbijali na čistinu. Snijeg je već dobrano zameo njihove tragove, tako da četnici nisu mogli odrediti kada su prošli.

- Slušaj. Kad dođu na pola čistine pucamo. Razvucite se. Po desetak metara lijevo i desno. Po jedan rafal. Samo po jedan. I trk. Nema zaustavljanja do sljedeće kose. One gore. Dok skontaju šta se

dešava, bićemo gore. I ne izvirujte puno. Još nešto. Naši su iza njih. Kapetan i ostali. Mi ćemo odvuć' četnike. Možda sve bude dobro. Samo mi se nemojte junačiti. Kad ja zapucam, počnite.

Četnici su sporo izlazili na čistinu. Tridesetak njih. Već su im mogli razaznavati lica. Mustafa polahko izbaci automat ispred sebe. Igranka je mogla početi. Nanišani i opali. Dugi rafal, nekoliko kratkih, opet dugi. Osjeti zadovoljstvo sasipajući metke u živu silu. Ostali, također zapucaše. Četnička linija se zaljulja. Iznenađenje potraja jedan trenutak a onda se svi strmoglavo pobacaše na zemlju. Razlijegoše se krici ranjenih i bijesni uzvici i psovke ostalih. Prije nego što odjeknuše četnički rafali Mustafa otpuza unazad i sva trojica se dadoše u trk nizbrdo. Iza njih su odjekivali rafali i eksplozije. Dotrčavši do vododerine, nastaviše u trku prema vrhu kose. Izbivši na nju, prvo oprezno osmotriše predio ispred sebe. Ne otkrivši ništa, okrenuše se unazad. Četnici su shvatili da su oni napustili položaj i ponovo su, ovaj put mnogo opreznije, krenuli naprijed. Mustafa shvati da je njihov novi položaj greška i da će četnici pretpostaviti da su oni na vrhu. Moraju ići malo u stranu. Bar stotinjak metara. Već je htio da kaže da se moraju skloniti, kad zazvižda tromblon.

- Dolje! - Mustafa se baci nastojeći da uroni u zemlju.

Eksplozija ga odiže od zemlje i baci u zrak. Pade i strese glavom. Pogleda okolo. Nedaleko je ležao Senad. Ono što je ostalo od njega. Direktan pogodak.

- Dino, Dino!

- Ovdje sam.

- Jesi 1' dobro?

- Jesam. Samo ogrebotina u ruku.

- Idemo, brzo, brzo, - dadoše se u trk.

Trčali su kao bez duše. Padina je bila blaga i gusta šuma ih je sada skrivala. U punom trku su dotrčali do kraja padine.

- E jebi ga, - Mustafa se jedva uspio zaustaviti. Padina se

završavala strmom liticom.

- Desno, desno, - nastaviše trčati savijajući za devedeset stepeni. Iza njih se više nisu čuli pucnji.

- Uvijek je lakše biti lovljeni nego lovac, - dobaci Mustafa u trku Dini.

Dino je bio uplašen. Zgrabi malo snijega i ubaci u suha usta. Osjeti se bolje. Imao je utisak da bi mogao trčati satima. Izbiše na novu kosinu.

- Ne na vrh. Trči na stranu! Na stranu!

Povukoše se sa vrha kosine u stranu.

- Sad' ćemo ih zajebat'. Znaš, Dino, jesi l' igrao nekad poker?

Ne dobivši odgovor od Dine koji je zurio u pravcu iz kojeg su očekivali četnike, Mustafa nastavi: - Ovo ti je isto. Ako izblefiraš kako treba, dobio, si.

- A ako se zajebeš, popušio si.

- Haa, haaa! Dino, Dino, ko te je tome naučio. To je ružno. Ti si mlad za takve psovke.

- E, jebeš ga, mlad da pušim, mlad da ganjam cure, mlad za pivo. Znaš li ti, Mustafa, za šta ja nisam mlad?

- Znam, da pogineš.

- E, tačno. Tačno, tačno. Ideš li na sve ili nešto? Nisam mlad samo da poginem.

- Ko ga jebe? Ovdje ćemo ih sačekat'. Dobro smo ih načeli. Ja mislim da smo ih desetak izbacili iz stroja.

- Ne znam samo odakle ih više dovlače. Samo u zadnjih nekoliko akcija smo ih koknuli skoro dvjesto.

- Jest. A oni su naših 200.000.

- Tačno, taaaačno. Ali civila. Žena, djece. A mi njihovih vojnika. A pogledaj sada, na jednog pravog četnika dovode desetak

skoro dječaka. Troše se moj Dino. A sporo se obnavljaju, - mračno zaključi Mustafa.

- Evo sinoć. Koknuli smo ih, ja mislim skoro četrdeset. I sad desetak.

A izgubili smo Senada. I možda Hamzu. Senad je rikno k'o lav.

- Ma kako možeš tako?

- Šta kako mogu? Pogino, i jebi mu mater.

- Mislio sam da ste bili raja?

- Ma ne seri, oči mu se napuniše suzama, - da je živ, da je ranjen... Odrasli smo zajedno. Ovako. Jebi ga. I ne seri više, majke ti.

Ležali su dvadesetak minuta. Četnici se nisu pojavljivali. Da ih nisu izgubili. Nemoguće. Tragovi su se dobro vidjeli na snijegu. Jedino da ih ne okruže. Pomislivši na to, Mustafa se zaledi. Sigurno su krenuli da ih opkole.

****

Musa nije ispuštao Hamzu. Kapetan i Dado su se smjenjivali. Svakih desetak minuta izvidnica ih je sačekivala. Na trećem sastajanju izvidnica je dotrčala do njih. Sav zadihan, Kemo saopšti Kapetanu:

- Pucnjava. Jedno dvadeset minuta odavde.

- Čuli smo. To je Mustafa.

- Dobro je. Nisu ga uhvatili na spavanju.

- Da vidimo. Mustafa će ih sigurno odvući dalje. Ako mi nastavimo ovim pravcem, postoji mogućnost da naletimo na njih.

Musa se isceri:

- To bih volio.

- Musa, tvoje je da se brineš o Hamzi.

- Njemu će biti bolje ako koknem kojeg.

- Prestani. Kemo, ponovo naprijed. Mislim da će Mustafu uskoro uhvatiti u zamku iz koje će se teško izvući. Ovako: plan je da idete za njima dok ne otkrijete četnike. Neka Sakib ostane, a ti se vrati prema nama. Mi ćemo nastaviti vašim tragom. Kad se sretnemo vidjećemo šta dalje.

Kemo i Sakib požuriše i uskoro se izgubiše u šumi.

- Idemo i mi, - Kapetan uhvati Hamzu s jedne strane, Musa prihvati s druge. Krenuše. Dado se izdvoji malo ispred njih.

Nakon samo petnaestak minuta šumom se prolomiše rafali, a uskoro i nekoliko eksplozija.

- Kašikare, - Kapetan zabrinuto pogleda Musu. Izgleda da je Kemo naletio na četnike.

- Nisu mogli biti toliko pametni da postave zasjedu na svom tragu.

- Ja idem naprijed, - Kapetan pokretom ruke ušutka Musu.

- Ako se ne vratim za petnaesetak minuta, snalazite se.

- Uskoro i njega proguta šuma.

- Spade knjiga na tri slova, - gorko uzdahnu Musa.

- Daj da se uzme kakav bolji položaj.

- Povuče Hamzu u zaklon iza skupine drveća koja su se stisla jedno uz drugo i tvorila prirodni zaklon. Nije bilo ni snijega ispod njih. Musa sjede, uze Hamzinu glavu u krilo i poče tiho mrmljati neku pjesmu.

Dado ode na drugu stranu i zaleže. Držao je pripravan automat. Nakon desetak minuta pojavi se Kapetan. Musa mu mahnu rukom ispod drveća i Kapetan priđe.

- Mustafa ih je dobro načepio. Pet-šest minuta odavde. A Kemo je naletio na ranjene i trojicu koju su ostavili da se brinu za njih.

- Je l' Kemo dobro.

- Ma jest, al'... Ma ne volim ti ja to. Ja sam drugačije učio.

- Šta je, Kapetane?

- Nema preživjelih.

- I?

- Šta i? Nema preživjelih. Nemoguće da su svi poginuli u borbi.

- Jebi se, Kapetane. Šta misliš da bi oni nama uradili? Gdje ti živiš čovječe? Pitaću te kad uđeš u jedno selo poslije četnika. Zajebi ti tu humanost.

- Mi ne možemo biti isti.

I nismo isti. Ko je od nas ubio djete? Ko je klao žene? Ja ću ti reći. Niko. N i k o . Jesi l' me čuo. A ovi s puškama što su krenuli na nas. Znaš kol'ko mi ih je žao? Ma... - Musa rezignirano odmahnu rukom, - Pitaću te za koji mjesec. Nego šta ćemo sad?

- Idemo do Keme. Vidjećemo onda. I četnici su čuli pucnjavu.

- Dobro je. Malo će popustiti Mustafu.

Ponovo podigoše Hamzu i krenuše. Dado opet malo izmače ispred. Nakon petnaestak minuta izbiše na čistinu gdje je Mustafa sačekao četnike. Sa druge strane čistine mahao im je Kemo. Požuriše preko čistine i uđoše u šumu.

- Ima li šta novo?

- Nema, za sad. Oni su negdje ispred nas. Biće gusto ako nastavimo istim pravcem.

- Zna li neko ovaj teren dobro?

- Ako se na varam, - javi se Musa, - ova padina je duga, možda dva kilometra i završava se liticama. Ako je Mustafa došao do kraja, morao je skrenuti ili lijevo ili desno. Vjerovatno je skrenuo desno. Ako mi skrenemo ovdje, presjećemo mu put.

- Nadam se da četnici ne znaju za to.

- Prije će biti da znaju. U svakom slučaju, saznaćemo ubrzo.

- Dobro, - Kapetan je razmišljao naglas, - idemo ukoso. Kemo, naprijed sa Sakibom. Da ti ne ponavljam, otvori stostruke oči. Ako ih ne otkriješ prije nego oni tebe... - Kapetan povuče prstom preko vrata.

Kemo povuče Sakiba za rukav i nestadoše među drvećem. Kapetan ponovo podiže Hamzu.

- Idemo dalje Musa, i ovo će se zvati lani.

- Ako preživimo, dobri moj, pošteni i prepošteni, Kapetane, kakav sam ti i sam.

- Ti baš ne znaš biti ozbiljan?

- Ma, gdje ćeš ozbiljnije. Imamo Hamzu skoro mrtvog, jednog mrtvog i gomilu četnika za vratom. Ako nas uhvate, žive će nas oderat. I kažeš da nisam ozbiljan?

- Dobro, dobro, ne vrijedi s tobom pričati. Dado, šta si se ti umusio?

Dado, mračan momak, samo sleže ramenima i prihvati Hamzu.

****

Četnici su na vrijeme shvatili da će Mustafa krenuti desno i sada su, razvijeni u polukrug napredovali opkoljavajući ih. Za povlačenje im je još ostala uska vododerina iza leđa. Ako bi krenuli na vrijeme, možda bi se i izvukli. Mustafa nije sa sigurnošću znao šta se događa ispred, ali njegov instikt dugogodišnjeg lovca zajedno sa tri godine ratovanja, mu je govorio da su u grdnom sosu. Dino je ležao na desetak metara od njega. Bio je smiren. Naizgled. Jedino se bojao da im ne padne živ u ruke. Izvadi pištolj, repetira ga i stavi pored sebe. Dešavalo se, s vremena na vrijeme, da sa četnicima razmijene zarobljene, ali njega sigurno ne bi mijenjali. Ne poslije sinošnje akcije. Hamza je zajeb'o situaciju, kad je ubio Vojvodu. Al', jebi ga, šta bi sa njim cijelu noć po šumi? I on bi ga ubio. Ono što su četnici uradili u Dobrim Vodama, ne može se vidjeti ni na filmovima strave i užasa.

- Ko ga jebe? - prošaputa za sebe, - Mustafa, Mustafa! - Šapatom ga je dozivao, - vidiš li išta?

- Ništa. Izgleda da nas opkoljavaju.

- Mustafa, bojiš li se?

- Pomalo. Ali mi smo svoje naplatili. Ne mogu nas ubit' pedeset puta.

- Ako bude gusto ja ću se ubit'. Ne idem im u ruke živ.

- Dobro, Dino. Dobro. Ima vremena za to. Nemoj da prenagliš. Nema ponovo.

- Ti se zajebavaš, a meni se radi o guzi.

- Hajde, hajde, gledaj da ih ugledaš prije nego oni tebe, a onda ćemo vidjeti.

Snijeg je skoro prestao da pada. Promicale su još rijetke pahulje. Teško, olovno nebo nadvilo se nad njima i nad pusti predio. Kao da je neko na televizoru isključio boju. Crno, bijelo, sivo. Mustafa je sve mogao da shvati, ali kako slika putuje zrakom i preko antene uđe u televizor nikad mu nije bilo jasno. Zamalo da propadne u školi zbog toga.

Negdje ispred njih su četnici, a iza njih Kapetan, Musa, Hamza, Dado... Ako bi se dobro pripucalo možda bi pogodio i naše. Potajno se nadao da će Kapetan zaći četnicima iza leđa. Onda bi se skoro sigurno izvukli. Ugleda blago kretanje u dubini šume ispred njih. Jedna ptica prhnu u zrak. Mustafa jače prileže uz zemlju držeći spreman automat. Preko mušice cijevi ispitivao je šumu.

- Dino, dole. Pored suhe jele. Vidiš li?

- Ništa.

- Možda mi se učinilo?

- Nije, vidim jednog.

- Ne pucaj još. Mislim da su nas skoro potpuno opkolili. Gledaj lijevu stranu. Ako si siguran pucaj. Ne čekaj na mene. I, Dino, majke ti,

gledaj da pogodiš.

- Naravski, naravski, - za sebe je šaputao Dino.

Ležao je priljubljen uz snijeg, vireći samo sa pola oka. Konačno ugleda jednog. Četnik je puzeći prelazio rastojanje između dva drveta. Dino ga uze na nišan, ali ne opali. Sačeka da se četnik dočepa sigurnog zaklona iza drveta, da klekne na koljeno i sa isturenim automatom izviri. Te onda Dino opali. Pogodak. U glavu. Dino osjeti likovanje. Kao da je to bio pucanj za start. Cijela šuma eksplodira. Hiljade metaka, rojevi bijesnih pčela, zazujaše iznad i oko njega. On se povuče unazad nekoliko metara i otrča u stranu. Ispali rafal i ponovo uradi isto. Mustafa je pucao i urlao. Stalno je mijenjao položaj da bi četnici mislili da ih je više.

Kemo dotrča do Kapetana.

- Tamo ispred. Blizu je.

- Musa, ostani sa Hamzom. Ostali, za mnom.

Kapetan potrča. Kemo i Dado za njim. Trčali su oko pet minuta kad ga Kemo stiže i povuče.

- Stani, skroz smo blizu. Eno Sakiba.

Puškaranje je bilo neposredno ispred njih. Pažljivo su se prikradali. Uskoro ugledaše prve četnike. Ležali su iza drveća i s vremena na vrijeme pripucavali. Kapetan rukom pokaza svojima da se raširе.

****

U tom trenutku odjeknu prva eksplozija. Detonacija dohvati Mustafu i odbaci ga par metara, ali prođe bez ogrebotina.

- Uh, majku ti...

- Mustafa, Mustafa!!! - Dino ga je uzbuđeno zvao.

- Lezi! Lezi!

- Mustafa, mislim da su to naši. Granata je došla iza nas.

- Jcsi l' siguran?

- Ma čiji mogu biti? Sigurno su naši. Probaj ih uhvatiti na motorolu.

Znaš da je ne smijemo koristiti.

- Zajebi naređenje! Zovi! Zovi!!

- Ne znam im kanal.

- Zovi otvoreno, na zajebaji više. Čovječe, imamo još par minuta prije ncgo skontaju da smo samo dvojica.

- Minobacač javi se, minobacač javi se.

Nova eksplozija u neposrednoj blizini.

- Minobacač javi se, minobacač javi se.

- Četooo, jesi l'još živ majku ti jebem? - začu se iz motorole glas pomiješan sa krčanjem.

- Kakav četo, mi smo. Naši.

- Jeste, jeste. Naši. Sad ste sigurno naši. Evo još jedne.

- Dino, lezi!

Mustafa zabi glavu u snijeg kad odjeknu nova eksplozija. Četnici su upali u razgovor.

- Ne slušaj ga, jarane. Daj mu još koju po ušima.

- Nema problema jaro. Ide sljedeća.

- Ko je to? Ko je na vezi? Kaži, jebem ti mater.

- Mustafa, ko je? Ko je? - Dino je izgubio kontrolu. Mogućnost da ga ubiju njegovi izbezumljivala ga je. Ne dobivši odgovor od Mustafe, on u panici skoči i potrča. Četnici ga opaziše i osuše vatru. On se baci na zemlju i dokotrlja do Mustafe.

- Daj ga meni! Daj ga meni! Ma, daj mi tu motorolu!

Ote motorolu od Mustafe i zaurla.

- Dino ovdje, Dino ovdje. Ko je tamo?

- Ovdje Fadil, četo. Fadil, legenda Hrasnice.

- Fadile, jarane, ne slušaj ga. Daj mu još koju po ušima. - Četnici su se opet ubacili u vezu.

- Fadile, Dino ovdje! - govorio je zadihano. Usta su mu bila suha i on zagrabi malo snijega i ubaci u usta. - Fadile, slušaj me dobro. Sjećaš li se da sam ti obeć'o jebat sestru. E neću moć' ako ne digneš nišane za jedno sto metara dalje. A onda se ti njoj pravdaj.

Prije jedno dva mjeseca, Dino, prznica i ukoljica, najmlađi u vojsci, nježan, neustrašiv i lud, potukao se sa Fadilom, jedno pedeset puta jačim od njega. I kad je dobio nekoliko vaspitnih šamara po ušima, svečano je obećao Fadilu da će mu jebat' sestru. Nekoliko puta nakon toga sukobljavali su se u raznim situacijama kada je Dino izlazio iz Sarajeva i morao proći kroz Hrasnicu. Fadilu je više dodijalo da ga šamara, tako da je Dinino obećanje, nezvanično, još bilo na snazi. U jedinici su već poćeli praviti šale na Fadilov račun zbog toga.

- Aaaaa, to si ti, seronja!! Aaaa? Evo ti još jedna, pa ako preživiš, da pređem na četnike. I stvarno granata eksplodira u neposrednoj blizini.

- Idiote, idiote, kretenuuuuuu!!! Luđi si nego što izgledaš. Budalo! - Fadil je osjetio da ga je stisnuo za muda i nanjušio rijetku priliku da ga skine s grbače.

- E, sad mi se lijepo, jasno i glasno izvini da svi čuju. I čete da čuju. I oni, i oni. I oni pričaju kako kliker može da mi 'suje sestru.

- Fadile molim te izvini. Molim te, lijepi moj Fadile. Evo, neću ti jebat' sestru...

- Opet počinješ. Je l' hoćeš još jednu?

- Neću. Čekaj, čekaj, čekaj. - Dino zabrza. - Evo odn'jeću joj cvijeće kad dođem u Hrasnicu.

- Nije ona u Hrasncci, već u Njemačkoj.

- Još bolje. Tražiću odmor i idem u Njemačku.

Fadil je u međuvremenu izdao naređenje minobacačima i ekplozije odjeknuše na stotinjak metara od Mustafe i Dine. Začuše se kletve i jauci i četnici se u trku pođoše povlačiti.

Kapetanova motorola zakrča. Valjda je pritisno prekidač kada se bacio na zemlju. On je dohvati, pronađe kanal i malo pojača ton. Bio je svjedok cijelog razgovora. Brzo rukom pozva ostale.

- Lijevo, lijevo, odmah. - Kapetan se trudio da se sklone sa linije kojom će se četnici povlačiti.

Potrčaše ulijevo i zauzeše položaj. Uskoro se pojaviše četnici. Trčali su. Kapetan sačeka da skoro prođu pored njega i naredi paljbu.

Automati sasuše rafale i nekoliko četnika pade. Ostali bezglavo potrčaše na drugu stranu.

Kapetan skoči i potrča nazad prema mjestu gdje su ostali Musa, Dado i Hamza. Kemo potrča za njim, a ostali krenuše prema Mustafi, glasno se derući i dozivajući. Nove eksplozije u blizini. To je Fadil nasumice pretraživao šumu. Kapetan opsova. Jedna granata eksplodira iz pravca gdje je bio Musa.

- Majku mu, nije valjda, - Kapetan potrča još brže.

U dimu ekplozije, on ugleda Musu kako leži držeći se za nogu i režeći od bolova. Nedaleko od njega ležao je Dado i sa uperenim automatom osmatrao šumu u pravcu kojim su se četnici povlačili.

- Fadile, obustavi vatru, obustavi vatru!!!

- Ko je sad?

- Kapetan. Obustavi vatru!

-Pa kol'ko vas ima tamo? Prebacujem Dinu za najmanje sto metara.

- Obustavi vatru, jebo te Dino.

- Dobro, dobro. - Fadil se pokunji.

- Fadile, pošalji svoje, imamo ranjene, - ponovo se javio Dino.

- Evo idu. Je l' dosta desetak?

- Jest, samo nek požure.

- Idu, idu. Nemoj da bi neko puc'o.

- Neće. Gotovo.

Kapetan pritrča Musi. Mišić iznad ljevog koljena je bio potrgan gelerom i meso je virilo kroz razderane pantole. Kapetan skide maramu oko vrata i priteže je iznad rane. Musa je bio svjestan.

- Biće dobro, Musa. Biće dobro. To su naši.

- Jebi ih. Četnici me ganjaju tri godine a sad me nađe naš hajvan.

- Šuti, da se nisu pojavili...

- Ja sam najeb'o i 'vako.

- Al' ćeš preživiti. Sad fino u Sarajevo, pa na bolovanje.

- Kako izgleda?

- Loše, al' biće dobro. Ostaće ti noga.

- Baš dobro boli. - Musa je nastojao da ostane pri svijesti, ali mu se mrak navuče na oči i on se izgubi u crnilu nesvjestice.

- A što ti, Dado, ne pogleda Musu?

- Preživio je dok ti nisi doš'o.

- Bolan ne bio, vidio si da je ranjen.

- Jesam. Preče je bilo da gledam četnike. - Dado je hladnokrvno posmatrao Kapetana.

- S kim ja ratujem?

Fadilovi dotrčaše sa nosilima. Staviše Musu na jedna nosila, a onda podigoše i Hamzu.

- Njega na stomak. Na stomak.

- Dobro, Kapetane. Ljudi moji, dobro ga je dohvatilo.

- Šta dohvatilo? Popio je devedeset posto gelera.

- Dobro je, mangupe. Ti znaš kol'ko posto.

Bilo je već poslijepodne kad Mustafa i Dino dođoše do Fadilovih položaja. Fadil zagrli Dinu k'o najrođenijeg.

- A, prpa bato, prpa. Vuna, vuna! Haa? Jesi l' vidio kako ja to radim? Pa se ti opet zajebaji sa mnom.

- Dobro je, Fadile. Pogodio si Musu.

- Štaaa! Musu! Gdje je. Je l' ozbiljno? Je l' živ? Dino, zajebaješ se?

- Ne zajebajem. Eto ih za mnom.

- E, jebem ti život. A otkud oni iza vas?

- Duga priča. Bolje daj kafu i cigaru. Naj'o sam se straha k'o nikad u životu.

- Sad će ovi moji kafu. Hajde, šta čekate. Čuli ste šefa. Kafu!

- Nek mu je tvoja sestra napravi, - odgovori jedan vojnik i pobježe napolje prije nego što je Fadil mogao da vidi o kome se radi.

Fadilovi ljudi nosili su Hamzu i Musu. Dado je išao posljednji, stalno se osvrćući. Prolazili su pored položaja koji su do maloprije držali Mustafa i Dino, kad se Kapetan okrenu da zovne Dadu. U trenutku dok se ponovo okretao u smjeru kojim su išli, metak ga pogodi u grudi. Bolno uzviknu, podiže desnu ruku do srca, zanese se i pade.

- Snajper, snajper! Lezi, lezi!

Jedan od vojnika koji je nosio Musu zakasni, zbunjeno pogleda oko sebe i, već u sljedećem trenutku, metak mu raznese glavu.

- Zaklon, zaklon. U drveće.

Ljudi počeše puzati. Još nekoliko metaka prošišta iznad njih. Snajper je bio na nižem nivou i nije ih mogao dohvatiti dok leže.

- Brzo, brzo! Povuci Kapetana!

- Ostavi vojnika. Mrtav je. Mrtav je, kad ti kažem! Vratićemo se kasnije. Ma, ostavi ga!

- Fadile, Fadile, javi se.

- Šta je sad?

- Snajper. Tamo gdje si prvi put našao četnike.

- Evo, idemo odmah. Jesi l' siguran da nema naših?

- Jesam, kreni više.

Nakon prve granate koju su Fadilovi ispalili, četnici su se počeli ubrzano povlačiti. Jedan od njih, hrabriji, luđi ili podliji, sa snajperom u ruci u trku uskoči u malu prirodnu uvalu iza jednog velikog bora i zaleže. Strpljivo je čekao razvoj situacije. I zaista, nakon desetak minuta, kad je granatiranje prestalo, pojavi se mala kolona. Naprijed je išao Kapetan, a za njim vojnici noseći ranjene. Misleći da ih ima još, on ne zapuca dok su ovi bili na čistini. Pošto se nije pojavljivao niko više, on u zadnji trenutak uze na nišan Kapetana. Znao je da niko ko ide u diverzantsku akciju ne nosi pancir i on odluči da gađa u srce. Nišani su se poklopili i on opali. Vidje kako se Kapetan zanese i brzo prenese nišan na vojnika koji se nije na vrijeme sklonio. Ovaj put je gadao glavu. Vojnik pade. Ostali su već polegli i bili su mu izvan dohvata. Na brzinu ispali nekoliko metaka iznad njih i polahko, bez žurbe se poče povlačiti. Nije osjećao zadovoljstvo. Iz Ukrajine je došao u Bosnu da zaradi i pošteno je odrađivao svoj krvavi posao. Izmaknuvši se dovoljno, potrča. Bio je izvan domašaja kad su odjeknule prve eksplozije. Škrto se nasmija.

****

Kemo skide vindjaknu sa Kapetana. Rana je opasno krvarila. U trenutku kad je snajperista pritiskao obarač, Kapetan se okretao, tako da je metak, umjesto da pogodi u srce, samo duboko okrznuo grudi. Kemi neko doda maramu i on je nadoveza na svoju. Poturi ispod zavoja tampon i steže preko grudi.

- Hajde ljudi, požurite. Kapetan opasno krvari.

- Dole, lezi! Snajper je još ovdje.

- Otiš'o je do sad, ne brini. Bio je to profesionalac. Majku mu...

- Ima muda.

- Fadile, javi se.

- Kaži.

- Imamo još jednog ranjenog. I jedan tvoj je pogin'o.

- Jebem ti život! Šta je ovo danas? Dobro, šaljem ti još nekoliko Ijudi. Je l' sad sigurno?

- Valjda jest.

- Požurite kol'ko možete.

Uskoro se kolona zaustavi pred Fadilovom zemunicom.

- Dajte doktora. Ima li doktor ovdje?

- Kakav doktor? Daj unesite ih unutra.

Mala, primitivna zemunica bila je napravljena na brzinu i sigurno ne bi izdržala direktan pogodak granate imalo većeg kalibra. Unutra se ulazilo iz uskog, blatnjavog rova, tako da jedva unesoše ranjene. Fadil odveza maramu sa Kapetanovih grudi i osmotri ranu.

- Dobro je. Nije mu ništa.

- Šta dobro? Jesi l' normalan? Vidiš li kol'ko je pokidano?

Rana se ponovo otvorila i krv je isticala tankim curkom.

- Ništa to nije kad ti kažem. Potrgan mišić i sastrugano rebro. Izgleda ružno, al' ne brini. Do Sarajeva će on i prohodat'. Kad ti kažem.

- Ja ću bit sretan ako nam preživi.

- Ne boj se, jaro. Nagled'o se Fadil rana više nego prije rata cura.

- Pa bolan ne bio, kako nemate doktora?

- Kako nemamo? - Fadil ponovi pitanje. - Kako nemamo? Fino. Ako je samo znao dat' injekciju, pobjeg'o je. Ono malo jada što je ostalo u Sarajevu ne može oka sklopit' od posla. Nemoj mi, molim te, intelektualaca.

- Nemoj tako Fadile. Eno ti Hamze.

- Ha! Hamze! Hamza je razbojnik, a ne intelektualac.

- E, sad, k'o ja ne znam šta je intelektualac.

- E, moj jaro, da mu nije bilo babe, završio bi on u zatvoru u Zenici.

- Bi klinac. On je pošteno pozavršav'o škole.

- Ne kažem da nije. Svaka čast. Samo ne znaš ti Hamzu kakav je bio prije. Al' babo, malo po malo, malo džamija, malo tekija i naš ti Hamza izađe na pravi put.

- Je l' mu babo zajeban?

- Kakvi. Nikad taj nije dig'o ton na Hamzu. Da ne kažem da ga je udario. Bože sačuvaj.

- Da je meni bio takav babo.

- E, slušaj sad. Ovo je najbolje. Njegov babo je pobio više Rusa i Nijemaca nego svi mi ovdje četnika.

- Ne seri. Kakvi Rusi, kakvi Nijemci. Majke ti, đe njih nađe?

- Jesi l' ti čuo za Ustašku legiju pod Staljingradom u Drugom svjetskom ratu?

- Nisam, a što?

- Kad su Nijemci došli u Sarajevo vrbovali su naše mladiće da se bore protiv komunista. I Hamzin babo je otiš'o sa osamnest godina. Niko ne zna šta je sve proš'o. Uglavnom, oni su ti se borili protiv Rusa. Onda je on prevrn'o, pa se borio protiv Nijemaca. Jednom, kad sam bio mali, prisluškiv'o sam kad je bio kod mojih na sijelu. Bože sačuvaj.

- Da sam juče umro ne bi znao.

- A i mi se raspričali. Al' svakako ne bi mogli niz Igman za dana. Ubiše PAM-ovima sa Ilidže.

- Uh, dobro si. Ja sam to smetno s uma. Još mi je Igman falio.

- Falio ne falio, eno ga gore. Hajd' da vidimo za auto.

Izađoše napolje. Fadil nastavi kao za sebe: - Jebi ga, Kemo, ti mu ga sad dođeš k'o glavni.

- Fala ti ko bratu. Sjebali su Kapetana, Hamza popušio, Musa najeb'o ... E sad si ti, Kemo, glavni.

- Znaš šta Kemo? 'Sujem i ja, al' ti ga baš pretjera. Pokupio si sve moguće psovke. Mog'o bi knjigu izdat'. Prodavala bi se k'o halva.

- Namoj zajebavat'. Prvo što sam naučio u ratu je da 'sujem a onda da ubijam. Poslije su došle suptilnije stvari kao što su kako preživit' na ničem deset dana, okupat' se sa litar vode, pišat pravo u šolju po mraku. Vjeruješ li ti meni da sam je prije rata pis'o pjesme?'

- Jah. Metla pade s mosta, ja te ljubim žarko.

- Neka. Neka, opet ću ja njih pisat' pa makar o metli.

U to se pojavi kombi. Neodređene sivo-bijele boje, sastrugan i oštećen na bezbroj mjesta. Pravi ratni. Jedino što je bilo ispravno na njemu bile su gume. Potpuno ćelave, ali napuhane.

- Hoćeš li da ti ostane neko od naših?

Kemo je htio da bude fin. - Koga bi mi ostavio? Vidi vas, čovječe. Svi bi mogli stat u onu narodnu "Na Kordunu grob do groba".

- Jeb'o te grob. Što ti znaš razveselit' čovjeka. Im'o je Dino pravo.

- Ne zakuhavaj, već se hvataj tog kombija dok se nisam predomislio.

- Hajd', vidimo se.

- Kaži: *Ako Bog da* - ne crko.

- Ako Bog da - to se podrazumijeva.

Kemo uskoči u kombi i krenuše.

Dok se on naduravao sa Fadilom, Sakib, Dino i Dado su se prihvatili hrane. Na brzinu su pojeli veliku količinu. Dado kriomice ubaci nekoliko konzervi i komad mesa u torbu. Tek u kombiju, Kemo se sjeti da nije ništa jeo.

- Imate li nešto za mene?

- Eno ti sad Fadila, pa se naduravajte.

Dado izvadi konzervu, komad domaćeg hljeba i glavicu luka. Bez riječi pruži Kemi.

- Fala ti, burazeru.

Dado klimnu glavom.

- Dado, majke ti, zini jednu. Nisi riječi progovorio od kako smo krenuli iz Sarajeva.

- Pusti ga. Nije im'o primjedbi.

- Sve mu bilo potaman.

Dado ih mračno pogleda.

- Stvarno, Dado, odakle si ti? Znamo se već dugo, a nikad nisi progovorio o sebi?

- Iz Krajine.

- Pa otkud te ovdje?

- Tako, što sam đubre. Eto kako.

- Ništa je tebe ne razumijem.

- Fino. Četnici pobili svu familiju u Krajini. A ja bio u KPD Zenica.

- Kol'ko si bio?

- Pet. Osuđen sedam. Pomilovali me kad su vidjeli da nema kraja rata.

- Pet? Baš puno, majke mi.

- A što zaglavi?

Nisu dobili odgovor. Kapetan, koji je zajedno sa Hamzom i Musom ležao onesviješćen na podu kombija, otvori oči.

- Gdje smo?

- Blizu Igmana.

- Kako smo prošli?

- Senad rikn'o...

- Hej, daj govori ko čovjek.

- Dobro, dobro, - Dino se uozbilji, - 45% van stroja. Senad poginuo, Hamza, Musa i ti ranjeni. Ja, Kemo, Sakib, Mustafa i Dado na broju.

- Kaži: fala Bogu.

- Kako je, Kapetane?

- Dobro. Pomozi mi da sjednem.

Dado, koji je cijelo vrijeme sjedio sa Hamzinom glavom u krilu, pomjeri se malo u stranu i Kapetan se pridiže i sjede.

- Ovako je malo bolje.

- Kapetane, zapali jednu. Ovo Fadil časti.

- Dino, jesi l' mu to mazn'o cigare?

- Do zadnje kutije burazeru.

- Ubiće te kad te vidi sljedeći put.

- K'o da će znati ko je.

- Jah, eto. Misliće da je Hamza.

- Imaš pravo, nisam razmišljao u tom pravcu.

Svi prasnuše u smijeh. Prvi put, u posljednjih tridesetak sati, napetost popusti, i oni nastaviše da se smiju. Kombi je jurio od Malog polja prema Igmanu.

Kapetan oprezno opipa ranu. Dobro je što boli. Kad boli i prođe, a kad ne boli, onda... On otrese glavom pokušavajući da odagna turobne misli. U tom trenutku i Musa se pođe meškoljiti.

-Šta se derete, ne može čovjek spavat' od vaše galame.

- Ohooo, to ti k'o ljut nešto.

- Welcome tu the jungle!

- Daj mi cigaru.

- Daj cigaru, daj cigaru!

Dino mu pruži kutiju: - Ovo Fadil časti.

- Samo se ti fali, mali, stvarno će te ubit jednog dana.

- Dino, - Musa ga pogleda, - stvarno si mu mazn'o cigare?

- Ma, snaće se on, - Dino se već pomalo zabrino. - Uostalom, ko ga jebe? Ko zna hoće l' on preživit do našeg sljedećeg susreta. Il', možda hoću l' ja preživjeti?

- Možda imaš pravo.

****

Igman. Planina koja se proteže na zapadnoj strani Sarajeva tvori još jednu prirodnu barijeru vjetrovima ako bi se slučajno uspjeli probiti sa juga. Obrastao gustom šumom i bezvodan, uglavnom je bio izvor ogrijevnog i građevinskog drveta. Zimska olimpijada u Sarajevu je promijenila i njegovu ulogu i Igman je postao omiljeno zimsko izletište Sarajlija i turista iz cijelog svijeta. U podnožju Igmana izvire rijeka Bosna. Nedaleko od izvora, u samom podnožju, praktično naslonjena na Igman, nalazi se Hrasnica, selo-gradić. Samo par kilometara prema istoku je naselje Butmir koje se naslanja na Sarajevski aerodrom. Sa druge strane aerodroma počinje grad Sarajevo. Tunel ispod Aerodroma i Igman predstavljali su, u ratu, onu tanku slamku spasa na koju je disalo cijelo Sarajevo skoro četiri godine.

Igmanska cesta, malo širi makadamski put, put spasa, posljednja nada, put samoubica, aleja mrtvih, itd, je išla od Hrasnice na sjever nekoliko kilometara i upravo kada je dolazila opasno blizu četničkih položaja, skretala je za stoosamdeset stepeni i počinjala da se penje uz planinu. Nakon sedam-osam kilometara penjanja, cesta je

počinjala da krivuda u serpentinama, koje su je savijale lijevo-desno sve do vrha planine. Taj pravac, tih sedam-osam kilometara strmog puta, cijelo vrijeme je bio potpuno izložen četnicima koji su ga držali pod stalnom vatrom. Saobraćaj se odvijao noću i sa ugašenim svjetlima, pa i onda, šanse da se bezbjedno spusti u Hrasnicu ili popne na Igman bile su male.

****

Malo prije vrha dočeka ih Vojna policija.

- Ehej, gdje ste vi zapucali?

- Diži rampu.

- Kakvu rampu čovječe? Ne može dalje autom da si general.

- Slušaj, glupane, imamo ranjenike. Hamza je ranjen. I još dvojica.

- Hamza? Žuti?

- Nije Hamza Žuti nego Hamza Zlatni.

- Je l' ozbiljno?

- Nismo sigurni je l' živ. Niko nema hrabrosti da provjeri.

- Dobro, dobro. Idite do donje rampe. Dole vidite kako ćete. Ubiše. Ima dva dana ne daju oka otvorit'.

- Čuvaj se, jarane.

- I ti.

Kombi krenu, idalje sa ugašenim svjetlima. Na donjoj rampi isto. Vojna policija ne dozvoljava dalje autom. U zadnja dva dana poginulo je dosta na Igmanskom putu.

- Kapetane, nema šanse da ih snesemo niz rižu. 'Em je šezdeset stepeni nagib, 'em je klizavo da te Bog sačuva.

- Znam, al' ne možemo ni autom. Ko će voziti?

- Ma šta ne može? - Dino se umješa u razgovor. - Ja ću vozit'.

- Ti ćeš vozit? Imaš li vozačku?

- Da me neće kontrolisati? Vozio sam dajdžin auto milion puta.

- Neka, Dino, ovo je ozbiljno.

- Kapetane, majke mi, ozbiljan sam k'o smrt. Samo vi idite polahko niz rižu, a ja ću sa svojim Hamzom i Musom dole. Prvo ćemo na pečenje, pa se vidimo na tunelu.

- Stvarno misliš?

- Stvarno Kapetane.

- Dobro. Hajde ljudi, napolje. Mali sa srećom. Drži se lijeve strane.

- Dobro, dobro.

Kapetan zatvori vrata kombija i mahnu Dini da pođe, ali kombi ostade stajati.

Kapetan otvori vrata: - Hajde kreći.

Dino je nešto mrmljao i pokazivao mu rukom da sačeka.

- Čekaj, bolan ne bio, vidiš da učim.

- Šta učiš?

- *Kul huvalahu.*

- Pa ne učiš dvadest puta?

- Četrnaest. Nana me je to učila. I onda si siguran.

- Nemoj zezat. Kreći.

- Ne zezam. Ne idem dok ne proučim.

- Pa, trebaće ti pola sata.

- Nek' treba pet. Bolje pola sata sačekat,' pa sigurno, nego na sreću.

- E, svašta.

- Svašta ćeš ti vidjet sa nama, moj Kapetane. Nego furaj. Vidimo se dolje.

- E, svašta ljudi moji, - reče Kapetan kad stiže ostale.

- Šta je, Kapetane? Dino uči *Kul huvallahu*?

- Jah.

-Možete se vi zezat' kol'ko hoćete, al' to radi. Kuda se on provlačio... Ma njemu je pored uha opalila granata. Nije ništa čuo pet-šest dana i ništa više.

Polahko pričajući i komentarišući, pođoše se spuštati niz rižu.

Riža je, u stvari, vrlo strma padina Igmana koja se spušta direktno do prvih kuća u Hrasnici. Niz rižu drvosječe već decenijama spuštaju posječena stabla koja klizeći niz padinu skidaju i gule i ono malo crvene zemlje koja se vremenom nataložila preko kamenja. Sada je riža bila skoro sami kamen, ovdje-ondje prošaran pregrštima zemlje. Sve to, zajedno sa snijegom i veoma niskom temperaturom, bilo je stvarna opasnost za svakog ko se penjao ili spuštao. Jedan nesmotren korak i nesrećnik bi na leđima ili na stomaku sjurio u Hrasnicu.

Mala kolona se spuštala u tišini očekujući svakog trena početak pucnjave na Igmanskoj cesti. Dini će trebati mnogo sreće da se spusti. Četnici su ukopali PAM-ove na Ilidži i upucali ih. Sad su trebali samo stisnuti okidač i niko živ nije mogao sići niz Igman u Hrasnicu.

- Idemo Musa?

- Haj'mo lijepi moj Dino.

- Musa, hoćeš li da ti zapjevam?

- Koju ćeš?

- Hoćemo l' onu: "Došla voda od brijega do brijega?"

- Nemoj gdje se pominju mrtvi.

- Dobro. Hoćeš li onu ... Hej, čekaj, da vidimo šta to naš Fadil sluša u kombiju?

- Je l' to ima radio?

- Ima. Da vidimo radi l', - Dino upali radio. Ubaci kasetu. Praćen bubnjevima, hor *"Tabački Mesdžid"* je pjevao:

"Hvaljenoj uputi vjeri,
ponosno k'o vojska stojte,
Islamsko čuvajte svjetlo,
samo se Allaha bojte... "

- Prava. Za ovu situaciju. - Dino zapjeva i nadglasa radio. Musa kašljucnu par puta, pročisti grlo, pa i on zapjeva:

"... Bez slabosti, vjerolomstva,
bez slabosti, vjerolomstva,
sačuvajte zoru mira... "

Noć je bila tiha. Mjesečeva svjetlost se probijala kroz oblake i blago osvjetljavala put pred njima.

- Sigurno su nas do sad primijetili. Znaš šta, Musa? Svi hvataju lijevu stranu puta. Slažeš se da se mi uhvatimo više desno. Nešto kontam i četnici su do sad upucali oružje prema lijevoj strani.

- Dino, radi kako ti je drago. Nadam se da ti nije posljednje.

- Nije, ne d'o Bog.

Dino ponovo zapjeva. Musa mu se pridruži. Došli su do mjesta gdje ih je usjek nakratko štitio od četnika. Dino zaustavi auto. Upali nakratko svjetla. Ugasi ih, pa opet upali. Opet ugasi.

- Šta radiš Dino? Jesi l' poludio?

- Musa jesi l' čit'o *Predio slikan čajem*?'

- Kakvim sad čajem? Dino, ti si stvarno prolup'o.

Rafali teških PAM-ova zaoraše cestu nedaleko od njih. Musa zabi glavu među ruke.

- Ne boj se, Musa. Ovdje nas ne mogu dohvatit'.

- Dino, ti si lud. Kako ćemo se sad izvući'?

- Vrlo lahko. Evo `vako! - Dino viknu, stisnu gas i kombi izjuri iz zaklona.

- Džeronimooooooooooo!!!!!

Na nizbrdici kombi je naglo ubrzavao. Držeći jednom rukom Hamzinu glavu u krilu, a drugom mu pritiskajući rame za pod da ne bi otkliznuo, Musa se nije usuđivao da diše. Potpuno skoncentrisan, pratio je vatreni lanac četničkog rafala koji je cijepao nebo. Četnici su koristili svaki peti svjetleći metak da bi mogli korigovati vatru noću i sad je izgledalo kao da neprekidni vatreni lanac putuje nebom. Jedan, pa još jedan.

"... Bez slabosti, vjerolomstva,
Bez slabosti, vjerolomstva,
Raspirujte, zoru mira... "

Odjekivala je popularna ilahija sa kasetofona. Dino je pratio pjevajući iz sve snage. Čvrsto je držao volan. Zglobovi na šakama su mu od napora pobijelili.

- Dinoooo! Dinoo, pazi! Dolaziiii!

Četnički nišandžija je ovaj put počeo pucati od samog podnožja Igmana i sporo podižući cijev, preoravao cestu po dužini. Dino skrenu desno koliko mu je dozvoljavala uska cesta. Kombi uleti u rafal. Nekoliko metaka probi kombi po samoj ivici lijeve strane ne zakačivši nikog.

- Džeronimooooooo!!!

- *"... Nek istina sad caruje,*
Nek istina sad caruje,
Nek din bude bijela vatra,
Nek din bude bijela vatra... "

- Pazi, Dinooo! Ide drugi. Drugiiiii!

Dino je već došao do kraja desne strane ceste i točkovi su skoro na pola bili iznad provalije.

- Pum, pum, pum, pum, pum! - teški rafal zatutnja kroz kombi. Šoferšajbna se razleti. Dino vrisnu, pusti volan i uhvati se za lijevo rame. Kombi se zanese, skrenu ulijevo i udari u stijene koje su se nadvijale nad cestu. Odbi se, i nastavi juriti stružući lijevom stranom od njih.

- Dino, volan! Dino, volan! Drži volan! Kočiiii! Kočiii!

Kao da ga je Musin glas izvukao iz mraka u koji je propadao, Dino uhvati volan desnom rukom, dok mu je lijeva bespomoćno visila. Pritisnu kočnicu svom snagom. Kombi se vrati na sredinu ceste. Zaplesa. Iznad njih proletiše dva rafala, ne dohvativši ih. Kombi se opasno zanosio, sad lijevo sad desno, po snijegu. Dino je pokušavao da ga zadrži na cesti.

- Pusti kočnicu, pusti kočnicuuuu!!!

- Još sto metara, još jedna sekunda i kraj. Kraaaaaj! - Dino je grozničavo šaputao.

Već su se bili na sigurnom dijelu ceste gdje ih nisu mogli dohvatiti četnički rafali. Cesta se završavala oštrom desnom krivinom na kojoj je bila postavljena rampa vojne policije. Kombi se i dalje zanosio i pijano jurio. Uletivši nekontrolisano u okuku, zanese se, okrenu, postranačke udari u rampu i razvali je. Od udara se nagnu na stranu i, jureći, vrlo polahko, kao u usporenom filmu, prevrnu se prvo na stranu pa onda na krov. Tako nastavi da kliže i konačno se zaustavi udarivši u skladište.

- Dino, Dino! Jesi l' dobro?

Tišina.

- Dinooo!

- Jesam. Kako je Hamza?

- Dobro je.

- Fala Bogu.

- Odakle ti, majke ti, ono sa svjetlima?

- Prič'o mi jedan specijalac. On ih tako pređe svaki put.

- Ma šta ih pređe. Zablica i stane. I kad oni zapucaju krene. Hoćeš reć' da nešto dobije?

- Tako je. Ta-ko. Dobije, do-bi-je... - Dinin glas je postajao tiši i tiši dok se ne pretvori u nerazgovjetno mrmljanje i on se izgubi u nesvjestici.

- Dino, Dino! - Musa ga je zvao. Ništa.

- Hej, ima li koga u ovoj vukojebini? Haloooo!

Začuše se ljutiti glasovi vojnih policajaca koji su se približavali.

- E, sad da vidim tog idiota koji vozi ovo smeće. Ma, sve ću ja vas pohapsit pa u zatvoru vozajte koliko hoćete.

Na svjetlu baterije policajac ugleda Dinu u lokvi krvi, Musu koji je izgubljeno zurio u prazno i tamne obrise Hamzinog tijela na podu. Teško uzdahnu:

- Uuuh! Jebo te život! Izvini, burazeru, - obrati sa Musi, a svojim policajcima povika: - Ovamo brzo, brzo. Prebacite ih u džip i vozite u Hrasnicu. Kod doktora, ako ga nađete. Ako ga nema... Nađite ga kako znate!

Iscrpljen naporima, ranjavanjem i napetošću, svjedok Dininog ranjavanja i desetkovanja grupe, Musa zapade u stanje košmara. Nije mogao da razluči šta se stvarno dešava, a šta sanja. Jurnjava Hrasnicom u potpunom mraku, mladi, još golobradi doktor: - Loše, jako loše... U Sarajevo... Možda. Sumnjam...

Ponovo jurnjava. I njegova sestra. Otkud ona?

- Musa, kupi jaja, i trapista. I, eto, ako ti nešto naleti, znaš da nemamo ništa.

- Hoću, treba l' još nešto?

Ponovo noć. Jumjava. Učini mu se da se Hamza pokrenuo. Ili je to od ljuljanja?

- Bože. Ovo ja ludim. Bože, daj da umrem, - napravi oštar pokret ranjenom nogom. Bol sijevnu. Hiljade noževa istovremeno zabodenih u mozak. Nad sve se spusti tamni zastor zaborava u koji ga

odvuče nesvjetica.

****

Kapetan je kleo i psovao. Mustafa pogleda Kemu koji se snebivao. Psovke su bile tako sočne i raznovrsne da je Kemo u sebi pravio odabir psovki koje nije znao a vrijedilo ih je zapamtiti: - Ova je dobra. I ovu valja zapamtit.

Kapetan je psovao sebe što dozvoli Dini da ide kombijem, psovao je Dinu što je to predložio, psovao je Fadila koji je ranio Musu, četnike za Hamzu, Ameriku i Englesku, Gorbačova, Jeljcina i Solženjicina, Lenjina i Kinkela, Miterana i Sadako Ogatu, i malog Japanca Akašija i sve živo i mrtvo. I tako dalje, i tako redom bez kraja.

Stajali su u mraku pored puta koji je vodio do tunela. Pored njih su promicale spodobe natovarene i pretovarene, pojavljujući se u tišini i gubeći se u mraku. Poput aveti.

- Sad svi broje kol'ko su dobri. - javi se Dado.

- Šta kol'ko su dobri? - odbrusi Kapetan.

- Kol'ko će zaradit na ovome što nose?

- Kako to misliš?

- Moj Kapetane, de ti živiš? Jaje ti je u Sarajevu pet maraka. Deset školjki puta trideset komada, pa ti računaj.

- Hoćeš reći da su ovo šverceri?

- Ovo ti je sirotinja sarajevska. A šverceri su ti u Vladi.

- Ne seri, matere ti. Opet si sluš'o Srnu.

Dado odmahnu rukom kao da želi reći: - Ne vrijedi budali objašnjavati.

U to se začu motor nekog vozila. Možda su oni, pomisli Kapetan, a onda ugleda bolnički kombi. Na haubi se nazirao crveni krst.

Kapetan izađe na cestu i zaustavi ga.

- Znaš li možda za neke momke koji su se skoro spustili odozgo?

- Ovo su znači tvoji. Evo ih unutra. Bar ono što je ostalo od njih.

- Šta pričaš, otvaraj! - Kapetan uskoči u kombi. Na podu je, glave umotane u džemper natopljen krvlju, ležao Hamza. Do njega, u nesvijesti, Musa. Naslonjen na njega, sa improvizovanim zavojem preko ramena, u nekom čudnom poluležećem položaju, bio je Dino. Krv je natopila bijeli zavoj i sada se pomalo slivala kroz rukav. Ljeva ruka beživotno visila oslonjena na pod. Mala lokvica krvi na podu se zgrušavala.

Kapetan pokuša da dlanom obriše čelo. Teško uzdahnu.

- Hajde momci, upadajte. Ti, - obrati se vozaču, - odvezi nas do ulaza u tunel.

- Samo dokle mognem.

- Dobro, dobro, - promrmlja Kapetan ne razumijevši ga potpuno. Približavajući se tunelu sve su se teže probijali kroz gomile pješaka. Predio je izgledao sablasno. Noć. Slaba mjesečina. Masa ljudi. Kapetan na brzinu procijeni oko hiljadu a možda i više. U potpunoj tišini ljudi se muhaju tamo-'vamo. Svi su pretovareni stvarima. Veliki ranci na leđima i kartoni jaja u rukama. - E, tugo moja, - pomisli Kapetan, - jadno moje Sarajevo šta si dočekalo.

Uskoro više nisu mogli dalje. Kapetan pozva Kemu:

- Idi i nađi komandira. Reci mu o čemu se radi i neka ti da ljude da ponesu naše. I neka javi na drugu stranu da nam pripreme vozilo. Požuri, molim te.

Kemo ga pogleda nekako čudno i Kapetan pomisli šta im je svima. Prvo vozač, sad Kemo, a i Dado je trabunjao nešto. Mora da sa mnom nešto nije u redu.

Domalo, Kemo se vrati.

- Nema šanse.

- Šta nema šanse?

- Ne možeš prić' a kamo li nać' komandira.

- Pa, uhvati prvog vojnog policajca.

- A šta misliš da sam uradio?

-I?

- Ništa, i! Kaže čekaj! Prvo hrana, pa sa propusnicama, pa...

- Polahko, Kemo, majke ti. Šta pričaš? Kakva hrana, kakvo čekanje? Jesi l' mu rekao da imamo ranjenike?

- Odjebi čovječe. Đe ti živiš.

- Ama dosta! - Kapetan vrisnu tako jako da se šverceri koji su prolazili u blizini trgoše.

- Šta mi svi govorite de ti živiš! - Potpuno je poludio. - Gdje živim? Sad ćeš vidjeti gdje ja živim. Mustafa i Sakib ostanite ovdje. Vas dvojica sa mnom.

- E, ovo volim. Imam pik na njih ima godina. A nikako da mi nalete. Najviše na onog Glavonju. Kemo, je l' on na smjeni?

- Dado je šaputao.

- Jest, jest, Dado. Imaš sreće.

- Ovo mi je prva dobra vijest odkako smo krenuli. Oho - ho!

- Šta to šapućete? Ne radite ništa bez mog naređenja. Jasno? Da niste ni trepnuli dok vam ne naredim. Jasno?

- Bez brige, Kapetane, bez brige. Znaš ti nas.

- Zato i govorim što vas znam.

Dođoše do kuće kroz koju se ulazilo u tunel. Kemo i Dado stadoše Kapetanu sa strana i gurajući se bezobzirno, napraviše mu put do ulaza. Na ulazu je stajao vojni policajac.

- Ha, dokle si ti naumio jarane?

- Vodi nas komandiru.

- Ma je l' majke ti? A odakle si ti? E, ne može. Ma ne može, odjebi. - Odgurnu Dadinu ruku.

- Ma, odjebi da si general.

Kapetan pogleda Kemu. Kao da je samo to čekao, Kemo uhvati za cijev automata koji mu je nemarno visio preko ramena i oštrim pokretom povuče cijev prema sebi. Kundak napravi polukrug prema zemlji pa na više i tupo udari policajca u prepone. Mladić jeknu i sruši se.

- Ostavi ga. Idemo unutra.

Dado preskoči policajca i teatralno otvori Kapetanu vrata:

- Njegova ekselencija, Kapetan prve, sjebane, udarne, diverzantske...!!

- Dobro je Kemo.

Prostorija u koju su ušli bila je jako zagrijana. Puna duhanskog dima, mirisala je na luk, suho meso i rakiju. Za velikim kancelarijskim stolom u vrhu prostorije sjedio je komandir.

- Pomoz bog komandire! - ironično pozdravi Kemo.

- Ko je vas pustio unutra? Ko vas je pustio unutra? Odgovaraj kad pitam.

- Komadire, mi se vraćamo sa zadatka. Imamo ranjenike...

- Ko vas je pustio unutra? Šta hoš? Ha? Kroz tunel? Ha? Nema kroz tunel. Nema. Čega ba? Tunela? Ha? Nema. Napolje! Kad se završi hrana, vidjećemo. A sad, napolje. Hajde, hajde, vidiš da smo zauzeti?

- Dobro komandire, izvini. A kad bi to moglo biti?

- Možda u zoru, al' sad ne može. Jasno? - onda podviknu.

- Izvedite ih, - dade mig dvojici vojnika koji pritrčaše, - i da se drugi put kuca. Nije ovo štala. Ovo je kancelarija.

Kapetan se okrenu i krenu prema vratima. Kemo i Dado nevoljko krenuše za njim.

- Hajde, hajde, hoćeš da te ja požurim. - Vojni policajac velike glave gurnu Dadu.

Dalje se sve odigralo munjevitom brzinom, tako da su prisutni imali dosta problema kada su prepričavali događaj i pisali izvještaje komandi o tome šta se sve desilo i kojim redosljedom. Uglavnom su se sporili o tome da li je Kapetan dao signal Dadi ili je on samovoljno poludio, okrenuo se i udario Glavonju što je prouzrokovalo dalji slijed događaja.

Kad Glavonja pokuša da ga gurne, Dado se izvi u stranu, okrenu i punom snagom zabi cijev automata Glavonji u stomak. Glavonja se presamiti a Dado ga pogodi teškom čizmom u lice. Glavonja odleti preko sobe. Istovremeno, Kemo se munjevito okrenu i volejem, u stilu fudbalskih majstora, opali nesretnog vojnika koji ga je pratio, u prepone. Kad se ovaj presamiti, Kemo ga odalami kundakom u glavu. Jeknuvši, vojnik se stropošta na pod. U dva koraka, Dado priskoči sljedećem i sa dva udarca, prvo sa cijevi u stomak, a onda kundakom u glavu, posla ga na pod. Držeći automat zdravom rukom, Kapetan ispali rafal tik pored glave zbunjenog komandira. Naslonjeni leđa uz leđa Kemo i Dado su s uperenim automatima držali na nišanu prisutne.

- Bliže, bliže, - Dado je automatom pokazivao vojnim policajcima da priđu jedan drugom da bi ih lakše držao na oku. Kemo se blijedo cerio i šarao automatom od jednog do drugog. Jedan nesmotren pokret bilo koga u prostoriji i Kemo bi napravio masakr. Pored njegovih nogu je čučala smrt i kezeći se čekala svoj danak. Svi su osjećali njeno prisustvo i sleđeni su očekivali razvoj događaja. Umornim korakom Kapetan priđe komandiru. Ne okrećući se dobaci Kemi i Dadi:

- Ako se iko pokrene, ako samo trepne, pucaj. U noge. Jeste l' me razumili? U noge. A ti džukac, da te vidim. Sad ćeš raditi tačno ono što ti kažem, inače ću ti ja lično prosvirati glavurdu. Jasno?

Njegov tihi glas bio je strašniji od svakog deranja ili psovanja. Komandir je na brzinu procjenjivao svoje izglede. Incident se već zbio i prijetio je da preraste u katastrofu. Teško će se izvući iz svega ovog bez obzira na podršku koju je imao u komandi. Bez obzira na prijetnje, znao

je da ga Kapetan neće ubiti. Raniti? Možda. Druga dvojica su ga brinula mnogo više. Na brzinu odluči da pokuša spasiti što se spasiti može. Ledeni znoj mu se spuštao niz kičmu.

- Hej, hej, polahko, polahko. Šta ste nadigli galamu? U čemu je problem? Ranjenici, kažeš? Kol'ko reče da je ranjenika? Pet? Šabo, diži ljude. Gdje su ti ranjenici?

Kapetan ga je šutke posmatrao. Džukela, mislio je, pogađajući mu redosljed misli.

- Hej, gdje su ti ranjenici? Dobro je vas dvoj'ca. Spustite oružje. Dajte ljudima da nešto popiju. Ko će im pokazati gdje su ranjenici?

- Kemo, Dado, pripazite na njega, ja idem po naše. Dobro je, momci. - Kapetan je pokušao da umiri Kemu i Dadu. - Idemo. Za sat ste kod kuća. Sad samo polahko.

Kemo nevoljko spusti cijev automata. Dado se nepovjerljivo okretao. Onda priđe komandiru i stade mu iza leđa. Cijev mu nemarno nasloni na kičmu.

- Pazi, jebo te život, koji ti je...?

- Ništa ti ne brini. Je l' u redu ovako, Kapetane.

- Jest, Dado, dobro je. - Kapetan izađe napolje. Tamo je već bilo desetak ljudi i on im pokaza pravac gdje se nalazio kombi.

Kemo se umorno spusti pored zida. Položi automat preko koljena i potraži cigare po džepovima.

- Dado, imaš cigaru?

- Što ne uze od Dine kad te je nudio?

- Ne zajebaji, daj ako imaš.

- Imam ja, - javi se jedan od vojnika koji je ostao u prostoriji.

- Fataj!

- Fala drug.

- Možeš li ti malo pomjeriti tu cijev? - progovori kamandir.

- Nema teorije. Čuo si Kapetana.

Glavonja, kojeg je Dino onako divljački udario, dolazio je svijesti. Sjedio je na podu tresući glavom. Iz razbijenog nosa i usta tekla je krv. On pažljivo prinese ruku licu i opipa. Par zuba je bilo polomljeno. Nekako se podiže sa poda.

- Šta si mi ovo uradio? Jebaću ti majku za ovo. Srešćemo se mi još. - Ispljunu krv iz usta.

- Šta je, Glavonja, šta plačeš?

- Vidjećeš ti šta plačem. Kad te rasturim, niko te neće više sastavit. Srešćemo se mi.

- Nemamo se mi šta sretat. Sretnuti smo. Kemo, pazi mi na ovog. Dado zaobiđe sto i krenu prema Glavonji. Kemo nehajno uperi cijev prema komandiru.

- Ne diši. Baš sam nešto nervozan.

Dado pride Glavonji:

- Znaš šta, Glavonja? Kad se sretnemo sljedeći put, ti ćeš mi fino reć': Gospodine Dado, ja sam džukac. Hoćete li mi, molim vas, opaliti jednu vaspitnu šamarčinu? E, tako ćeš ti fino reć' kad se sretnemo. A da bi zapamtio, sad ćeš malo trenirat. Hajde sad, fino, evo ja ću ti govorit' a ti samo ponavljaj. Samo ponavljaj, ne moraš ništa mislit'. Hajde: Gospodine Dado...

Glavonja ga je gledao: - Nema teorije čovječe...

- Hajde fino: Gospodine Dado...

- Ma, nema teorije čovječe... - Glavonja je pogledavao prema komandiru.

- Dobro je, momak, halo.. - nekako nevoljko se javi Komandir. Potpuno neočekivano Dado strelovito zamahnu nogom i samo kao da očeša Glavonjinu potkoljenicu. Kao gromom ošinut Glavonja jeknu i pade na koljeno pogođene noge.

- Hajde sad: Gospodine Dado...

- Momak sad je stvarno dosta, - ponovo se javi komandir.

- Kemo, paziš li ti na njega? - Dado upita ne okrećući se. Sa krajnjom pažnjom posmatrao je Glavonjino lice koje se grčilo od bola.

- Hoćemo l' sad ponovo: Gospodine Dado...

Opet neočekivano i u pola riječi Dado drugom nogom pogodi Glavonju koji je klečao u drugu potkoljenicu. Jeknuvši, Glavonja punom težinom pade na lice.

- Taaako. Hoćemo l' sad ponovo? Ha?

Glavonja je pokušavao da sjedne. Nije mu polazilo za rukom. Jauknuvši, ponovo se strovali na pod i ostade ležati. Iz podruma, sa stepeništa koje je vodilo u tunel, proviri Kapetan. - Idemo, momci.

Kemo ustade. Dado pokupi automat i krenu. Okrenu se komandiru koji je taman zaustio da nešto kaže: - Samo mi nemoj i ti reć' da ćemo se sresti ili da si me zapamtio. Mi se gore jebemo sa četnicima a vi ovdje mlatite lovu i rakijate se. Još vam samo kurve fale. I još nešto. Reci Glavonji da je dobro proš'o. Ako bude srao sljedeći put, metak mu je u glavu. Makar mi to bilo posljednje. Pazi komandire, - Dado mu se unese u lice, - ja ti nisam Kapetan. Ja bi' te prvo upuco, i tebe i ove tvoje. A poslije bi' kont'o kako ću se izvuć'. Ovo je rat, nije zajebancija.

- Dado, dolazi već jednom - Kemo je vikao iz podruma.

- Idem,- okrenu se ponovo komadiru. - A ti kako hoćeš. Nemoj reć' da nisi znao.

Spuštajući se u tunel, Kemo ga upita:

- Đe si naučio onaj udarac u koljeno?

- U zatvoru. Niko ne ostaje na nogama poslije dobrog udarca u cjevanicu. Al' ne punim, već 'nako sa vanjske strane prema unutra, samo da ga okrzneš.

- Ovo nisam nikad vidio. Možda ga nisi treb'o 'nol'ko.

- Moj Kemo, nisi ti vidio ljude koji su njemu prošli kroz šake. Nije ovo ništa.

- Da te ne ufate u gradu?

- On neće. Možda će napucat neke svoje. Al' on me neće više nikad ni pogledat.

- Odkud znaš?

- Psihologija, moj Kemo. Psihologija. Naučiš to u zatvoru.

- Svašta si ti naučio u zatvoru. K'o da si na fakultetu bio.

Požuriše da stignu ostale koji su odmakli.

****

Tunel.

Čarobna riječ koja je godinama budila nadu Sarajlijama, zadavala brigu četnicima i UNPROFOR-cima i budila neodoljivu znatiželju stranih dopisnika iz Sarajeva. U prvo vrijeme se o tunelu pomalo šaputalo u Sarajevu, glasine su išle sve dalje i dalje, širile su tunel, produžavale ga, uvodile struju u njega, još malo pa ga asfaltirale, sve dotle da su se neki kleli da oko sredine tunela ima mala prodavnica da oni koji idu u Hrasnicu po hranu mogu kupiti sve što trebaju a da ne izlaze na Hrasničku stranu.

U stvarnosti, tunel je bio rupa širine 1,20 m, visine 1,60 m, koja se u dužini od 760 metara protezala ispod piste Sarajevskog aerodroma. Nakon pomno izvedenih priprema i maestralnog izvođenja operacije potpune blokade Sarajeva, u čemu su im sramotnu pomoć pružile trupe UN-a kojima je u to vrijeme komandovao kanadski general Mek Kenzi, četnička komanda je strpljivo čekala da im Sarajevo padne u šake poput zrele kruške. U gradu koji je prije rata imao oko 500.000 stanovnika, hrana je vrlo brzo nestajala. Crna berza je cvjetala. Jedno jaje, pet njemačkih maraka, (oko 3,5 dolara). Kutija cigareta 7 do 10 maraka. Litar ulja 50, kila šećera 60. Litar benzina 15, 18 pa 20 maraka. Za dobar zlatni prsten dva jajeta na oko. Na volšeban način na crnoj berzi se pojavila hrana iz skladišta UNPROFOR-a. U švercu su prednjačili pripadnici Ukrajinskog bataljona. Povremeno i

cigare iz Srbije. Ogromna zarada. Za hranu, UNPROFOR-ci kupuju umjetnine, raritete, novac numizmatičke vrijednosti.

Stotinama godina stare knjige neprocjenjive vrijednosti, iz privatnih kolekcija građana Sarajeva, tajanstvenim putevima napuštaju Sarajevo i prodaju se po Parizu, Londonu... Sarajevo je u potpunoj blokadi. Jedna mala polušansa. Na jugozapadnoj strani Sarajeva nalazi se aerodrom. Sa druge strane uski slobodni pojas. Prigradska naselja Butmir i Hrasnica. Iznad njih Igman, legendarna planina koja je svojom ulogom u ovom ratu nadmašila sve planine svijeta. Na aerodromu UNPROFOR. Snage Ujedinjih Nacija. Mirotvorci. Očajne Sarajlije pokušavaju da pretrčavanjem piste dođu do Hrasnice gdje ima hrane. Neumorni, siti, svježe obrijani i namirisani vojnici Ujedinjenih Nacija u oklopnim vozilima špartaju pistom. Hvataju očajnike koji pod mitraljeskom i snajperskom vatrom četnika pokušavaju da pretrče pistu. Oni su tu da spriječe svaki ulaz i izlaz iz grada. Pokušavaju da blokadu učine stoprocentnom. Foto ćelije i senzori. Poneko ipak uspije.

Noću.

U takvoj situaciji, grupa iz Hrasnice počinje kopati tunel kroz podrum jedne kuće u blizini piste. Kad su radovi dobro odmakli, počinju i sa sarajevske strane. Iz podruma jedne kuće u naselju Aerodrom. Tunel? Rupa u zemlji. Tunel ide pravo, pa krivuda, pa opet pravo. Sa sarajevske strane potklocan metalnim gredama na svakih pola metra. Sa hrasničke strane drvenim gredicama. U Sarajevu je ogrevno drvo dragocjeno. Svi parkovi nekad zelenog Šehera, posječeni i panjevi izvađeni. Između kloceva ubačen rebrasti lim ili daske poredane horizontalno. Dolje - blato. Poslije su dolje stavljene daske. Preko dasaka pokucane željezne šine, (L profil), po dužini. Služe kao tračnice po kojima se guraju mala kolica za prevoz stvari ili ranjenika. Ponekad se prevoze i poginuli, ako familija insistira da poginulog sahrane u Sarajevu. Malo ljudi insistira. Tunel je stalno mokar. Ponekad poplavi do pola. Za vrijeme velikih kiša i žestokih granatiranja kolona zastane u tunelu i po nekoliko sati. Voda nadolazi. Do grudi. Ljude hvata panika. Pogušiće se.

Do kraja rata strani novinari ga nisu uspjeli snimiti iznutra. CNN nudi 5000 za bilo kakav snimak. Četnici uspijevaju skinuti tačne

koordinate ulaza u tunel i s vremena na vrijeme žestoko tuku. Više od dvijestotine mrtvih. Ljudi i dalje idu. Glad. Novi biznismeni otvaraju preduzeća za hranu. Uvoze robu iz Hrvatske. Na čaroban način dolaze do dozvola za prolaz hrane kroz tunel. Milionske zarade.

Januara 1995. godine svjetska promocija tunela. Sarajevo na malo mazohistički način obilježava "1000 dana otpora opsadi grada." 1000 dana u opsadi. Nikad ni jedan grad u istoriji nije bio toliko opsjedan. 15.000 poginulih. Ujedinjene Nacije donose rezolucije. Nikad u istoriji nije doneseno više bezvrijednih rezolucija.

Za "1000 dana" u Sarajevo dolaze gosti. Preko dvije stotine gradonačelnika i gostiju skuplja hrabrost i svojim dolaskom izražavaju podršku Sarajlijama. UNPROFOR pokušava spriječiti dolazak tolikog broja gostiju. Od obećanja da će prevesti sve goste pristaju samo na polovinu putnika. Za ostale otkazuje letove. Gradonačelnici iz svijeta su uporni. Svi su u Zagrebu. Odlučuju da putuju autobusima. Komanda Armije BiH donosi odluku da im dozvoli prolaz kroz tunel. Američka mreža CNN zove gradonačelnika Sarajeva. Čuli su za dolazak gostiju kroz tunel. Traže dozvolu da snimaju. Komanda Armije R BiH odbija.

Ako neće državnici - hoće gradonačelnici. Gradonačelnici kreću iz Zagreba prema Sarajevu. Putovanje se pretvara u avanturu koju niko od gostiju nije gledao ni na filmu. Cijeli svijet prati njihovu epopeju. U tzv. Herceg-Bosni, fašističkoj tvorevini hrvatskih ekstremista, koji su zajedno sa četnicima napali Bosnu nastojeći da je unište i podijele, ustaše zaustavljaju autobuse. Traže vize za putovanje kroz nepostojeću državu Herceg-Bosnu. Zastoj nekoliko sati. Konačno, nakon svih maltretiranja propuštaju ih. U Mostaru se pokvario jedan autobus. Načelnik policije Mostara pronalazi drugi. Cijena? Nije važno. Nekada će neko platiti. Ako Bog da. U međuvremanu goste okrepljuju čajem i kafom. Mostar - Hirošima. Putovanje se nastavlja. Na strmim obroncima Igmana, gdje će kasnije poginuti Američka delegacija, autobus proklizava na smrznutoj cesti. Gradonačelnici Budimpešte, Istanbula, Burse, dalekog Kuala Lumpura, nekoliko gradonačelnika italijanskih gradova i drugi izlaze i guraju autobus uzbrdo u ledenoj igmanskoj noći. Pred tunelom ih sačekuju vojnici Armije BiH. Preuzimaju stvari. Zabranjeno snimanje. Nude da ih provezu kroz tunel

na kolicima. Gradonačelnik Istanbula pita kako prolaze Sarajlije. Pješke. I on će pješke. Ostali gradonačelnici prihvataju. Predstavnik jedne humanitarne organizacije, koji je donio novac i lijekove za Sarajevo, onesvijestio se u tunelu. Od umora, iscrpljenosti, nedostatka zraka. Putuju neprekidno već dva dana.

I konačno - Sarajevo.

Voze se od Aerodromskog naselja, pored srušene zgrade "Oslobođenja", najpopularnijih Bosansko-Hercegovačkih dnevnih novina. Skoro na samom početku rata, u ljeto 1992. godine, četnici su zapalili novu, modernu poslovnu zgradu i štampariju Oslobođenja. Naknadnim sistematičnim, svakodnevnim granatiranjem, uspjeli su da sruše ovaj simbol sarajevskog novinarstva. U situaciji kada je u Sarajevu od granata i snajpera dnevno ginulo od deset do sto ljudi, novinari Oslobođenja su uspjeli da, uz nadljuske napore, svakodnevno štampaju, i lično, u sarajevskim pasažima zgrada koji su ih koliko-toliko štitili od granata, prodaju svoje novine cijeli rat. ***Oslobođenje je proglašeno za list 1992. godine u svijetu.***

Gradonačelnici dolaze u jedini hotel koji radi u Sarajevu. Holidej Inn. Prihvat gostiju. Jedan manji broj ih se odlučuje da ostane u hotelu o svom trošku (Sarajevo nema novca da plati hotel za goste). Preostale, taksisti Sarajeva, besplatno, razvoze kućama Sarajlija. Biće im gosti. Tih nekoliko dana će živjeti životom Sarajlija. Solidarnost. U sklopu programa, gradonačelnici obilaze naselje Sokolje, na prvoj borbenoj liniji. Jedna jedina cijela kuća u avetinjskom naselju. Gradonačelnici je fotografišu. Nažalost, kuća je cijela samo gledano sa te strane. U stvari, od cijele kuće ostao je samo taj jedan jedini zid.

Gradonačelnik Madrida na završnoj ceremoniji izjavio da je to neponovljivo iskustvo. Divi se i zahvaljuje Sarajlijama. Nudi pomoć svog grada. Sarajevo se bratimi sa Madridom i Budimpeštom. Bratimljenje gradova.

Četnička propaganda ludi. Pokušava da minimizira značaj posjete. Cijeli svijet piše o 1000 dana.

Usluge tunela jednom prilikom je koristio i američki ambasador u Bosni i Hercegovini gospodin Viktor Jakovich, koji se, za razliku od

mnogih drugih svjetskih političara koji su posjetili Sarajevo u ratu, nijednog trenutka nije libio da kaže pravu istinu o ratu u Bosni. U trenutku kada mu Četnička komanda neskrivenom prijetnjom nije dozvolila izlaz avionom iz Sarajeva, gospodin Jakovich je prošao kroz tunel i preko Igmana, kao i toliko Sarajlija, otputovao za New York. Nakon svega, Sarajevo je izdržalo pod opsadom još 395 dana.

****

U tunelu je bilo zagušljivo. Težak zrak pun isparenja znoja ljudi koji prolaze pod teretom. Kolona sa ranjenicima ide prva. Za njom dvadesetak civila koji su iskoristili gužvu i ušli u tunel, kao da su sa grupom. Dado i Kemo idu na začelju. Zastoj. U tunelu voda do članaka. Dado pokušava da pronađe nešto iznad nivoa vode da bi sjeo. Izvadi cigaru i zapali. Neko iz grupe ispred njih povika: - Gasi tu cigaru, da ti je ja ne ugasim!

- Ko je to pametan? - odgovori Dado ne dižući se i ne okrećući.

- Ja, - krupna ljudeskara se ispravi i zakloni malu lampicu koja je škrto osvjetljavala tunel.

- Znaš šta, Vel'ki? Ako ti ustanem, prvo ću te skratit tačno kol'ko si veći od mene. A onda ću ti jebat mater. Još samo jednu pisni. Jednu!

- Neka, Dado, dosta je bilo za danas.

- Šta je dosta, Kemo, mater im jebem švrcersku. Vidi ga kol'ki je. Mog'o bi nosat' top k'o ja pištolj. I šta radi? Otima pare od sirotinje. Nek samo pisne još jednu.

Vidjevši da je naletio na tvrd orah veliki se ušuti. Uto se kolona pokrenu. Na sarajevskoj strani je vladala gužva kao i na ulazu. Četvrta motorizovana je izlazila iz Grada u grupama, prateći prazna kolica. Nosači su položili Musu, Hamzu i Dinu na pod u prolazu. Vojnici koji su izlazili iz grada znatiželjno su ih posmatrali prolazeći.

Kapetan uđe kod komandira.

- Treba mi vozilo za ranjenike do bolnice.

- Nemam ništa. Mogu zvati komandu ako šta imaju da mi pošalju.

- Kakvi su ono kamioni napolju?

- Xrenko, utovaraju hranu.

- Istovari. Treba mi vozilo.

- Kako ću istovarit, čovječe? Šta je tebi?

- Dobro, - mrko odgovori Kapetan, - ja ću ti pokazat kako. Samo... - pokretom ruke ušutka komadira koji je zaustio da nešto kaže.

- Miči mi se s puta. Imali smo sranje s one strane. Nemoj da bilo šta probaš. Samo se skloni. A u izvještaj napiši šta hoćeš.

Dado i Kemo se proguraše do njega. - Hoćemo l' opet Kapetane?

- Ne treba. Razumjeli smo se, komandire? - Kapetan izađe u prolaz.

- Hajde, raja, pomozite da ih unesemo u kamion. - Progura se prvi. Kamion je bio do pola natovaren.

- Hej, vas dvojica, daj, molim te, iznesite samo ovih nekoliko kutija. Neće trebat' više. Možemo stati svi.

Vojnici uskočiše u kamion i začas izbaciše višak robe.

- Šofer, šofer! Ko vozi ovaj kamion?

- Ja vozim, al'...

- Onda vozi.

- Ma ne mogu, moram...

- Uradi k'o što ti gospodin Kapetan kaže. Hajde, furaj,- Kemo ga, malo snažnije, potapša po leđima.

- Ma hoću, hoću, samo...

- Nema samo. Vozi.

Kapetan sjede u kabinu do vozača, a ostali se nabiše oko Hamze,

Muse i Dine koji su bez svijesti ležali na podu.

Kamion je jurio kroz noć. Bez svjetala. Cijeli grad je bio na dohvatu četničkih snajpera a prilikom granatiranja, granate su dolijetale sa svih strana. Nakon tri godine skoro neprekidnog granatiranja, četničke tobdžije su imali skinute sve koordinate i samo su trebali da izaberu cilj. I pogađali su. Svaki dan. Jureći u mraku, vozač skrenu sa ulice vojvode Putnika prema Željezničkoj stanici, da bi zaobišao nekoliko opasnih raskrsnica i pravac od Tehničke škole do Skenderije, koji je bio posebno izložen snajperskoj vatri. Kod same Željezničke stanice, kasno primijeti čelični jež na cesti i pokuša da zakoči. Kamion se zanese i nastavi da juri kližući po zaleđenoj cesti. Vozač pokuša da dodavanjem gasa preuzme kontrolu nad vozilom, ali samo pojača klizanje i kamion se zabi u stub semafora.

Zapavši u polusan u toploj kabini, Kapetan nije vidio šta se dešava i prilikom udara odleti sa sjedišta i žestoko udari povezanom ranom u policu sa radiom. Muklo jeknuvši, onesvjesti se.

- Majstore, po šinama, - doviknu Sakib iz kamiona. Vozač vrati kamion unazad i ponovo krenu prema bolnici. Nešto malo poslije ponoći, zaustaviše se pred ulazom u hirurgiju.

Navikli na iznenadni dolazak ranjenika, dežurni tim je skoro sav bio u hodniku. Ugledavši kamion koji se naglo zaustavi bolničari dograbiše kolica i izjuriše napolje.

Brzo, izvježbanim pokretima, prenosili su ranjenike na kolica i vozili ih u operacionu salu.

****

Odlučivši da zatru sve što podsjeća na civilizaciju, dodatno drogirani smradom tamjana i blagoslovom pravoslavnog sveštenstva, koje je potpuno stalo na stranu zločina, četnici su se posebno okomili na bolnice u Sarajevu. Nakon što su napustili Vojnu bolnicu u centru

Sarajeva, sa koje su snajperom ubijali prolaznike, četnici su je pogodili sa nekoliko stotina projektila i skoro potpuno onesposobili. Skoro istovremeno je počeo njihov "junački" napad na sarajevsko porodilište. Novo, moderno zdanje je pogođeno sa stotinama zapaljivih, pancirnih i drugih projektila. Doktori i bolničko osoblje, pod vatrom, evakuišu tek rođene bebe u podrume. Četnička propaganda objašnjava da se radi o uporištu mudžahedina. Naučno je neobjašnjivo šta sve može da smisli i realizuje bolesni četnički mozak. Autor ovih i mnogih drugih bisera četničkog novinarstava, četnički Gebels, urednik četničkog dnevnika, Dragan Božanić, u skladu sa odlukom o nekažnjavanju zločinaca, najvjerovatnije će biti postavljen za novog ambasadora Bosne i Hercegovine u Americi. Gebels - ambasador u najdemokratskijoj zemlji svijeta. Izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u Americi, pišu američkom predsjedniku i traže da spriječi ovaj cinizam.

Gospodin Bil Klinton je na potezu.

Nakon porodilišta, na nišanu četnika je Gradska bolnica Koševo. Danonoćna granatiranja. Operacije u podrumima pod svjetlom rudarskih lampi. Voda u kanisterima. Prosječno dvije stotine pacijenata dnevno. Uglavnom operacije na tijelima pokidanim gelerima granata. Svakodnevni apeli građanstvu za davanje krvi. Građani dolaze i daju krv pod granatama. Da se spasi što se spasiti može.

I pored svega, svako jutro na radio Sarajevu, jedna od informacija: "U toku noći u Sarajevu je rođeno toliko beba, toliko dječaka i toliko djevojčica." Život teče dalje.

Legenda sarajevske ratne hirurgije dr Gavrankapetanović sjedio je žmireći zavaljen u stolici. Pokušavao je da se odmori ne misleći ni na šta. Hiljade operacionih zahvata koje je izveo u ratu nisu ostavile puno vidnih tragova na ovom mladom čovjeku koji je u ratu izrastao u hirurga svjetskih razmjera. Nakon prvih stotinjak operacija, kada je činio čuda na tijelima nesretnih Sarajlija pokušavajući da sastavi ono što su geleri pokidali, mišići njegovog lica kao da su se skamenili i umrtvili u stanju smirenosti. Ta smirenost, odraz velike unutrašnje snage i odlučnosti da se istraje po svaku cijenu, prenosila se na ostale

članove tima i oni su funkcionisali poput dobro podmazanog stroja. Panika se nije pojavljivala ni kod najvećih tragedija Sarajeva, masakra, kada je u trenutku trebalo zbrinuti desetine i stotine ranjenih. Kao da je spavao cijelu noć, Doktor ustade i upitno pogleda sestru.

- Šta imamo sad?

- Četiri ranjena.

- Teško?

- Ne znam. Voze ih već dva dana.

- Vidi ko je najkritičniji. Pripremi ga za operaciju. Neka drugi pokušaju sanirati ostale. Dolazim odmah.

Sestra izađe, a doktor pride kanisteru postavljenom u uglu i pođe pomno prati ruke štedeći vodu.

U hodniku kod izlaza stajali su Mustafa, Dado, Kemo i Sakib. Pušili su šuteći.

Sarajevo. Konačno. Kemo sjede na pod. Bolničar im priđe.

- Kad su ranjeni?

- Kako koji. Onaj sa džemperom na glavi prije dva dana. Onaj sa povezanim grudima juče. I onaj sa nogom. Onaj sa rukom sinoć.

- Kakva je situacija.

- Kako koji, - ponovi njegove riječi bolničar. - Onaj sa povezanim grudima biće dobro. Možda sad' izađe. Onaj sa rukom slabo. Moraće mu amputirat. Onaj sa nogom dobro. Biće dobro za koji dan. Onaj sa džemperom... Bože sačuvaj. Doktor ne zna gdje bi prije počeo.

- Čekaj, je l' živ?

- Jarane, vjeruj da se življi kopaju. Ovdje sam od početka, al' 'nako nešto skoro da nisam vidio.

- Nije valjda tako loše?

- Ma bilo je i gorih, al' to su oni koji su dovučeni ili mrtvi ili su umrli za sat - dva. Ovaj vaš živi već dva dana. A po svemu je trebao bit

mrtav. Samih smrzotina ima za godinu bolovanja a o ranama da ne pričam. Šta mu je bilo sa licem?

- E, jebi ga sad. Sto puta sam mu govorio: Ne 'fataj se oružja ako ne misliš da ubiješ. A ako moraš da ubiješ, ubij odmah. Ne čekaj ni sekunde. E, sad, on je čekao, izgleda, dvije sekunde više. Eto, to je bilo.

- Ima još jedna rana. Sam je sebe rasjek'o ispod koljena.

- Kako će sam sebe rasjeć' kad ne zna za sebe od kako je ranjen?

- Ostavili ste mu nož u ruci. Još mu ga ne mogu uzet'. Doktor kaže da mu mora dat neku injekciju da mu otvore šaku.

- Uh, uh, Tanto. Kako ga ne vidjesmo? Jebi ga sad. Je l' puno?

- Sama za sebe rana je opasna, al' prema ostalim ranama to je ništa. - Bolničar zaključi priču i ode.

Mala grupica nastavi pušiti i čekati ni sami ne znajući šta.

Kapetan je ubrzo poslije operacije došao sebi. Infuzija, koju su mu dali ga je okrijepila i osjećao se skoro dobro. Zatraži uniformu od bolničarke. Nakon kraćeg natezanja i pošto je već ustao neodjeven, bolničarka mu donese krvavu uniformu. On zatraži da ga odvede do dr. Gavrankapetanovića koji, do malo, uđe u sobu.

- Šta je sa mojima, doktore?

- Najteže je sa onim što su mu raznesena leđa i glava. Za njega ne znam. Predugo ste ga vozili. Plus što ima smrzotina. Iskrvario je puno. Stvarno ne znam. Sve je u Božijim rukama.

- E, Hamza, Hamza. Šta je sa ostalim?

- Onaj sa nogom će bit u redu. Možda već sutra ode kući.

Bolnica je bila prepuna i bez ikakvih uslova za njegu ranjenika. Agregat za struju se palio samo za vrijeme operacija. Svi ranjeni koji su ikoliko bili dobro brzo su otpuštani na kućno liječenje.

- Dalje?

- Onaj sa rukom... Morali smo je amputirati.

- O ne, neeee!!! Kapetan se u očajanju uhvati za glavu.

- Uuuuuuh.

- Biće on dobro, Kapetane. Biće dobro.

- Kakvi dobro, moj doktore? Znaš li ti koliko mu je godina?

Doktor ga mirno zagrli.

- Znam, Kapetane, znam. Puno naše mladosti mi je prošlo preko ruku. Ima i puno gorih. Rat je.

Doktor je govorio bez traga emocija u glasu. Tiho, ali čvrsto.

- Šta ima gore? Kako može biti gore?

- Boga mi može. Jučer smo imali dječaka. Ostao bez ruke, bez očiju i jedne noge. Rat je, - malo počeka. - Možeš li da ideš? Dolje te čekaju tvoji.

- Čuvaj se doktore, - reče Kapetan rukujući se.

- I ti, moj Kapetane. Pripazi na ove momke koji su ti ostali.

Kapetan ode klimajući glavom.

Na ulazu su ga dočekali momci. Kapetan se snebivao kako da počne. Kako da im kaže. Videći ga kako se muči, Sakib mu priskoči u pomoć.

- Znamo sve, Kapetane. Bolničar nam je maloprije rekao.

- E, djeco moja. E, djeco moja...

- K'o ti nešto stariji, - progunđa Sakib.

- Šta ćemo sad Kapetane?

- Ništa. Idete kućama dok vas ja ne pozovem. Sutra ću vam poslati privremene dozvole. I ne javljajte se bez obzira ko da vam šalje poziv. Ako bude trebalo, ja ću vas lično pozvati.

- Kol'ko ćeš nam dat'?

- Vidjeću, koliko se mogne. Kako ćete kući?

- Taksijem.

- Imate li para?

- Ima Dado za sve.

- Imaš li, Dado?

- Imam, imam Kapetane. Nego evo i tebi koji dinar da ti se nađe.

- Ma kakvi, ne treba.

- Dobro kad ne treba, - Dado mu tutnu ruku u džep, - pa kad nas zovneš ti vrati ako ti ostane.

- Gdje ćeš ti Kapetane?

- Moram do Hamzinih. Onda do Senadovih, pa do Dininih, pa do Musinih...

- E, ne bih ti bio u koži.

- Ni ja vala.

- Hajde, sad razlaz, - komandova Kapetan i mala grupica izađe iz zgrade Hirurgije.

****

Mustafa, Kemo, Dado i Sakib se naguraše u taksi.

- Dokle narode?

- Vozi do prvog taksija. Pola će nas u Novo Sarajevo a pola u čaršiju.

- Vjerovatno ima neki taksi u kralja Tomislava. Je l' u redu?

- Kako ti kažeš, majstore.

- Dado, kol'ko si dobar?

- Ne znam, nisam brojao.

- Otprilike.

- Pa, otprilike, dvadeset.

- Čega dvadeset?

- Čega? Eksera. Dvadeset hiljada maraka.

- Foliraš.

- Ne foliram. Nikad kad se radi o parama. Evo, gledaj.

- Stvarno, majke mi.

- Dado bolan, što će ti lova? Ne znaš hoćeš li preživjet sljedeći sat a ti štekaš lovu.

- E, pa vidiš. Nije ovo za mene. Ovo ti je lova za Nijemce, Belgijance, Francuze, itd.

- Kako za njih?

- Kad se ovaj rat završi, i kad ih pregazimo...

- A pregazićemo ih sigurno, ako Bog da, ... i kad ih pregazimo, oni glavni zločinci će zbrisat u inostranstvo. A onda će Dado fino pasoš u džep pa za njima. Neće oni mirno spavat'. Nikad više u životu.

- Kako to misliš? Dođeš u Njemačku i uzmeš telefonski imenik, a ono piše ratni zločinac taj i taj.

- Jesi l' ti, Sakibe, ikad putov'o u inostranstvo?

- Nisam, - Sakib se pokunji.

- A ja vidiš jesam. Samo sam išao poslom, - on pokaza rukom sa ispružena dva prsta kao da nekom vadi novčanik iz džepa. - Na Zapadu, kad su me i hapsili, hapsili su me k'o gospodina. I svi su vrlo ljubazni. Dobiješ i državnog advokata, sve. Cigare u zatvoru, čovječe. A sa jedno milion maraka njihova policija će mi tražiti ratne zločince. Samo mu reknem ime, pokažem sliku ako imam i ...

- Čekaj malo, Dado, kakvih milion maraka?

- E, mali, mali. Naš je narod bio bogat. Sad su četnici puni naše love. I, kad ih pokokamo, kol'ko ih već pokokamo, Dado ih pretrkelja na brzinu. To ti je lični ratni plijen. A ovi u Čaršiji što se bune, neka

fino pođu sa mnom, pa ću im dati pola. Majke mi, - kad spomenu majku Dado se namršti, odmahnu rukom i ušuti.

Uto dođoše do taksi-stajališta u Ulici kralja Tomislava. Dadi kao da se otvorilo srce. Mimo običaja, ugura im po par stotina maraka u ruke. Njih trojica pređoše u drugi taksi, a on produži prema Novom Sarajevu.

****

Prilazeći taksiju, Kapetan promijeni odluku. Prvo će najteže. Prvo će otići do Senadovih. Onda Dinih. Onda...

- Dokle, šefe? - taksista je bio raspoložen. Noć je bila mirnija od uobičajenih sarajevskih noći ispunjenih granatiranjem i požarima. A bilo je i posla. Nadnica za strah je bila daleko veća od uobičajene cijene prije rata. Vožnja pod eksplozijama i snajperima bila je njegova svakodnevnica i on se snalazio kao riba u vodi. Za sada je imao sreće. A sutra... Ko zna?

- Idemo kružno. Prvo Toka, pa Širokača, pa Vratnik, pa... - 'ej, tugo moja, sve stara sarajevska naselja, uglavnom siromašnih porodica. *Sirotinja je sačuvala Bosnu*, jednom prilikom je rekao Predsjednik. I na tome je na žalost ostalo. Nije ništa poduzeto da se ekonomsko stanje tih porodica popravi.

Kod Senadovih je bilo teško i mučno. Škrtim riječima Kapetan je ispričao kako je došlo do Senadove pogibije. Kako su prošli ostali. Njegova rana je svjedočila o teškoći situacije u kojoj su bili i gdje je Senad poginuo. Otac je šutke primio vijest. Majka je počela plakati ali je ubrzo prestala. Napravila je kafu. Otac je pričao o situaciji na ratištima. O izgledima da velike sile prekinu rat. Niko nije spominjao smrt. Kapetanu nije bilo jasno odakle tim ljudima tolika snaga. Ubrzo je otišao. Na rastanku Senadov otac mu reče:

- Da se samo hoće završiti. Da Bog da moj Senad bio posljednji koji je poginuo.

U taksiju, Kapetan je razmišljao. Već je nekoliko puta čuo to isto. Da Bog da moj sin bio zadnji koji je poginuo. Na početku rata strani novinari intervjuišu čovjeka čijeg je trogodišnjeg sina ubio četnički snajper. Otac smiren, kaže: - Da Bog da moje dijete bilo zadnje koje je poginulo u ovom ratu. Da mi je vidjeti tog snajperistu. Ne da ga ubijem, već da popijem kafu sa njim. Da mi je vidjeti čovjeka koji je u stanju da snajperom puca u glavu trogodišnjeg djeteta. Recimo da razumijem bombe, ali snajper. On je morao vidjeti njegovu glavu k'o kuću kroz snajper, njegove oči, pogled. Volio bih vidjeti kako izgleda čovjek koji je u stanju da to učini.

Ni traga mržnje, osvete. Samo čuđenje. Kod Dininih, otac je proklinjao. Psovao. Kleo. Mati je šutjela. Kuća u mraku. Svjetlost male uljanice. Kapetan je pokušao da kaže kako će država brinuti o svojim herojima. Otac ga je sasjekao. Zna on kako se država brine. Imaju komšije invalide. Niko nema da jede, a šverceri ne znaju šta će od para. Itd, itd.

Kapetan izađe napolje. Duboko je udisao hladni zrak. Lakše bi ponovo u akciju, nego ovo. Ovo mu je bilo najgore. Sjede ponovo u taksi. Vozilo je bilo ugašeno jer je taxista štedio gorivo i unutra je bilo ledeno. On se strese osjećajući kako mu se zima uvlači u dušu. Odluči da ne ide Musinim. On će svakako biti dobro.

- Na Kovače.

- Nećemo na Vratnik?

- Ne, vozi na Kovače.

Kapetan je sa zebnjom očekivao susret sa Hamzinim ocem. Mnogo se naslušao o tom čudnom čovjeku. U komandi su mu skrenuli pažnju na njega. Više na njega nego na Hamzu. Rekli su mu da pazi na Hamzu, da je brz, često divlji, da ne preza ni od čega, da je pošten, da ga ljudi vole, ali da je nepredvidljiv, da je... Kapetan se nije mogao sjetiti svega što su mu rekli, ali sve se svodilo na to da je Hamza bio dobar i pouzdan borac, ali potpuno van kontrole u borbi. Nakon borbe bila je to druga osoba. Intelektualac. Mnogo čudnih stvari je bilo rečeno za Hamzu. Nije se sjećao svega, ali se vrlo dobro sjećao šta su mu rekli za oca.

- Ako se nešto desi Hamzi, a ti budeš morao da mu kažeš ocu... budi oprezan. Budi vrlo oprezan.

I, sad, on mora da ode na vrata tom čudnom, tajanstvenom starcu. Taksi stade pred kućom. Kapetan reče vozaču da sačeka.

Visoki bijeli zid je dijelio dvorište od ulice. Velika, teška drvena vrata. Stara možda sto godina. Velike halke na vratima su zamjenjivale zvono. Kapetan nekoliko puta udari halkom. Tupi zvuk odjeknu tihom ulicom. On gurnu vrata i uđe u avliju. Svitalo je. Blijeda mjesečina se miješala sa zorom i obasjavala je. Avlija je bila velika i prekrivena sitnom kaldrmom. Očišćena od snijega. Uz kuću vanjska česma i veliko kameno korito. Zaleđeno. U dnu avlije velika lipa. Sofa natkrivena lozom. Velika, stara kuća na sprat. Pokrivena ćeramidom. Na prozorima u prizemlju mušepci. Sve je odisalo stogodišnjim mirom.

Kućna vrata se otvoriše i krupna ljudska prilika se pojavi na njima. Skoro potpuno ih zatvori. Kapetan je šutke posmatrao Hamzinog oca. Visok, uspravan. Lice markantno, upečatljivo. Kratka brada i brkovi, skoro potpuno bijeli. Obrve nadnesene nad tamne, oštre i prodorne oči. Cijelo lice i čelo prošarani ravnomjerno raspoređenim oštrim borama. Kosa kratko podrezana. Bos. Crne samtane pantole i bijela, nemarno razdrljena, košulja zavrnutih rukava. Snažne mišice probijaju ispod. Krupne šake mirno skrštene malo ispod stomaka. Kapetan se nehotice strese.

- Ne bih te volio imati za neprijatelja, - pomisli.

- Ja sam Hamzin Kapetan, - tiho reče.

- Avdaga, - kratko odgovori Hamzin otac.

- Uđi, znao sam da si ti.

- Kako znao? - ponovi Kapetan ulazeći. Ne dobi odgovor. Skinu čizme. Teški miris smrdljivih čarapa koje se raspadaju ispuni hodnik. Kapetan se u nedoumici okrenu.

- Izvinite, dugo sam u čizmama.

- Ništa. Na kraju hodnika je kanister sa vodom. Kupatilo je

pravo. Uljanica je na polici desno, - Avdaga se okrenu i uđe u sobu. Kapetan uđe u kupatilo i uz plamen upaljača pronađe uljanicu.

Tanka plutana pločica, promjera oko dva centimetra, umotana u aluminijsku foliju da ne izgori, pliva na ulju. Kroz nju je provučen tanki pamučni konopčić koji gori i stidljivo osvjetljava. Jedina i, obzirom na cijenu ulja, skupa rasvjeta u Sarajevu.

Pored uljanica, građani Sarajeva izmišljaju hiljadu i jedan način kako preživjeti u nemogućim uslovima. Inventivnost koju je teško pronaći u istoriji ljudskog roda. Na prozorima stanova, u saksijama i svim mogućim posudama ljudi su uzgajali peršun, mrkvu, celer, paradajz. Nezamislivo veliki broj ideja kako napraviti kolica za prevoz vode. Od konzerve (0.5 kg) iz humanitarne pomoći prave se peći na kojima se priprema ručak za cijelu porodicu. Na toj konzervi može se pripremiti kafa sa komadićem drveta veličine kutije cigareta. Ako se staklene flaše u boji, napunjene vodom, stave na unutrašnju stranu prozora, za samo jedan dan, voda se umlači toliko da je moguće okupati se sa njom. Automobilski motori koje pokreće prirodni gas vezani za elektro motore iz mašina za veš, prozvode električnu energiju. Napon toliko varira da masovno stradaju električni uređaji u kućama a posebno televizori. Ipak najveće čudo rata su žene, Sarajke. Sređene i dotjerane kao za modnu pistu, čiste i mirišljave, ljepotom stvaraju privid normalnog života i uljepšavaju dan svima koji ih vide. Na samo njima poznat način rješavaju jednačinu sa hiljadu nepoznatih: Kako četiri godine pripremati ručak za porodicu od riže i makarona a da svaki dan izgleda različito. I epohalno otkriće za Ginisovu knjigu rekorda, ravno otkriću perpetomobila: Kako napraviti kolač bez ulja, putera, šećera, brašna, čokolade... Kako bez ičega napraviti nešto? I to slatko.

Jedna mlada majka, kuha ručak svojoj trogodišnjoj djevojčici.

- Sad' će mama tebi skuhati jaje. - I stavlja pred nju tanjir riže. Svaki dan isto. U trećoj godini rata, otac borac, na povratku iz akcije izvan Sarajeva, donosi kući paket jaja. - Sad' će tebi mama skuhati jaje. - Majka stavlja kajganu pred dijete. Djevojčica vrišti: - Neću to, hoću

jaje!

Nakon tri godine rata, jedno sarajevsko naselje, nakratko dobilo struju. Sinčić, rođen u maju 1992. godine, zabezeknuto bulji u sijalicu. Vrišti. Roditelji moraju ugasiti svjetlo.

Nakon što je oprao noge, Kapetan uđe za Avdagom.

- Selam alejkum.

- Alejkumu selam. Bujrum, - Avdaga mu pokaza mjesto na sećiji. Kapetan se spusti othuknuvši. Zausti da nešto kaže, ali ga Avdaga pokretom ruke ušutka.

- Kafa ili čaj?

- Čaj. Napolju je hladno.

- Jah, zima. - Avdaga kucnu o zid. Nakon nekoliko trenutaka u sobu uđe žena. Nosila je srebrni samovar koji se pušio. Na tabli su bile male čašice za čaj, šećerluk, dva lokuma, kašikice. Kapetan ustade.

- Selam alejkum.

- Alejkumu selam, sine.

- Azra, ovo je Hamzin Kapetan.

- Dobro nam došao, sine.

Kapetan je šutio u nedoumici.

- Sjedi, sjedi, - Avdagin glas je bio tako autoritativan da Kapetan sjede kao na komandu. Avdaga to primjeti i nasmija se škrto. Kapetan ponovo zausti da nešto kaže, ali ga Avdaga ponovo ušutka pokretom ruke.

- Uzmi čaj. Odmah se vraćam, - izađe iz sobe.

Hamzina majka nasu Kapetanu čaj. Prvo malo gustog ekstrakta, a zatim dopuni čašicu sa kipućom vodom. Ruke su joj jedva primjetno drhtale. Kapetan uze čašicu. Godila mu je njena toplota. Zagleda se u nju. Čaj je bio taman i caklio se staklenim sjajem. Dvije tanke zlatne

linije na čašici, skoro neprimjetne kad je prazna, sada su nestvarno blještale u kontrastu sa tamnom bojom čaja.

Avdaga ponovo uđe u sobu.

- Ostaćeš ovdje na spavanju. Pustio sam taksistu da ide.

- Moram mu platiti, - Kapetan ustade.

- U redu je, - Avdaga sjede.

- Cigaru?

- Hvala, ne pušim, - Kapetan se predomisli.

- Ma daj mi jednu.

Obojica zapališe. Azra ode do peći, poče je čistiti i ubacivati drva u nju.

- Ne spavate? - Kapetanu ništa pametno nije moglo pasti na pamet.

- Ne spavamo. Očekivali smo Hamzu. Kad si pokucao znao sam da si ti. Hamza ulazi drugačije.

- Ne znam kako da počnem.

- Najbolje je od početka. Je li živ?

- Bio je kad sam krenuo iz bolnice.

- Je li toliko loše?

- Jest.

- Je li pri svijesti?

- Nije. Već dva dana.

- Dva dana ste ga nosili?

- Dva.

- Gdje je ranjen?

- Van grada, jugoistočno...

- Ne pitam to, gdje je pogođen?

- Lice, leđa, grudi, noge, ruka, smrzotine...

- Kako se tebi čini?

- Teško.

- I sad je na Hirurgiji?

- Da. Dr. Gavrankapetanović ga je operisao.

Azra je prestala ložiti vatru. Okrenula se i šutke slušala Kapetana. Ovaj je pogleda. Plave zjenice u izmaglici suza koje su ostale u očima. Nije plakala. Lice joj je bilo mirno i samo je blaga bora na čelu odavale buru koja se zbivala u duši majke. Avdaga je, tako je izgledalo, mirno pušio i slušao Kapetana. S vremena na vrijeme bi pijuckao čaj. Kapetan je pričao. O planu akcije, sukobu sa Hamzom, kad je ovaj preuzeo komandu, o samom napadu, o četnicima, malo tišim glasom o tome kako je Hamza likvidirao Vojvodu, o Hamzinom prvom ranjavanju, o povlačenju, o tome kako su našli Hamzu u šumi nakon eksplozije, o tome kako je teklo povlačenje, o Musi, Senadu, Dini, Kemi, Dadi...

Čim je Kapetan počeo pričati o akciji, Azra se povukla u udaljeniji kraj sobe, uzela Kur'an i počela šapatom učiti. Njen glas je kao zvuk udaljenog žubora vode dopirao do Kapetana. Avdaga je slušao. Ni jednom riječju ili gestom nije prekidao Kapetanovo izlaganje. Kad je Kapetan završio, Avdaga ustade.

- Azra, hajde da se spava. Otićemo kasnije u bolnicu.

Azra završi učenje. - "Sadekallahul-azim", ovlaš poljubi Kur'an, pozdravi se sa Kapetanom i izađe iz sobe.

Avdaga ponovo sjede. Nasu čaj Kapetanu i sebi.

- Rat je. U ratu se svašta događa. Žao mi je momaka.

Kapetan je šutio. Osjećao se prazan. Priča ga je iscrpila. Ponovo je prošao cijelu akciju. I nije mu bilo nimalo lakše.

- Moj Hamza. Moj Hamza... - glas mu sasvim lagahno zatreperi. - Ispričat ću ti nešto, imamo vremena - Avdaga otpoče priču. Bilo je to

prvi put da nekom priča svoju životnu priču. Govorio je jasno, precizno, bez viška riječi. Riječnikom intelektualca opisivao je slike i prizore, crtao karaktere i situacije. Pred Kapetanovim očima, kao na platnu, redale su se slike jednog života. Bogatog i siromašnog, sretnog i nesretnog, uzbudljivog, brutalnog i nježnoga, života koji je po sadržaju bio dovoljan za desetine normalnih ljudskih života. I nikada, nakon toga, Kapetanu nije bilo jasno da čovjek može sve to da preživi. Da ostane običan i normalan, da bude smiren, da živi. Da bude čovjek. Kako može da ne eksplodira.

Avdaga je pričao. I kad je dan davno već svanuo, i bilo i prošlo podne...

- 1941. godina. Njemačke trupe ulaze u Sarajevo. Veliki Rajh. Ustaški pukovnik Slavko Kvaternik, pod Njemačkom zaštitom proglašava Nezavisnu Državu Hrvatsku i odmah u nju deklarativno uključuje i Bosnu i Hercegovinu. Islamska ulema na skupštini El-Hidaje traži izdvajanje Bosne i Hercegovine u samostalnu državu. Nijemci uslovljavaju autonomiju formiranjem divizije koja će se boriti u sastavu Rajha.

Cijeli svijet je pred Hitlerovim nogama. Na redu je Rusija. Komunisti. Nacistička propaganda radi punom snagom. Održavaju se mitinzi. Satanizacija Sovjetskog Saveza. Traže se dobrovoljci za sveti rat protiv komunizma. Osniva se Ustaška legija. Vođa "Nezavisne države Hrvatske" pokušava se, krvlju zavedene mladosti, dodvoriti velikom Vođi Trećeg Rajha. U zimu, 1941. godine, Ustaška legija odlazi na Istočni front. Avdaga, mladić od 18 godina, kriomice napušta kuću. Kratko pismo za oca, sarajevskog bega, potomka stare begovske porodice - Na Istočnom sam frontu. Slušaj vijesti. - Prvo i posljednje pismo ocu. Nikada ga više nije vidio. Istočni, Ruski front. Blistave, munjevite pobjede njemačke soldateske 1941. i 1942. godine. Brzina napredovanja mjerila se brzinom njemačkih tenkova. Velika Rusija je skoro pod Hitlerovim nogama. Na sjeveru, Lenjingrad je u potpunom okruženju i pitanje je dana kada će ga Nijemci zauzeti. U sredini, njemačke trupe su pred samom Moskvom. Vojnici vide zlatne vrhove Kremlja u daljini. Na jugu su pred Staljingradom. Prvi put u istoriji

neko će pregaziti Rusiju. Do Vladivostoka. Avdaga je oduševljen. Pobjede, pobjede. Prvi gvozdeni križ. Drugi gvozdeni križ. Slava. Njemački generali ga tapšu. Život, smisao života. Slike pokolja civila na koje nailazi, ne dopiru mu do mozga.

Avdaga je u punoj snazi. Sto devedeset cm. visine, preko sto kilograma težine. Bez grama sala. Samo mišići. Snažna, istrenirana životinja. Strah? Ne postoji. Avdaga sa grupom komandosa ulazi u rusku pozadinu. Atentati, sabotaže. Novi gvozdeni križ. Nijemci pričaju legende o Bosancu.

Jesen je došla. Približavala se zima. Nijemci i dalje napreduju. Puževim korakom, ali napreduju. Svaki kvadratni metar zauzetog prostora plaća se životima.

Zima. Borbe ne jenjavaju. Sudar njemačkog nacizma i ruskog komunizma bio je sudar svjetova. Željeznih svjetova. U mnogim stvarima jednakih. Za povlačenje smrtna kazna. I kod Nijemaca i kod Rusa. Zato se sve borbe vode do posljednjeg čovjeka. To što su oni osvajači, a Rusi branioci, nije dopiralo do Avdaginog mozga.

Nijemci su na ulazu Staljingrada. Prigradska i industrijska naselja. Borbe, borbe, i ponovo borbe. Nema se vremena za spavanje. Desetak minuta, pola sata u toku borbe, u pauzi. Mjesecima. Prvi slabi znaci posustajanja savršenog njemačkog ratnog stroja. Ustaška legija u prvim redovima. Njemački gospodari štede, koliko god mogu, svoje vojnike. Polovina legije van stroja. Tri četvrtine van stroja. Šaka preživjelih.

Avdaga je neprekidno u borbi. Predvodi diverzante. Opet je u ruskoj pozadini. Diverzije, atentati, krv. Paradoks. Njegove šanse da preživi kao diverzant u ruskoj pozadini su veće nego njegovih drugova iz Legije u frontovskoj borbi. Još uvijek u njegovoj glavi nema dilema. Oni će pobijediti.

I onda, prvi put u toku rata, u decembru 1942. godine, pred Avdaginim očima se otvara prava slika rata na Istočnom frontu. Do tada, Adaga se nije zadržavao u osvojenim mjestima. Njihovo je bilo da, po naređenju, zauzmu grad, gradić ili selo. Po zauzimanju, produžavali su dalje. Tog dana zauzeli su neko malo selo. Šaka bijednih

udžerica. I to malo selo su platili sa stotinama poginulih. Predah. Avdaga nasumice ulazi u jednu, nekim čudom, sačuvanu kuću. Unutra GESTAPO-vci saslušavaju civile. Muče ih. Pod mukama seljaci umiru šutke. Djevojka, sedamnaest godina, možda mlada, psuje, grglja, krv joj ide na usta, nos, uši. Proklinje Nijemce. Mučenje se nastavlja. Avdaga tetura napolje. Povraća. Nakon hiljada mrtvih, nakon ubijanja, klanja, nakon gaženja krvi do koljena, Avdaga povraća. U glavi košmar.

- Bože, šta ja radim ovdje?

Prvi put od napuštanja Sarajeva, Avdaga izgovara riječi molitve. Košmar u glavi se ne smiruje. Pada noć. Avdaga ulazi u kuću gdje je smješten GESTAPO. Dva stražara piju čaj. Ostali spavaju. Po trojica u sobi. Avdaga je profesionalac. Nožem. Kratki udarci. Tiho i brzo. Od sobe do sobe. Tri sobe, devet GESTAPO-vaca i dva stražara. Puni rančeve. Krznene bijele uniforme. Vodonepropusne, bijele čizme. Hrana. Izvlači se iz sela. Na zapad. Na zapad. Što dalje odavde, što dalje, što dalje.

U njemačkoj komandi ostalo je zabilježeno: "Nestao za vrijeme upada ruskih diverzanata. Sumnja se da je živ." I ništa više. U sveopštem paklu pred Staljingradom niko ga više nije pominjao. Avdaga hoda danima. Spava u kratkim intervalima. Sat, dva. I opet pješačenje. Pored njega, u bijeloj maskirnoj uniformi, naslonjenog na drvo, prolaze njemačke kolone. Prolaze ruske kolone. Avdaga sav u bijelom na bijeloj bjelini ruskih tajgi. Ruskih šuma. Počinje vjerovati da je nevidljiv. Štedi hranu. Gvozdenom disciplinom. Jede manje od njemačkih zarobljenika u ruskim logorima. Smjenjuju se dani, sedmice. Smjenjuju se ruske tajge i ruske šume. Pa opet tajge. Nailazi na stratišta. Strašna ruska zima sačuvala leševe od raspadanja. Konzervirala ih. Avdaga pretražuje leševe. Traži hranu. Zima popušta. Prvo sunce, malo je toplije. Sada se već ispraksirao. Ima iskustvo. Prati gavranove. Velika jata, hiljade gavranova koji jedva lete. Gavranovi jedu leševe na stratištima. Toliko su siti da jedva polijeću. Avdaga traži hranu. Ako je sretan, nađe komad pozelenjelog hljeba. Na jednom stratištu Avdaga skida uniformu, gaće, sve. Oblači poluraspadnutu garderobu ubijenih seljaka. Ponovo u šumu. Odbacuje oružje. Ostavlja samo nož.

Novih petnaestak dana. Na zapad, na zapad. Konačno, ne može

dalje. Pada u nesvijest. Koma. Ne zna koliko dugo. Polumrtvog, smrznutog, pronalaze ga djeca ruskih partizana. Dovlače ga u zemunicu. Oživljavaju ga. Daju mu zečiju krv da pije. Ispituju ga. Ko, šta, odakle? Izmišlja priču o njemačkom ratnom zarobljeniku. Jest, jugoslovenski partizan. Jest, njemački zarobljenik. Pobjegao im je. Odakle? Ne zna. Niko ne može ni pretpostaviti da je pješke došao iz Staljingrada. Ne po ruskoj zimi. Glasanjem odlučuju da ga poštede. Nakon petnaestak dana, Rusi ga vode u akciju. Miniraju prugu. Avdaga pokazuje da je ekspert za eksploziv.

Godinu dana ratuje sa partizanima. Dobija orden Crvene zvijezde. Nijemci se povlače. Partizani napadaju u trojkama. Avdaga vodi jednu. Uspješne akcije se redaju. Trojka dobija "Lenjina". Orden za koji bi umrlo devedest posto Rusa. Ponovo zima. U blizini rumunske granice zarobljavaju cijelu njemačku jedinicu. Nekoliko bolničarki. Među njima, Amerikanka, medicinska sestra koju su Nijemci zarobili u Francuskoj i poslali na Istočni front. Dvojica iz Avdagine grupe i Igorova trojka odvode bolničarke na saslušanje u napuštenu kuću. Iz kuće dopiru vrisci, šamari. Pucnji. Avdaga upada u kuću. Na podu dvije mrtve bolničarke. Amerikanka, skoro gola leži na podu. Dva Rusa je drže za noge, jedan za ruke. Četvrti Rus skida pantole. U Avdaginoj ruci nož. Ne zna kako, zašto. Vjerovatno sudbina. Nekoliko brzih udaraca. Rusi su nespremni. Iznenađeni. Umiru sa osmijehom. Njemačka artiljerija pronašla selo. Precizni pogoci. Panika. Avdaga vuče Amerikanku i bježe. Van sela. Na zapad, na zapad. Povlače se po planinama Rumunije. Ili je to još uvijek Rusija. Na nekoj planini, danima daleko od prvog naselja, nailaze na porodicu ovčara. Ovčari ne znaju za rat. Ne znaju za Nijemce, Ruse. Kažu, ponekad čuju neku, kao grmljavinu. Ostaju sa njima nekoliko mjeseci. Sporazumijevaju se rukama, nogama.

Avdaga je dao ime američkoj bolničarki.

Azra.

Strpljivo je uči bosanskim riječima. Azra je mlada, inteligentna. Brzo uči. Izraze, fraze. Izmišljaju Azrinu životnu priču. Interesantno je.

U ljeto kreću dalje. Pridružuju se Rumunima. Ulaze u Jugoslaviju. U međuvremenu, rat se prenosi iz Rusije na Rumuniju, Mađarsku, Jugoslaviju, a zatim brzo prema Njemačkoj. Konačno, voz za Sarajevo. Voz za Sarajevo. Rat je završen. Bezbrojne vojne kontrole. Avdaga pokazuje ruske medalje. Vojni policajci ga pozdravljaju u stavu mirno. I na kraju Sarajevo. Nakon četiri godine.

Otac umro u zimu nakon predaje njemačkih jedinica kod Staljingrada. Slušajući radio.

Za prve poginule iz Ustaške legije, njemačka komada je slala brzojave o, uvijek junačkoj, smrti na bojnom polju, o neprocjenjivim zaslugama za Veliki njemački rajh. Ubrzo su prestali sa tim. Nad sudbinom nesretnih mladića spustio se veo šutnje i niko nije smio ni da ode u sarajevsku komandu i pita za njih. Avdaga i Azra su se vjenčali odmah po dolasku u Sarajevo. Prvih godina Azrin naglasak i oskudan rječnik izazivao je čuđenje sarajevske mahale. Na bilo kakvo pitanje u vezi sa Azrom, Avdaga se kostrešio, obrve bi se skupljale u mrgodnu crtu. Obično bi se dizao, malo teatralno vadio iz džepova ključeve od kuće, od dućana, i povelik smotak para iz uvijek debelog novčanika i stavljao sve pred znatiželjnika:

- Bujrum. Hoćeš kuću, hoćeš radnju, hoćeš pare! Uzmi. Ali, Azru mi ne diraj. To sam ja sebi rodio.

Niko nije ni slutio koliko je u tome bilo istine. Znatiželjnik bi pokunjeno oborio glavu. Takvim stavom, nakon samo par mjeseci, nikom više nije bilo ni na kraj pameti da postavi neko pitanje. Ruske medalje i poneka škrto ispričana priča o tome kako ih je dobio, obezbijedile su mu dobar ugled kod novih vlasti.

A onda - ponovo. 1948. godina, sukob Tita i Staljina. Rezolucija INFORMBIRO-a. Jugoslavenski komunisti optuženi za izdaju komunizma. Staljin poziva radničku klasu Jugoslavije na ustanak protiv Tita. Dojučerašnji uzor i zakletva, Staljin, proglašava se za neprijatelja. U zemlji pometnja. Hapšenja. Hiljade, desetine hiljada ljudi u zatvorima. Dojučerašnji heroji. Legende. Svi proruski nastrojeni završavaju u zatvorima. Iako se drži povučeno, ne priča, ne izlazi napolje, Avdagu, kao nosioca najviših ruskih ordena, hapse. Istraga.

Mjesec, dva, tri. Pitanja, batine, molbe. Ko, zašto, odakle? Odgovara da ga ne interesuje politika, religiozan je. To razbjesnjuje agente OZNE.

- Religija je opijum za narod.

- To je od Lenjina, - odgovara Avdaga.

Tuku ga. Konačno, delegacija iz Tekije. Par ljudi, smogli su snage i hrabrosti da dođu u OZNU i pitaju za njega. Ugledni ljudi. Sarajevska čaršija. Garantuju da ga ne interesuje politika. On redovno dolazi u džamiju, u tekiju. Religioznost ga spasava. Religiozan čovjek ne može voljeti Rusiju. Nakon još dva mjeseca ga puštaju. Istražitelj ga na odlasku pita kako to da ga Rusi nisu ubili. Kaže, nemoj se ljutiti. Ništa lično. Branimo socijalizam. Mi, OZNA, mi smo čelična pesnica proletarijata. Nije se ljutio. Nakon Istočnog fronta, Avdaga se nikad nije ljutio.

Sa djecom mu se nije dalo. Prvo curica, pa dječak. Oboje umrli odmah nakon rođenja. Nakon mnogo godina - sin.

Hamza.

Hamza - lav, rođen u znaku ovna.

Kompleksna ličnost. Očeva snaga, hrabrost, divljina, brzina. Majčina nježnost, sklonost ka romantizmu, pjesnik. Veliki šareni svijet u koji je došao, oduševljavao je Hamzu. Sve je bilo na dohvat ruke, sve je moglo da se proba, okusi, opipa. I, Hamza je sve probavao, opipavao, kušao. I uvijek uzvodno. Nije bilo tog zida u koji nije udario glavom. Nije bilo te prepreke koju nije pokušao da preskoči.

Avdaga mu nije branio ništa. Pustio je dječaka uzdajući se da će ga Allahova milost spasiti. Azra je pokušavala da ga vaspitnim pričama usmjeri prema drugim stvarima. I dok je ona bila uz njega, sve je išlo sjajno. Čim bi izašao na ulicu, Hamza je ponovo postajao drugačiji na opšti užas njihove i okolnih mahala.

Mati ga je učila engleski kao bebu. Bio mu je drugi maternji jezik. Učila ga je svirati violinu. Bio je izrazito nadaren. Onda se

jednom vratio kući razbijenog nosa. Neko od mahalske djece mu je rekao da samo pederi sviraju violinu. Potukao se. Od tada nije htio, ni živ ni mrtav, da je uzme u ruke.

Avdaga je uživao u njemu. Sve nestašluke ili svinjarije mu je opravdavao i nikad nije digao ton na njega. Zauvijek, dječak je za Adagu bio "Moj Hamza". Avdaga je plaćao razbijene prozore u ulici, slomljeno voće, polomljene ograde, ukradene kolače u slastičarni. Na kraju je plaćao slastičaru unaprijed za sve što bi Hamza pojeo, a ne bi platio. Nakon većih svinjarija, Hamza bi se uvlačio krišom u kuću, pa polahko ocu u krilo. Obično je to bilo malo poslije akšama, u vrijeme kada su otac i mati pili kafu. Hamza bi se skupio u krilu i tiho započinjao dnevnu ispovjed. I uvijek se Avdagi činilo da je njegova priča potpuno na mjestu, apsolutno logična i da bi i on isto uradio, i tražio bi od Azre razloge zbog čega komšije ne razumiju dječaka. Azra bi se samo osmjehivala i slala Hamzu na kupanje. Jednom je Hamza starom Dervišagi polomio dvije kruške u bašti. Bio je sa djecom u krađi voća. Bile su i dvije curice. Da bi ih zadivio, Hamza se popeo na najviše grane kruške koja je izuzetno rodila te godine. Grana je pukla i Hamza se našao na zemlji. Djeca su se smijala. Pokušavajući da povrati ugled, Hamza se popeo na drugu krušku. I opet isto. Bijesan, Hamza je polomio grane. Da bi izgladio stvar, Avdaga je nekoliko puta pokušao da posjeti Dervišagu. Uzalud. Stari ters nije htio ni vrata da mu otvori. Konačno, Avdaga ga presrete u džamiji. Ne pominjući kruške ni Hamzu, Avdaga mu reče: - Dobri moj Dervišaga. Idem sutra u Kiseljak. Doćiće kočija po mene. Bilo bi mi jako drago da mi se pridružiš.

Avdaga je malo podlo udario na najtanju Dervišaginu žicu. Starac je bio poznat u društvu po pričama o nekadašnjim izletima iz Sarajeva u Kiseljak, kad je on bio mlad, o divnim bijesnim konjima, kiseljačkim pogačicama, djevojkama... Avdaga je znao da Dervišaga ne može odoliti pozivu. I sutradan su njih dvojica u kočiji, koju su vukla dva bijela konja, otišli u Kiseljak, bili cijeli dan i kasno, poslije jacije, se vratili u Sarajevo. Niko nije pominjao krušku. I nikad više Dervišaga nije rekao riječ na Hamzu.

Tako je Hamza rastao u potpunoj slobodi. Geni njegovih predaka - ratnika, izbijali su snažno iz njega, i ko zna gdje bi ga

odvukli, da nije bilo ogromne Avdagine i Azrine ljubavi koja ga je, kao centripetalna sila, vraćala nazad. Kako su godine prolazile ispadi su bivali sve rjeđi dok, na kraju, Hamza nije završio srednju školu kao skoro najbolji učenik u generaciji. Avdaga je cvjetao.

- Još malo pa ćeš i prolistati. - Šalila se Azra.

- Hej, moj Hamza. - Te dvije riječi su bile velike kao planina.

Hamza je upisao arhitekturu. Želio je graditi. Kao student, preko ljeta je radio sve poslove. Pomagao sarajevskim privatnicima, izučavao školu života i tukao se sa Musom.

Rođeni skoro istog dana, njih dvojica su bili kao slika i prilika u ogledalu. Hamza plav, Musa crn, Hamza skladno građen, Musa izuzetno širokih ramena, Hamzi su se sviđale crnke, Musi plavuše, Hamza je navijao za Želju, Musa za Sarajevo. I tako sve na kontru. Nihove tuče, još od djetinjstva su bile svakodnevne i često strašne.. Mirili su se odmah nakon tučnjave dok su na uličnoj česmi prali krvava lica. I, sutradan, opet ponovo. Jednom su došli Avdagi u dućan razbijenih noseva, vilica, oteknutih očiju i crnih podlivaka. Izgledali su tako strašno da je čak i Avdaga zaustio da nešto kaže, ali se ugrizao za jezik i izjurio iz dućana odhukujući. Tek je naveče došao kući i odmah otišao na spavanje.

Kod Muse je bila drugačija situacija. Otac, malo ters, nije imao razumijevanja za Musine nestašluke i često je njegova tvrda šaka objašnjavala Musi da je pogriješio. Pokušavajući ga zaštititi, Hamza je često slao Avdagu Musinom ocu da ga opravda. Odmah, s vrata Musin otac bi počinjao: - E, šta su sad uradili?

I Avdaga je rasao mečku da mu objasni da se radi samo o nestašluku. Išlo je to dosta teško, ali s vremenom se Avdaga toliko ispraksirao, da je i Musin otac, nakon treće popijene kafe, počeo misliti da je njegov Musa stvarno izuzetno dijete i čudio se kako on to sam nije prije vidio.

- A sad veliš uče?

Avdaga bi odgovarao: - Uče, jašta. Kad ih moja Azra načepi...

A u međuvremenu bi Hamza i Musa tamanili Azrine baklave,

ružice, hurmašice i sve drugo što bi se zateklo u kući. Na veliko Azrino veselje. Zatim bi išli na spavanje u Hamzinu sobu. Musa je znao Hamzin fol. Obično bi Hamza u svadi podigao desnu ruku sa raširenim prstima prema njemu i rekao: - Hej, polahko, što se mi u stvari svađamo? I odmah nakon zadnje riječi udarao lijevom rukom gađajući vrh brade. Musa bi padao kao pokošen. Ležeći, kleo se da ga je Hamza opet uhvatio na lijevoj nozi i da on, konj da bi li konj, zna taj fol sto godina, al', da ga ovaj uvijek uhvati na njega. Kad je Musa udarao prvi, bilo je to šutke, nijemo. Samo bi mu sijevnula desnica i Hamza je već bio na podu tresući glavom.

- Ovaj ti je bio dobar, - obično je govorio, i sa poda se bacao na Musu. A onda, u trećoj godini fakulteta Hamza je upoznao Kuma. Uz njega, Hamza je upoznao alkohol i počesto se dešavalo da kući dođe pod gasom. Musa nije puno mirisao Kuma, a Hamza ga je stvarno volio. Kum je bio snažan. Skoro kao Musa. Duge kose i brade, uvijek pomalo neuredan, divlji. I vjerovatno je ta njegova divljina privukla Hamzu. Nedugo poslije završetka studija, Kum je Hamzi prodao budzašto komad zemlje za vikendicu, koje su nicale u to vrijeme u okolini Sarajeva kao pečurke.

Onda je Hamza upoznao Amru. Nježna, tanka crnka, student muzike. Bila je to obostrana ljubav. Avdaga je cvjetao. Navijao za ženidbu. Ne direktno, već nekako onako. Uz put. Malo, malo, pa bi spomenuo unuke, i to kako je on već star i sve tako. Dvije godine nakon studija Hamza se oženio. Godinu nakon toga dobili su curicu. Hamza se smirio. Svi đavoli u njemu su se posakrivali pred nježnom Amrom. Otvorili su atelje. Posao je dobro krenuo. Velika begovska kuća je živnula. Galama, zvuci violine, Hamzin glasan, zarazan smijeh. U avliji se suše pelene.

Odlučili su da na proljeće pređu u vikendicu i da borave do jeseni. Maloj će goditi svjež zrak. Avdaga i Azra će dolaziti preko vikenda. Pa, bilo je to samo nekih pola sata vožnje od Sarajeva.

Bila je polovina marta 1992. godine kad su privremeno preselili. Amra nije bila baš najsretnija. Govorila je da je možda bolje da sačekaju ljeto. Ali Hamza, kao poplava. Nosi sve pred sobom. Kad nešto odluči, nemoguće ga je odgovoriti. I tako su privremeno odselili.

Hamza je navraćao skoro svakodnevno poslije posla. Govorio je da su dobro. Da im iz sela s druge strane brda donose mlijeko, svježe, još se puši. Govorio je da je Malena dobro, da je dobila boju u licu...

A onda, jedne noći, početkom aprila 1992. godine, Hamza je bahnuo u kuću. Sa velikom posjekotinom na glavi, sa automatom na ramenu i nožem, Tantom, zataknutim za pojas. Bio je prljav, blatnjav i krvav. Prvi put u životu, Hamza je zamolio Azru da mu pripremi kupatilo, i sobu. Azra je razumjela. Izašla je iz sobe. Onda mi je Hamza svašta ispričao. Neću te opterećivati sa tim. Uglavnom, nakon tri dana moj Hamza se priključio zelenim beretkama.

Avdaga ušutje. Napolju je prevalilo podne. Čaj se davno ohladio. Avdaga se maši za cigare. Kutija je bila prazna. Ustade i izađe is sobe. Uskoro se vrati i oni ponovo zapališe. Kapetan je šutio. Avdaga ga ispitivački pogleda:

- Možeš li? Nisi odspavao ni malo.

- Mogu, Avdaga, mogu.

- A i ja. Baš se zapričao...

-Neka, Avdaga. Dobro mi je.

- Nego, što sam ti ispričao sve ovo? Ja znam šta je rat. Znam šta je smrt. Ubijao sam. Ne znam da li će mi Alah oprostiti. Gledao sam smrti u oči, ljudi su mi umirali na rukama, prijatelji i neprijatelji. Samo... Sad je nekako drugačije. Ovo je potpuno drugačije, - Avdaga protrese glavom. - Moraš li ti u komandu odmah?

Pošto Kapetan klimnu glavom, Avdaga nastavi, - Kad završiš, da se vratiš ovamo. Ako nas ne bude, evo ti ključ od kuće. Uzmi drugu sobu lijevo. Ako Azra ne stigne, naloži vatru.

Kapetan zausti da nešto kaže ali Avdaga ga ušutka pokretom ruke, - Sad ćemo ja i Azra u bolnicu. Vidjećemo šta će biti. U svakom slučaju vidimo se za večerom.

U sobu uđe Azra. Nosila je doručak. Čaj koji se pušio i nekoliko velikih uštipaka punjenih ribom iz konzerve, omiljeno jelo iz humanitarne pomoći po sarajevskom receptu.

GLAVA II

Hamzin mozak je stao u trenutku eksplozije granate neposredno iza njegovih leđa. Malene sive ćelije su isključile prekidače i potpuno diskonektovale mozak od svih signala vanjskog svijeta. Isključili su se i centri memorije. Teško ranjeno tijelo je, bez oklijevanja, izabralo jedinu malehnu mogućnost da preživi. Kompletan sistem je stavljen na standbay. Motorne funkcije su pale na minimum. Srce je radilo tek toliko da osigura najmanju moguću količinu krvi za tijelo. Pluća su se pokretala neravnomjerno i snabdijevala organizam kisikom, jedva dovoljnim da ćelije ne počnu odumirati. Život se pritajio ne odajući se ni najmanjim znakom.

Kao oštrica brijača, tanka linija života dijelila je crnilo u kojem se nalazio od ništavila smrti.

Kada je dr Gavrankapetanović prišao operacionom stolu, Hamza je ležao na stomaku, glave položene na lijevu stranu. Medicinsko osoblje je nastojalo da očisti rane i pripremi ih za operacioni zahvat. Dr Gavrankapetanović je govorio polahko i tiho. Kao da čita priču. Rukom je pokazivao na rane o kojima je govorio. Operacioni tim je pratio njegovo izlaganje.

- Životne funkcije ugrožene. Posebno velikim brojem dubokih poderotina na leđima u predjelu plećki. Tri rebra na desnoj strani i dva na lijevoj, u blizini srca, imaju otvorene prelome. Velika mogućnost unutrašnjeg krvarenja. Opasne duboke rane u predjelu bubrega. Geleri su unutra. Dobro obratite pažnju da ne ostane koji. Nekoliko gelera u dnu vrata. Izgleda da nisu oštetili kičmu. Iza desnog uha dugačka poderotina. Vidite, lobanja je samo okrznuta. Rana nije životno opasna. Prelom desne ruke iznad lakta. Nije opasan. Desna strana lica razderana po dužini. Ugroženo desno oko. Raditi vrlo pažljivo. Gledajte da šavovi budu koliko-toliko uredni. Ako preživi, moraće živjeti sa tim licem. Smrzotine na obje noge, posebno na koljenima, petama i prstima.

Mnogo sitnih poderotina na obje noge. Ništa opasno. Ipak dobro očistite rane da spriječimo trovanje. Duboka posjekotina ispod lijevog koljena. Hej!!! Odakle ovaj nož u njegovoj ruci?

- Nismo mu ga mogli oduzeti. Ruka je u grču.

- Dobro, daj mu injekciju. Polahko. Sestro, obradi smrzotine, kolega preuzmite ove rane na dnu leđa. Vi kolega, uzmite lice. Sestro, vi možete obraditi noge i tu posjekotinu. Još malo pa ćete moći obavljati samostalno operacije. Ja ću uzeti leđa. Dobro? Idemo. Pripremite sve za reanimaciju ako zatreba. I kolege, samo polahko i opušteno. U ovom slučaju stvarno nemamo šta izgubiti. Ako je preživio dva dana sa ovim, može preživiti i sljedećih nekoliko sati.

Operacija je trajala satima.

Sestre su prinosile kafu, brisale znoj sa lica hirurga. Hirurg, koji je radio lice, izađe da zapali cigaretu. Jedna po jedna rana su obrađivane i zašivane. Mladi doktor je radio smireno i potpuno koncentrisano. Konačno podiže glavu.

- Ovo je najviše što možemo uraditi za njega. Ako ništa drugo, sve je obrađeno i očišćeno. Ostalo je u Božijim rukama.

Doktor je bio duboko religiozan i nije to skrivao.

- Hvala vam na saradnji, gospodo. Sestro, molim Vas, dobro ga utoplite.

****

Avdaga i Azra su došli u rano poslijepodne. Dežurni ih odvede do doktora. Dr Gavrankapetanović je rijetko napuštao bolnicu. Upravo je zaspao na malom kauču kad dežurni uđe.

- Doktore, ovdje su roditelji od našeg sinošnjeg pacijenta.

- Dobro, uvedi ih.

- Selam alejkum, - pozdravi Avdaga.

- Alejkumu selam.

- Pa, kako ste doktore? - Avdagin glas je bio topao i čvrst. Cijelo Sarajevo je znalo doktora i svi su ga voljeli i poštovali. Avdaga je znao da je doktor učinio sve što je bilo u ljudskoj moći. Doktor im pokaza rukom da sjednu i poče polahko da objašnjava prirodu Hamzinih povreda i šta su sve učinili. Završavajući reče: - To je bio naš maksimum. Možda bi se u miru moglo učiniti nešto malo više.

- Šta ti lično misliš doktore?

- Pa. Možda..., ako budem optimista, možda oko 20 %.

Avdaga klimnu glavom. Azra je šutke slušala. Kad doktor završi, ona upita:

- Možemo li sada do Hamze?

- Svakako, - Doktor izađe na vrata.

- Sestro, molim Vas, odvedite ih do sobe pedeset tri, - okrenu se Avdagi. - Ako imate nekih pitanja, ili... bilo šta ... ja sam ovdje.

- Hvala doktore, Selam alejkum.

- Alejkumu selam.

Uđoše u Hamzinu sobu. Avdaga pogleda sestru: - Možete li nas ostaviti same na par minuta?

Sestra klimnu glavom i izađe.

Avdaga i Azra skidoše pokrivače sa Hamze. Bez riječi su gledali u tijelo. Azra se nagnu i poče pregledati ranu na glavi.Veći dio kože iza uha je bio obrijan i dugački šav se protezao od tjemena do vrata. Azra je tiho komentarisala rane i šavove:

- Mora da je bio pognut kada je granata eksplodirala iza njega. Vidiš, geler je ušao kod vrata i zgulio sve do tjemena. Lobanja je samo okrznuta, - nagnu se nad lice. Dugo je prelazila prstom preko šavova.

- Ne razumijem ovo. Šta ti misliš, Avdaga? Ako je granata eksplodirala njemu iza leđa nije ga mogla pogoditi istovremeno u lice i u glavu pozadi. I, ovaj geler nije rotirao. Čudno.

Avdaga je šutio i pratio njeno objašnjenje.

- Ovo je opasno, - nastavi Azra posmatrajući rane kod plećki.

- Vidiš ove rane nisu zašivene jer su veliki komadi kože i mesa otkinuti. Prelomi rebara. Nisam sigurna, ali čini mi se da kičma nije povrijeđena, - Azra krenu niže. - Bio je pognut. Vidiš, ove rane su bile okomito prema eksploziji i geleri su ušli u tijelo. Pošto su leđa bila manje povijena, geleri su faktički okrznuli, doduše dosta duboko, ušli su, pokidali što su mogli i izašli. Rotirali su, zato nedostaju veći komadi mesa i kože. Noge su mu u redu. Ako ne bude trovanja. Šta misliš o smrzotinama, Avdaga?

Avdaga se nagnu, uze stopala u ruke i poče ih masirati. Trljao ih je par minuta. Ponovo ih spusti i pažljivo se zagleda.

- Kao da ima tragova cirkulacije?

- Jah, - škrto odgovori Azra.

Pokriše ga, zahvališe se sestri i izađoše napolje. Avdaga krenu prema taksiju, ali ga Azra povuče za rukav.

- Da malo prošetamo, Avdaga. Mirno je.

- Dobro dušo, - Azra ga uhvati pod ruku i oni se uputiše Nemanjinom ulicom. Šutjeli su. Oboje su bili zaokupljeni istim mislima.

- Azra, da zapalim jednu?

- Zapali moj Avdaga, zapali.

Avdaga je uvijek tražio dozvolu od Azre da zapali kad su šetali, a Azra mu je uvijek odobravala.

Bila je zima. Snijeg je škripao pod nogama. Debeli snježni oblaci su se nadnijeli nad Sarajevom. Ovdje-ondje iz kuća se izvijao tanak stub dima. Rijetki prolaznici i poneki automobil. Na uglu Nemanjine i Điđikovca, na kartonskoj kutiji neki čovjek prodaje nekoliko kutija cigareta. Mršav, rasni pas, sada lutalica, pretražuje gomilu otpadaka tražeći hranu. Jedna starica također. Avdaga pređe ulicu i tutnu joj nešto novca u ruku.

- Halalosum.

- Kabulosum, sine. Nek te Alah čuva.

- I tebe nano.

Silazeći strmim stepenicama pored Muzeja grada Sarajeva, spustiše se pred Bakije. Hadžija ga ugleda i brzo otvori prozor.

- Selam alejkum, Avdaga.

- Alejkumu selam, Hadžija.

- Rekoše da je Hamza ranjen. Je l' opasno?

Avdaga sleže ramenima i uzdahnu.

- Zar je tako loše? Ma, Avdaga, biće to dobro. Daće Bog, ako Bog da.

- Ako Bog da.

- Biće, biće, ako Bog da, - Hadžijin glas je bio siguran.

- Dobar je tvoj Hamza.

- Jah, nego idemo, zima je.

- E, jest vala, - Hadžija se trznu kao da je tek primjetio da u košulji stoji na otvorenom prozoru.

- Nego, dina ti, navrati kad mu budeš išao u bolnicu.

- Hoću, Hadžija. Selam alejkum.

- Alejkumu selam.

- Kuća se sigurno ohladila, - progovori Azra kad su ušli u mahalu.

- Žao mi zbog Hamzinog Kapetana. A nisam ni ručak napravila.

- Napravićeš, moja Azra. A Kapetan je više navikao na hladnoću nego na toplotu. - Avdaga pokuša da je razgovori.

Velika soba bila je topla. Kapetan je došao prije njih, naložio

vatru i sjeo na sećiju do prozora. Zagledan u dvorište, u prijatnoj toplini sobe, ubrzo je zaspao. Tako ga zatekoše.

- Samo ga pokrij dekom, - prošaputa Azra.

- Sad ću ja grah pristaviti.

Dok se on probudi, biće gotov.

Azra je užurbano poslovala oko peći. Avdaga izađe, uze abdest, povuče se u dalji kraj sobe i predade se molitvi. Pucketanje vatre i tiho Avdagino mrmorenje kao da još više uspavaše Kapetana koji se promeškolji, spusti glavu na sećiju i nastavi spavati. Njegovo snažno hrkanje ispuni sobu. Avdaga i Azra se pogledaše i prigušeno se nasmijaše.

Završavajući posao oko ručka, Azra se okrenu Avdagi:

- Stari, da nam pristavim jednu dvicu?

Dvica je bila mala džezva u kojoj se pravila kafa za dvije osobe. Po dva mala fildžana za svakog.

- Jah, jah, de.

Avdaga priđe peći i sjede na pod. Azra mu prikuči kafu pa i ona sjede. Šuteći otpiše po nekoliko gutljaja. Kafa je bila topla i jaka. Avdaga je običavao reći: - Čovjek mora biti kao kafa, jak i topao. Avdaga pruži Azri cigaru. Njihova mala tajna. Azra je pušila, ali samo u rijetkim prilikama kad bi se osamili i kad su imali važnije razgovore. Šutke odbiše nekloliko dimova. Avdaga prvi progovori.

- Da mi njega sutra prebacimo kući?

Azra ga je gledala u oči.

- Doktor reče 20%. Po onome što ti reče, i što znamo o ranama, šanse su mu pola-pola. Možda i veće, ako Bog da.

Malo odšutje, otpi kafe, odbi nekoliko dimova.

- Lice izgleda gadno, ali nije opasno. Rana na glavi isto tako. Smrzotine - ništa. Noge su dobro. Ostaju još leđa i rane oko bubrega. Jah, noga i slomljena ruka nisu opasne. Sad, ako na bubrezima nije

nešto promaklo doktorima, ako nije ostao neki geler pa da se prozlije... Leđa. Leđa su, po mom, Azra jedini pravi problem. Ali biće... ako Bog da.

Azra ga je pomno gledala u oči pokušavajući da prodre u samu suštinu njegovog bića. Poznavala je svog Avdagu. U dubini duše bio je zabrinut. Možda bi i plakao da nje nije ovdje. Ali nije mogla da otkrije ni najmanji trag sumnje u ono što je govorio. Bio je miran, siguran i sabran.

- Lijepi moj Avdaga.

- Lijepa moja Azra. Slažeš li se sa mnom. Nas dvoje znamo k'o i bolničarke. A i Hamzi će biti bolje kod kuće.

- Ja ću mu spremiti malu sobu. Ona se lahko grije.

Ogrev je bio skup u opkoljenom Sarajevu.

- A onda... Kunica, - oboje rekoše u glas.

- Kunica, Boga mi. Što je Alah dželešanuhu dao trava, ni jedna nije k'o kunica. Pa obloge, pa čajevi, pa pranje rana, pa... Biće dobro ako Bog da.

Azra ga je posmatrala sa ljubavlju i ponosom.

- Allahu dragi, pomozi našem Hamzi. Ako ne zbog mene ono zbog ovog čovjeka kojeg volim, - tiho promrmlja.

- Šta kažeš Azra?

- Ništa moj Avdaga, ništa.

Vani se brzo smrkavalo i oni u mraku popiše kafu. Kroz rupice na vratima peći plamičci su obasjavali dijelove sobe i stvarali čudne sjenke koje su igrale po zidovima. Kapetanovo glasno hrkanje na trenutak se prekide otkucajima starog zidnog sata. Kapetan se promeškolji i nastavi hrkati. Napolju je opet počeo da pada gusti snijeg.

****

Sutradan je Sarajevo bilo ponovo izloženo teškom četničkom granatiranju, tako da su Hamzu prebacili kući tek u večernjim satima, kad su četnici, nakon granatiranja Starog grada, okrenuli cijevi i počeli granatirati Novo Sarajevo.

Dani su prolazili. Za Avdagu i Azru vrijeme je bilo ispunjeno brigom o Hamzi i molitvama. Tri puta dnevno, čistili su mu rane čajem od kunice, sipali mu čaj u organizam kroz cjevčicu i nekoliko puta na dan mijenjali obloge, također od kunice, na ranama. Hamza je bio pokriven samo laganom plahtom, a soba je bila dobro ugrijana.

- Preko rana mora da stalno prelazi zrak, da ih suši. Samo, moraju biti potpuno čiste. Najbolje je da se stave obloge, da malo odstoje i da se onda rana suši na zraku, - Avdaga je objašnjavao Kapetanu.

I stvarno, rane su zarastale lijepo, preko njih se hvatala tanka korica nove kože koja je pucala, s vremena na vrijeme, da bi se odmah zatim ponovo obnavljala.

Kapetan se potpuno preselio kod Hamzinih. Čim bi završio poslove u komandi, vraćao se. Malo je pomagao Avdagi, a vrijeme bi zatim provodili u filozofskim raspravama. Avdaga mu je dugo i strpljivo objašnjavao prvo osnovne postulate islama, a vremenom su se upuštali i u složenije rasprave. Kapetan je bio rođen i odgojen u ateističkoj porodici. Od rane mladosti u vojnim školama, poslije po garnizonima na granici u Srbiji i Sloveniji, nije imao ni najmanje predstave o islamu. Rat u Bosni ga je zatekao na srpsko-bugarskoj granici. Dugo nije razumijevao o čemu se radi. Onda je na CNN-u vidio slike pokolja i masakra nad muslimanskim stanovništvom u Bosni. Dugo nije mogao da vjeruje da te ljude ubijaju samo zato što su muslimani. Onda je otišao na službeni put u Novi Sad. Odlučio je da ide u Bosnu. Ilegalno je prešao mađarsku granicu. Mađarska patrola ga je uhvatila i poslije ispitivanja sprovela do austrijsko-mađarsko-slovenske tromeđe. Austrijanci su ga prebacili u Sloveniju. Odatle je, preko Dalmacije, došao u Bosnu i priljučio se Armiji RBiH. Trebalo mu je malo vremena da shvati u kakvom se užasu nalazi narod Bosne i Hercegovine. Duboko žalostan što nije bio od početka u Bosni, on se punim srcem uključio u borbu za opstanak svog naroda.

Prirodna inteligencija i logika omogućavali su mu da brzo upija znanje koje mu je Avdaga prenosio. Počeo je da shvata stvarne uzroke i razumijeva ciljeve srpske agresije na Bosnu. Počeo je da shvata osnove islama. Kao kroz maglu su mu se u sjećanju pojavljivale slike iz vrlo ranog djetinjstva kada je provodio ljeto kod nane i dede na selu. Onda je došao otac i rekao da oni sa svojim staromodnim nazorima i religijom mogu pokvariti djete. I od tada više nije posjećivao dedu. Sada, nakon krvavog iskustva, Kapetan se, možda nesvjesno, ali sa radošću, vraćao vjeri svojih predaka. Musa je navraćao svaki dan. Koristio je prekide u granatiranju i polahko došepavao do Avdage. Obično bi se namjestio pored Hamzinog uzglavlja, položio mu ruku na kosu i pušio. Pušio je toliko da bi u neko doba Azra, mimo svoje prirode, upućivala značajan pogled Avdagi. Avdaga bi ustajao i otvarao vrata koja su iz sobe vodila na hodnik.

- Da malo izvuče, - govorio bi kao da se pravda.

- Ne smeta njemu dim Avdaga, - govorio bi Musa i nastavljao da puši. Uključivao se u razgovore između Avdage i Kapetana. Čudio se da Kapetan ne zna osnovne stvari o islamu i mudro zaključivao: - Ovaj rat je najveća Miloševićeva greška. Pa čovječe, sa ovakvim kakav je naš Kapetan i ostali k'o on, Muslimana bi nestalo za sljedećih dvadeset godina. Svi bi bili Srbi. I, možeš li ti zamislit te tragedije Kapetane, da tebe četnici ubiju zato što si Musliman. A ti, ne klanjaš, ne postiš, piješ, jedeš krmetinu. A oni te ubiju zato što si Musliman. A ti veći Srbin od njih.

- Dobro je Musa. Nikad nije kasno da se dode tobe, - smirivao bi ga Avdaga.

- Jah, trebalo je poginut dvjesto hiljada da bi naš Kapetan doš'o tobe.

Kapetan bi se snebivao, a Avdaga bi krišom davao znake Musi. Dalji razgovori su se vodili o ratu, spoljnopolitičkoj situaciji, religiji, istoriji. Avdaga je bio nepresušni izvor znanja i svojim logičkim izvlačenjem zaključaka zapanjivao je i uveseljavao Kapetana i Musu. Uglavnom, svi su uživali u tim razgovorima. Svaki dan razgovori su postajali življi i duži, vjerovatno i zbog toga što su Hamzine rane dobro

zarastale.

Jednog dana Musa je baš dobro uzeo na zub Kapetana i njegov ateistički život prije rata. Kapetan je šutio kao da je on kriv za to. Musine neslane šale prijetile su da prerastu u ozbiljniji sukob, tako da mu Avdaga reče da prestane. Musa ga veselo pogleda: - Dobro, moj Avdaga. Nego, odvedi ti njega jednom u Bakije. Pa ako preživi razgovor sa dervišima, neću više nikad ni spomenut ništa na tu temu.

****

Prvo su se uključili prekidači memorije. U Hamzinom mozgu, dugo vremena izolovanom od vanjskog svijeta, počeli su se javljati prvi tragovi sjećanja. U početku su to bili kratki fragmenti koji su se nepovezano pojavljivali i nestajali. Slike, koje su se pojavljivale, izazivale su lagano titranje očnih kapaka. Avdaga i Azra su ih uočili skoro istovremeno.

- Hvala dragom Allahu dželešanuhu.

Kako su dani prolazili, sjećanja u Hamzinom mozgu su se pojavljivala sve češće, a istrgnuti fragmenti sve povezaniji. Pauze u radu mozga i dalje su bile duge.

Bilo je poslijepodne. Lijep aprilski dan. Poslije posla Hamza je bio na pošti. Podigao je paket koji mu je poslao rođak iz Čikaga. Poslije je svratio do oca u dućan, a zatim produžio u vikendicu. Malo je oštrije nagazio gas i žuti golf je brzo prelazio kilometre koji su ga dijelili od Amre. Pogledavao je na sjedište do njega. Uz put je raspakovao paket. Rođak mu je poslao novu video kameru. Sony. Zadnja riječ tehnike. Hamza se smiješio: - E, rođo, rođo, jebala te Amerika.

Bilo je to prvi put da se rođak uopćte javi nakon godina provedenih u Americi. Hamza se bojao Amerike. Prema onome što je gledao u filmovima i novinama, bila je to surova zemlja. Velika zemlja u kojoj se pojedinac lahko gubio. Droga, prostitucija, mafija. Ne,

Hamza nije volio Ameriku. Ubrzo skrenu sa glavne ceste makadamskim putem i nakon par stotina metara uz škripu kočnica se zaustavi pred kućom. Amra je bila na trijemu. Stavila je Malecku na ljuljačku, dobro je umotavši u deku. Uživale su na suncu koje se trenutno nalazilo na zapadu i skoro nestvarno ih obasjavalo. Vikendica je bila njegov prvi samostalni projekat nakon završetka fakulteta. A široki trijem koji se protezao sa dvije strane kuće je bio po Azrinoj želji. Pravi američki.

- Hej!! Hej, hej! Vidi šta nam je poslao rođak iz Amerike!

On poljubi Amru podigavši je u zrak. Njena duga kestenjasta kosa, puna sunca i krupne smede oči činile su jak kontrast njegovoj dugoj, plavoj, zlatnoj kosi i plavim očima. On se zavrti sa njom u naručju. Amra je vrištala. Malecka joj se pridruži.

- Ne boj se, zlato mamino. Tata se igra. Tata voli mamu, - Malecka ušuti i zagleda se u njih.

- Amra, gledaj ovo. Ovo ti je zadnja riječ tehnike. Hamza joj je oduševljeno pokazivao kameru.

- Moj Hamza ovo ti kod nas ne vrijedi.

- Kako ne vrijedi? Otkud ti to?

- Oni imaju drugi TV sistem. Znam kad sam bila na studijskom putovanju sa orkestrom. Nismo mogli gledati ni jednu našu kasetu.

- E rođo, rođo. Jedna repa u sto ljeta i ona crvava.

Amra prasnu u smijeh.

- Ništa za to. Snimićemo sve što možemo i poslat mu je nazad. Da bar ima nešto od ove naše ljepote u Americi, - zaključi Hamza.

- Nego, odoh ja da snimim nešto sa brda. Hoću da se vidi sva okolina, a onda ćemo snimiti kuću izbliza i iznutra. Sutra ću snimiti Avdagu i Azru i staru kuću. Pa da mu pošaljemo.

- Hamza, šta se dešava u gradu?

- Ma ništa. Neke budale pucaju. Smiriće to policija.

- Hamza, bojim se. Da mi ipak odemo u Sarajevo?

- Ne budi smiješna. Nije to ništa. Par manijaka.

- Ne znam, Hamza. Mene je strah.

- Ne bojiš se valjda kad sam ja ovdje?

- Ne zezaj, stvarno. Ovo je ipak na osami.

- Ma kakvoj osami. Selo je iza brda. Kum je tamo. Ako zapne, ovdje je za par minuta.

- Ne znam, Hamza, - ponovi Amra. - To za Kuma. Ljudi svašta pričaju.

- Pusti ljude. Pričaju svašta i za mene. Kum mi je to. Je li on dao maloj ime? Ha? Nije kum dugme. Posebno kod Srba.

- Dobro, kad ti kažeš. Nego, nemoj se dugo zadržati. Ja ću postaviti ručak.

- Neću ni da hoću. Brzo će se smrknut.

Hamza je poljubi ovlaš, uđe u golfa, stisnu gas i odveze se uskom stazicom iza kuće. Ubrzo je stazica skretala desno i on izađe iz auta i krenu pješke u lijevu stranu. Ispe se na vrh brda koje se nalazilo zapadno od kuće. Učini mu se da će imati puno bolji pogled ako se popne na drvo. Stari hrast je bio kao stvoren za to. Brzo se ispentra. Sjede na poveću granu, nogama obuhvatajući glavno stablo. Upali kameru i proba zum. Sa zadovoljstvom konstatova da je zum odličan i da može snimiti i detalje kuće i sa ove daljine. Prisloni oko na kameru i poče snimati. Prvo krupnim totalom uhvati ulaz u kuću. Na trijemu je sjedila Amra i nešto svirala na violini. Malecka je sjedila na ljuljačci posmatrajući je. Hamza polahko pređe na snimanje panorame. Kuća se nalazila na kraju čistine. Uski makadamski put ju je povezivao sa glavnom magistralnom cestom. Iza kuće je bila borova šuma koja se završavala strmim stijenama. Na istočnoj strani mali voćnjak i bašta u kojoj je Amra već posijala rano povrće, a na suprotnoj strani, odmah pored kuće se nalazio ružičnjak. Amrin ponos. Mnoštvo raznih ruža na kojima su se počeli pojavljivati prvi pupoljci izmamljeni proljetnim suncem.

U kadar mu uđe veliki bijeli mercedes. Hamza se nasmiješi.

Kum je prispio na ručak. Dobro je. Malo će se i Amra smiriti. On privuče mercedes u krupni total. Mercedes stade i Kum izađe napolje. Ali otvoriše se i druga vrata i još četiri momka izađoše iz auta.

- Koji će im klinac uniforme i oružje? Da nije mobilizacija? - pomisli Hamza i nastavi snimati.

Kum je kao nešto vikao i dvojica otrčaše iza kuće. Valjda privučena galamom, iz kuće se pojavi Amra. Uze malu koja je izgleda počela plakati i siđe niz stepenice pred Kuma. Jedan od Kumovih pratilaca, potpuno ćelav bradonja, je nešto objašnjavao Kumu i pokazivao na Amru. Kum klimnu glavom. Drugi priđe Amri i, Hamzi se učini, ote malu iz njenih ruku i dade je Kumu. Ćelavi uhvati Amru za ruku, zavrnu joj je na leđa i gurnu je prema kući. Hamzino lice se ukoči, ali, još uvijek ništa ne shvatajući, on nastavi da snima. Domalo, iz kuće istrča Amra. Rukama je prekrivala gole grudi. Dotrča do Kuma. Kum dobaci Malecku svom pratiocu. Iz korica koje su visile na opasaču izvuče kopiju samurajskog mača koji je nedavno kupio u nekoj staretinarnici u Beogradu. Prinese ga Amrinim rukama i sječivom zapara podlaktice. Hamza ugleda kako krv navrije iz rane. Amra raširi ruke. Izgledalo je kao da vrišti. Skamenjen, Hamza je snimao dalje. Kum ponovo, ovaj put snažno zamahnu držeći mač sa obje ruke. Kao drvosječa. U horizontalnom letu mač na trenutak uhvati zraku sunca a onda, bez otpora, presiječe Amrin vrat. Glava pade na zemlju. Krv šiknu uvis. Hamza vrisnu. Kum uze jednom rukom Malecku, baci je u zrak i dočeka zamahom mača od zemlje prema gore. Na zemlju padoše dva dijela malog tijela. Mač je Malecku presjekao preko pasa.

Jedan od pratilaca se okrenu i poče povraćati.

- Neeeeeee!!! - Hamza vrisnu. Dugo i divlje. Skoči s drveta, odbi se o jednu granu i pade na zemlju. Podiže se i potrča niz brdo. Na kraju padine, gdje su se dva brda spajala u vododerinu, Hamza u punom trku stade na neko truhlo drvo, okliznu se i poleti kroz zrak. Sve se desilo tako brzo da nije imao vremena da podmetne ruku. Punom snagom udari glavom u kamen i sruši se.

Ostade ležeći. Niz čelo se slivala krv. U ruci je stiskao kameru.

Mnogo kasnije probudila ga je kiša. Snažan proljetni pljusak.

Potpuno mokar pogleda na sat. Malo iza ponoći. Sjeti se Amre. Vrisnu njeno ime i potrča uzbrdo. Trčao je, posrtao, klizao se, padao, dizao se i ponovo trčao. Konačno istrča na čistinu. Iz zgarišta kuće se izvijao tanak stub dima. Hamza pritrča. Na desetak metara od zgarišta ugleda Amrino tijelo. Glava je bila pet-šest matara dalje. Hamza pade na koljena. Zgrabi bezglavo tijelo i pritisnu lice na Amrine grudi. Tijelo je bilo hladno i kočilo se. Nije znao koliko je bio u tom položaju. Kiša je i dalje padala. Spusti Amru i na koljenima dođe do njene glave. Polahko je uze. Amrine oči su bile otvorene i prazno su gledale u nebo. Na licu trag cipele i zaleden grč užasa. Četveronoške, Hamza se vrati i položi glavu uz prerezani vrat. Pokuša da ustane, ali pade. Otpuza do Malecke. I njene oči su bile otvorene. Polahko ih zatvori. Nekako na koljenima donese dijelove djevojčice do Amre. Pade na zemlju i ostade da leži. Vrijeme je prolazilo. Lica zarivenog u blato, Hamza je i dalje ležao nepomično.

U neka doba se pokrenu. Otetura do zgarišta. Nađe lopatu kojoj je izgorio držak. Okretao se okolo pa pride ružičnjaku. Amra je jučer okopala ruže i zemlja je bila rastresita. Brzo je kopao. Izvadi nekoliko ruža sa korjenima i nastavi kopati. Nakon izvjesnog vremena iskopao je dovoljno duboku rupu. Skide vindjaknu i džemper. Prvo stavi Amru i prisloni joj glavu uz vrat. Donese i Malenu. Amrinim rukama zagrli Malecku i nasloni im glavu uz glavu. Da budu bliže. Preko glava prebaci jaknu a tijela, koliko toliko, pokri džemperom. Poče nabacivati zemlju. Nakon nekoliko trenutaka stade, rukama odgrnu zemlju, skide jaknu s njihovih glava. Na usnama mu ostadoše tragovi zemlje. Ponovo nabaci zemlju preko tijela. I ponovo ih otkopa. Leže pored njih. Zagrli Amru i privuče je sebi. Od tog pokreta Amrina glava izgubi oslonac i prevrnu se na stranu. Hamza se trgnu. Sjede. Brzo vrati Amrinu glavu uz tijelo. S rukama zabijenim u kosu posmatrao je leševe. Minut? Sat? Izađe iz groba i klečeći, rukama nagura zemlju preko tijela. Vrati ruže sa korijenjem na njihovo mjesto i pažljivo razbaca zemlju po ružičnjaku. Ukloni sve tragove kopanja. U lokvi kišnice opra zemlju sa lopate, provalja je po garežu i baci na zgarište. Pažnju mu privuče malo crveno, signalno svjetlo na kameri. Uze kameru, izvadi kasetu i stavi je u džep. Baci kameru daleko od kuće i makadamskim putem krenu prema glavnoj cesti. Išao je već dugo kad ugleda farove automobila koji

mu je dolazio u susret. Umrtvljenih čula, u posljednjem trenutku u njemu se probudi instikt za samoodržanjem i on se baci sa ceste u rijeku, na samo trenutak prije nego što bi ga uhvatili farovi automobila. Miljacka. Ledena voda ga osvijesti. Sačeka da vozilo prođe i nastavi put. Uskoro na cesti ugleda barikadu. Ponovo uđe u rijeku, pregazi je i izađe na drugu stranu. Pope se na brdo i u širokom luku zaobiđe barikadu. Sarajevo je bilo na domaku. Više se nije vraćao na cestu. Držao se brda. Još jedan tunel je bio ispod brda na kojem se nalazio. Polahko se peo uz brdo. Kiša nije popuštala. Ravnomjerno šuštanje kapi remetilo je apsolutnu tišinu.

Odjednom, vjetar do njega donese miris dima cigare. Neko je pušio. Hamza se ukopa. Digao je glavu i kao pas tragač mirisao zrak. Miris je dolazio sa prevoja brda petnaestak metara ispred. Leže na zemlju i nastavi puzeći. Na samom prevoju, ispod malog drveta, čučao je čovjek. Stražar. Bio je okrenut prema Sarajevu. Pokriven kabanicom.

Pušio je. Preko koljena nemarno prebačen automat. Hamza se nastavi privlačiti. Kad je bio na par metara udaljenosti, dohvati mali kamenčić i baci ga preko glave stražara. Stražar okrenu glavu u smjeru šušnja ne prekidajući pušenje. Nije nikoga očekivao. Hamza se uspravi. U dva skoka se nađe iza njegovih leđa. Desnom rukom ga uhvati preko usta i pritisnu mu glavu uz stablo. Lijevom pretraži stražarov pojas. Napipa nož, izvuče ga i snažnim zamahom zabi mu ga u sljepočnicu. Nož prođe kao kroz sir. Hamza ga pusti, uze automat i rezervni šaržer. Nož zatače za pojas. Ne okrećući se nastavi put. Kad je prešao preko zadnjeg tunela prije Darive, popularnog Sarajevskog kupališta, trznu ga oštar povik:

- STOJ!

- Stao sam.

- Ko ide?

- Ja sam, Hamza.

- Kakav Hamza?

- Dobro je, drug. Evo dig'o sam ruke. Mogu li sad prići?

- Možeš, ali skroz polahko. Da ti vidim ruke cijelo vrijeme.

- Evo, je l' dobro ovako.

- Tako, tako. Jedan pokret i pucam. Bez zeze.

Hamza priđe. Mlad rezervni policajac izađe iz zaklona.

- Jesi l' naš?

- Ama jesam, jedino da skinem pantole?

- Ne treba Hamza, - iz mraka se začu glas.

- Dobro je, pusti ga. Hamza, otkud ti?

Bio je to njegov komšija iz mahale, stariji i ozbiljniji čovjek.

- Ma eto, vidim frka, pa mislim bolje da dođem ovamo.

- Dobro si. Baš je frka. Ima i mrtvih. Nego, otkud ti oružje?

- Kupio od jednog Srbina.

- Ne možeš ti, druže imat automat privatno. Po zakonu o nošenju i držanju oružja... - javi se mladi policajac.

- Neka mali. Malo će mu bit i top ako se nastavi kako je počelo, - upade stariji. - Nego Hamza, produži ravno i odmah desno na Kovače. Ima puno patrola pa bolje da te ne zaustavljaju.

- Dobro komšija, vidimo se.

Ubrzo nakon toga Hamza bez kucanja uđe u kuću.

Azra se iznenadi. Tako se uplašila videći ga blatnjavog i krvavog, nije to ničim pokazala.

- Otkud ti, moj Hamza, po ovoj kiši?

- Eto, došao malo.

- Gdje ti je Amra i Malena?

- Otišle su za Njemačku. Kum ih je poslao.

- A što, bolan ne bio?

- Frka je Azra. Prava frka. Biće rata izgleda.

- Hamza, otkud ti oružje? - umiješa se Avdaga.

- Kupio od jednog Srbina. Nego Azra, de mi molim te spremi kupatilo i sobu. Malo sam umoran.

Azra izađe iz sobe. Avdaga se zagleda u Hamzu.

- Kaži.

Hamza poče da priča. Govorio je polahko i teško. Zastajkivao, mucao, brisao oznojeno lice. Konačno završi i zagleda se u pod. Avdaga je šutio skamenjen. Hamza doda:

- Molim te, nemoj reći Azri. Srce bi joj puklo. Neka bude da su u Njemačkoj. Za sve.

Avdaga klimnu glavnom. Onda kao da se prenu:

- Idi se okupaj, pa u svoju sobu. Ja ću doći malo kasnije.

Avdaga je došao nakon pola sata. Dugo je u tišini gledao Hamzu. Onda progovori. Izmijenjenim glasom. Bio je to Avdaga kojeg Hamza nije poznavao. Strog, nekako tuđ.

- Ti bi da ideš sutra?

Hamza klimnu glavom.

- Ne može. Ostaćeš ovdje tri dana. Sad, uzmi Kur'an i uči. Uči. Nemoj spavat dok ja ne dođem. Daj mi taj nož.

- Mislio sam ga zadržati.

- Normalno da ćeš ga zadržati. Sad mi ga daj, - bio je to ton koji nije podnosio suprotstavljanje. - Je li jasno? Uči dok ja ne dođem. Počni od Jasina, -Avdaga se diže i izađe iz sobe.

Došao je oko deset sati ujutro. Hamzina glava je padala nad Kur'anom. Učio je glasno, tečno i bez zastajkivanja. Avdaga ga je uvijek volio slušati. Sad mu rukom dade znak da završi.

- Sadekallahul-azim.

Hamza ovlaš poljubi Kur'an i nasloni čelo na njega. Avdaga mu pruži neke opasače.

- Probaj. Stavljaju se kao tregeri.

Hamza ustade i stavi tregere na sebe. Kroz dva kraja kožnih kaiševa je provukao ruke. Preko sredine leđa nalazila se futrola od čvrste kože. Na dnu futrole duži tanki remen.

- Taj remen pričvrsti za kaiš na pantolama. Tako. Stavi sad nož u futrolu.đ

Hamza stavi nož u futrolu i nađe da dobro leži na leđima.

- Slušaj Hamza, od ovog trenutka, pa naredna tri dana moraš zapamtiti svaku riječ koju ti kažem. Jasno? Dobro, sad se probaj kretati, mrdaj ramenima, sagni se, probaj se okrenuti. Tako. Dobro je. E sad, slušaj dobro. Za tebe se ne zna da li si ljevak ili dešnjak. To ti je prednost. Koristi je. Svaku prednost koju imaš, ma bila ona mala kao treptaj oka, moraš iskoristiti sto posto. Kao u šahu. Ako dođeš u situaciju da imaš samo jednog pijuna viška, moraš dobiti partiju. Izvadi nož.

Hamza podiže desnu ruku i preko desnog ramena pokuša da izvadi nož. Ali ručka je pobjegla na lijevu stranu. On pokuša da ga izvadi lijevom rukom preko lijevog ramena. Ručka opet pobježe na suprotnu stranu. Hamza zastade za trenutak, a onda lijevom rukom uhvati ručku preko desnog ramena. Nož se, kao čarolijom, nađe u ruci.

- Ovo je dobro.

- Odlično. Ponovi nekoliko puta.

Hamza je ponavljao. Nož bi se na čaroban način našao u ruci spreman za upotrebu.

- Dobro je. To ćeš vježbati nekoliko puta na dan. Sad, pazi. Nožem se ne siječe kao sa sjekirom. Sječivo mora da reže i sječe kad se izvlači. Bez obzira na snagu zamaha, ako sječeš dok zabijaš nož, brzo ćeš doći do tačke kad ga više ne možeš zabiti. Probaj jednom u zraku. Nije dobro. Daj mi nož. Ovako. Vidiš. Zamah, povlačenje prema sebi i sječenje. Probaj sad. Tako, dobro je. Vježbaj i to. I, do večeras da mogneš uraditi dvjesto sklekova. Počni odmah da vježbaš. Još nešto. Azra ti neće ulaziti ovamo. Kad ogladniš, izađi da jedeš u sobi. A sad možeš spavati.

Hamza posluša. Spavao je nemirno, trzao se, buncao. Ustade

poslijepodne umorniji nego što je legao.

U naredna tri dana sa Avdagom je prošao skraćeni kurs vojnih vještina, snage, izdržljivosti, snalaženja u prirodi i u raznim situacijama. Od puzanja, nišanjenja, okidanja, upute o eksplozivima, miniranju, postavljanju zasjeda, hrani u šumi, samopomoći u slučaju ranjavanja, koncentraciji... Četvrtog dana ujutro Avdaga mu saopšti:

- Sad si spreman. Na Bistriku su neki momci. Zovu ih Beretke. Znam neke od njih. I ti ih znaš. Idi sad. I neka te Allah čuva. Još nešto. Zapamti. Ne pij. Ne ubijaj žene i djecu, stare. Ne mrcvari zarobljene. Ako moraš da ubiješ u borbi, neka to bude brzo i čisto. Ja ti nemam ništa više reći. Znaš gdje je kuća. Kad možeš dođi. Ne zamaraj se razmišljanjem o onome šta je bilo. To će te oslabiti, a ne možeš ništa izmijeniti. Allahova volja. Ne misli na mene i na Azru. Pare su ti na stolu. Uzmi koliko ti treba.

Azra ga je šutke poljubila.

Avdaga je zagrli kad Hamza izađe iz avlije.

- Mislio sam da je sve ovo iza nas. Da sam ja zadnji iz naše porodice koji je morao da ratuje. Od pamtivjeka, svi iz porodice su ratovali. I bili dobri ratnici. Sad je red na Hamzu. Biće on dobro, ako Bog da. Ne brini puno za njega.

****

Momci na Bistriku su bili jedna od brojnih grupa samoorganizovanih na početku rata. Početak rata iznenadio je Sarajlije. Niko nije mogao zamisliti da se jedan ovakav rat može dogoditi u njihovom Šeheru, olimpijskim gradu u srcu Evrope. Ljudi su bili zbunjeni i očekivali su intervenciju, u prvom redu Amerikanaca, koji će doći i prekinuti ovo ludilo. U svim pričama i komentarima kraj rata se očekivao, ako ne ove, onda sigurno sljedeće sedmice. Policija je bila jedina oružana formacija u Sarajevu. Specijalna policija

Ministarstva unutrašnjih poslova popularno nazvani "Vikićevi specijalci" (po Draganu Vikiću, njihovom komandantu, jednoj od ratnih legendi Sarajeva), predvodili su odbranu. Policija je bila dobro okrnjena odlaskom, ili, bolje rečeno izdajom pripadnika srpske nacionalnosti koji su odnijeli ili uništili dobar dio naoružanja. Posebno iz skladišta u Krteljima. Policija, pojačana rezervnim sastavom, preuzela je odbranu grada. Istovremeno, u gradu su kao pečurke nicale grupe dobrovoljaca za odbranu grada. Okupljali su se, uglavnom, oko Crnih bisera Sarajeva, momaka koji su živjeli na granici i u stalnom polusukobu sa zakonom, oko poznatih sportista, karatista, džudista, oko poznatih sarajevskih privatnika. Policija, Zelene beretke, Patriotska liga, ... iz tog šarenila, vrlo brzo, će izrasti snažna Armija Bosne i Hercegovine. Dogodilo se nešto što niko nije očekivao. Možda prvi put u istoriji. Momci sa granice polusvijeta, bez iznimke, stavili su se u odbranu napadnutog grada. Gradom je kružila anegdota da je jedan od njih rekao šefu policije otprilike: "Daj da mi sad zajedno pobjedimo četnike. A poslije ja ću opet, kao krasti, a ti me opet, kao lovi."

(Neki od ovih momaka su poslije skrenuli na stranputicu. Međutim, bez obzira na skretanja do kojih je došlo, za ono što su učinili u prvom razdoblju odbrane zemlje, treba im odati poštovanje) Te samozvane grupe su nekako prešutno podijelile zone odgovornosti i svaka je bila zadužena za jedan dio linije odbrane. Juka, Ćelo 1, Ćelo 2, Kruško, Topa, Jež, Kan, Caco, ..., na jednoj strani, policija je držala svoje zone, na drugoj. Specijalci su bili kao vatrogasci. Jurili su i stizali svuda gdje je bilo gusto. Na ispomoć. Uskakali bi u borbu, završavali posao i jurili dalje. Na divljačku, barbarsku agresiju, na nečuveno masakriranje Sarajeva i cijelog naroda, mladost Sarajeva i Bosne i Hercegovine je odgovorila spontanim otporom. Na iznenađenje cijelog svijeta, Bosna je opstala, goloruka se uspjela othrvati četvrtoj oružanoj sili u Evropi. Bivša JNA, uz četnike, bijele orlove, arkanovce, šešeljevce i svu drugu silu razbojnika, ubica, pljačkaša, propalica, bitangi, probisvjeta, palikuća, i drugih đubradi sa bunjišta Smrdije, bivše Srbije i Smrdigrada, bivšeg Beograda, nije uspjela pobiti cijeli narod Muslimana u Bosni. Svoju naivnost i povjerenje Muslimani su platili krvavom cijenom od oko 300.000 poginulih. Uglavnom civila, žena, djece i staraca. U direktnim sukobima sa naoružanim braniocima,

teroristi su uglavnom izvlačili deblji kraj. Ratnom zločincu, generalu bivše JNA Milutinu Kukanjcu, nije bilo jasno kako su Srbi mogli izgubiti položaje u Sarajevu i oko njega, kad im je on sve to ostavio u rukama. Inače Kukanjac je ostao zapamćen po izjavi da JNA nije ni mrava zgazila u Bosni. Za mrave nije utvrđeno, ali je činjenica da je ta JNA, sa četničkim barbarima uvezenim iz Smrdije i domaćim zločincima, pobila i masakrirala oko 300.000 Muslimana u Bosni. Jednoj od tih samozvanih grupa okupljenih u kafeu Papilon na Bistriku priključio se Hamza. Istog dana došao je i Musa. Biće im lakše zajedno. Ostali momci, sve njihovi drugovi, prijatelji, poznanici. Poznata lica sarajevske raje. I svima njima je bilo normalno da vide jedni druge zajedno. Prve akcije u odbrani. Trebević, Vučija Luka, Zlatište. Skoro bez oružja zaustavljaju četnike. Drugi maj 1992. godine, prelomni trenutak za Bosnu i Hercegovinu. Tog dana, bolje rečeno te noći, bivša JNA se i javno svrstala na stranu agresije.

Predsjednik Republike Bosne i Hercegovine gospodin Alija Izetbegović, sa pratiocima se vraćao u zemlju. Nakon slijetanja na Sarajevski aerodrom zarobljavaju ga pripadnici bivše JNA i odvode u kasarnu u Lukavici. Patriotska liga, Beretke i samoformirane grupe dobrovoljaca blokiraju Komandu Sarajevske vojne oblasti u Starom gradu, srcu Sarajeva. U komandi je i general Kukanjac. Kuka, zapomaže. Zove u pomoć snage UN-a. Zove đavole i anđele. Bijednik. Iste noći četnički tenkovi prilaze centru grada. Branioci ih drže na oku. Autoritativan glas na motorolama izdaje naređenje braniocima. - Ako samo prolaze, propustiti. Ukoliko vatreno djeluju - uništiti.

Vrlo dobro rečeno, ali čime? Dedo, legendarni starac, možda sedamdesetak godina, Jež, Ćelo i drugi, zaustavljaju tenkove na pedesetak metara od zgrade Predsjedništva R BiH. Poluugljenisani, izgorjeli leševi agresorskih vojnika na ulici kod Skenderije. Slike koje obilaze svijet. Sutradan razmjena. Bivša JNA daje Predsjednika Izetbegovića za Kukanjca. Beretke i Patriotska liga zaustavljaju vojni konvoj koji se povlači iz zgrade Vojne komade. Kukanjac prolazi. Branioci zarobljavaju veliku količinu oružja i dokumentaciju o pripremama i ciljevima agresije.

Konačno je svima jasno.

RAT

Borbe se zahuktavaju. Milinkladska, Plava kuća. Pada Žuč. Ne pada, branioci je osvajaju. Hamza izlazi van grada. I Musa sa njim. Borbe na vanjskom prstenu oko Sarajeva. Branioci zauzimaju Trnovo i važan prevoj Rogoj. Rat traje. Niko više ne priča o intervenciji. UN donose rezolucije. Nove bezvrijedne rezolucije. Neobavezan sadržaj koji nikog ne obavezuje. Jedino branioci sprovode rezolucije u život. Rezolucije o povlačenju četnika.

Četnička teroristička soldateska munjevito zauzima kompletnu istočnu i sjevernu granicu Bosne. Gradovi, sela i zaseoci padaju kao kule od karata. Građani nemaju oružje. Opće rasulo. Nenaoružani civili postaju meta četničkih orgijanja. Broj poginulih, masakriranih i likvidiranih Bošnjaka se uvećava strahovitom brzinom. 10.000, 20.000, 50.000. Uglavnom žena, djece, staraca. I uglavnom kamom. Klanjem.

Osnovni simboli za sliku četništva i dalje su kama, i žrtva, bespomoćan civil u redu za klanje.

Nakon više od hiljadu dana opsade Sarajeva, grupa smrdigradskih (beogradskih) intelektualaca dolazi u posjetu Sarajevu. Prima ih gradonačelnik Sarajeva gospodin Tarik Kupusović. Smrknuti su i nešto im nije pravo. Igrom slučaja, šef protokola kabineta gradonačelnika je Srbin. Normalan čovjek. Jedan iz grupe gostiju pita zašto Sarajevo nije proglašeno otvorenim gradom kao Pariz u Drugom svjetskom ratu. (Aludirajući na tezu iz njihove propagande da su Sarajlije krive za uništavanje grada, jer ga brane). Gradonačelnik odgovara:

- Zato što imamo iskustvo svih gradova i sela u koja su četnici ušli. Pobili su sve što su zatekli. To bi bila i sudbina Sarajeva da nije branilaca.

****

Još jedno ratno ljeto. Četnici prikupljaju sve snage za odlučujući napad. Pojačanja iz Smrdije i Smrde gore. Počinje napad na prevoj Rogoj. Komanduje lično ratni zločinac general Mladić. Linije branilaca popuštaju. Pada gradić Trnovo. Branioci se povlače dalje. Nemoguće je uspostaviti stabilne linije odbrane. Hamzina jedinica desetkovana u višednevnim borbama. Ostaju u okruženju. Njih desetak. Planina. Nema hrane, vode. Sve veze sa ostalim jedinicama prekinute. Uspijevaju pronaći mali izvor. U stvari to je cjedište. Na dnu vododerine voda se, kap po kap, cijedi iz zemljišta i pravi malu baricu. Samo što su skvasili usta čuju glasove. Hamza komanduje povlačenje. Skrivaju se po žbunju. Četnici. Četvorica. Tri mladića i stariji čiča. Znaju za izvor i dolaze sa malim kanisterima. Hamza komanduje kao da diriguje: dva, tri, sad. Iskaču sa uperenim oružjem. Četnici potpuno iznenađeni. Dvojica se hvataju za oružje. Dado i Kemo su brži. Kratki rafali. Druga dvojica dižu ruke. Dado i Kemo staju iza zarobljenika. Drže im noževe na vratu. Ostali borci se, leđima okrenuti, rasporeduju u krug oko njih. Osmatraju okolinu.

- Je si li ti domaći? - Hamza pita jednog. Ovaj šuti.

- Je si li ti vodič? Za izvor može znati samo neko domaći.

Zarobljenik šuti i dalje.

- Dobro. Ti ćeš nas izvesti odavde.

- Ni mrtav.

Hamza mu prisloni pištolj na čelo.

- Stani, ja ću vas izvesti, - javi se mladi zarobljenik.

- Ti?

- Hoću. Znam put, - brzo govori. - Izvešću vas. Nemojte me ubiti.

- Dobro, - Hamza pogleda Dadu.

Dado, stojeći iza drugog zarobljenika, zamahnu nožem kad se Dino baci na njega:

- Stani, nemoj!

Dado se iznenadi toliko da pade na zemlju. Dino preko njega. Četnik pade na koljena lica zarivenog u zemlju. Dado se nekako podiže. Zgrabi Dinu za vindjaknu i podiže ga od zemlje.

- Da ga ne ubijem? Dobro. Smisli ti onda nešto, jebo te on, - baci ga na zemlju.

- Dino, vidiš li ti u kakvim smo govnima? Vidiš li da je hiljade četnika okolo. Vidiš li da smo destkovani? Vidiš li, idiote, koliko nas je ostalo? - Kemo je skoro vrištao.

- Baš zato. Ako njega ubijemo, nećemo se ni mi izvući.

- Šta si ti? Baba gatara?

- Nisam, ali imam predosjećaj.

- Jebo te tvoj predosjećaj. Dado, kokni ga pa da idemo.

Dino se baci preko četnika.

- Prvo mene ubij.

- Hamza šta ćemo? Ovaj mali je poludio.

- Dobro, Dino, šta bi ti? - Hamza se uključi u razgovor.

- Da ga zavežemo i da idemo. Ne može se odvezati za dva sata. Dotad ćemo mi odmaći.

- Svašta ljudi moji, - Kemo je bio ogorčen.

- Ne podnosim kad se ubija iz blizine i gotovo. Ako misliš da si hrabriji od mene haj'mo ja i ti sami na četnike.

- Ti bi, kakva si budala.

- Dobro je, ljudi. Dino, evo ti ga. Tvoj je. Ako najebemo zbog njega tebi na dušu.

Neko doda Dini konopac. On priđe četniku koji je nepomično ležao na travi. Uze mu ruke i zavrnu mu ih na leđa. Dugo ga je vezivao. Sto i jedan čvor. Kad završi, odvuče ga do jednog drveta i zaveza za njega.

- Tako. Sad se ne može odvezati. Možda će njegovi poć' da ih traže pa će ga pronaći.

Dok je prilazio ostalima prođe pored mrtvaca. Pogled na njih mu izazva povraćanje. Dado mu priđe i uhvati ga za ramena. Nježno ga pridrža. Dino je povraćao. Lice mu je požutjelo. Držao se za stomak. Kemo priđe sa mokrom maramom. Obrisa mu lice i usta. Dado ga odvede u stranu i posjede tako da Dino nije vidio mrtve.

- De ti meni reci, je l' ti ih žao?

- Ne znam, nije fer, - šmrca.

- Zajebi! - Dado vrisnu. Dino poče plakati naglas.

- Izvini, izvini, izvini. Izvini majke ti, - Dado zabrza. - Nisam htio, izvini, - zagrli ga. - Tebi Dino ništa nije jasno. Sad će tebi tvoj Dado objasniti. Kažeš nije fer. Vidiš, prije par godina i ja bih isto mislio. Da ti šapnem.

Dado se primaknu i poče šaptati Dini na uho.

- Ja sam bio u zatvoru jer sam ubio dva čovjeka. Kockali smo u vozu i ja im uzeo lovu. Onda oni mene napadnu i izbodu tri - četiri puta. Vidim je davo odnio šalu. Otmem ja njima noževe i ubodem i ja njih koji put. Na sudu kažu prekoračenje nužne odbrane. Kažu, mogao sam pobjeći kroz prozor. Hej, voz ide, kako sam mogao pobjeć'? E, to ti je fer. - Nastavi dalje normalnim glasom. - Šta bi ti sad radio da nije rata? Završio bi zanat, zaposlio se, pa cure, pa kafići, pa utakmice. Kasnije bi se oženio, itd. Ja bih do sad izašao iz zatvora, pa bi' kući u Krajinu, pa na rad u inostranstvo. - Dado pokaza rukom kao da sa kažiprstom i srednjim prstom vadi nekom novčanik iz džepa. - Devize, Njemice, Belgijanke, Holanđanke itd. Hamza bi projektovao kuće, a Kemo bi cijepao drva...

- Šta to ti mene spominješ?

- Ništa Kemo, majke mi. - Dado se nasmija. - Ovako, šta mi radimo? Jebemo se po planinama, nosamo glavu u torbi, ginemo... A sve zato što se nekom, tamo u Smrdiji, digo na Bosnu. I došli oni k'o na teferič. Malo će klati, malo paliti, malo pljačkati sve dok ima Muslimana. Misliš da bi tvoja nana i mati ostale žive da ovi uđu u

Sarajevo? Ne bi, Dino. Ni u mom selu niko nije ostao živ. Zamislim kako ih vode na strijeljanje. Dede, nane, majke sa bebama...mater im jebem četničku. Zamislim kako pucaju mitraljezima i automatima po njima. Bratova beba plače. Četnik prilazi i puca joj u glavu. Proganjaju me te slike. Ubi me tišina. Malo mi je lakše kada smo u akciji. Da mogu ne bi se ni vraćao nazad. Znaš li što sam ja sa vama? Zbog Hamze. I njega nešto tjera naprijed kao i mene. Meni su ubili oca, mater, dva brata, sestru, jedanaest rođaka, amidže...Zašto? Jer su se zvali drugačije. Jer su bili Muslimani. Nego, jesi l' ti ubio koju ženu ili dijete?

- Nisam, Dado, šta ti je?

- Nisam ni ja. A ovi što su sa oružjem i noževima došli iz pizde materine da nas pobiju... Gledaj me! Ja ne znam koliko sam četnika pobio. I, kako kojeg koknem, razvrstavam ih. Ovaj je za oca, ovaj za jednog brata, ovaj za drugog, ovaj za sestru... Znaš kol'ko ih maram pobiti da namirim samo familiju? Da ne pričam o poznanicima ili prijateljima. Puno. Misliš da mi je žao. Ni koliko popušene cigare...

- Dobro je Dado, bolan ne bio. Popusti ga. Idemo. Nećemo spavat' ovdje, - javi se neko.

- Stvarno, Dado, ti k'o na fakultetu. Navio se ne znaš stat'.

- Čekaj malo, jaro. Prvo, ovo što kasnimo, možda ćemo zakasniti na granatu. A drugo, moram mu objasniti. Možda pogine za minut ili za sat... Mora znati šta se dešava. I neću da misli da sam ja ubica. Ja sam ratnik, - Dado podiže ruke u vis kao bokser koji se raduje pobjedi. -Ratnik. Nisam ja četnik da pjevam kad ubijam nenaoružane, a da kukam kad mene biju. Šutke ubijam i šutke ću i poginut'.

- Dado, ako mu nije jasno nakon dvije godine rata, nikad mu neće biti, - upade Mustafa.

- Vidi, Dino, - i Musa odluči da kaže koju pametnu. - Što se nas tiče rat bi mog'o sutra stat'. Samo da se ovi okrenu i vrate odakle su došli. A što kažeš nije fer... ? Nema fer borbe sa 200.000 poklanih civila iza leđa. Nema fer borbe sa 300.000 gladnih u Sarajevu koje čeka kama ako četnici prođu pored nas. Može Alija do sutra izjavljivati stranim novinarima: Boricemo se svim dozvoljenim sredstvima. To, nek, se on

bori. Što se mene tiče, ja ću se boriti svim postojećim i nepostojećim sredstvima. Puškom, topom, nožem, kamenom, zubima, plinom, zrakom, suncem... Čuj, majke ti "dozvoljenim sredstvima". To ti dođe k'o kad te napadnu desetorica a ti gledaš da se braniš po pravilima. Ja da imam atomsku... ma da imam deset atomskih, sve bi ih bacio na Smrdiju. Da đubrad osjete kako boli kad ti ginu najrođeniji.

- Vidi ovo, Dino. Ja o ovom četi ne znam ništa. A slušaj sad. - Dado se okrenu zarobljeniku.

- Odakle si junače?

- Iz Užica.

- Pa ko tebe junače doćera ovamo?

- Mobilizacija.

- Mobilizacija?

- Poziv za vojnu vježbu. Potrpali nas u kamione, spustili cerade. I kad su ih podigli - Sokolac.

- A onda vi s pjesmom pošli da koljete Muslimane.

- Majke mi nisam metka opalio.

- Vidiš Dino. Nije metka opalio. Nije niko. Kojeg god pitaš, nije metka opalio. Pa ko nas pokla?

- Dosta obrazovanja za danas. Hoćemo l' Hamza?

- Hajde da se ide.

Musa izvadi smotak tanke čelične žice, napravi omču i stavi je zarobljeniku-vodiču na vrat. Priteže omču.

- Moli Boga da meni šta ne bude. Ako ja padnem, ova će ti žica prerezati vrat.

- Možeš li malo olabaviti? Ne mogu disat'.

- Jel l' bolje ovako?

Mala kolona krenu. Mladi četnik ih povede u suprotnom pravcu od Sarajeva.

- Hej momčino, Sarajevo je na drugu stranu.

- Znam, ali moramo prvo na istok zato što su ispred i oko nas moji. Kad se vratimo nazad jedno dva sata, skrenućemo na jug. Moraćemo podosta ići. Jedno pet sati. Onda na zapad pa na sjeverozapad. Gledao sam kartu napada u komandi. Zaobićemo sve položaje. Bez brige. Provuću ja vas. Znaš, ja sam u civilu bio alpinista. U vojsci sam bio izviđač.

- Dobro, burazeru. I tvoja je glava u torbi.

Odjednom Dino poskoči.

- Gdje je Dado? Gdje je Dado?

Svi se zgledaše. Iz pravca izvora odjeknu kratak rafal. Dino baci ranac i potrča nazad. Nakon dvadesetak metara sudari se sa Dadom.

- Stani, Dino, gdje ćeš?

- Dado, ti si ga ubio!

- Nisam, majke mi. Samo sam mu opalio rafal pored glave jer se počeo odvezivati. A fino smo mu rekli...

- Ne laži! Ubio si ga!

- Ama nisam kad ti kažem.

Dino ga odgurnu i pokuša da prođe pored njega da bi provjerio. Dado sačeka da se mimoiđu a onda ga, s leđa, snažno udari kundakom po glavi. Dino se bez riječi sruši. Dado se sagnu, podiže ga i prebaci preko ramena. Donese ga do ostalih.

- Svaka čast, Dado. Što ti možeš zajebat, desetorica ne mogu popraviti.

- Ne seri. Daj neka mi jedan pomogne da ga ponesemo.

- Što ga ubi?

- Ko kaže? Samo sam mu puc'o pored glave.

- To ti nekom drugom.

Kemo priđe i uhvati Dinu za noge. Dado ga uhvati za ramena i

krenuše.

Kretali su se oprezno držeći se šume, uvala i vododerina. Nakon par sati, Dino se osvijesti. Bez riječi nastavi hodati sa ostalim. Već su skrenuli na jug i išli nekoliko sati kad Hamza naredi odmor. Svi popadaše po zemlji. Mladi zarobljenik se okrenu Musi: - Hoćete li me ubiti?

Musa je šutio. Zarobljenik ga ponovo upita: - Hoćete li me ubiti?

Musa ga pažljivo odmjeri: - Ko su bila ona trojica?

- Onaj mladi je bio moj komšija. Zabavljao se sa mojom sestrom. Onaj stari je bio odavde. Vodič. Onog trećeg ne znam. Hoćete li me ubiti?

- Ako sve bude u redu, ja mislim da nećemo. Mislim da nema potrebe.

Išli su dalje. Noć je bila svijetla. Moglo se skoro čitati na mjesečini. Hamza priđe.

- Koliko još?

- Došli smo. Vidiš ona svjetla u daljini. To su ti vaši. Imate još oko sat i po - dva.

- Gdje su tvoji?

- Tamo negdje, oko dva sata. Hoćete li me sada ubiti.?

- Jesi li siguran da tvoji nisu bliže?

- Sto posto. Hoćete li me ubit?

- Znaš šta momak? Tebi ovo neće biti jasno sad.

Hamza izvadi pištolj i repetira ga. Momak sjede i zatvori oči.

- Poslije ćeš shvatiti da sam ti učinio uslugu. - Hamza opali. Zarobljennik vrisnu i prevali se na stranu.

Iz prostrijeljenog koljena je liptala krv. Hamza čučnu i svojom maramom mu podveza nogu iznad koljena. Musa mu pruži i svoju maramu. Hamza je čvrsto zaveza preko rane.

Mladić je stezao zube i jecao. Niz lice su klizile suze. Dado donese neku dugačku motku. Pruži mu je bez riječi. Izvadi pištolj. Hamza skoči.

- Stani, Dado!

- Šta ti je, bolan ne bio? Neću mu ništa. Pošteno nas je izvukao. Momčino, evo ti pištolj. Pun je. - Dado zamahnu i baci ga nekih dvadesetak metara. - Uzmi ga kad mi odemo. Kad se približiš svojima pucaj. Pokupiće te. Za tebe je ovo sranje završeno. Malo ćeš šepati, al' jebi ga. I... reci svojima u Užicu da su nama četnici pobili pola Bosne. Možda će im biti lakše. Boli kad ti neko pogine.

Okrenu se i ode. Krenuše i ostali i ubrzo se izgubiše u mraku.

Mladić je dugo sjedio na zemlji gledajući za njima. Tiha ljetna noć. Mjesečina obgrlila planinu, nepregledne šume, rijetke proplanke i ogoljene vrhove. Negdje u daljini čula se sova. Bezbroj zvijezda se iskrilo na nebu. Kristalno čist planinski zrak. Momak teško uzdahnu:

- Eh, jebi ga. Dobro sam prošao... ako ne iskrvarim do mojih.

Ustade i krenu oslanjajući se na motku. Noga ga je boljela. Malo, malo, pa bi, sama za sebe, neka suza kanula iz oka. Prođe pored pištolja i ne uze ga. Za njega je krvava bosanska drama bila završena.

****

Iz mračnih hodnika zaborava, pred Hamzinim očima su se pojavljivale slike ratnih užasa, nakratko bi se zadržavale i ponovo nestajale u mraku. Akcije, napadi, povlačenja, smrti. Šehidsko groblje na Kovačima. Svakim njegovim dolaskom u Sarajevo sve punije. Kao da je postojala neka tajna veza između njegovih dolazaka kući i broja sahranjenih na Kovačima. Raja se osipala... Neko je snimio pjesmu:

"...Nebom stupa nebom lupa

moja generacija
jedan po jedan
srešćemo se svi... "

Bijelo. Bijela bjelina nad bjelinom stvari i bijele magle nad bijelim predjelima. Bijele su planine, šume. I sunce je bijelo. Iz bijelih oblaka, prema Hamzi dolazi bijeli konjanik na bijelom konju. Bijelo mu lice, kosa i oči. Bijeli oklop. I bijeli mač. Iza njega dolaze, lebde i klize kroz bijele predjele, bijele prilike žene i djeteta. Hamza zna da je to Amra i Malecka ali ne može da odvoji pogled od konjanika.

****

- Avdaga, nešto se dešava, - prošaputa Kapetan.

Avdaga se nagnu iznad Hamzinog lica. Male tačkice znoja su se počele pojavljivati u korijenu kose. Nozdrve su se lagano širile i podrhtavale a oči titrale ispod spuštenih očnih kapaka.

- Sad je na ivici. Ili će otići ili ostati.

- Obriši mu znoj. Zovni ga.

- Ne. To je njegova odluka. Makar i podsvjesna.

- Ali...

- Ništa ali, prijatelju. Izabrati smrt nije najgore rješenje.

Kapetanu ništa nije bilo jasno. Musa je šutio i pušio.

****

Bijeli konj je već iznad Hamze i on osjeća njegov vreli dah na licu. I čuje glas, iako konjanik ne otvara usta. Glas dolazi kao grmljavina: - Hamza! Hamza! Dođi, idemo. Stani pod moju zastavu. Odvešću te na zelene livade gdje teku bistre rijeke. Odvešću te tamo

gdje nema bola, gdje nema smrti. Bićeš vječno sretan, sa onima koje voliš. Hamza! Pođi sa mnom. Vrijeme je.

S naporom Hamza okreće oči. Amra i Malecka ga gledaju, osmjehujući se.

- Ne mogu još. Amra, ne mogu. Imam još nešto da obavim. Čekaj, ne odlazi, - Hamza je govorio, ali se nije čuo glas. Vikao je, ali glas nije izlazio iz usta. Bio je očajan. Konj se prope i krenu unatraške. Amra i Malecka pođoše lagano kliziti unazad. Hamza je bespomoćno i očajno gledao kako se udaljavaju. Još malo i bjelina će ih progutati. Mora ih zaustaviti. Moraju ga čuti.

- Stanite, stanite. Čekajte.

Ništa. I onda, svom snagom, iz njega provali vrisak:

- Amraaaa! !!!

Njegov vrisak trznu Avdagu. Musa skoči s kreveta, osloni se na ranjenu nogu i jeknuvši pade na pod. Azra utrča u sobu, vrati se u kuhinju i donese mokar peškir. Brisala je krupne kapi znoja sa Hamzinog lica šapućući:

- *La ilahe illallah, Muhammedun Resulullah,*
La ilahe illallah, Muhammedun Resulullah.

Bilo je to četrdeset druge noći nakon Hamzinog ranjavanja.

****

Nakon amputacije lijeve ruke, Dino je teško dolazio svijesti. Kad se probudio nije znao gdje se nalazi i zašto ne može da ustane. Dr Gavrankapetanović mu je polahko pričao u kakvom su ga stanju dovezli. I šta su morali da urade.

- Šta to pričaš, doktore? Šta amputacija? Kakva amputacija? Ja sam bio samo okrznut. Znaš li ti da sam ja dovezao kombi u Hrasnicu? Ja sam samo malo okrznut. Ništa više. Zna Musa. Tako je. Pitaj Musu.

Pitaj Musu.

Dadoše mu injekciju.

Kad se ponovo probudio, bila je noć. Lijevo rame ga je užasno boljelo. On sjede u krevetu. Zainteresovano je gledao lijevo rame. Tamo gdje se trebala nalaziti ruka... ništa. Do mozga mu doprije istina. Amputacija! Dino vrisnu. Kad je sestra utrčala, zatekla ga je kako glavom sistematično udara od željezni ram kreveta. Niz lice se slijevala krv. Sestra se baci na njega.

- Doktore, doktore!!!

Otpušten je iz bolnice nakon mjesec dana u teškom psihičkom stanju. Zatvorio se u kuću. Nije htio nikog da vidi. I niko ga više nije ni vidio. Dolazili su iz brigade, dolazio je Dado, Kemo, Musa. Malo su pričali sa ocem. Nisu vidjeli Dinu.

****

- Biće dobro, ako Bog da. Biće dobro. - Avdaga je milovao Hamzinu kosu. - Vidiš Kapetane, on sad sanja. Vidi kako mu igraju očni kapci. Biće dobro, ako Bog da.

****

Bila je jesen. Hamza sa kompletnom grupom izvan Sarajeva, Nišićka visoravan. Teške borbe. Četnici ukopani još od prije rata. Ako ih samo jednom uspiju pokrenuti sa trenutnih položaja, više neće imati vremena da postave nove. Bar ne tako dobro ukopane kao što su ovi. Konačno, na trik, probijaju četničke linije. Četnici se u panici povlače. Armija R BiH zauzima veliki prostor. Nekoliko četničkih sela. U kućama nalaze po pet-šest veš mašina, televizora... Ratni plijen četničkih pljačkaša iz bosanskih sela i gradova.

Izvan sela, u rovovima, sjedi Hamza sa svojima. Puše. S

vremena na vrijeme poneko proviri u pravcu četničkih položaja.

- Hej, neki dolaze prema nama.

Svi skočiše, isturiše automate na grudobrane. Sadik sa snajperom. Uzima na nišan jednog. Spušta snajper.

- Stanite, naši su.

- Kako naši?

- Fino. Izvidnica. Čini mi se Zenička brigada. Imaju i zarobljenika.

Domalo naiđoše četiri vojnika. U sredini među njima zarobljenik. Hamza ustade i izađe pred njih.

- Hej, čekaj malo. Odakle ste vi?

- Iz Zenice.

- Pa sve dovde pješke?

- Ne zajebaji, stari. Vidiš da smo crkli od umora.

- Hajte na kafu. Biće za minut.

- Baš za minut?

- Sad ćeš vidjet'.

Izvidnica uđe u zemunicu. Kemo pristavi kafu na "sarajku," popularnu peć napravljenu od konzerve iz humanitarne pomoći. Sadik osta napolju da osmatra. Stvarno, nakon minut-dva prijatan miris kafe ispuni zemunicu.

- Kako je u Zenici?

- Otkud znam, jaro? Nisam dugo bio.

- A đe ovog uloviste?

- Tamo, - vojnik neodređeno pokaza rukom.

- Je l' to ono što kažu živi jezik?

- E, to, to, - vođa izvidnice se nasmija. - Samo, on sad nije jezik već samo meso.

- Kako to misliš nije jezik?

- Pa, tako, što nam ne treba. Trenutno znamo sve što nam treba.

-A-ha. Tako dakle. Pa, ovaj, šta misliš, ovaj... - Hamza se snebivao. - Ovaj... Ma bolan, kad vam ne treba, hajd' mi ga prodajte.

Musa, Dado, Kemo, Mustafa, zgledali su se ne kontajući. Šta je sad naumio. Dado im dade znak da šute.

- Jesi l' normalan. Kako ću ti prodat živog čovjeka?

- Ono jest... Ma znaš, mi smo prvi put napolju. Baš bih volio da imam četnika. Ovi naši bi zinuli. Hajde, ba, prodaj mi ga.

- A koliko bi ti dao za njega? - vođa je oprezno ispipavao ne vjerujući Hamzi. Doduše, ovi tek mobilisani su bili čudni. A ipak nije bio siguran da nije u pitanju neka zajebancija.

- Pa, šta misliš po šteku svakom?

- Otkud ti cigare ovdje?

- Nisu ovdje već u Visokom.

- Da te čekamo da ih doneseš? - nasmijaše se.

- Ma jok. Daću vam lovu, pa vi kupite.

- Po kojem kursu? - umiješa se jedan vojnik.

- Šteka je bila trideset maraka.

- Jest prije rata. Sad nema ispod sedamdeset.

- Jah, minimum sedamdeset.

- Dobro, četiri puta sedamdest je dvjesto osamdeset. Ma, daću vam tristo. Da možete popit kafu u Visokom. Dado, daj im pare.

- Al' da ne kažete nikom da smo vam ga prodali.

- Ma kakvi. Jesi l' normalan?

- Kaži da Bog da stao na paštetu ako ikom kažem.

- Je l' to ti ozbiljno? - sad se Hamza boji da ga ne izrade.

- Najozbiljnije. Nema ništa od trgovine ako ne kažeš.

- Da Bog da stao na paštetu ako ikom kažem.

- Tako. E pa odosmo mi, - ustadoše. Jedan vojnik u prolazu ćušnu zarobljenika nogom. Izađoše i nestadoše u kiši koja je počela da lije kao da se nebo otvorilo.

- I ti si prolup'o, - Dado je sa negodovanjem gledao Hamzu.

- Vidi za šta dadosmo tristo mara. Nema še'set kila.

- Neka burazeru. De proviri jesu li odmakli. Musa izađe iz zemunice i brzo se vrati unutra.

- Nema ih na vidiku.

- Sad, nit' me gledajte nit' me pitajte. I zaboravite šta ste vidjeli. Imam nekih dugova od prije rata.

Ušutješe. Predugo su bili zajedno da bi postavljali pitanja. Šta će Hamza učinit sa zarobljenikom nije ih više interesovalo. Hamza priđe zarobljeniku i podiže ga za kragnu: - Da mi malo prošetamo.

Vidno preblijedivši zarobljenik izađe. Krenuli su kroz kišu prema četničkim položajima. Nakon nekoliko minuta dođoše do rijetkog šumarka.

- Hamza, nemoj majke ti.

- Šta ti je Neno? Jesi l' normalan?' Hamza ga odveza. Odmahivao je glavom.

- Čuj ti njega, nemoj Hamza. I ti si prolup'o. Nego kako si? Šta ima na vašoj strani? Kako mi je Kum?

Neno još više preblijedi. Hamza se pravio da ne primjećuje.

- Hamza, ne znaš ti... - Neno je skoro šaptao.

- Ne znam, bezbeli da ne znam. Mene nisu zarobljavali. A pravo da ti kažem, ne bi me ni zarobili. Oni tvoji ubijaju odmah. Nema zarobljenih.

- Ma nije to Hamza, žao mi je...

- A žao je i meni, moj Neno. Nego furaj dok se neko od mojih nije pojavio. I pozdravi mi Kuma. Zafali mu u moje ime.

- Ha šta? Za šta da mu zahvalim?

- Što mi je poslao Amru i Malecku u Njemačku. Nije Kum dugme. I reci mu da si ti dio duga. Ako Bog da preživimo, srest ćemo se. Furaj sad. Izvini za oružje, ne mogu ti dati ništa.

- Jebo oružje, nije mi ni trebalo. E moj Hamza, moj Hamza...

- Probaj da te prebace na drugo ratište. Nema smisla da pucamo jedan na drugog. A ja ne mogu nigdje drugo već oko Sarajeva.

Hamza se okrenu i zaputi prema zemunici.

Na vratima ga dočeka Dino. Smiješio se.

- B baš mi je drago što ga pusti.

- E mali, mali, ništa ti ne znaš. A šta, ti mislio da ću ga koknuti?

Hamza uđe u zemunicu.

- Dugovi se moraju plaćati. Mo-ra ju. Je l'tako Dado?

- Tako je. Sve se plaća.

- A jesi l' se puno uvalio u dugove? - Sadik je bio zabrinut.

- Mislim koliko mi četnika trebamo zarobit a ti pustit, da bi se izvadio?

Hamza mu ne odgovori.

****

Jedno jutro pošto su zbrinuli Hamzu, Avdaga i Kapetan su pili kafu. Opušteni na sećiji sa uživanjem su srkutali tamni, topli napitak i pušili. Kapetan se pravo propušio.

Nježne zrake martovskog sunca su grlile Sarajevo. Iako je bilo

hladno, ledenice koje su visile sa krovova, na suncu su gubile svoju boju magle i dima i postajale sjajne i prozirne. Na njihovim vrhovima su se cijedile kapljice vode koje su za trenutak hvatale zrake sunca, kao dijamanti ih prelamale u dugine boje i otiskivale se na tlo. Na pragu je bilo još jedno sarajevsko ratno proljeće.

- Ne moraš danas u Komandu?

- Ne moram, ali imam nekog posla.

- Dovršavaj ga sutra. Hajdemo mi sada lijepo u Bakije. Obećao sam Hadžiji da ćemo doći još prije dvije hefte. Azra, odosmo mi u Bakije.

- Je li vam rano, Avdaga?

- Nije, Hadžija dođe rano. Hajdemo, moj Kapetane.

Na Kovačima proučiše Fatihu šehidima i spustiše se na čaršiju. Bilo je rano i na platou Baščaršije nije bilo skoro nikog. Poneki prolaznik, par automobila. Oni zaviše pored džamije i uđoše u Bakije.

-Selam alejkum, Hadžija.

- Alejkumu selam ve rahmetullahi ve berekatuhu! Mašala, šta li će to biti. Da neće snijeg, ha? - i ne čekajući odgovor okrenu se momku koji je sjedio na malom trosjedu. - Ustaj, kenjac jedan, da ljudi sjedu.

Momak pocrveni, Avdaga je gledao u pod a Kapetan je bio potpuno zbunjen.

- Ma šta ste se tu... k'o seoska mlada. Naš je on. Svako jutro mi ovdje pijemo kafu, - okrenu se momku. - Šta čekaš, idi pristavi, još će nam otići bez kafe. Sjedajte.

- Ovo je Hamzin Kapetan.

- Mašala, dobro nam došao. A Kapetan veliš. Školovan ili ovaj samozvani, iz rata.

- Školovan, Hadžija. Pravi Kapetan. Služio u Srbiji kad je počelo. Hamza ga puno fali.

Dođe i kafa.

****

Bakije.

Muslimansko pokopno društvo u Sarajevu. Smješteno na sjevernom ćošku Baščaršije, Bakije su osnovane donacijama uglednih Sarajlija prije skoro sto godina. Sa vrlo malim brojem zaposlenih, dugi niz godina Bakije su vršile opremanje i ukopavanje Muslimana po islamskim propisima. Za vrijeme komunista bio je to nezahvalan posao. Vlast je s nepovjerenjem gledala na njihovu djelatnost, ali se nisu usuđivali da je zabrane. Dolaskom "demokratije" zaposleni su konačno odahnuli vjerujući da će sad moći raditi u miru. Skoro istog dana je počeo rat.

Strani novinari i televizijske ekipe su se utrkivale koji aspekt života u opkoljenom Sarajevu da prikažu. I uvijek je djelatnost Bakija i drugih pokopnih kuća u Sarajevu ostajala izvan predmeta njihovog interesovanja. Ili je to bilo previše krvavo i mučno za prosječnog čovjeka na Zapadu uljuljkanog u izobilju i skoro izvan stvarnog života.

Bilo kako bilo, broj dženaza u Sarajevu, godišnje, prije rata se kretao od 800 do 1200. Kao anegdota Sarajevom je kružilo da je Hadžija na jednoj godišnjoj skupštini Društva, podnoseći izvještaj o poslovanju izjavio: "Smrtnost se smanjila, ali je još uvijek na zadovoljavajućem nivou." To nije bilo tačno, ali je bila dobra šala sarajevske čaršije.

Početak rata. Masovno stradanje civila i pogibije golorukih branilaca brzo su ispraznile sve zalihe pokopnog materijala u Bakijama. Od tada, pa sve do kraja rata, zaposleni su na sve moguće i nemoguće načine nabavljali materijal da bi se dženaze obavile na propisan način po islamskim učenjima. Od stanovnika Sarajeva je otkupljivano građevinsko drvo, daske, grede. Nabavljen je cirkular i u Bakijskom dvorištu su pravljeni tabuti i nasloni. Iz Begove džamije, koja se renovirala prije rata, demontirana je velika skela i daske upotrebljene za dženaze. Poslije su škole dale drvene table sa stolova iz

učionica. iz Olimpijskog kulturno-sportskog centra "Zetra", koju su četnici zapalili zapaljivim projektilima, demontirana su sjedišta i gazišta. Zguljene su i gume i daske. Daske su korištene za dženaze, a gume su davane narodu kao ogrev.

Za tri i po godine rata Bakije su sahranile oko 15. 000 Sarajlija. Veliki problem je predstavljalo goriva za Bakijska vozila. Skupština Grada je davala goriva koliko je mogla ali su i njihove mogućnosti bile više nego skromne. Komande brigada su na neki način uspijevale nabaviti benzin za sahranu svojih poginulih boraca. Bakije su kupovale benzin na crnoj berzi. Imućnije porodice su donosile benzin za sahranu svojih članova.

Platno je bilo također problem.

Sve je bilo problem.

Nakon većih masakra dvorište i prizemlje Bakija je bivalo potpuno prekriveno tijelima nesretnih Sarajlija. Strane TV ekipe bi dolazile i snimale. Mlada novinarka Austrijske televizije pažljivo prekoračuje leševe. Govori u kameru. Grca, plače, pada u nesvijest. Unose je u kancelariju. Daju joj vode.

Cijeli rat, bez dana pauze, Bakije su sahranjivale svoje sugrađane. Pod granatama i snajperima vozili su po cijelom gradu, da bi, nekada i na ulici skupljali pokidane dijelove granatama raznesenih sugrađana. Predsjednik Društva poginuo od granate na ulazu u kuću.

Sarajevo je prije rata imalo dva aktivna groblja: Bare i Vlakovo. Bare su se u ratu nalazile na takvom položaju da su neprekidno bile na udaru snajpera, PAM-ova i PAT-ova, tako da nije bilo moguće na njima vršiti sahrane. Groblje Vlakovo je bilo u četničkim rukama. Četnici su buldožerima prekopali groblje i poravnali ga. Kao i bezbroj muslimanskih grobalja po cijeloj Bosni.

Na jugoistočnoj strani fudbalskog stadiona "Koševo" i Kulturno-sportskog centra "Zetra" (na kojima je održano otvaranje, odnosno zatvaranje, Zimskih olimpijskih igara 1984. godine), nalaze se pomoćni sportski tereni. Nekoliko fudbalskih terena, teniski tereni, staze za trčanje. Cijeli kompleks je sada iskorišten za sahrane. Dugi redovi

svježih humki dijagonalno presijecaju fudbalske terene.

Pored toga aktivirana su stara sarajevska groblja. Između mezara starih stotinama godina, mezara velike kulturno historijske vrijednosti i ljepote, niču nove humke u kojima su sahranjeni branioci Sarajeva i poginuli građani. Nastojeći da pobiju što veći broj građana, četnici su redovno granatirali sahrane. Dosta građana je poginulo na posljednjem ispraćaju poginulih prijatelja. Donesena je odluka da se dženaze obavljaju noću. Po mrklom mraku ljudi bi se okupljali da isprate i na groblju odaju posljednji pozdrav svojim sugrađanima.

U takvim okolnostima Bakije su radile cjeli rat. Lična hrabrost i požrtvovanost zaposlenih, zajedno sa velikom vjerom u Jednog i Jedinog Boga, omogućili su tim ljudima da sačuvaju zdrav duh i visprenost tako da su Bakije postale mjesto sastajanja i obaveznih kafi u bilo koje doba dana. Ljudi su dolazili da malo popričaju, našale se, saznaju novosti i prime malo njihovog mira i vjere.

S vana je izgledalo da su ti ljudi oguglali na smrt. Bilo je to djelimično tačno. Hadžija bi znao reći:

- Jesmo brate, Boga mi. Oguglali. Ali nikad ne možeš oguglati na smrt djece. Možda smo svi mi pomalo krivi za ovaj rat. Ali, djeca sigurno nisu. Eto, proljetos smo dovezli dvoje djece sa Kobilje glave. Brali trešnje kad ih je četnik sasjekao sijačem smrti. Baš je bilo tesirli.

****

-A ovaj veliš dobar čovjek?

- Jah, dobar čovjek, - Avdaga ne razmišljajući uleti u zamku.

- A znaš li ti moj Avdaga šta se radi sa dobrim ljudima? - cijelo Sarajevo je znalo taj vic. - Dobre ljude treba ..., da se razmnožavaju, pa da bude više dobrih ljudi, - Hadžija prasnu u smijeh. Kapetan htjede da ustane, da ode, ali ga Avdaga malo gurknu.

- Hadžija, Hadžija, u tvojim godinama...

- Jedan nula za mene Avdaga, - Hadžija se i dalje tresao od smijeha.

- I ti si se Hadžija promijenio otkako sam te vidio zadnji put.

- Hoćeš reć' sjeb'o se. Jesam, jašta sam. Još malo pa će pantole same hodati, - napokon se uozbilji.

- A ti, dobri moj Kapetane, ti si prvi put u Bakijama? I, šta si ti očekivao? Da ćeš ovdje zateći sve same svete ljude. Sve lebde u havi i mole se Bogu? Ha? Daleko smo mi od svetih ljudi. Nego, opusti se malo. Neće ti niko ništa. I nemoj mi se ljutiti. Nema ovdje zle namjere.

- On je novi, - Avdaga dobaci.

- Misliš novi Musliman. Nema Avdaga novih Muslimana. Svi se ljudi rađaju kao Muslimani. Samo je on malo lutao. Ali, daće Bog. Biće on pravi. Čim se on s tobom druži. Samo nemoj mi k'o oni što su jučer počeli dolazit u džamiju pa sad vaze i pametuju, ne možeš od njih progovoriti.đ

- Ima li Hadžija više ljudi u džamiji?

- Ko je prije dolazio, dolazi i sad. Nego Avdaga, reci ti meni nešto molim te. Ti si pametan čovjek. Sve znaš. Šta ti misliš kad će ovo stati.

- Misliš rat?

- Jah.

- Ma... daleko sam je od toga da sve znam. Razumijem ponešto, doduše.

- De, Boga ti reci. Ovdje svaki dan imamo sve moguće mudrace. Neko ovo, neko ono. E baš me zanima da čujem šta misli jedan pametan čovjek.

- Fino ti mene nafali pred ovolikim ljudima.

- Gdje ti vidiš ljude? Nemoj me vuć' za jezik, Avdaga.

- Stani Hadžija, Dina ti. Eto što mene reziliš i ovog mog Kapetana. Nemoj više, svega ti.

- Dobro de, de. Hoćeš li ti nama reći kad će ovo stat'?'

- Hoću. Što neću dobri moj Hadžija. Evo, ovako ti ja to vidim: Prvo, znam ja da je svima teško. Ali znate Anštajnovu teoriju relativiteta. Kad si u finom društvu, onda ti pet minuta prođe u trenu. A kad držiš ruku na vatri, onda pet minuta traje k'o godina. Ove četiri godine rata su za pojedinca jako duge. Za istoriju naroda to je ništa. Kao tren. E, sad mi, kao narod, držimo ruku u vatri. Ali proće i to. A kada će ovo stati? Kada govorimo o ratu u Bosni i odnosu svijeta prema nama, prvo treba razlučiti vlade i narode. Sve što kažem odnosi se na vlade zemalja. Jer, svi narodi svijeta, osim Smrdije, Smrde Gore i možda Rusije, su na našoj strani. Vidjeli ste šta je gradonačelnika iz cijelog svijeta bilo na 1000 dana, a četnici se ubiše da dovuku u zvaničnu posjetu jednog Grka iz neke vukojebine sa Pirineja. I male zemlje su na našoj strani. Samo ni njih, kao ni narod u zemljama velikih sila, niko ništa ne pita. E, ko se pita? Pitaju se velike sile: Amerika, Rusija, Engleska, Francuska, Njemačka. nešto malo Italija, Kina, Japan. To su glavni igrači. Osnovni raspored snaga je da Njemačka gura Hrvatsku, a Rusija, Engleska i Francuska četnike...

- Čekaj malo Avdaga. Francuzi i Englezi su ovdje od prvog dana. - Avdaga pogleda čovjeka koji mu je upao u riječ pa produži: - Milošević je veliki igrač i sreća je, za svijet, da nije predsjednik neke velike zemlje. On jest lud, ali istovremeno jako pametan u toj ludosti. Ne brinite, dovešće on svoju Smrdiju na dno džehenema na kraju. Nije još vrijeme. Milošević i njegovi analitičari su dobro izračunali sve prije napada na Bosnu. A i mentori su mu pomogli u analizama. Prvo, Rusija nije više ni blizu sile koja je bila. Drugo, Evropska zajednica je u povoju, ali bi htjeli da se otrgne od Amerike. NATO pakt je izgubio ciljeve i sadržaj koji je imao u doba jakog SSSR-a.

Amerika je pomalo umorna od uloge prvog policajca svijeta a ipak želi da pokaže Evropi, a i svijetu, da se bez nje ne može ništa uraditi. Šta se još desilo? Nikad u istoriji svijeta, zapamtite dobro, nikad u istoriji svijeta, nije toliki broj mediokriteta bio na tako važnim položajima. Da vam nabrojim samo nekoliko njih. Da počnem sa Butros, Butros Galijem. Egipatski kopt, sekretar UN-a, čovjek koji duboko i istinski mrzi islam i sve što je vezano za islam. On će učiniti

sve da ne učini ništa. Pa Jasuši Akaši, dojuri uvijek poslije kakvog masakra da provjeri broj žrtava a onda ode da se ljubi sa Mladićem i Karadžićem. Pa Sadako Ogata, UNHCR: - "Ne mogu sarajevska djeca u avione UN koji prazni napuštaju Sarajevo."

Moraju ići autobusima. Da ih četnici što više pobiju?! Hej, može li mi iko reći jedan razlog zašto naša djeca nisu mogla ići iz Sarajeva avionima. Djeca su ovdje, avioni ovdje, i prazni napuštaju Sarajevo. A djeca su lahka, izgladnjela. Avion ne bi ni osjetio njihovu težinu i ne bi sigurno potrošio ništa više goriva, - Avdaga se okrenu Hadžiji.

- Ima li te kafe Hadžija?

- Ima, ima, moj Avdaga. Mali, brzo kafu.

Neki momak uđe u Bakije. Razgovor se prekide.

- Dobar dan.

- Dobra ti sreća, - odgovori Hadžija.

- Kojim dobrom?

- Ma nije dobro. Babo mi umro.

- Jah, bašun sagosum. Sjedi ovdje. Kako se babo zvao, gdje je umro...

Redala su se uobičajena pitanja. Momak je tužno odgovarao a Hadžija zapisivao podatke o umrlom. U jednom trenutku momak poče šmrcati.

- Znate, ja bih htio... htio bih nešto...

- Misliš veliku dženazu, nekoliko hodža, pa bule...

- Jah, to bih htio, moj babo je bio dobar čovjek...

- Vidim. Čim sam tebe vidio odmah sam znao kakav ti je bio babo. Nego, dragi moj, ako ćeš mene poslušat, da ja tebi ukratko objasnim šta bi ti i kako trebao. Prvo, kad se ulazi u Bakije naziva se selam a ne dobar dan. Drugo, nije sinko babo umro, nego preselio. Jedino što mu ti možeš učiniti je da mu ti proučiš nešto. Nije da platiš hatmu ili deset hatmi, već baš da ti nešto proučiš. Znaš li išta?

- Znam La ilahe illallah...

- Zauhar. Za dženazu ne brini, sve ćemo mi srediti. Sutra naveče, na Bardagdžijama.

Avdaga nastavi:

- I sreća je za svijet pa je on predsjednik male zemlje. Da vas ne zamaram puno sa historijskim i geografskim uzrocima ovog rata a i većine drugih ratova na ovim prostorima. Samo ću vam nakratko reći nekoliko podataka. Svi znate tačno, ili otprilike, kad se koja, hm ..., pa recimo kćerka, srpskih knezova i drugih njihovih vladara, udala za koga i odnijela u miraz Beograd sa Mačvom i kad se razvela i vratila iz miraza Beograd sa Mačvom. A o našoj istoriji ne znamo skoro ništa. U najboljem slučaju nešto o ofanzivama u Drugom svjestkom ratu. A to da su ovdje vođeni Ilirski ratovi, da je ovdje povučena granica Istočne i Zapadne crkve, da je ovdje ratovao Atila, strašni kralj Huna ne zna skoro niko. U 13. vijeku Bosna je ratovala sa Hungarijom. Je li iko zna da se bosanska vojska borila skupa sa Srbima na onom njihovom Kosovu protiv Turaka? Da, da. Još su se borili Poljaci, Albanci, Mađari i drugi. Nisam siguran, ali mislim da je bilo sedam vojski protiv Turaka. A Turci pobijedili. Pa, pobune protiv Turaka, protiv Austrijanaca, pa svjetski ratovi, itd.

E, sad... Trenutno su ovdje sukobljeni interesi svih i svakog pod kapom nebeskom. Ja ću vam samo nabrojati zainteresovane strane sa različitim interesima, jer, kad bismo se upustili u detalje, trebalo bi nam tri dana da samo načnemo temu. Dakle: katoličanstvo - pravoslavlje - islam; Istok - Zapad; Sjever - Jug; NATO pakt - Varšavski ugovor; Rusija - Zapad; Amerika - Evropa ili Evropska zajednica; Engleska i Francuska - Njemačka; itd, itd.

Neki od ovih sukoba su samo prisutni, a neki su eskalirali. Evropa k'o Evropa, stara i umorna gospođa, nema više ideala, nema plemenitih ciljeva, nema ništa. Samo oklop gole ekonomske snage i visok životni standard evropskog čovjeka. Kad ste čuli zadnji put za velikog pisca, slikara, muzičara ili nekog drugog umjetnika iz Evrope. Nema.

- Avdaga, po Bogu, kakve veze imaju pisci i muzičari sa našim

ratom i time kad će on stati? - javi se neko sa drugog kauča.

- Khhh, hm, hm, - zakašljuca Hadžija i ovaj se ušuti odmah.

- Dakle, bolje bi bilo kad bi se ujedinjena Evropa zvala razjedinjena Evropa. Jedino o čemu su se dogovorili je da Njemačka gura Hrvatsku, a Francuska i Engleska četnike i Karadžića. Evropske zemlje pokušavaju da se drže starih planova o podjeli interesnih sfera još iz Drugog svjetskog rata. Englezi su očajni zbog mogućeg prodora Njemačke na Balkan, i dalje na istok. Tako da sada pokušavaju na sve moguće načine da pomognu Srbima i Karadžiću i na taj način eliminišu ili bar zaustave Njemačku. Francuska već dugo ne igra nikakvu ozbiljniju ulogu u svijetu. Italija se zabavila o sebi. Skandinavske zemlje su i tako daleko i ne interesuje ih previše. Hoće oni, pomoće oni našim izbjeglicama, što neće niko. Ali, to je sve. Od drugih velikih sila u svijetu, Japan je potpuno nezainteresovan. On će igrati kako Amerika hoće. Kina nema svojih interesa u Bosni, ali će pokušati, taktikom prilikom glasanja u UN-u, da obezbijedi neke ustupke od Amerike.

- A Amerika, Avdaga?

- E, to je glavno. Amerika je glavna. I Amerika je na našoj strani. Ništa me ne gledajte. To je tačno. Mogu se ovi ostali busati koliko hoće, ali kad Ameri na kraju kažu: Biće ovako, tako će biti.

- Pa što ne kažu više. Šta čekaju? Da nas nestane?

- Imaju i oni svojih problema. Samo morate znati da su Amerikanci uvijek bili na pravoj strani.

- A Iran?

- Bh, Iran!? To je izuzetak koji potvrđuje pravilo. Pa i sad, ovdje. Po prvi put su Amerika i Iran na istoj strani. Teško je to za Ameriku. Treba to progutati. Biće oni prijatelji, samo treba vremena.

- Amin jarabi, Avdaga.

- Sad ono glavno: kad će ovo stati? Pošto su Engleska, Francuska i Rusija tako zdušno na strani četnika, nema ništa od intervencije. Bar ne od onakve kakvoj se mi nadamo. Ovo će vam, dragi moji, prestati kad mi načepimo četnike. Kad mi njima počnemo uzimati

teritoriju, i to ne par sela ili zaselaka, već gradove. U stvari, kad se približimo tome.

- Misliš da će intervenisati na nas?

- Upravo tako. Kad se mi njima primaknemo, svi će skočiti da zaustave rat. U stvari da zaštite četnike.

- Ali, Avdaga, osnovali su sud za ratne zločine. Svi će tamo, od Karadžića, Mladića,...

- Nikad, zapamtite, nikad. Niko od glavnih nikad neće na taj sud. Uhvatiće oni kojeg čuvara logora, nekog manijakalnog ubicu, ali glavne krivce nikad.

- Ja mislim Avdaga da ti to puno crno gledaš. Ipak su Engleska i Francuska ovdje cijeli rat, pomažu, dostavljaju hranu, ...Ne do Bog da ih nema, - upade neki čovjek.

- To ti misliš. Sjećaš li se kad su četnici pohvatali vojnike UN i zavezali ih za mostove, fabrike... K'o pse. I šta su učinili njihovi generali? A sjećaš li se kad im Caco uze ono vozilo "žabu" i nekoliko pancira? Ha? A onda onaj skot, komandir UNPROFOR-a, zatvorio vodu, struju, plin, obustavio dotur humanitarne pomoći, za cijeli glavni grad jedne suverene i priznate države, za 350.000 građana. Dok se te stvari ne vrate. Kao, ponos UN-a ugrožen. Ponos generala Smita, Nambijara, Morillona, ili onog đubreta Mek -Kenzija. Ne znaju oni šta je ponos. Više je ponosa u onoj nani što pretura po smeću da bi našla nešto za jelo nego u njihovim kompletnim vladama. Šta nije? Šta nije, bolan ne bio? Je li vi znate da se u Engleskoj i Francuskoj riječ čast i ponos više ne upotrebljavaju ni u crtanim filmovima. A onda kažu kako im omladina nema ideale, kako se povodi za drogom, kriminalom, ne znaju šta je osjećaj poštovanja starijih, itd. Pa, bolan ne bio, neće mu valjda general Morillon ili Janvier biti ideal i primjer u životu. Odnosno, baš su im oni ideal.

- Jah, nisi nas baš obradov'o Avdaga, - Hadžija će ozbiljno.

- Pa nije ni puno loše. A kad će to biti?

- Ako Bog da, u jesen.

- Ovu sad jesen?

- Ako Bog da.

- A Srbija?

- Šta Srbija? Smrdija. Samo polahko. Jesu oni pobili, zaklali, silovali, popalili, opljačkali, uništili itd. Ali nije to ništa prema onom što njih čeka. Zamisli ti kad se ovi pljačkaši, ubice i palikuće vrate u Smrdiju jednog dana. Svaki će ubiti oca za dinar. Jer, pljačke i ubistva su u Smrdiji proglašeni vrlinom, silovanje dužnošću. Ko je pljačkao i ubijao po Bosni, nastaviće i kad se vrati kući. Pogotovo s obzirom na ekonomsko stanje u Smrdiji. Toga će biti toliko da običan svijet neće moći živjeti. Onda će se pojaviti neko čvrste ruke. Kao Šešelj. I oni će glasati za njega. E, on će ih konačno odvesti u potpunu propast kao Hitler Njemačku. Samo Smrdi nisu Nijemci da se moralno oporave za dvadeset godina. Oni će vječno ostati u blatu vlastitih govana iz kojih nikad neće izaći. Država u kojoj se ratni zločinci proglašavaju narodnim herojima nema šanse, - završi Avdaga.

- Hajde da se ide. Hadžija, selam ćeš familiji.

- I ti, lijepi moj Avdaga. A ti mi se nemoj ljutiti, Kapetane. Nego, dođi i bez Avdage kad prolaziš ovuda. Uvijek neko ima.

- Kad izađoše napolje, Avdaga upita Kapetana:

- Pa, Kapetane, šta misliš?

- Nisam mogao ni pretpostaviti da u Sarajevu ima nešto ovako. Je li stalno ovako?

- Skoro stalno. Prije rata je bilo bolje. Sad su svi malo nervozni.

- Ako su oni nervozni šta je sa mnom? Ja sam za bolnice.

- Vidiš, to ti je kod muslimana odnos prema smrti. Razmisli: ima li išta na svijetu prirodnije od smrti. Samim rođenjem mi smo osuđeni na smrt. A u većini društava kad neko umre, plač, lelek, kuknjava. Zar ne misliš da je to malo nelogično?

- Jeste, kad se tako gleda.

- Napomeni me jedne prilike pa da ti nešto ispričam o smrti i

umiranju.

Uto uđoše u avliju. Na zategnutom konopcu Azra je sterala Hamzine prekrivače da se izvjetre.

****

Nakon što je prvi put otvorio oči, Hamzino stanje se poboljšavalo svakodnevno. Da li zahvaljujući Avdaginim i Azrinim dovama, Azrinim čorbama ili blagotvornom djelovanju kunice, ili od svega toga pomalo, nije ni bitno. Nakon sljedećih desetak dana Hamza je mogao lijepo da sjedi i uživa u dugotrajnim razgovorima Avdage i Kapetana. Pomalo se uključivao u diskusije sve do dana kada mu je Musa ispričao kako su prošli u akciji i kako je poginuo Senad, ranjeni Dino, Kapetan, Fadilovi ljudi itd. Još mu je ispričao o stanju na ratištima, u Gradu, o brizi države za invalide, itd. Od toga dana Hamza se povuče u sebe i ućuta. Škrto bi odgovarao na pitanja i ponovo zapadao u šutnju. Musa je s vremena na vrijeme donosio vijesti sa ratišta i iz čaršije. U sve dubljoj depresiji Hamza se okrenuo knjigama. Čitave dane je provodio čitajući knjige iz svih mogućih oblasti, onako s brda s dola. Bio je tu Aristotel i Platon, Hegel, Ibn Haldun, Marks, Mevlana, Šejh Sadi Širazi, Šekspir, Miler, Remark, itd. Kao da se trudio da u knjigama nađe odgovore za pitanja koja su ga mučila. Avdaga i Azra su sa zabrinutošću i bez komentara pratili šta se sa Hamzom dešava.

Jednog jutra Hamza im saopšti da ide u čaršiju. Obukao se, uzeo dedin štap, odbio Avdaginu i Kapetanovu ponudu za pomoć i krenuo niz Kovače. Šehidsko groblje bilo je opet punije nego kad ga je vidio zadnji put. On prouči Fatihu i spusti se do čaršije. Šetao je lagano Saračima. Uživao u čistom zraku i toplom majskom suncu. Mnogo radnji je bilo otvoreno. Uglavnom kafane i kafići. Poneka trgovina. Susretao je nepoznate ljude koji su nezainteresovano prolazili. Dotjerane djevojke. Poneki vojnik, dotjeran, kao za paradu.

- Rambo, - osmjehnu se Hamza. - Takvi ne idu u borbu. U borbi

su mršavi, izduženi, gorki. Ovi nasmijani su za slikanje. Konji i folovi.

Malo po malo, dođe do Tržnice, savi na desno i u malom pasažu uđe u Mominu kafanu. Momo je Srbin. Jedan od rijetkih za koje bi Hamza stavio ruku u vatru. Momina kafana je bila tri stolića sa po tri stolice i šank za koji je moglo stati još dvoje. Kad su bili kompletni, Hamzini bi zauzeli cijelu kafanu. Kafa je bila dobra, cijene umjerene. Cijeli rat su se ovdje skupljali i ostavljali poruke kod Mome, ako bi neko izostao.

Kad Hamza uđe, Momo je nešto poslovao za šankom. Ugledavši Hamzu, on poskoči, priđe mu i zagrli ga.

- Koga ja to vidim, lijepog li stvorenja? - izljubi ga i okrenu se stolu za kojim su sjedila dva golobrada mladića.

- Hajdemo raja, zatvara se. Hajde, hajde, ne treba plaćati, danas gazda časti, - skoro ih izgura iz kafane, posadi Hamzu na stolicu i zagleda se u njega. Duž desne strane, od brade preko obraza, preko oka, preko čela, pružao se ružan, širok ožiljak i gubio u kosi.

- Dobro te dohvatilo. Al', hvala Bogu, živ si. To je najvažnije. Sad ću ja kafu. Ni tvoja Azra ne pravi bolju.

Momo se užurba za šankom. Hamza se opusti i poče da razgleda lica u kafani. Sve nove face. Za jednim stolom sjede trojica podebljih. Meze i zaljevaju konjakom. Na stolu sir, salata, meso sa roštilja. Hamza pogleda Momu.

- Mijenjaju se stvari, moj Hamza, - Momo je govorio općenito i malo nervozno. - Mnogo novih lica u čaršjji. Biznismeni... - Govorio je još nešto ali Hamzine misli su odlutale. Pogled je bludio kroz prozor. U neko doba se prenu:

- Biznismeni? Prije rata smo ih zvali šverceri.

U kafanu bučno upade Musa.

- Mašala, mašala, - priđe Hamzi i snažo ga lupi po leđima. Od bola Hamzi podose suze na oči.

- Smanji doživljaj, Musa, inače ćeš me nositi kući.

- Navik'o sam je da tebe nosam. Ne bi mi bilo prvi put. Momo, daj kafe, daj kole. Ovo treba proslaviti.

- Ma ne dolazi nam Hamza svaki dan, - doda Momo.

- Jebo Hamzu. Kako sam sad opalio jednog u Tržnici. Da znaš da mi je popravilo dan.

- Koga si opalio jadan ne bio. Eto te jedva stojiš. Samo ti fali da te neko prebije.

- Miševi su to, mi-še-vi. Ide neka nena, traži da kupi šećer. A miš će ti njoj "40 marona". Kako, bolan sinko, 40? Pita nena. A on kaže: Nema nano ništa od deblokade. A jeste se ponadali. Nego, 40 marona pa hoćeš-nećeš. E, onda mu ja priđem, prebacim štaku u lijevu i tako ga opalim da se odmah nasadio na glavu. Spremim se ja za marisanu sa ovom mojom štakicom, a miš se ušutio. Ni da zucne.

Ona trojica što su mezili se digoše. Jedan izvadi debeo svežanj maraka:

- Da platim gazda, obračunaj i ove vojnike.

- Neka, ne treba. - Hamza je govorio tihim glasom.

- Samo ti naplati gazda. Znamo mi šta je vojska.

- Lijepo ti čovjek reče da ne treba, - Musa se već podizao sa stolice, kad Momo stade između njih.

- Hvala momci, ali danas gazda časti. Hvala lijepa, dođite opet, - Isprati ih na vrata. Kad zatvori vrata okrenu se Musi koji ga je gledao zakrvavljenih očiju:

- Bolan, Momo, što mi ih ne pusti? Baš sam se nameračio.

-Šta, što ti ih ne pusti? Ma, vidi te čovječe. Ne možeš bez štake ni u WC. A drugo, valja meni ovdje živjeti i raditi.

- Jah, moj Hamza, vidiš li ti ovo?

Hamza je šutke zurio kroz prozor. Negdje, ne suviše blizu, odjeknuše teške detonacije.

- Ovo je za danas, - Momo stručno prokomentarisa. - Sad su

četnici promijenili taktiku. Umjesto cjelodnevnog granatiranja ispale nekoliko granata usred dana tamo gdje vide ili pretpostavljaju da je mnogo ljudi. Više se gine nego prije.

- Hajdemo, Musa. Momo, čuvaj se. Vidimo se.

- Vidimo se. Kazaću onim tvojima da si dolazio.

- Viđaš li Dinu?

- Niko ga ne viđa. Što?

- 'Nako. Pa, hajd' zdravo, - izađoše napolje. Nakon detonacija ulice su opustjele. Poneko bi protrčao od skloništa do skloništa. Musa gurnu Hamzu:

- Da i mi malo požurimo?

- Nema potrebe. Nikad ne znaš je l' bježiš od granate ili trčiš na nju. Ovako je najbolje, pa ako je suđeno - suđeno.

Pomažući se štapom, odnosno štakom, njih dvojica se polahko uputiše uz Sarače. Uživali su u zraku, suncu i pustim ulicama.

- Vidjećeš Musa, jednog dana ćemo se s nostalgijom sjećati ovih dana.

- Kakva nostalgija, jesi l' normalan. Da samo hoće stati, pa da k'o čovjek mogu proći ovim našim Saračima. Ništa mi više ne treba.

- Zapamti šta ti je Hamza danas rekao. Sa nostalgijom. Rat je mila majka, šta nas čeka.

****

To ljeto, 1995. godine, vuklo se tromo sarajevskim ulicama. Četnici pokrenuli veliku ofanzivu na Krajinu. Žele da unište taj komadić slobodne Bosne i Dudakovićev Peti korpus Armije BiH koji ga brani. U toku najvećih napada, Dudaković pravi kontraudar i zauzima ogroman prostor. PZ jeni oružje, hranu i povlači se. Još jednom Arm ja R BiH ne poštuje nametnutu blokadu na nabavku naoružanja za Bošnjake.

Granatiranje Sarajeva se nastavlja. Četnici koriste modifikovane avionske bombe. Postavljaju ih na rakete na višecjevnim bacačima. Jedna avionska na Alipašinom polju prepolovila zgradu. Direktnim pogotkom srušeno krilo zgrade TV Sarajevo. Dom zdravlja kod Robne kuće Sarajka.

Armija R BiH kreće u pokušaj deblokade Sarajeva. Početni uspjesi, povlačenje. Iscrpljujuće borbe na Treskavici. Armija R BiH tri puta zauzima kotu "Đokin toranj". I tri puta se mora povući. Nedostatak adekvatnog teškog naoružanja se pokazuje kao odlučujući faktor. Pokušaj deblokade propada.

Upravo dok borbe oko Sarajeva jenjavaju, četnici pod komandom ratnog zločinca generala Mladića upadaju u Srebrenicu. Mali gradić sjeveroistočno od Sarajeva, iako tri godine u potpunoj blokadi, herojski se borio i odupirao četnicima. Na nagovor UN-a građani su predali oružje pod uslovom da im trupe UN-a garantuju bezbjednost. 11. jula 1995. godine, Holandski bataljon je bez borbe predao Srebrenicu černicima. I ne samo to. Komandant UN trupa u Bosni, francuski general Janvier je, po naređenju Predsjednika Francuske Širaka, spr ječio djelovanje avionskih snaga NATO pakta. I dok je u šumama oko Srebrenice trajao lov i ubijanje civila, holandski oficiri, na čelu sa pukovnikom Karremansom nazdravljaju ratnom zločincu, četničkom generalu Mladiću.

U Srebrenici su za nekoliko dana, četnici pobili 10.000 civila.

Rat u Bosni se nastavlja.

Dolazi jesen. Kao feniks iz pepela, general Dudaković i već legendarni Peti korpus, kreću naprijed. Padaju četnička utvrđenja. Peti korpus pred Banjalukom, Prijedorom... U zapadnim zemljama koje su naklonjene četnicima panika. Šta ako Muslimani oslobode Banjaluku? Šta ako padne i propadne plan za uništenje Bosne?

Prvi put, nakon skoro tri i po godine, u Bosni je stvarno rat. Sve

do tada je bilo samo ubijanje bošnjačkog naroda. I Zapad je šutke prelazio preko toga. Kad je Armija R BiH konačno otela toliko oružja od četnika da se mogla ravnopravno nositi sa njima, četnici bježe na svim frontovima.

I tada, dosljedno nečasnoj ulozi koju su igrale, Zapadne zemlje upućuju ultimatum "Ukoliko ne obustavite operacije, NATO pakt će napasti Armiju RBiH." I Armija R BiH staje. Zašto? Zašto? Jedinstvena prilika da se natjeraju Engleska i Francuska, Rusija... da konačno i ovaj put otvoreno, stanu na stranu fašizma je propala. U naknadnim akademskim raspravama sve te zemlje će se truditi da prikažu kako su njihova djelovanja bila u službi zaštite bošnjačkog naroda. Zapad prijeti Sudom za ratne zločine počinjene na području Bosne i Hercegovine. Ratni zločinci Karadžić i Mladić se nikad neće pojaviti na tom sudu. Jednostavno zato što bi u tom slučaju izašlo na vidjelo ko ih je tetošio, pomagao, ohrabrivao i obećavao da će zaustaviti sve akcije koje bi UN eventualno pokrenule protiv njih. Svijet bi saznao ono što Sarajlije i Bošnjaci znaju već odavno. O ulozi Butrosa Galija, Jasušija Akašija, Miterana, Mejdžera, Jelcina i drugih koji su omogućili izvršenje genocida. Ne, Karadžić i Mladić se neće nikad pojaviti na sudu u Hagu. Rat u Bosni se bližio svom nepoštenom kraju.

****

Hamza je kopnio. Tamni podočnjaci su mu se navukli ispod očiju. Loše je spavao. Bez apetita, duboko povučen u sebe, sjedio bi na sofi, pušio i ispijao kafe.

Bio je početak jula. Na nekom tranzistorčiću Hamza sluša vijesti iz Srebrenice. Direktan prenos genocida. Desetine hiljada građana ovog gradića su na meti četničkih krvoloka. Preko primitivne radiostanice dopisnik iz Srebrenice pita rukovodstvo Republike: Da li to znači da smo ostavljeni? Da li smo otpisani?

Komandant UN trupa u Bosni i Hercegovini francuski general Janvier ne dozvoljava djelovanje aviona NATO snaga. Jedinice Armije

Bosne i Hercegovine miruju na svim bojištima. Četnici ulaze u Srebrenicu.

U avliju ulazi Kapetan.

- Kapetane, šta se dešava?

Kapetan šuti. Sliježe ramenima.

- Kapetane, četnici će sve pobiti. Poklaće ih. Zašto Sarajevski i Tuzlanski korpus miruju? Zašto se ne kreće prema Srebrenici? Zašto ne pokušaju otvoriti prolaz? Kapetane!!!

- Dostaaaaa! Otkud ja znam? Otkud ja znam?

- Idi, pitaj ih!

- Koga Hamza? Ko-ga?

Preko nepokopanih tijela 10.000 građana Srebrenice, koje razvlače psi i zvijeri, polahko se spušta veo šutnje i zaborava.

Hamza se opet povlači u sebe. Ovaj put definitivno.

Kratko odgovara na pitanja. Šuti. Riječ mu k'o dukat. Avdaga mu jednom prilikom prebaci da je bolje izgledao kad su ga donijeli iz bolnice.

Ljeto je brzo prošlo. Nastupila je blaga sarajevska jesen. Negdje početkom oktobra, Azra zovnu Hamzu u kuću. U velikoj dnevnoj sobi sjedi Avdaga. Azra nasu kafu i Hamzi i sve troje zapališe. Hamza sa čuđenjem gleda cigaretu u Azrinoj ruci, ali ne reče ništa. Avdaga teško odhuknu nekoliko puta i konačno progovori:

- Hamza sine, ovako dalje ne ide. Rekao sam ti da si bolje izgledao kad smo te donijeli iz bolnice.

Hamza zausti da nešto kaže, ali odšuti vidjevši Avdagin izraz lica. Avdaga nastavi:

- Ja i Azra smo razgovarali o tome. Mislimo da bi bilo dobro da odeš malo vani. Šta ti misliš o tome?

- Meni je svejedno. Znam i ja da nisam najveselije društvo zadnjih mjeseci. Žao mi je što sam vas razočarao.

- Bože sačuvaj i daleko od toga, moj Hamza. I ja i Azra smo ponosni na tebe. Cijeli život. Bilo je svega, ali nikad se nisam morao stidjeti zbog tebe. Samo, moj Hamza, ne ide ovako. Propašćeš skroz. Ja sam ti jednom rekao da si bolje izgledao kad smo te doveli iz bolnice. Jesi bio izranjavan ali je duša bila zdrava. Sad je obratno. Ja sam skoro sve pripremio. Ako hoćeš?

- Hoću sve što ti kažeš, Avdaga, - rezignirano odgovori Hamza.

- Azra, daj molim te papire. Evo ovdje su svi potrebni papiri i dozvole za izlazak iz zemlje. Zvanično ideš u Italiju na liječenje. U Italiji ideš kod jednog mog starog prijatelja. Kod njega će te čekati garantno pismo od rođaka iz Amerike. Moraćeš u Američku ambasadu na razgovor, pa ako ti odobre ulazak... ideš kod rođaka, u Čikago. Obiđi malo Ameriku, upoznaj ljude, običaje. Muhammed a.s. u jednom hadisu kaže "Putujte da budete zdravi." Mi, ja i Azra, nadamo se da ćeš možda u Americi pronaći novi motiv za život. Motiv za dalje. Ako Bog da. I mi smo imali problema, ali smo imali jedno drugo. Probaj. Možeš se vratiti kad god želiš. Za nas se ne moraš puno brinuti. Za sad smo dobro i zdravo. Ako sutra predaš zahtjev za pasoš možeš putovati za nekoliko dana.

Avdaga odhuknu umorivši se od teške priče. Hamza pogleda Azru. Ona je šutke pila kafu.

- Srećo moja, probaj naći sebe. Amerika je velika zemlja, ima sve. Ako znaš šta tražiš sigurno ćeš naći. Biće pusto bez tebe. Ali, ako Bog da vratićeš se ti opet.

- Amerika?

- Amerika! ...

- Dobro. Sutra idem predati za pasoš.

****

Bila je nedjelja. Hamza je spakovao mali vojni ranac. Veš, pantole, džemper. Jedan mali zamotuljak. Avdaga mu pruži zamotanu knjigu:

- Evo ti Kur'an. Od mene. Uči ponekad. Ako pažljivo učiš, u Kur'anu ćeš naći sve odgovore. Sad hajde. Pozdravi mi Dervu. I nemoj puno slušati šta ti on bude pričao.

Azra ga šutke izljubi. Hamza je zagrli i podrža u zagrljaju. Konačno krenu niz Kovače. Prouči Fatihu šehidima i krenu dalje. Iz jedne kafane na dnu Kovača izađe Musa i pridruži mu se.

- Dokle?

- U Ameriku.

- Pa nek ti je sa srećom. Ja ne idem nigdje. Nema šanse. Ja bih bez Sarajeva ugin'o kao riba bez vode.

Nemoj zajebavat Musa.

- Ne zajebajem. Mene će ovdje zakopati.

- Ma nije ni Amerika na kraj svijeta.

- Avdaga reče da ćeš u Čikago?

- Kod jednog rođaka.

- Čuvaj se tamo. Kažu ima mafije, kriminala, droge. Malo-malo, nekog ubiju.

- Nemoj bit smiješan Musa. Koja crna mafija nakon četnika.

Uto dođoše do taksi stajališta. Musa zabi prste desne ruke u Hamzinu kosu. Privuče mu glavu na nekih desetak centimetara od njegove.

- Ej, jaro. Sad fino u Berlin, pa onda svi skupa u Čikago. Malo mi je žao. Mislio sam da će Amra doći ovamo. Al' nema veze, samo nek su one dobro.

Hamza spusti torbu. Musa mu je potegao glavu nadole, tako da je morao da ga gleda malo ispod oka. Dugo ga je gledao ozbiljan k'o smrt. Musi posta neugodno. Uzvrpolji se.

- Šta je, burazeru? Nešto nije dobro? Šta ne valja?

- Ništa. Ništa ne valja burazeru. Kakva Njemačka? Nema ništa, Musa. Ništa?

- Šta nema, šta ništa? Šta ti je Hamza? - strašna sumnja ga pogodi poput munje. On objema rukama zgrabi Hamzu za kosu:

- Šta ti je? Jesmo li cijeli rat pričali o tome kako ćemo im otići kad ovo stane. Kako ćemo voditi Malecku u zoološke vrtove, obići ćemo Beč, Minhen, Budimpeštu... - Musa je govorio brzo i mnogo nastojeći da brzinom govora spriječi Hamzin odgovor koji je počeo naslućivati.

- Psst, pst. Musa. Nema Amre, burazeru, nema Malecke. Nema ništa više Musa. Nema ništa! Kum ih je ubio na početku rata.

- Šta pričaš? Nisi normalan! To je tebi neko prič'o? Ne može biti. A ti, odmah povjerov'o...

- Musa, Musa! Ja sam ih sahranio. U ružičnjaku iza kuće.

Stajali su tako pored taksija skoro se dodirujući glavama. Musin pogled se maglio. Tama se navlačila na beonjače i čiste smeđe zjenice. Nijemo, suze su prepunile oči i potekle niz lice. Nakratko se zadržavale na vrhu brade i kapale s nje. Vilica mu se tresla i on je očajnički pokušavao da stežući zube spriječi drhtanje.

- E, pa, odoh ja.

- Hajde ti Hamza. Ja ću malo sjesti.

Hamza uđe u taksi. S vrata dobaci Musi štap kojim se poštapao, zatvori vrata i taksi krenu. Musa se spusti na, ivičnjak. Sjedio je oborene glave. Ramena mu se nisu tresla od plača. Suze su izvirale iz njega i kroz oči kapale na zemlju. Krupne kapi kiše, koja je počela da pada, natopile su asfalt i uskoro se nije moglo razaznati koje su kišne kapi a koje Musine suze. Nakon nekog vremena iz jedne kuće preko puta, izađe stara nana s kišobranom:

- A, sinko moj, prehladićeš se. Ustaj, hajde, hajde. Sad ću ja tebi skuhati kafu dok se malo osušiš.

- Neka, nano, fala ti.

- Fala dragom Bogu. Samo ti ustani i hajde polahko ako nećeš na kafu.

Musa ustade, zahvali se nani i krenu besciljno niz čaršiju. Kiša, nošena vjetrom, padala je sve snažnije. Izgledalo je kao da talasi prelijeću plato Baščaršije. Zatečeni prolaznici sklonili su se pod strehe i začuđeno posmatrali mladića koji je polahko išao ne obziruć se na kišu.

GLAVA III

Hamzino putovanje do Rima proteklo je u etapama od kojih je svaka za sebe predstavljala neponovljiv doživljaj. Taksijem do tunela, prolazak kroz tunel, pa nekim vojnim džipom do Hrasnice. Pješačenje uz Igman mu je pričinilo velike teškoće. Posebno prvi dio, uz rižu. Bilo je već kasno poslijepodne kad se popeo na prevoj Igmana. Na rampi poznati vojni policajci. Kafa, priče, sjećanja. Policajci dokoni. Malo ljudi izlazi iz Sarajeva. Negdje prije ponoći autobus do Tarčina. Autobus je bio ruina, bez prozora, vrata, sav izrešetan gelerima i mecima svih mogućih kalibara. Putnici prouče nešto ili se pomole prije ulaska. Tu noć su imali sreće, i izuzev što su nekoliko puta zalijegali na pod, kada bi se autobus previše približio četničkim položajima, ništa se značajnije nije desilo. Doduše, šofer je, vozeći bez svjetala po mrklom mraku, nekoliko puta uspio zaustaviti vozilo iznad same provalije. Ali, to je spadalo u normalan sadržaj vožnje. Tarčin. Mali gradić na domak Sarajeva, prije rata je bio poznat kao sanatorijum za plućne bolesti. U ratu skoro najvažnija raskrsnica na slobodnoj teritoriji. Vozač im saopšti da imaju pauzu dok ne svane, jer su punktovi na putu za Kiseljak, Visoko i Zenicu zatvoreni noću. Svi uđoše u kafanu. U jednoj kući, pored ceste, neka domaćica, čiji je muž poginuo početkom rata, otvorila kafanu u dnevnoj sobi. Ljudi putuju, a svi u Tarčinu moraju čekati. Ili noć da putuju na Igman pa u Sarajevo, ili dan da putuju prema Zenici ili Mostaru. Soba je topla, kafa jaka, i svima je bilo dobro. Kafana je radila 24 sata svih sedam dana u hefti. Sjedi se na sećijama. Zidovi prekriveni rančevima domaće izrade. Ljudi putuju, a svi koji ulaze u Sarajevo nose hranu. Najviše hrane se može ponijeti u rancu. "Posao dobro ide, hvala Bogu," kaže otresita vlasnica kafane. Hamza je popio nekoliko kafa. U uglu sobe novi biznis. Postarija seljanka čita sudbinu iz fildžana nekim djevojkama.

Kad je svanulo, krenuše dalje. Svakih deset-petnaest kilometara novi punkt. Armija R BiH i HVO, naizmjenično. Kiseljak, ustaško

uporište u ratu. Odavde su ustaški bojovnici kretali u Ahmiće i druga sela koja su potpuno uništili. Hrana u Kiseljaku je dosta jeftinija, pa putnici koriste priliku da se snabdiju. Hamza nije izlazio. U Visokom mijenjaju autobus. Skoro nov, luksuzan, radi kasetofon. Divota. Malo poslijepodne, Zenica. Putovanje za koje je u miru trebalo nešto manje od jednog sata, sada je trajalo preko trideset sati. Hamza kupi kartu za Split za sutra ujutro. Mnogo novih prevozničkih kompanija je otvoreno. Vlasnici uglavnom Hrvati, zato što se uglavnom putuje kroz područja koja kontroliše HVO odnosno kroz Hrvatsku. Prespavao je kod prijatelja iz VII Muslimanske. Ujutro u 5:30 krenuo je za Split.

Nekad pitoma sela pored puta od Zenice do Travnika i Bugojna pružala su tužnu sliku. Iz potpuno neshvatljivog razloga, povampireni ustaški fašizam se obrušio na tu pitominu i teška zgarišta su svjedočila o divljanju ustaških zločinaca. Zbog divljanja i genocida nad nemoćnim stanovnicima sela srednje Bosne, na sudu za ratne zločine u Hagu će se kasnije pojaviti članovi rukovodstva tzv. Herceg Bosne. Nekoliko dana prije odlaska u Hag, neke od njih, hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman odlikovao je dodjeljivanjem Ordena Zasluga za Hrvatsku.

Split. Ponos Dalmacije. Privredni, kulturni, sportski, turistički i svaki ini centar ovog dijela Hrvatske. Na raskršću važnih puteva Mediterana, Split je stoljećima san i cilj putnika namjernika. Dobri putevi, aerodrom i luka su im omogućavali dolazak. U ratu, Split je jedan od najvećih gubitnika. Od internacionalnog i kosmopolitskog grada, Split se pretvara u balkansku jazbinu zatrovanu i zatrpanu fašizmom, nacionalizmom i šovinizmom. I sami pitomi i gostoljubivi Dalmatinci su zbunjeni i izgubljeni pred najezdom zapadno-hercegovačkih varvara u bijelim čarapama. Najveći dio domaćeg stanovništva, Dalmoši, živi povučeno, vrijeme provodi u kućama i trudi se da bude što neprimjetniji kad mora da izađe napolje.

Korak po korak, Hamza došeta do Splitske luke. Imao je sreću. Trajekt "Rijeka" - Jadroplovidbe kretao je te noći za Ankonu. Hamza

kupi kartu i nekoliko časopisa. Sjede u kafanu. Ovlaš preleti očima po naslovima i odusta od čitanja. Pušeći i ispijajući kafe sačeka vrijeme za ukrcavanje.

Trajekt "Rijeka" imao je tri palube i kabine za spavanje. Hamza se odluči za najgornju palubu na kojoj je bio smješten veliki restoran i free shop. Udobno se zavali i noć provede u drijemežu između sna i jave. U hladno, sivo praskozorje, "Rijeka" pristade u Ankoni. Italijanski carinici se ukrcaše na brod. Putnici su u koloni čekali da obave carinske formalnosti. Nakon kraćeg ispitivanja, pošto je došao na red, Hamzu izdvojiše u stranu. Srpljivo je čekao satima. Konačno i posljednji putnik napusti brod. Ispitivanje je ponovo počelo: zašto putuje u Italiju, kod koga, ima li njegovu adresu, od kada ga poznaje, ima li novaca, koliko, pokaži,... konačno se carinici usaglasiše i odlučiše da mu dozvole ulaz u Italiju.

Bilo je oko pola deset kada je Hamza stupio na italijansko tlo.

Imajući sve vrijeme svijeta na raspolaganju, Hamza je lagano šetao gradom. Svrati na kafu, pa na picu, pa opet kafu. U neko doba došeta tako do željezničke stanice. U prvim večernjim satima bio je u vozu za Rim.

Voz je bio turistički, bez kupea. Bučni Talijani su diskutovali o politici, fudbalskom prvenstvu, školi, prošlim i budućim godišnjim odmorima. Sva ta buka uspava Hamzu i on, nakon dugo, dugo vremena utonu u dubok i okrepljujući san.

Na željezničkoj stanici u Rimu vladala je gužva. Ni po čemu se nije moglo primijetiti da je ponoć dobrano prošla. Mnogobrojne prodavnice suvenira, restorani, prodavnice brze hrane. Na platou izvan željezničke stanice, prijateljice noći. Malo dalje, na uglu grupa makroa nadgleda njihov rad. Na jednom kiosku u blizini Hamza ugleda novine iz Bosne. Šetkao je po stanici i oko nje do deset sati, a onda uze taksi i dade Dervinu adresu. Uskoro taksi napusti uličnu gužvu centra i zaputi se tihim ulicama naselja sa starim raskošnim vilama. Naselje je na jednom od sedam zlatnih brežuljaka sa veličanstvenim pogledom na grad. Zaustaviše se pred velikim vratima koja su dijelila imanje od ulice. Ulazna kapija, od kovanog gvožda, obojena je u crno. Hamza

potraži zvono i pošto ga ne nađe otvori vrata i uđe u dvorište. Od kapije prema kući vodi široka pošljunčana staza. Staza ide ravno desetak metara a onda, prvo skrećući desno i savijajući ulijevo, vraća se nazad i, praveći savršen krug, ispred kuće, uvire u sebe. U sredini kruga kamena fontana, stara vjerovatno kao i sama kuća, a oko nje ružičnjak. Sa obje strane kuće, visoko drveće. Uske, pošljunčane stazice između drveća gube se iza kuće u dubini parka. Sama kuća je impozantna građevina čija je lijeva strana skoro potpuno obrasla bršljanima. Velika ulazna vrata, boje starog ćilibara sa umjetničkim duborezom, dijele je na dva simetrična dijela. S obje strane, u prizemlju i na spratu je po šest prozora. Većina je zatvorena teškim, drvenim, zelenim kapcima. Ispred centralnog dijela kuće, trijem pridržavaju visoki kameni stubovi. Sve u svemu, kuća djeluje dostojanstveno i pomalo rezervisano. Hamzi se učini kao kuća koja se vremenom zavoli i u kojoj mogu živjeti sretni ljudi. Na zidu pored vrata, u zelenom mramoru taster za zvono. Hamza pozvoni.

Domalo vrata otvoriše dva sjajna, krupna, crna oka i čaroban osmijeh: - Si sinjore?

- Ja, ovaj, hm, htio bih govoriti sa gospodinom Dervom.

- Ne razumijem, - djevojka se smijala Hamzinoj zbunjenosti.

- Gospodin, sinjor Dervo?

- Oooo, sinjor Dervoo, si sinjore, - rukom ga pozva da uđe u kuću. Iz dubine kuće začu se lupa vrata i krupan muški glas na čistom bosanskom jeziku sasu čitavu bujicu prijekora na djevojku. Djevojka se samo nasmija i raširi ruke kao da želi reći "on je takav i ništa se tu ne može uraditi". Poslije par trenutaka pred Hamzom se pojavi starac. Dervo.

Hamza je o njemu znao samo to da je Avdagin prijatelj. Odavno. Avdaga ga nije spominjao. Bar ne pred Hamzom. Dervo je bio starac od nekih 75 godina, potpuno sijed, malo povijenih leđa, ali još uvijek snažan. Svježe obrijan, bijela košulja, kravata, u teškom kućnom vunenom ogrtaču i kožnim papučama.

- Selam alejkum, - Hamza progovori prvi. Dervo mu čvrsto steže

ruku:

- Alejkumu selam. Ti ćeš dakle biti Zlato Avdagino? Ha? Čekaj čekaj, de, da te malo vidim, okreni se malo, taaako, - vidjevši Hamzin ispitivački pogled i tragove negodovanja u njemu, Dervo prasnu u smijeh.

- De, de, de, nemoj mi se odmah kostriješiti. Pravi Avdaga. Drugačija kosa, malo lice, sve u svemu malo nježniji, ali, Boga mi, pravi Avdaga. Zlato Avdagino. Ha, ha, ha, ha.... Hajde ulazi, ulazi. Sabrina, Sabrina! Bože sačuvaj ove moje Tunižanke. Sabrina! - galameći Dervo nije primijetio da je djevojka već došla i smiješeći se gledala ga s vrata koja su vodila u dnevnu sobu.

- A tu si... - Dervo nešto smrsi na talijanskom i djevojka se izgubi na stepeništu koje je vodilo na sprat.

- Rekao sam joj da napravi kafu i doručak i da ti pripremi sobu i kupatilo. Hajdemo u salon, za mene je tamo najprijatnije.

Salon je u stvari bio ogromna prostorija koja je služila kao dnevni boravak i terpezarija za svečane prilike. Na desnoj strani bio je ogroman sto za dvanaest osoba, iako se za nuždu moglo smjestiti najmanje još toliko gostiju. Malo dale veliki trosjed, dvosjed i fotelja poredani oko malog stolića. Pored zida, starinska komoda koja je služila kao šank sa flašama pića iz cijelog svijeta, posudom za led i kristalnim čašama. Na suprotnom zidu kamin uraden u kombinaciji mramora i lomljenog kamena. U njemu je veselo pucketalo nekoliko cjepanica. Preko cijelog salona, sretno ukomponovana, tri velika perzijska ćilima različitih boja i dezena. Ispred kamina kožne fotelje. Dervo posadi Hamzu u jednu, primače drugu bliže njemu, sjede i zagleda se pomno u Hamzu:

- Avdagino zlato? Ha? Avdagino zlato? Ha, ha, ha, ha,... E, baš mi je drago što nisam umro ljetos. Hej, hej. Zadnjih dvadest godina nisam dobio bolji poklon. A onaj magarac, Avdaga, sakriva te ko zna gdje već 25 ili 27 godina. Koliko je tebi?

- Dvadest sedam.

- Eto vidiš. A,... - Sabrina uđe noseći tablu na kojoj se pušila

kafa, mlijeko, keksi i kolači. Nasmiješi se Dervi, ovlaš pogleda Hamzu i izađe.

- Da se ne smije ovako veselo, davno bih je otpustio. Ništa ne radi. Ali, osmijeh joj vrijedi duplo više nego što je plaćam.

Hamza se obazre po salonu. Sve je blistalo od čistoće, od ručki na vratima, prozora, zavjesa do svakog komada namještaja, i pomisli da to neće biti baš istina.

Dervo im nasu kafu, sačeka da Hamza zapali cigaretu pa otpoče:

- Pa, pričaj. Kako mi je Avdaga? Kako mu je Amerikanka?

- Kakva Amerikanka?

- Tvoja mati. Avdagina žena. Hej, hej, čekaj malo. Nemoj mi reći da ne znaš da ti je mati Amerikanka? Ha?

Dervo prasnu u smijeh.

- Stari lukavac. Ja mislio on te poslao da mi ispričaš šta i kako, a on tebe poslao da ja tebi ispričam šta i kako. A,... - zaškilji očima. - Da ti nije slučajno rekao da ne pričaš sa mnom?

- Nije. Samo je rekao da te ne slušam previše.

- Zlato Avdagino. Blago mom Avdagi. Nego, šta ti je bilo sa licem?

- Iz rata.

- Vidim i ja da je iz rata. Nije od ljubljenja. A kako?

- Ranjen sam.

- Aaa, vidim. Nećeš da pričaš. Ako, zlato Avdagino, ako. Ako ništa drugo, sa ovim godinama sam naučio da ne pitam puno puta. Nego, da se malo vratimo unazad. Šta ti u stvari znaš o Avdagi i Azri?

Hamza ga je gledao snebivajući se. Kako to misli ovaj čudni starac? Šta zna o rođenom ocu i materi? Šta ne zna? Zna sve što sva djeca znaju o roditeljima. Pogađanje Hamzinih misli izazva novi talas oduševljenja kod Derve:

- Znaš šta, zlato Avdagino? Meni možeš sve reći. Ali stvarno. Ovdje zidovi nemaju uši. A sve što meni kažeš ide sa mnom u grob. A to nije daleko.

- Ma, niste vi još za groba.

- I nisam, da znaš. Vidi ovo! - starac uze novčić iz džepa uze ga između palca i kažiprsta desne ruke i snažno stisnu. Novčić se savi kao čep na boci.

- Ha? Šta veliš? - Hamza je zabezeknuto buljio

- Probaj ti. Pipni, slobodno, pravi je.

Dervo se oduševljeno smijao. - Nego, imam ja jednu ideju. Hajde se ti osvježi, ja ću te čekati ovdje. Sabrina!!! Pokaži mu kupatilo i sobu. Zlato Avdagino, ja ću biti ovdje kad završiš.

Hamza je navikao na bogastvo i racionalnu raskoš stare begovske kuće. Ni novac nije nikad predstavljao problem u kući. Ipak, ostao je bez riječi u velikoj sobi u koju ga je Sabrina dovela. Kroz prozor se vidio veliki dio grada. Rim se kupao u jesenjem suncu sa dijelovima koji su bili u sjeni rijetkih oblaka. Kupatilo je bilo urađeno u kombinaciji crne i zlatne boje. Velika crna kada, pozlaćene slavine, crni mramor. Samo kupatilo je vrijedilo kao osrednja kuća u Sarajevu.

Napunio je kadu i potonuo u vrelu i mirišljavu vodu. Nakon podosta vremena, sišao je u salon. Dervo je sjedio i zamišljeno zurio u vatru.

- Da te nešto zamolim. De, molim te, izvadi stvari iz torbe.

Hamza ga je upitno gledao.

- Znaš, dugo vremena, možda dvadesetak godina, proganjalo me je što nemam ništa iz stare kuće u Bosni. Stalno sam pravio kombinacije šta bih uzeo da sam mogao. Jako me interesuje šta sam propustio.

Hamza šutke izvadi stvari iz torbe. Veš, dvoje čarape, košulja, džemper, pantole, mali zamotuljak, zamotani Kur'an. Dervo priđe. Uze Kur'an, odmota ga i prelista.

- Vrlo lijep. Arapsko-bosanski. Znaš li učit? Mene, budale, šta ja pitam? Normalno da znaš. A šta je ovo?

Dervo otvori kutiju za duhan. Unutra je bila mala videokaseta.

- Uspomene? - Hamza klimnu glavom.

- A ovo? - Dervo odmota zamotuljak. Remenje, futrola i drška noža koja je virila iz futrole. Bez riječi je razgledao remenje, zagledao futrolu i, na kraju, izvadio nož. Pipao je oštricu, ispitivao kako leži u ruci u položaju prema gore, sa strane i prema dole. Okrete se Hamzi, i kao da ga prvi put vidi, zagleda se u njega.

- Mora da si dobar ratnik. I jednako dobar sa obje ruke,- konstatova.

- Otkud ti znaš?

- A ovo ti je Avdaga napravio? - Dervo odgovori pitanjem. - E, vidiš ova dva ureza u obliku pravougaonika na futroli i ove dvije halke. Dešnjaci to imaju na lijevoj strani, a ljevaci na desnoj. Ti imaš na obje. A, ovo ti je moj i Avdagin izum. Na Ruskom frontu, - Dervo zamišljeno zatrese glavom.

- Tugo moja. Dvadeset godina ja sam pakovao i raspakivao svoju torbu i mijenjao šta da ponesem od kuće... Nego voziš li ti? -

- Vozio sam.

- Jesi li ikad vozio ferari?

- Nisam. Kakav ferari?

- Crveni. Ferari mora da bude crven da bi bio ferari. Isto kao što mercedes mora da bude crn ili jaguar - srebren. Šta misliš da se mi sada malo provozamo. Otićemo do Piazza Navona a onda, odmah iza Piazze, u Caffe della Pace. Hajdemo sad pa ćemo pričati u autu. Sabrina!

Sabrina je Dervi izgleda bila tačka na kraju rečenice. Svaki razgovor je završavao sa: Sabrina!

Sabrina uđe u prostoriju i soba odmah postade svjetlija. Presvukla se u džins. Pantalone i jakna postavljena krznom. Bijelo krzno na kragni činilo je dobar kontrast sa njenom crnom kosom. Rolka

boje džinsa samo je još više naglašavala obline grudi. Hamza pomisli da bi gledanje Sabrine trebalo prepisivati na recept kod slučajeva depresije.

- Si sinjir Dervoo?

- Mi ćemo uzeti ferarija. Ti uzmi neko drugo auto. Ne brini ni za ručak ni za večeru. Mi ćemo jesti napolju. I budi dobra.

- Si sinjor Dervoo, - Sabrina ga ovlaš poljubi u obraz i izađe.

- Eh, da sam bar jedno 40 godina mlađi, - uzdahnu Dervo.

-Hajdemo zlato Avdagino.

- A što ti mene zoveš zlato Avdagino?

- Zato što si ti zlato. Znaš, kad te čovjek vidi pomisli na zlato. A drugo, onaj stari magarac mi je najdraži čovjek na svijetu. Tako ja odjednom zovem tebe a izgovaram njegovo ime. Ako ti smeta mogu te zvati samo Hamza.

- Ne smeta, samo pitam.

- Samo ti pitaj zlato Avdagino.

Ispred garaže stajao je ferari. Mali crveni konjić na autu davao je status čovjeku koji ga je vozio.

Hamza sjede za volan i oprezno krenu. Nakon par stotina metara on stisnu gas želeći osjetiti kako se auto ponaša. Gume zaškripaše, prednji kraj se malo podiže i auto sunu naprijed kao iz katapulta izbačeno.

- Hej, polahko, polahko, - Hamza pritisnu kočnicu. Dervo se smijao. - Ako si imalo na Avdagu iz mladih dana, platićemo nekoliko kazni do Navone. Znaš li ti da godinama nisam pričao naš jezik. I sad prosto uživam u zvucima kao u muzici.

Hamza se također opustio, vozio je polahko i uživao.

- A ti stvarno ne znaš da ti je Azra Amerikanka? - Dervo ga upita na engleskom. Hamza po automatizmu odgovori također na engleskom.

- Haaa! Vidiš? Ni ne primjetiš da pričaš na engleskom. Zato što

ti je maternji. A jesi li se ikad zapitao, otkud u ona doba, da žena u mahali zna tako dobro engleski, ili da svira violinu. - Dervo se udobno namjesti u sjedištu, popravi sunčane naočale:

- Ja i Avdaga smo ti bili kao šipka i bubanj. Je l' vidiš jednog, samo se okreni i drugi mora biti u blizini. Ja sam već bio momak kad je on stasao. Učio sam ga momkovanju. Bile su to divne godine. Onda je krenulo u Evropi. Rat. Ja sam stariji od Avdage i pomalo sam se interesovao za politiku. Bilo mi je dosta naše truhle vlasti i političara, korupcije, mita, veza, intriga. Cijela država je bila poput teškog bolesnika. Posebno je bilo teška situacija sa muslimanskim narodom u toj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Onda sam počeo slušati čovjeka koji se pojavio u Njemačkoj. Govorio je o radu, redu, disciplini. Govorio je o životnom prostoru za njegov narod. Meni su već tada Sarajevo i Bosna izgledali kao kafez. Vrtio sam se u krugu iz kojeg nisam mogao izaći. U meni je bila krv dvadesetpetogodišnjaka koji je htio nešto više, bolje, jače, trajnije. Želio sam da uzmem svu snagu svijeta, da je koncentrišem i da natjeram ovce da rade i žive po redu i zakonu. Vidiš, nije me stid da to priznam. Kad pređeš osamdeset godina nema više potrebe da lažeš ni sebe ni druge niti da tražiš olakšavajuće okolnosti za ono što si učinio. Prilika mi se ukazala po dolasku Nijemaca u Sarajevo. Brzina totalnog kraha vojske Kraljevine Jugoslavije samo je još više pojačala moje uvjerenje. Bio sam prvi koji je potpisao za Legiju. Avdaga je bio posljednji. Pobjegao je od kuće. Njega je privlačila avantura. Bio je mlada životinja koja je željela da se dokazuje. To je bila osnovna mala razlika između nas. Ona se vremenom produbljavala i konačno izrasla u nepremostiv jaz. Kod Staljingrada je pobjegao. Pobio dosta GESTAPO-vaca i otišao. U Njemačkoj komandi su zapisali "Nestao za vrijeme upada ruskih diverzanata." Znao sam da je pobjegao. Nije bilo tog diverzanta koji je njega mogao uhvatiti. Ubiti - možda, ali uhvatiti... I čudno, iako je izgledalo nemoguće, ja sam bio siguran da će on uspjeti da prepješači Rusiju i da ćemo se vidjeti nekad u životu. On je vidiš pobjegao, a ja sam ostao. Do posljednjeg dana. Zarobili su me savezнички vojnici negdje kod Hamburga, maja 1945. godine. Nakon što je rat već bio gotov. Većina preživjelih Nijemaca se poslije kajala. Kao, nisu htjeli, nisu znali itd. Ja se nisam kajao. Dobro, bio sam zaluđen idejom, ali

bilo je zaluđeno pola svijeta. Zatim su slijedile godine po logorima. Selili su nas iz logora u logor, ispitivali. Nisam mogao više da podnosim ispitivanja. Tražio sam da me ili ubiju ili puste. Ja nisam mogao uticati da rat počne, niti da se završi. Da sam se ja pitao bilo bi mnogo drugačije. Ali... Ja sam bio vojnik, ratnik. Imao sam ideal i borio se za njega do zadnjeg. U logoru nikad nisam rekao ni jednu lošu riječ o vojsci ili oficirima. I, nećeš mi vjerovati, koliko mi je zemalja ponudilo azil. Od Amerike, Kanade, Brazila. Čini mi se svi osim Rusije. Nije mi padalo na pamet da se vratim u Bosnu. Izabrao sam Italiju. Kao, bila je blizu. A sada se pitam blizu čega? U to doba u Italiji se teško živjelo. Radio sam sve moguće poslove. Istovarao brodove, pravio puteve, radio na željeznici, u željezarama. Brzo sam shvatio da na taj način neću doći ni dokle. I upisao sam škole. Učio i radio. Završio sam fakultet, magisterij. Doktorirao. Dobijao sam bolje i bolje poslove. Postao sam suvlasnik u jednoj komapaniji, onda sam osnovao moju, itd. Sve je nekako išlo samo po sebi. Imam sve što se može zaraditi, a kao da nemam ništa. Nikog od familije, neoženjen, bez djece.

- A odakle ti Sabrina?

- Poslali mi je iz agencije za rad u kući. Djevojčurak. Iz Tunisa je. I tako, dan po dan. Vidim vrijedna, pametna. Njen smijeh me izvlači iz tuga i depresija u koje redovno zapadam. Nema ništa između nas. A i šta bi moglo da bude, - smije se. - I da ti ne dužim, natjeram ja nju da upiše školu. Završi srednju u rekordnom roku. Natjeram je da upiše fakultet. Još godinu - dvije i biće doktorica. Biće mi žao kad završi.

- Ja mislio ona kućna pomoćnica.

- To ti je naša igra. Ja kao galamim, a ona se smije i tako nam prolaze dani. Ovog ferarija, inače, ona vozi. Ostavio sam joj testamentom nešto para. Da može da počne nešto kad umrem.

- De ti meni sad reci za Avdagu i Azru. Izgleda da ja stvarno malo znam o tome.

- Ovako, kad je Avdaga napustio ono selo koje smo zauzeli...

Hamza je vozio Rimom uzduž i poprijeko. Sad je bio kod Vatikana, malo zatim je bio na *Via Del Fori Imperijali* i prolazio pored

veličanstvenog Koloseuma, zatim se obreo na *Piazza Del Popolo*, u Ulici *Del Corso* prošao pored putokaza za fontanu di Trevi... Dervo je pričao. Govorio je polahko, tiho, staračk. Hamza je vozio i šutio. Ni jednom riječju nije prekinuo starčevo izlaganje.

- ... i bili su mi jednom u gostima. Davno. Još su se prodavali šuškavci i gondole. Ja ih molio da ostanu. Plakao, prijetio, nudio, ucjenjivao. Avdagi sam nudio jednu kompaniju, nudio da im kupim kuću, davao sve što se moglo dati samo da ostanu, da budemo zajedno. Kaže, ne može živjeti bez sarajevskog zraka. Ja mogu...

- Ja mu ga onda dođem kao pola kauboj.

- Pa tako nekako. Iako Azra nije nikad spomenula ni odakle je, ni ime ni bilo šta drugo.

- Možda Avdagi?

- Sumnjam. Nego, gdje smo ovo? Čekaj malo. Aha. Skreni ovdje desno. Još nekoliko kilometara pa smo u *della Pace*.

Caffe della Pace nalazi se u ulici pored Piazze Navona, jednog od elitnih mjesta u Rimu. Kafana je otvorena neprekidno već preko sto godina i jedna je od najstarijih u Rimu. Niko to nije zvanično proglasio ali nekako prešutno, della Pace je postala mjesto sastajanja svjetske "kreme džet seta" za vryeme boravka u Rimu. Dolaze svi glumci svjeta, sportisti, sinovi i kćeri najbogatjih, dokone supruge svjetskih bogataša u pratnji još dokonijih ljubavnika, stari bogati homoseksualci u pratnji mladih i siromašnih Apolona i ukratko svi koji imaju višak novca i vremena i koji treba da se pokažu u javnosti. I svima, kao smetaju paparaci koji se vrzmaju oko kafane vrebajući da uhvate nešto novo i senzacionalno. Imena kao što je Stalone, Tomba, Naomi, Šefer, ne predstavljaju iznenađenje.

- Dovoljno je da dođeš nekoliko puta u ferariju i potrošiš malo više i već te zna cijeli Rim. U ovim krugovima naravno. Za moju Sabrinu misle da je potomak tuniskih kraljeva, - Dervo je šaputao dok ih je mladi šef sale odvodio do jednog slobodnog stolića. Hamza se

udobno zavali, zapali cigaretu i sa interesovanjem razgleda svijet oko sebe. Nalazio se u centru pokretne izložbe statusnih simbola i marki. Satovi, prstenje, naočale, cipele, odijela, kravate, igle u kravatama sve je bilo tu, nenametljivo istureno da bi se pokazalo.

- Ili mi se čini.+

- Sura će se ovdje pojaviti najmanje trojica u takvim vojnim jaknama i sa velikim zakrpama na leđima.

Hamza je šutio. Razmišljao je o Dervinoj priči. Cijela priča je zvučala nevjerovatno, ali mnoge stvari su se uklopile. Nikad nije upoznao nikog od familije sa Azrine strane. A i one mnogobrojne pjesmice kojih se sjećao iz djetinjstva su bile na engleskom. Ili, to što je Azra svirala violinu. Nije mnogo pričala o svom djetinjstvu, a i kada bi pričala bile su to magloviti doživljaji i uopštene priče. To što su njih dvoje preživjeli, objašnjava njihovu veliku ljubav prema Hamzi. Samo ljudi koji su iskusili najveće nevolje mogu razlučiti stvarne od izmišljenih problema. U tom kontekstu njegovi nestašluci u djetinjstvu, koji su izluđivali komšiluk, morali su Avdagi izgledati samo smiješni, a nikako problematični.

Ostali su u kafani nekoliko sati. Dervo mu je ispod glasa pričao o gostima, šta koji radi, gdje živi, itd. Sve u svemu u kafani je bilo malo običnog svijeta. Nakon kafane, Dervo ga je odveo u klasični italijanski restoran kojem Hamza nije zapamtio ime. Paste, riba, vino. Kući su se vratili kasno i Hamza pođe pravo na spavanje.

Očekujući poziv na razgovor iz američke ambasade, Hamza je provodio dane sa Dervom i Sabrinom. Vjerovatno po dogovoru, njih dvoje ga nisu ostavljali samog ni na trenutak. Dani su prolazili u tihom spokoju. Nakon skoro četiri ratne godine Hamza je imao osjećaj da je stalno na prelazu između sna i jave. Svijet bjeličastih izmaglica. Budio se bez detonacija eksplozija u tiha rimska jutra na prelazu između jeseni i zime. Nije morao ništa i nije morao nigdje. Nalazio se u vremenskom vakumu zajedno sa ovim čudnim i divnim starcem i tuniskom ljepoticom Sabrinom. Izbačeni iz vremena i prostora, Dervo zbog godina, Hamza zbog pakla iz kojeg dolazi i Sabrina zbog obezbijeđene

egzistencije i velike ljubavi prema starcu, izlazili su napolje bez ikakvog reda i pravila. U ranu zoru bi išli da nađu otvorenu seosku gostionicu u selima oko Rima, kasno naveče jeli ribu i rakove u *Fijumicinu*, u ponoć pili kafu stojeći ispod strehe na fontani *Di Trevi* dok bi kiše oplakivale monument. Sabrina mu je pokazivala turističke atrakcije Rima. Divio se Mikelanđelu, Koloseumu, ulicama i pjacama.

Jedne noći vrativši se kasno kući, i pošto je Sabrina otišla na spavanje, Hamza se zadrža u razgovoru sa Dervom. U neko doba ispriča mu priču o ratu i stradanjima u Bosni, o zakulisnim igrama Zapada, o svojoj tragediji, sličnoj stotinama hiljada drugih. Hamzi poslije nije bilo jasno zbog čega je sve to pričao. Možda zbog kompletne atmosfere tople zamračene sobe po čijim zidovima su igrale sjenke odsjaja vatre iz kamina dok je napolju zavijao hladni vjetar? Ili zbog Dervine dječije radoznalosti i pitanja koja su, kao prst u oko, pogađala direktno u dušu? Možda zbog toga što se već mjesec dana nalazio u atmosferi opuštenosti normalnog života. Teret koji ga je pritiskivao i koji nije tako teško osjećao u ratnom okruženju u Bosni, sada je narastao, pritiskao mu dušu i on je morao da sa nekim podijeli njegovu težinu. Hamza nije mogao pronaći boljeg slušaoca na svijetu. Dervo je sjedio poluokrenut prema Hamzi, naklaćen bradom na stisnutu pesnicu i zagledan u jednu tačku pored kamina. Nakon što je završio, Hamza ga pogleda. Nije bio siguran da li ga je Dervo uopšte slušao ili su se pred njegovim zamišljenim očima redale slike sopstvenog pakla kroz koji je prošao.

****

Razgovor u Ambasadi USA u Rimu bio je kratak. Nakon provjeravanja osnovnih podataka i razloga ulaska u USA, oficir pruži ruku Hamzi:

- Čestitam.

- Primili ste me?

- Ne. Mi kažemo: odobrili smo Vam.

****

Bližio se dan rastanka. Jednog turobnog, oblačnog i hladnog jutra, dok su doručkovali, Dervo saopšti da će imati goste naveče i da bi rado da i Hamza bude tu.

- Hoćeš li mi učiniti nešto?

- Kaži, - Hamza je znao da će učiniti sve za ovog starca.

- Puno bi mi značilo da budeš obučen po protokolu za prijeme. Pa, ako ti nije mrsko ili nešto drugo, da odete ti i Sabrina i kupite što ti treba.

Kupili su klasično crno odijelo, bijelu košulju i leptir mašnu. Cme lakovane salonke. Sabrina primijeti da dobro izgleda. Posebno, ako se gleda sa lijeve strane, pomisli Hamza.

Gosti su počeli dolaziti u dva minuta do osam. Dvorište ispuniše skupocjene limuzine koje su blještale na svjetlu reflektora. Odmah po zaustavljanju, vozači bi hitro istrčavali, oblijetali oko auta i otvarali vrata. Dervo i Hamza su stajali kod ulaza i dočekivali goste. Malo iza njih, Sabrina je primala šešire i kaputе i odlagala ih u drugu prostoriju. Došlo je samo pet gostiju. Kad je posljednji ušao u kuću, Dervo dade znak Hamzi i oni se uputiše u salon.

- Niko više neće doći?

- Neće. Ali dosta nas je. Svaki vrijedi kao hiljade drugih.

Hamza nije shvatao, ali je izračunao da ovih pet gostiju i Dervo imaju oko petsto godina.

Stara gospoda, tri Italijana, jedan Mađar i Nijemac, su se smjestili oko kamina. Svi su vrlo dotjerani, mirišljavi i izbrijani.

Sabrina, u dugoj crnoj haljini, zakopčanoj do grla, je primakla kolica sa pićem i povukla se u kuhinju. Tri profesionalna kuhara su pripremili večeru malo prije osam i Sabrina ih je platila i ispratila. Pošto su uzeli piće, stara gospoda se vratiše do kamina. Dervo uze riječ. Govorio je engleski.

- Čast mi je i zadovoljstvo što vas sve vidim ovdje. Gospodo, dozvolite mi da nazdravim u to ime. Salute! Istovremeno, moram da vas podsjetim na mog velikog prijatelja Avdagu kojeg znate iz mojih priča, a ti ga Vitorio i lično poznaješ.

- Nije valjda umro?

- Nije, na sreću. U našim godinama kad ti spomenu nekoga odmah misliš da je otišao na onaj svijet. Ne gospodo, Avdaga je, hvala Bogu, dobro i zdravo. Imam čast i veliko zadovoljstvo da vam predstavim Hamzu. Avdagu juniora.

Vitorio, stari otmjeni gospodin, nekad visok preko metar i devedeset, sada pogrbljen pod teretom godina, morao se zavaliti unazad ako je želio da vidi Hamzino lice. Duga bijela kosa se prosula po sakou. On žmirnu nekoliko puta:

- Malo je ljudi kojih se sjetim sa takvim zadovoljstvom kao što je Avdaga.

Jedan po jedan ustadoše i priđoše Hamzi. Rukovali su se ponovo. Hamza se sa osmjehom rukovao sa njima. Simpatični dragi starci.

- E, ovo čekam otkako si došao u Rim,- veselo će Dervo.

- Sada je dosta. Ostavite momka, - Nijemac je govorio engleski sa jakim germanskim akcentom.

- Sjedite, mladi naš prijatelju. Molim Vas da sjednete i priuštite zadovoljstvo nama starcima. Mi, znate, sada imamo rijetku priliku da popričamo sa nekim mladim od sedamdeset godina, a da nije iz porodice ili u vezi biznisa u našim kompanijama.

Hamza se spusti u fotelju. Neko mu doda čašicu pića i on ne razmišljajući sasu piće u grlo. Zakašlja se. Opet se svi nasmijaše.

- Vidite, mladi gospodine, mi želimo da popričamo sa Vama. Mislim da nas je Dervo zbog toga i pozvao. Inače se srećemo jednom u tri mjeseca. Vi mora da ste nešto posebno. To je i normalno obzirom da u vašim venama teče dio Avdagine krvi. Ukoliko se slažete, mi bismo željeli da malo popričamo o istoriji i ratu u Bosni. Mislim da Vi nama

možete mnogo toga ispričati o Bosni, a mi ćemo pokušati da Vam prezentiramo malo drugačije gledanje na tok istorije od uobičajenog i od onoga što ste učili u školi.

Hamza izvadi cigaretu. Upitno pogleda Ota.

- Samo naprijed, mladi gospodine. U našim godinama ne postoje štetne stvari. I mi, uglavnom, pušimo.

- O.K. Ja ne bježim od sučeljavanja mišljenja. Samo molim vas unaprijed da mi oprostite ako budem malo neugodan. Pun sam Zapada - dovde. - Hamza pokaza na vrh brade.

- Mi to od Vas i očekujemo. Dakle ovako, - Oto je šetkao ispred kamina. Ruke su mu bile mirne i spokojno su počivale svezane na leđima. - Kao prvo, naša mladost u vrijeme drugog svjetskog rata, ekvivalent je za Vašu u Bosni. Vidite, naš šest smo se borili u četiri armije, na dvije različite strane. Možete li da u nama prepoznate nekadašnje ratnike? Teško? Hm?

U ono vrijeme..., Njemačka tridesetih godina. Onaj zanos, dobro, možemo to sada nazvati i kolektivnim ludilom, to se više nikada ne može ponoviti. To nisu bile grupe ili grupice. To su bili milioni. Hitler je zgrabio vlast u veoma teškim trenucima za njemački narod. I objedinio ga je oko svoje ideje. Milione. Milione koji su disali jednim srcem, jednom dušom. Meni je drago što sam to doživio.

Sada, pred vama je ono što je preostalo. Ja i Dervo, ostatak moćne armije koja je u ljeto 1941. godine krenula na Istok. Pogledaj, starci koji životare svoje zadnje dane.

Vitorio, partizan iz Napulja. De Vila i Sebastijan su ratovali za Musolinija a promijenili su uniforme 1943, i do kraja rata se borili protiv Nijemaca. Janoš, heroj Crvene armije, igrom slučaja obreo se u Rusiji početkom rata i borio se cijelo vrijeme za Staljina. A vidi sad... Družimo se dugi niz godina.

I Vi dolazite iz rata. Borili ste se. Bili ste ratnik. Ubijali ste. Na licu su Vam tragovi borbe. Šta je u Vašoj duši? Šta ostane u duši ratnika nakon svega? Osjećate li još mržnju?

Po mom dubokom uvjerenju, rat kao rat nije greška.

Čovječanstvo treba ratove za pročišćenje, za ponovni nalazak duhovnih vrijednosti. Vremenom se čovječanstvo uljulja u izobilju, ljudi se izopače, pa i cijeli narodi, zemlje.

Stari De Vila ustade:

- Ja bih jako želio da Vam pokažem jedan drugi ugao gledanja na istoriju. Bez namjere da Vam namećem bilo šta. Evo, na primjer, Sovjetski Savez ili Rusija. Mislite da je Rusima bolje što su pobijedili Njemačku i izašli kao pobjednici u, kako oni kažu domovinskom ratu? Mi smo dugo razgovarali o tome i zaključili da nije baš tako. Mislimo da Hitler ne bi pobio dvadeset, ili koliko već, miliona Rusa kao što je to učinio Staljin nakon rata. Pored toga, Hitler je dao Rusima nešto o čemu skoro niko ne razmišlja. U ratu se umire muški. Hitler je dao Rusima mogućnost da umru za ideju, za slobodu, za majku Rusiju. Znate šta im je dao Staljin? Za njega nije bilo dovoljno samo ubiti. Trebalo je slomiti, uništiti dok je živo, a tek zatim likvidirati. Da li vam je poznato da je skoro svih dvadeset miliona likvidiranih u Staljinovim čistkama priznalo da su "agenti" CIA-e, ili drugih imperijalističkih i kapitalističkih sila? Da li možete zamisliti te ljude koje su mučenjem ubijedili da su "neprijatelji svoje zemlje." I koji su jedva čekali da ih, kao dokazane špijune, strijeljaju. Ne. Mi mislimo da Rusima ne bi bilo gore da je Hitler pobijedio. Ili, uzmite na primjer, Francusku. Otove trupe su je pregazile za... Oto je li za dvanaest dana?

Oto odmahnu rukom.

- Dvanaest dana! Dan više-dan manje. Vi ste se borili protiv Srbije i Hrvatske skoro četiri godine. Kako je onda ovo moguće? Mislim da je objašnjenje u tome što francuski narod nije imao ideju za koju bi se borio. Ili drugim riječima, Francuski narod je u stvari molio Njemačku da dođe i zavede red.

- Molim Vas, o čemu vi pričate? Kakav red? Milioni mrtvih su molili Njemačku da dođe i pobije ih. Evropa, Azija, Afrika. Kakav red?

- Bravo, bravo. Ali pogledajte sada. Za Rusiju sam vam rekao. A Francuska, pa, je li ... hm ..., pa recimo da se nisu pretrgli od borbe protiv Njemaca. Je li da i vi mislite tako?! A pogledajte šta se dešavalo u Africi. Po kojem to ljudskom ili Božijem zakonu Afrika nije mogla

biti afrička, ili njemačka, ili italijanska, a mogla je i morala biti francuska ili engleska? Je li znate da su neke države u Africi smatrale Nijemce za oslobodioce? E sad, što se tiče mrtvih... Velika većina njemačkih, ili vojnika bilo koje zemlje u ratu, su samo vojnici, ratnici. Tako smo i mi ubijali u borbi, u osvajanju ili odbrani, ubijali smo druge vojnike i ratnike...

- Izvršavali naređenja? - ironično će Hamza.

- Kao i Vi, mladi gospodine. Da li ste Vi odlučivali gdje ćete napasti i zašto? Ne! I Vi ste dobijali naređenja i izvršavali ih najbolje što ste mogli. Ili, da li ste baš morali ubiti sve neprijatelje koje ste ubili? Možda ste mogli da ih ranite, zarobite? Znam, znam, nije bilo vremena da o tome mislite. Bio je rat. Ali za ubijenog to nije opravdanje. On je mogao da sačeka da se vi dogovorite.

- Ali, to je ludo. Ja mislim da poznajem istoriju. Ovo što vi tvrdite i način na koji razmišljate sve izvrće naopako.

- Sve i jeste naopako, mladiću. I još nešto. Dok trešte ratni bubnjevi i vihore ratne zastave, svi vladari vole i tetoše ratnike. A onda, kada se smiri, na površinu isplivaju neki drugi. Pametniji ili podliji, nije ni važno. Dodvoravanjem, poniznošću i poltronstvom dolaze do položaja. I onda vladari vide da je sa ovim novim mnogo lakše nego sa ratnicima koji su ga do skora okruživali. I tako vladar ubrzo dođe do zaključka da je on, u stvari, nepogrešiv. Pa, za Boga, svi se dive svakoj njegovoj riječi ili misli. Objavljuju knjige sa njegovim mudrim mislima po oblastima: od lova i ribolova do ekonomije ili filozofije. A ne kao oni prvi koji su mu stalno stavljali zamjerke i primjedbe i uz koje se osjećao skoro kao običan smrtnik.

- Izvinite, Bosna...

- Stoj! Stani mladiću. Nemoj me razočarati, molim te. Samo mi nemoj reći da je u Bosni drugačije. Jer, znaš, mi smo stari. Mi smo sve to doživjeli. I to što si htio da kažeš... To bi bilo čudo. Jednako onom kada se prije 1995 godina na Istoku pojavila zvijezda.

Hamza ušuti.

- Ono što stvarno želimo da Vam kažemo je da pokušate stvari

posmatrati iz raznih uglova. Ako ništa - interesantnije je. Nekad đavo nije crn kao što izgleda. A svi ratnici na svijetu su braća. Pazite: ratnici, ne ubojice.

****

Kad su se gosti razišli, Dervo dade znak Hamzi da ostane. Sjedili su jedan do drugog. Dervo mu položi ruku na koljeno:

- Zlato Advagino, ja znam kako ti je. Samo mi je žao što mi nisi dolazio prije rata. Kao što si vidio, moji prijatelji su vrlo čudni. Kao i ja, uostalom. Jedan od razloga što se nisam oženio je bio taj što su moje ruke krvave. Mi se nađemo jednom u tri mjeseca i uvijek pričamo o tome da li smo ubice ili vojnici. I uvijek, svako nalazi opravdanje za svoju borbu i svoju stranu. I ovo večeras je bio pokušaj da, sučeljavajući naše i tvoje mišljenje, dokažemo kako smo bili u pravu. A, svi dobro znamo da nismo.

Svi su ratnici prokleti. I oni koji napadaju i oni koji se brane. Ne govorim o ubicama. Oni su uvijek isti. U svim ratovima. Lešinari i hijene.

Ako ja mogu da ti dam savjet, nakon svih ovih godina, potraži ljubav. Ljubav. Jedino te to može spasiti. Ne od drugih. Od tebe samog. Ja sam, na žalost, to kasno shvatio.

Nego, nešto drugo hoću da ti kažem. Evo ti ova kreditna kartica. Nisam je koristio. Dajem ti je za jedan dan. Tog dana, kada ti želiš, možeš da kupiš na nju sve što hoćeš.

- Koliko? - kroz smijeh upita Hamza.

- Hiljadu, sto hiljada, nije bitno. Ima samo jedan uslov. Hoću da znam, kad dobijem račun da platim, hoću da znam da si tog dana bio sretan. Za mene novac više ne znači ništa. Ne znam ni koliko imam na računima. I da se dobro potrudim ne mogu potrošiti ni manji dio. Tako. Nemam ti reći ništa više. Hajde sada da se spava. Sutra će te Sabrina odvesti na aerodrom. Mi se nećemo više vidjeti. Bio sam sretan ovih

dana. - Dervo mu stisnu koljeno i izae iz sobe.

****

Motor srebrenog jaguara tiho je zujao dok su se vozili prema Rimskom aerodromu. Sabrina je, malo, malo, pogledavala Hamzu.

-Ne volim što odlaziš.

- Skoro nikada ne radimo stvari koje želimo.

- Šta ti, u stvari, želiš?

- Da znam, ne bih ni išao iz Bosne.

- Da li je normalno da želimo više od porodice, žene ili muža kojeg volimo, djece, kuće. Stariti i gledati ih kako odrastaju?

- Mislim da nije.

- Zašto ideš?

- Ne znam.

Do aerodroma su šutjeli. Gužva oko provjere karte, predaja prtljaga. Mali bife unutar aerodroma. Još dva sata do polijetanja.

- Da li ideš nazad u Tunis kada diplomiraš?

- Ne, dok je Dervoo živ.

- Pa šta ćeš?

- Ništa. Živjeti kao i do sada. Biti sa njim.

- Ti ga stvarno voliš?

- Da. Kao što se voli dragi djed. On me je izvukao. Vjerovatno bih završila na štrafti. Znam kako to ide.

- Ti znaš puno stvari.

- Nisam svetica. Imam puno lošeg u sebi. Ali sve se to povuklo pred Dervoom. On mi je pokazao drugu stranu života.

- Života bogatih?

- Ne. Novac je dobra stvar. Dervoo mi je upravo sa mnogo novca pokazao da novac nije važan.

- Da li si ti sretna?

- Zašto ideš? Mi bismo mogli zajedno.

- Možda, nekada. Prije. Sada je kasno.

- Za mene nije.

- Znam. Ne govorim o tebi.

- Dervoo kaže da si ratnik.

- I meni je to rekao.

- Ti baš znaš prekinuti razgovor.

- Izvini.

Hamza izvadi Dervinu kreditnu karticu.

- Molim te, vrati ovo Dervi.

- Ha, ha, ha, ha, - Sabrina se veselo nasmija. Cijela kafana se okrenu prema njima.

- Znala sam. Ti upravo tako izgledaš.

- Kako izgledam?

- Dervoo me je naučio da kažem ono što mislim. On uvijek kaže ono što misli ili misli ono što kaže. To je dobro, ne moraš da razmišljaš šta je pjesnik htio da kaže.

- To je prednost starosti.

- On je stvarno mislio ono što je rekao kada ti je dao karticu.

- Znam, samo ne treba mi.

- Tebi ne treba ništa. Dervo bi se jako rastužio kada bih mu je vratila. Ja to ne želim. Zadrži je kao suvenir. A, ako ga voliš i ako želiš da ga usrećiš, iskoristi je kad budeš sretan.

- Ako ikada budem sretan, neće mi trebati ništa.

- Obraduj starog prijatelja. Daj mi jednu cigaretu.

- Mislio sam da ne pušiš.

- Ne pušim. Daj mi cigaretu.

Sabrina povuče dim nekoliko puta. Ugasi cigaretu i diže se sa stolice.

- Idem. Ne volim rastanke.

- Niko ne voli rastanke.

- Nismo se ni rukovali kada smo se upoznavali.

- Nisam želio da te dodirnem.

- Da se ne uprljaš?

- Da te ne uprljam.

Sabrina ga zagrli i priljubi se uz njega. Cijelim tijelom. Kao da je željela da mu se zavuče pod kožu. Lagano zadrhta. Nasloni svoje usne na njegove u dugi poljubac. Odmače se.

- Pomisli nekada na mene.

- Budi sigurna.

Sabrina se okrenu i izađe iz kafane. U holu aerodroma potrča. Reski zvuk potpetica je odjekivao ogromnim holom.

Avion je bio pun. Putnici su žamorili. U romanima i filmovima na odlascima, ljudi obično presabiraju svoj život ili nagađaju o neizvjesnoj budućnosti. Hamza nađe da to nije tačno. Njegove misli su bile prazne. Ništa u ničem. Čekao je samo kada će avion dostići visinu i stjuardesa javiti da se mogu odvezati i da je pušenje dozvoljeno.

GLAVA IV

Aerodrom u Njujorku. Mnoštvo putnika iz cijelog svijeta. Izbjeglice su vidno obilježeni velikim bijelim bedževima. Procedura je bila brza i efikasna. Mali problemi oko Hamzinog noža. Suvenir? Izbjeglice iz Bosne već na ulazu u Ameriku dobijaju sve potrebne papire. Za boravak bez ograničenja, pravo na rad, itd. Jedino nije mogao da glasa za Predsjednika.

- Možda mi se i svidi ovdje.

Ostale izbjeglice su bile uglavnom iz Azije. Kompletne mnogočlane porodice. Po tri četiri generacije jedne porodice istovremeno. Hamzu su svi skupa, zajedno sa njim, podsjećali na filmove Čarli Čaplina o useljenicima. Do leta za Čikago imao je oko dva sata i on se pope na sprat aerodroma.

Brojni restorani brze hrane bili su uglavnom puni. Mc Donald... Burger King... Amerika. Hamza stade u stranu i zapali cigaretu. Kao da ju je čarobnjak Merlin poslao, pred njim se istog časa stvori krupna, debela žena policajac.

- Hej mister! - povika grlenim otegnutim glasom. - Gasi tu prokletu cigaretu!

Hamza se iznenadi i zbuni:

- Svakako, svakako, - zabrza. - A molim Vas, recite mi gdje mogu pušiti?

- Nigdje! - odbrusi mu policajka i odmaršira holom.

Jedan stariji gospodin koji je sjedio u blizini pokaza mu na izlaz:

- Jedino napolju mladiću.

Hamza se zahvali i uputi napolje.

- Jebo te Amerika. Aerodrom im je veći od Sarajeva a nigdje se ne može pušiti.

Napolju je bila noć i padala je kiša. Pred ulazom je bilo parkirano nekoliko dugih limuzina. Hamza zapali cigaretu. Razmišljao je: - Velika zemlja, velike limuzine, velike policajke. Baš američki.

Za sve što je veliko, dobro, jako, što je jednom riječju super u Bosni su govorili da je američko. Pored njega, još desetak nevoljnika je žudno uvlačilo dimove. Nakon treće cigarete, Hamza osjeti da mu se zima uvlači u kosti i uđe ponovo u zgradu.

Šetao je od restorana do restorana, od jedne do druge prodavnice suvenira i na kraju uđe u jedan restoran. Pojede hamburger zalijevajući ga kolom. Listao je neki časopis i čudio se da je više od pola stranica časopisa ispunjeno reklamama. Uze kafu i odšeta ponovo napolje da bi pušio. Kad je ponovo ušao u zgradu, pročita na panou da je avion za Čikago odletio prije desetak minuta. Onda su nastali problemi sa kartom. Objašnjavanja i objašjavanja. Na kraju, imao je kartu za let za Čikago za jedan sat.

- Baš dobro, - mislio je - Ovo je kao na tramvajskoj stanici u Sarajevu. Ode jedan tramvaj, odmah imaš drugi.

Kada su mu u avionu za Čikago saopštili da je na svim unutrašnjim letovima u Americi zabranjeno pušenje, Hamza slegnu ramenima, udobno se namjesti i zaspa. Ljubazna stjuardesa ga probudi iznad O'Hare.

O'Hara, najveći, najduži, najširi, najatraktivniji, najfrekventniji i sve naj, najaerodrom u svijetu. Avioni slijeću i polijeću svakih nekoliko sekundi u svim mogućim pravcima i Hamzi se činilo bez ikakvog reda. Samo što bi se jedan avion spustio drugi bi poletio i tako u nedogled. Velike gomile putnika su se užurbano kretali gore dole. Hamza uze torbu i izađe iz zgrade. Napolju zapali cigaretu.

- Velika zemlja. Imaju aerodrome kao Sarajevo, imaju policajke k'o kečere, limuzine k'o autobuse ... Mora da su im zečevi kao kod nas volovi ili bar kao ovnovi, - nasmija se sam sebi i uđe u taksi. Dade taksisti adresu. Schaumburg. Više je zvučalo na neki njemački grad

nego na američki. Nakon dvadesetak minuta vožnje stadoše pred rođakovom kućom.

Hamza plati taksisti i izađe iz auta. Kuća je bila velika i na prvi pogled se vidjelo da rođaku dobro ide. Ulazna vrata su se nalazila na sredini kuće. S obje strane su se nalazila po dva prozora. Isto i na spratu. Sa desne strane garaža za dva auta. U kući je gorjelo svjetlo. Hamza prede preko travnjaka i pozvoni. Vrata mu otvori malo punašnija žena srednjih godina.

- Vi ste Hamza? Rođak iz Bosne?

- Da. Dobar večer.

- Dobar večer. Izvolite. Čekamo vas. Nemojte skidati cipele.

Hamza spusti torbu pored vrata i krenu za njom. Prostorija u koju uđoše je bila salon i bila je dobro osvijetljena. U plinskom kaminu je gorjela vatra i sobi davala ugodnu atmosferu. Hamza se sjećao rođaka kao mladića - otresitog i malo svojeglavog. Uvijek nezadovoljan postignutim, jednog davnog dana se spremio i razgulio za Ameriku. Kad Hamza uđe, rođak ustade. Široko se nasmiješivši i raširenih ruku pride Hamzi. Zagrli ga.

- Dobro nam došao, rođače.

- Bolje te našao, rođo.

- Da te vidim. Isti si kao što sam te ostavio. Malo bora oko očiju doduše. Je li još potkivaš majmune?

- Sve prođe.

- Imamo ovdje još jednog gosta. I on je skoro došao iz Bosne. Da te upoznam, - zagrli ga i povede preko sobe.

- Hamza, ovo je Srđan. Srđane, moj rođak Hamza o kome sam ti pričao.

- Drago mi je, - Srđan pruži ruku.

- Odakle si došao? - upita Hamza ne pružajući ruku.

- Iz Ilijaša.

Skamenjenog i potpuno bezizražajnog lica Hamza pogleda rođaka, okrenu se i izađe iz sobe. Rođak krenu za njim.

- Hamza, gdje ćeš? Hej, stani, šta ti je?

Ne okrećući se Hamza odgovori:

- Pitaj prijatelja, - uze torbu i izađe napolje.

- Stani! Šta ti je? Ma gdje ćeš u ova doba? Hej, ma stani!

Ne okrećući se, Hamza pređe preko travnjaka i krenu niz ulicu. Ponovo je padala kiša i on jače pritegnu okovratnik vindjakne. Poslije se ulica spojila sa jednom većom, a ta veća malo kasnije, u još veću. Ova je bila dobro osvijetljena. Hamza je išao polahko razgledajući izloge bez zaustavljanja. U nekom restoranu brze hrane pojeo je par sendviča, uzeo kafu i sa njom izašao napolje. Šetao je, pušio i pijuckao kafu. Sati su prolazili. U centru Čikaga iskretao je glavu pokušavajući da sagleda vrhove nebodera koji su se gubili u magli. Već je bilo dobrano svanulo kad stade i obazre se oko sebe.

Nalazio se u kraju koji je djelovao dosta zapušteno i prljavo. Nizovi kuća i zgrada sa par spratova. Na jednoj veliki natpis "Apartment for rent" (stanovi za izdavanje). Ne razmišljajući Hamza uđe u zgradu. Pregledavao je poštansku sandučad tražeći vlasnika ili upravnika zgrade. Bračni par starih crnaca naiđe hodnikom.

- Izvinite, da li mi možete reci gdje mogu vidjeti za stan?

Starci se zapanjeno zgledaše. Šutke mu pokazaše jedna vrata u dnu hodnika i odoše, i dalje se zgledajući. Hamza se počeša po ožiljku misleći da je on razlog njihovog čudnog ponašanja. Pokuca na vrata. Domalo, začu glasove iznutra i jedan debeli crnac mu otvori vrata.

- Za stan?

- Ti? Jesi li sam? I baš hoćeš stan?

- Da.

- I baš u ovoj zgradi?

- Da.

- Ha, ha, ha, ha... i baš hoćeš stan u ovoj zgradi?

- Baš u ovoj.

- O.K., O.K. - pomirljivo će debeli. - Jedan bedroom (stan sa jednom spavaćom sobom) ili studio (garsonjera)?

- Šta je studio?

- Ha, ha, ha... šta je studio? To ti je za jednu osobu.

- Onda studio.

- O.K., O.K., sačekaj malo. - Vrata se zatvoriše i nakon par minuta crnac se ponovo pojavi. Nosio je ogroman svežanj ključeva. - Pa kakav studio želiš?

- Bilo kakav.

- Fino, fino. Fina ptičica. I baš ovdje želiš studio? O.K., O.K.. Ništa ne pitam, ništa me ne zanima. Evo nas. Baš krasan studio.

Uđoše. U stanu je bilo prijatno toplo. Iz poveće prostorije se ulazilo u kuhinju. Malo kupatilo. Sve u svemu, Hamzi se nije činilo loše.

- O.K. Koliko?

- Za tebe tristo mjesečno.

-Dvjestopedeset.

- Ali odmah za mjesec i depozit.

- Šta je depozit?

- Ako nešto uništiš da mogu platiti popravak.

- A ako ne uništim?

- Onda ti vratim pare.

- Kad si zadnji put nekom vratio pare?

- Ne sjećam se, - veselo se nasmija.

Hamza izvadi iz džepa svežanj novčanica. Odbroja pet stotina i pruži ih crncu.

- O.K. Evo pet stotina.

- Hvala, hvala. Pripremiću ugovor, pa kad budeš izlazio, navrati da potpišeš.

- O.K. Ne moraš žuriti.

- Još nešto. Sakrij novac. U džepu nosi destak dolara. Ne više.

- Zašto?

- Zato što se ovdje glave gube za mnogo manje sume nego što ti imaš. Ja ništa nisam vidio i ništa ne znam. Možeš dovesti i žensku ako hoćeš. Samo bez frke. O.K.?

- O.K.

Hamza zatvori vrata i spusti torbu. Ode u kupatilo. Dugo se tuširao bez sapuna i šampona. Kad konačno izađe iz kupatila obrisa se košuljom, uze čist veš. Zapali cigaretu i leže na pod pored radijatora. Probudio se kasno poslijepodne.

Umio se, oprao zube i popio gutljaj vode. Vrati se ponovo pored radijatora. Zapali. Godila mu je toplota. Godilo mu je da ne misli ni na šta. Dugotrajni trening. Pusti misli da lebde lagano bez ikakvog reda i sadržaja. Nakon prve cigarete natjera sebe na razmišljanje. Zaključi da mu to pričinjava stanovit napor. Ipak se natjera da se koncentriše.

- O.K. Sad sam dakle ovdje. Hoćeš Ameriku? Evo ti Amerika. Prvo da vidimo šta treba da se uradi i kojim redom. Prvo mora da ima nešto kao lična karta. To postoji u svim zemljama. Zatim da vidimo za neki posao. Samo gdje se to gleda? Možda ima neka institucija ili slično za traženje posla? Možda će oni iz Chatolic Charities znati nešto. To je to. Prvo u Chatolic Charities.

Ne ustajući prevrnu se na stomak i napravi dvadesetak sklekova. Nešto više čučnjeva. Uradi još nekoliko jednostavnih vježbi. Osjetio je kako se brzo zamara. Moraće ubrzo povećati težinu i broj vježbi. Amerika je zemlja za jake. Fizički i intelektualno. On mora biti jak. Uhvati sebe kako uopšte ne misli na rođaka. Nije bio ljut na njega. Rođak vjerovatno i ne zna šta mu je. On je još uvijek u vremenu kad smo imali Jugoslaviju. Bratstvo i jedinstvo.

San mu se prišunja tiho s leđa, nježno ga pogladi po kosi i još nježnije mu sklopi oči.

Ovog puta se probudio vrlo rano.

Sačekao je da se potpuno razdani i izašao napolje. U hodniku vidje nekoliko crnaca. Mora da bijeli duže spavaju, pomisli.

Na ulici je zaustavio nekoliko ljudi i pitao za put do Chatolic Charitiy. Niko mu nije znao odgovoriti. Konačno, ugleda policajca. Policajac mu prvo zatraži dokumente. Nakon što pažljivo pregleda pasoš, bijeli karton, avionsku kartu i sve što je Hamza imao u džepovima, ljubazno mu objasni gdje mora da ide. Hamza se zahvali i krenu.

- Malo je daleko za hodanje, - dobaci mu.

- Ne žurim. Imam vremana.

Stvarno je bilo daleko. Nakon skoro tri sata pješačenja Hamza konačno stiže.

U Chatolic Charities svi su bili ljubazni. Mladić koji ga je primio poželi mu dobrodošlicu u Ameriku. Strpljivo i natenane je objašnjavao Hamzi obavezne prve korake novopridošlih u Americi. Ljekarski pregled, matični broj, lična karta, Public Aid... Na kraju razgovora napisa Hamzi adrese svih institucija koje su mu trebale sa brojevima telefona, dajući komplimente Hamzinom engleskom jeziku i izražavajući uvjerenje da će uspjeti u USA. Na povratku kući, Hamza kupi kafe aparat, kafu , šećer, mlijeko.

- Ovo se ja kućim, - pomisli. U stanu skuha kafu, popuši nekoliko cigareta i leže da spava. Pokrio se vindjaknom. I sutradan je ustao rano. Iza jake kafe obuče se i krenu na ljekarski pregled. Nakon što je pješačio dva sata zaustavi taksi. Tog dana je skoro završio ljekarski pregled. Ostale su neke sitnice za sutradan. Na povratku kući kupi deku i jastuk. Idućih nekoliko dana je potrošio na završavanje potrebne papirologije.

(Public Aid - Socijalna pomoć za materijalno ugrožene u

Americi. Sve novopridošle izbjeglice u Americi jedno vrijeme dobijaju ovu pomoć u novcu i bonovima za hranu. Za vrijeme dobijanja ove pomoći, izbjeglice su obavezne da idu na kurseve učenja engleskog jrzika)

Za razliku od Chatolic Charities u Public Aid-u su bili izuzetno neljubazni i arogantni. Hamza se osjećao kao krme u Teheranu. Kao da je došao da nešto ukrade. Na jedvite jade završi posjetu. Osjećao je gorčinu u ustima dok je napuštao zgradu. Do kuće je došao taksijem. Ispred ulaza u zgradu stajala je grupa crnih mladića. Hamza ih pozdravi i prođe pored njih. Niko mu ne odgovori na pozdrav. Hamza sleže ramenima i uđe u zgradu. U hodniku preko puta njegovog stana ugleda krupnog crnca koji je upravo otključavao stan. Hamza pozdravi i njega. Ovog puta dobi odgovor. U stanu pristavi pun lonac kafe i izađe u hodnik. Pokuca na susjedna vrata. Nakon minut, vrata se lagano otškrinuše i njegov komšija proviri napolje.

- Haj, upravo sam napravio kafu. Ako imaš vremena da popijemo jcdnu?

Crnac kao da ga uopšte nije primjećivao. Oprezno je ispitivao hodnik. Kad se uvjerio da je hodnik čist, upravi ljutiti pogled na Hamzu.

- Jebem i tebe i tvoju kafu! - i zalupi vrata.

Ne shvatajući, Hamza je zurio u vrata. Sleže ramenima i uđe u svoj stan. Uhvati sebe da malo, malo, pa nešto sliježe ramenima.

- E, moj Hamza. Gdje ti dođe?

Sjede pored prozora, nasloni se na radijator i zapali cigaretu. Otpi nekoliko gutljaja kafe. Napolju je počelo da sniježi. Prvi snijeg te zime. Skoro poskoči kad se vrata polahko otvoriše i njegov susjed brzo uđe u stan. Zatvori vrata i priđe Hamzi. Hamza se nasmiješi.

- Predomislio se, - pomisli. Bez riječi nasu šolju kafe i pruži mu je. Crnac ga je posmatrao sa interesovanjem. Kao rijetku životinju. Iznenada zamahnu desnom rukom i nadlanicom snažno izbi šolju kafe iz Hamzine ruke. Šolja odleti preko sobe i s treskom se razbi od zid. Veći dio kafe se razli po zidu. Bijesnim pogledom je streljao Hamzu.

- Ko si ti, Bejbi? I šta, do đavola, radiš ovdje?

Hamza ga je posmatrao. Preko 195 cm visine i oko 150 kg težine. Čisti mišić. Kovrdžava kosa upletena u bezbroj malih pletenica. Snažni bijeli zubi i dva crna oka koja su blještala divljim sjajem. Nehotice osjeti respekt prema toj čistoj, koncentrisanoj snazi koja se nadnijela nad njim.

- Novi stanar. Komšija.

- Kakav komšija? - crni momak vrisnu. - Kakav komšija? Otkud ti ovdje.

- Kako to misliš?

- Kako mislim, Bejbi? Čovječe! Ti si ovdje od ponedeljka i niko te još nije ubio? Kupi se odavde. Sutra ujutro. Razumiješ li?

- Može li sad jedna kafa?

Crnac zaškrguta zubima i zakoluta očima. Bespomoćno pogleda u plafon.

Hamza mu pruži drugu šolju kafe. Crnac se diže, zaključa vrata i vrati se nazad. Uze kafu i sjede preko puta Hamze.

- Ja sam novi ovdje. U Americi sam pet dana.

- I svih pet dana ovdje? Bejbi, znaš li ti gdje se nalaziš?

- U Čikagu.

- Čikago je veliki. Gdje tačno?

- Ne razumijem.

- Čovječe! Bejbi, ti si na Kedžiju, Južni Čikago.

- Pa?

- Šta pa? Južni Čikago. Ovdje bijeli ne prolaze ni po danu. A ako slučajno zalutaju, zaključaju vrata na autu i gledaju da se što prije izgube.

- Ne razumijem o čemu pričaš?

- Da probamo ovako. Bejbi, ovdje žive crni. I ovo je najgori kraj

u Americi. Ili bar skoro najgori. Ti ne možeš živjeti ovdje. Ne duže od deset dana. I ovo je čudo što si živ do sada. Vidiš ova vrata? Zaključana? Isto kao da ih nema. I ako ti uđe nekoliko momaka, otmu ti sve, ubiju ili prebiju, ako si bolje sreće. Neće se niko pojaviti na hodniku, niti će ko zvati policiju. To je tvoja stvar. Razumiješ li sada? Sutra ujutro seli.

- Gdje da selim?

- Na sjever. Bilo gdje.

- Na sjever Čikaga? Gdje otprilike?

- Oko pet hiljada na sjever. Tamo su bolji krajevi. I, ovdje se ne zove na kafu. Nikad i nikog. Čuj, komšija, kafa? Svašta.

Hamza nesigurno sleže ramenima. Crnac ustade.

- Spavaj sad, Bejbi. Večeras ću ja malo pripaziti.

Na vratima ga Hamza upita:

- Kako ti je ime?

- Any name..(bilo koje ime) - Crnac se nasmija i ode.

Hamza zaključa vrata, namjesti jastuk pored radijatora, pokri se dekom i zaspa. U neko doba noći učini mu se da čuje neko komešanje u hodniku. Malo se promeškolji i nastavi da spava.

****

Jutro je bilo hladno. Padao je snijeg nošen ledenim vjetrom. Windy City (vjetroviti grad) je drugo ime Čikaga. Hamza se probudi tek što je svanulo. Pristavi kafu i poče vježbati. Vježbao je sve dok znoj nije počeo kapati s njegovog lica. Istušira se, nasu kafu i sa uživanjem otpi nekoliko gutljaja. Razmišljao je. Komšija je bio u pravu. Nema potrebe da izaziva sudbinu. Potražiće danas stan u boljem kraju. I inače prazne ulice Čikaga sada su bile potpuno puste. Hamza je gazio snijeg cjelac na trotoaru. Niko još nije ovuda prošao. Nakon desetak minuta

hoda pored njega nai+e automobil sa nekoliko mladića. Suvozač otvori prozor:

- Hej, čovječe, imaš li nekoliko dolara?

Hamza u prvom trenutku nije razumio šta ga mladić pita pa se okrenu prema autu. Ugledavši dugački ružni ožiljak na njegovom licu mladić promrmlja nešto kao imaj divan dan, zatvori prozor i auto odjuri niz ulicu.

- Biće da izgledam kao opak momak.

Hamza zaustavi neki taksi i odveze se do tri i po hiljade na sjever Čikaga. Ovdje je bilo malo drugačije. Ulicom su prolazili ljudi, mnoštvo automobila. Prodavnice novih i polovnih automobila, restorani brze hrane... Sama ulica je bila previše bučna za stanovanje i Hamza se uputi sporednim ulicama. Skrenuvši sa Kedžija na zapad on se obre u tihim ulicama. Kuće su bile predivne, velike i uglavnom sa širokim trijemovima i velikim kamenim stubovima koji su ih držali. Hodajući tako iz ulice u ulicu uđe u jednu ulicu koja je za razliku od većine drugih blago savijala na sjever. Opštu romantičnu sliku naselja kvarila je poprilična zapuštenost travnjaka i ovdje - ondje gomila smeća na ulici. Pored toga na samom uglu na ulazu u ulicu nalazila se ružna trospratnica od fasadne cigle koja je djelovala sasvim zapušteno. Na stotinjak metara od početka ulice Hamza primijeti veliku staru kamenu kuću. Visoki stubovi su pridržavali trijem sa kojeg su se u travnjak spuštale kamene stepenice. Ispred kuće su bila dva stara, visoka hrasta. Kompletna kuća je odisala starinom i nekom pritajenom otmjenošću.

Na jednom od prozora na drugom spratu stajao je natpis "For rent".

- Mora da je jako skupo, - pomisli Hamza. Već htjede da krene dalje ali se predomisli, vrati do kuće i pozvoni.

- Naprijed.

Hamza pritisnu šteku na vratima i uđe u prostrani hol. Na lijevoj strani hola nalazilo se prostrano stepenište koje je vodilo na sprat. Na desnoj strani je bio hodnik iz kojeg su vodila vrata u stan u prizemlju.

- Halo, ima li koga?

Prva vrata se otvoriše i stariji crnac izađe u hol.

- Dobro jutro.

- 'Bro jutro. Vidim da izdajete stan, pa sam mislio...

- Uđite, ovamo.

Uš1i su u kuhinju iz koje se nastavljala terpezarija i dnevna soba. Debela crnkinja je poslovala oko peći. Prijatan miris je ispunjavao kuhinju.

- Mary medu, ovaj mladić traži stan.

Žena se okrenu i oči joj se raširiše ugledavši Hamzu.

- Hej Dont Vori Andy, (Ne Brini Andy) ti znaš šta... - Mary zastade u pola rečenice sjetivši se da je pridošlica tu. Izvinite gospodine, da li bi bili ljubazni i sačekali par trenutaka u dnevnoj sobi? Jeste li za kafu? Naravno da jeste. Hej, Dont Vory Andy, odvedi gospodina u sobu. Sad će kafa.

- Izvolite. - Andy ga propusti ispred sebe. Hamza se smjesti u kožnu fotelju, izvadi cigarete i upitno pogleda Andya. Ovaj mu klimnu glavnom. Mary donese šolju kafe i izvini se. Uhvati Andya za ruku i odvede ga u kuhinju.

I pored svoje volje Hamza je čuo dijelove razgovora kao - ... To je problem... ti ne razmišljaš... prije se nisi bojala problema... prije sam imala trideset godina, sad mi je 55 i želim da mirno spavam... on izgleda tako tužno...

Hamza ustade i ode do prozora. Cesta je bila očišćena od snijega ali su travnjaci bili pokriveni bijelim pokrivačem.

- Vrlo fin kraj, - pomisli. - Samo o kakvim to problemima oni govore?

- Hm, khhh, - Andy se nakašlja iza njega. - A odakle si?

- Iz Bosne.

- A, Baznia, znam.

- Svi znaju.

- Tamo je rat.

- Nije više.

- I od kada si u Americi?

- Danas je šesti dan.

- Tako kratko? Engleski ti je odličan.

- Hvala. Šta je sa stanom?

- Mary se malo boji stranaca. Jesi li se borio u ratu?

- Malo.

- Koliko malo?

- Tri godine.

- To nije malo. A šta si ti?

- Kako misliš?

- Jesi li krišćanin ili ...

- Musliman. Zašto?

- Jesu li muslimani bili dobri ili loši momci u ratu?

- Dobri. Sasvim sigurno.

- Tako, tako. Sačekaj malo.

- A mogu li da pogledam stan?

- Pogledaćeš, ima vremana.

Andy ode u kuhinju i Hamzi ne preosta ništa drugo nego da čeka. On ode do prozora da ne sluša njihov razgovor. Ipak do njega doprije Andyev povišeni ton: - Jeste, ja mislim da tako treba.

Nakon toga Andy uđe u sobu.

- O.K., sad možemo da pogledamo stan.

Izađoše u hodnik i popeše se stepenicama. Stan se sastojao od dnevnog boravka, spavaće sobe, kuhinje sa terpezarijom i kupatila. Dnevni boravak je bio veliki, svijetao i gledao je na ulicu. Preko cijelog

poda bio je postavljen novi ljubičastoplavi tapison i noge su prijatno propadale u njega.

- Sviđa mi se.

- Normalno da ti se sviđa. I meni se sviđa.

- Mislim da ću uzeti. Koliko košta?

- Sa grijanjem, plinom i strujom?

- Sa svim.

- 350 $.

- 350 $? To nije mnogo.

- Kako kome. Kad misliš useliti?

Hamza spusti torbu na pod:

- Upravo sam uselio.

- Mislim, kad ćeš dovući namještaj?

- Sve je ovdje.

- Hm, - malo odšutje. - Ako želiš, dok se ne snađeš, imam jedan madrac, nešto suđa, aparat za kafu...

- To bi bilo dobro. Da vam dam novac, - Hamza skide jaknu. Iz postave ispod kragne izvadi svežanj novčanica. Odbroja i pruži Andyu.

- Ovdje je 700 $.

- Znam. Depozit.

- Nema potrebe, sinko. Jedino ako imaš viška novca možeš platiti još jedan mjesec unaprijed. To ti dođe kao štednja.

- O.K.

- O.K. I nemoj se ljutiti na Mary. Ona je zlato, samo se boji problema.

- Sa mnom nećete imati problema. Nego idem ja sada da kupim nešto hrane i sitnica.

- Ručaj sa nama.

- Neka, hvala, drugi put, - Hamza zakopča vindjaknu i izađe napolje. Malo je lutao gradom i ponovo kupio deku i jastuk. I komad platna za bošču. Najviše je volio jesti za boščom. Ljudi koji jedu za boščom ne mogu biti debeli. Jednostavno, čim se počnete prejedati, želudac se podiže i gura pluća. Smeta. I tako ste automatski "osuđeni" na dobru liniju. Zatim kupi peškire, šampon, sapun ... Uze i nekoliko časopisa. Bilo je kasno poslije podne kada se vratio u novi stan.

Andy mu otvori vrata i dade mu ključeve od stana i ulaznih vrata. U sobi se već nalazio madrac, nekoliko pokrivača. U kuhinji suđe, kafe aparat, mikrovalna peć. Nakon što spremi hranu u frižider, Hamza ode u kupatilo. Topla voda mu je godila nakon šetnje. Prekinu kupanje da odradi određen broj vježbi, pa se ponovo istušira. Pripremi nekoliko sendviča i sa prvim mrakom ode na spavanje. Narednih nekoliko dana mu je prošlo u lutanju i upoznavanju grada. Kupio je plan grada. Sve je bilo vrlo jednostavno ukoliko si znao gdje je istok, a gdje zapad. Ulice su išle od istoka ka zapadu i od sjevera prema jugu. U odnosu na nultu tačku koja se nalazila u Centru, ulice su sjeverno, južno, istočno ili zapadno. Po koordinatnom sistemu bilo je veoma lahko znati gdje se određena ulica nalazi. Hamza zaključi da su Ameri ovo dobro skontali. Hamza je lutao Čikagom, putovao autobusima, metroom, dolazio do obale Mičigena i ponovo se vraćao u unutrašnjost. Otkrio je da je Sears Tower (toranj) najveća zgrada na svijetu i da je ulica Mičigen srce Čikaga. Zalazio je u sumnjive restorane u sumnjivim kvartovima, ulazio u blještave salone biznis centra. Naizgled nezainteresovan, njegov mozak je upijao informacije i slagao ih po oblastima i kvalitetu. Pamtio je gdje su jeftini i dobri restorani, gdje su prodavnice sa jeftinijom robom, kojim metroom ili autobusom može doći najbliže kući, na kojim ulicama su prostitutke i prodavci droge, ...

Ni s kim nije pričao i ni sa kim se nije družio. Bio je neprimjetan i bezličan. Utopio se u masu koja se valjala ulicama Čikaga. Jedino ga je ožiljak izdvajao i činio različitim od drugih. Sve je bilo u redu dok su mu se ljudi nalazili sa lijeve strane. Ali, ako bi kojim slučajem pitao za mjesto u metrou nekoga ko mu se nalazio sa desne strane, upitani bi se brzo dizao i ustupao mu cijelo sjedište. On nađe da je smiješno, ali

ožiljak ga je štitio i čuvao od neprijatnosti. Na ulici skitnice mu nisu tražile novac, a u boljim restoranima su ga usluživali preko reda. Taksisti mu nisu naplaćivali više nego što bi taksimetar otkucao.

Ožiljak je doista bio strašan. Oko pola cm širine, na hladnom zraku bi pobijelio tako da je izgledalo kao da mu je lice presječeno bijelom prugom.

Sljedećeg ponedjeljka odluči da pođe da traži posao.

Odlučio je da ide pješice i da zagleda natpise na radnjama. "Help wanted"(tražimo pomoć).

Šetajući gradom, oko podneva, nađe se ispred zgrade Chatolic Charities. Pomisli da bi mogao vidjeti ljubaznog službenika koji mu je objasnio prve korake u Americi.

Paul Ker je bio na poslu i bio je sasvim ljubazan. Hamzi se u trenutku učini da je sretan što ga vidi.

- To se zove iznenađenje, - reče pružajući kafu Hamzi.

- Da li si zaradio svoj milion?

- Upravo sam na putu da ga zaradim. Tražim posao.

- I? Tražiš li nešto konkretno ili bilo šta?

- Bilo kakav posao za bilo koji novac.

- Sigurno?

- Naravno.

- Čekaj malo. Jedna moja prijateljica radi u bolnici i s vremena na vrijeme ima ponešto. Doduše čišćenje, ali posao nije loš. U toplom je.

- Ako ima, uzeo bih.

- Sačekaj malo, - Paul izađe. Ubrzo se vrati sa adresom.

- A šta ti u stvari znaš da radiš?

- Znam sve.

- A šta si po profesiji?

- Arhitekta.

- Opa! Onda ne znam za ovo čišćenje...

- Ne brini. Čišćenje je u redu.

- O.K. Imaš posao. Radi se od 7 ujutru. Plata je pet i po dolara na sat. Nije puno.

- To je u redu.

- O.K. Evo ti adresa. Javi se Mrs. Melin.

Razgovarali su još malo o vremenu, cijenama auta i Hamza se oprosti od njega.

Odšetao je do bolnice da sutra ne bi imao problema da je pronađe. Sutradan je malo prije sedam bio u bolnici.

Mrs. Melin je bila prijatna starija gospoda, bijele kose i dobrih očiju. Odvede ga do poslovođe. Mlad, energičan i siguran u sebe, poslovođa mu objasni poslove i šta se od njega očekuje.

- Ono što posebno tražimo je da budeš ovdje na vrijeme, da budeš čist i uredan i da u toku dana završiš poslove koji su ovdje napisani, - dade mu spisak poslova. - A sad da obidemo bolnicu i sutra možeš da startaš.

Hamzina zona čišćenja je bilo pola trećeg sprata. Šesnaest soba i isto toliko kupatila, hodnici, terpezarija... Poslovođa mu je objašnjavao faze i redosljed poslova.

- Dakle, prvo se očiste sobe, zatim hodnici i terpezarija. Zatim se vratiš na kupatila. I posebno obrati pažnju na toalet papir kao i na zaštitne rukavice. Toga uvijek mora da bude dovoljno. Zatim prozori, vrata...

Potpuno ozbiljnog lica Hamza se trudio da zapamti sve što mu je šef govorio.

Kao što mu je Paul rekao, posao nije bio loš. Samo, kad čistiš, radni dan ne traje osam nego osamdeset sati. Vrijeme se vuče beskonačno sporo. Hamza je brzo uvidio da vrijeme najbrže prolazi kad se radi brzo. I radio je koliko je mogao brže. Pri kraju dana ostajalo bi

mu toliko vremena da je mogao očistiti prozore u jednoj sobi. Nakon dvije sedmice njegovo odjeljenje je blistalo.

Jednog dana kada se vraćao s posla, Hamza prođe pored trospratnice koje je bila u izgradnji. Kroz zamagljen prozor vidjeli su se stolari koji su radili. Hamza pokuca i uđe. Prostorija je bila prijatno topla. Tri majstora su rezali, urezivali i kucali daske.

- Dobar dan. Da li je tu šef elektrike? - Jedan od majstora mu priđe:

- Ne, zašto?

- Ja sam električar i tražim posao.

- On će biti ovdje prekosutra. Mogu mu reći da si dolazio, a ti navrati ako možeš.

Hamza navrati za dva dana. Brzo se dogovorio sa vlasnikom elektro kompanije. Probat će raditi nekoliko dana. Ako zadovolji - ima posao. Plata: 6.5 $ na sat. U kešu.

Znanje, koje je stekao radeći ljeti sa sarajevskim privatnicima sada mu je dobro došlo. Elektro-instalacije su bile kao i u Evropi, različit je bio samo način izvođenja radova. Hamza je prvi put vidio savijanje i postavljanje cijevi. Šef je ipak bio vrlo zadovoljan. Govorio je da nije u životu vidio nekoga ko brže uči. Kad bude mogao da samostalno radi razgovaraće o povećanju satnice. U bolnici su bili tužni zbog njegovog odlaska. Poslovođa mu reče da bi sa tri radnika kao što je Hamza mogao otpustiti svo ostalo osoblje. I da, ukoliko mu zapne, uvijek ima posao u bolnici. Novi posao je bio veliki izazov za Hamzu. Stalno se osjećao kao na testu inteligencije. Uživao je u svakom savijanju cijevi, ukrajanju, novoj liniji i iznalaženju najboljeg riješenja. Dani su sada prolazili brzo. Ostali majstori su bili ljubazni. Nakon samo par dana ostajao je sam na objektu i završavao dnevne poslove. Uskoro su prešli na sljedeću zgradu.

Nakon mjesec dana on upita šefa za veću satnicu. I... to je bilo prvo razočarenje u Americi. Do tada izuzetno ljubazan i susretljiv šef se potpuno promijenio. Govorio mu je o krizi u Americi, o njegovoj sreći

što je našao ovako dobar posao, o tome da mora biti sretan što ne plaća porez koji on plaća itd, itd. Jedino nije govorio o poslu. Ipak, na kraju je pristao da mu poveća satnicu na sedam dolara. Od tog dana ništa što bi Hamza uradio nije bilo dobro. Primjedbe i zamjerke su se redale. Zašto ovako, zašto onako. Malo. Nije to ništa. Trebalo je duplo više. I tako, stalno nešto. Hamza je izdržao cijelu sedmicu. Sljedećeg ponedjeljka kad je šef ponovo počeo da galami i stavlja primjedbe, Hamza odloži alat i priđe mu.

- O.K. šefe. Pobjedio si. Ne radim više.

- Šta? Ne može to tako. Ne možeš ti tek tako otići. Ima otkazni rok. Moraš raditi najmanje dvije sedmice. U stvari, dok završimo ovu kuću.

- Ne moram ja ništa. Završavaj sam.

Šetajući malo Mičigen - avenijom, svrati u italijanski restoran na espreso. Kupi šteku Marlbora, mlijeko, još neke sitnice i krenu kući. Bilo je kasno poslijepodne.

Na početku ulice, na stepeništu ispred velike zgrade, sjedilo je šest-sedam crnih momaka sumnjivog izgleda. Od ruke do ruke je kolala papirna kesa iz koje su pili. Vjerovatno viski.

Hamza je prolazio pored njih, kad ga jedan zovnu: - Hej, ti, dođi ovamo!

Hamza mu dobaci kratak pogled i produži dalje. Bio je rastresen. Pokušavao je da odgonetne šefovo ponašanje. Nije mogao da se pomiri s tim da je pola dolara veća satnica razlog za sve. A znao je da je radio više nego sam šef. Rastresenost i zadubljenost u misli umrtvili su mu čula i reflekse. Nije čuo korake iza sebe. Dvije ruke ga zgrabiše s leđa preko nadlaktica i čvrsto mu se ukrstiše na grudima. Bio je potpuno zatečen. Pokuša da okrene glavu, ali u istom trenutku dobi strahovit udarac u stomak. Hamza bolno jeknu i kesa sa stvarima mu ispade. Nakon prvog, uslijedila je serija silovitih udaraca u stomak. I na kraju, precizan i jak udarac u vrh brade. Hamzino tijelo se opusti i crnac koji ga je držao s leđa pusti ga da se skljoka na zemlju. Kroz maglu je vidio momka koji ga je udarao kako se naginje nad njim. Iz velike daljine

dopirale su riječi: - Hej, kučkin sine! Kad te Big Majk zove, moraš da dođeš i da kažeš izvoli! Jasno?

Jak udarac nogom u rebra. Hamza se otkotrlja.

- Šta tražiš ovdje? Hajde, hajde, govori.

Novi udarac nogom u rebra.

- Šta tražiš ovdje? Šta radiš ovdje? Hajde, govori.

Hamza se gušio. Usta su mu bila puna krvi i nije mogao da diše. Uz veliki napor on ispljunu malo krvi i udahnu. Pokuša da nešto kaže, ali to samo izazva novu navalu krvi u usta i on se zagrcnu. Leže na stomak i pokuša da ispljune krv.

Crnac se nagnu, prevrnu ga na leđa i pretrese mu džepove. Nasmija se kad izvadi svežanj novčanica. Skide mu sat. Zavuče mu ruku pod kragnu tražeći lančić, pa pošto ga ne nađe ponovo ga udari nogom. Hamza se malo povratio. Disao je duboko, širom otvorenih usta.

- I, šta reče da radiš ovdje? - ponovo ga, ovaj put malo slabije udari nogom.

- Živim ovdje, - promrmlja Hamza.

- Šta, šta? Još i lažeš. Koliko ja vidim ti ne živiš ovdje. Ti umireš ovdje. Ha, ha, ha. - nagnu se nad Hamzu i pogleda malo bolje vindjaknu.

- Skidaj!

Hamza odmahnu glavom.

- Šta? Nećeš? Pa sad sam ti rekao da ne misliš ništa kad ti Big Majk nešto kaže. Samo uradi. Jasno?

Majk se sagnu i desnim krošeom ga pogodi u bradu. Hamzina glava tupo udari od asfalt.

- Razumiješ li sada? - novi udarac u sljepočnicu. Arkada puče i krv u mlazu poteče. Majk sa gađenjem pogleda svoju krvavu šaku. Obrisa je od Hamzinu vindjaknu i još jednom ga udari nogom.

- Kučkin sine! - vrati se smijući društvu na stepenicama.

Hamza je bio na rubu besvijesti. Stiskao je i otvarao oči pokušavajući da zadrži svijest. Lijevo oko je oteklo i zatvorilo se. Niz lice je tekla krv. Jedan iz grupe crnaca mu priđe. Izvadi maramicu i obrisa mu lice. Pritisnu maramicu na razbijenu arkadu i stavi Hamzinu ruku da je drži.

- O.K., čovječe, živ si. To je glavno. Mnogi nisu preživjeli kad se Big Majk naljuti. Daj da te sklonim sa prolaza.

Poduhvati Hamzu ispod ramena i povuče ga do ograde. Nasloni ga na nju. Hamza je sjedio na zemlji naslonjen na ogradu. Držao je pritisnutu maramicu na sljepočnici.

- Što mu ne dade jebenu jaknu? One batine prije nisu bile opasne. Zadnjih par udaraca te je rasturilo.

Hamza ispljunu krv iz usta. Pokuša da se naceri: - Za ovu jaknu moraš da ubiješ, - prošaputa.

- Budalo, zamalo da te stvarno ubije.

-Zamalo.

- Stvarno, šta ti radiš ovdje? Ovo je kraj za crne. Bijele njuške ne smiju da dolaze ovamo.

- Ja sam crn.

- O, ne, nisi.

- Jesam. Ja sam crn u duši.

Momak koji je cijelo vrijeme šaptao da ga Big Majk ne čuje, sad prasnu u smijeh.

- Hej, Big Majk. Ti si pogriješio čovječe. On je naš crni brat. Samo, on je crn u duši.

- Blek soul? Ha, ha, ha, ... - Big Majk se tresao od smijeha. I ostali iz grupe mu se pridružiše. Onda se odjednom uozbilji i pomno zagleda u Hamzino lice.

Big Majk je bio nekrunisani kralj oblasti u kojoj je živio Hamza. Samo mjesto rođenja, u siromašnom dijelu Čikaga, i boja kože, predodredili su mu mjesto na dnu socijalne ljestvice. Kao dijete je naučio osnovne zakone života:

- Pojedi ili budi pojeden. Ako ti ne uzmeš od drugog, drugi će uzeti od tebe.

Zahvaljujući izuzetnoj fizičkoj snazi vrlo rano je preuzeo mjesto vođe. Prvo u ulici, a zatim šire. Bio je rođen za vođu, za gospodara u svijetu polupodzemlja. Visokog rasta i ogromne fizičke snage, vladao je bez milosti. Milost je slabost, a slabost je predviđena za pitomije krajeve.

Sada je pomno posmatrao čudnog bijelca. I nešto mu se nije svidjelo. U životu je imao prilike da vidi mnogo pretučenih i poraženih. Ovaj ovdje je, doduše, bio pretučen. Ali nije imao pogled poraženih. Odmahnu rukom. U toku noći, kučkin sin će odseliti u neki mirniji kraj. Sigurno ga neće više vidjeti.

Hamza skupi snagu i ustade pridržavajući se za ogradu. Priđe kesi koja je stajala na ulici. Sagnu se i izvadi par kutija cigareta. Vrlo polahko, korak po korak pođe niz ulicu. Trebalo mu je dosta vremena da dođe do kuće. U hodniku srete Dont Vori Andya.

- Hej, šta se desilo? Jesi li dobro?

- Sve je u redu, - Hamza pokuša da prođe pored njega.

- Šta se desilo?

- Pao sam. Samo sam nezgodno pao.

Kad uđe u stan, zaključa se i sjede na pod naslonivši se na vrata. Osjećao je da mu tijelo gori a glava se raspada na hiljade dijelova. I dalje, zatvorenih očiju misli ga vratiše u djetinjstvo.

Bilo je toplo ljeto. Svi su bili na izletu pored rijeke. Zelene livade. Cvrčci. Hamza trči sa zmajem u ruci. Zadrža tu sliku pred očima kao fotografiju. Dah mu se smirivao i uskoro je disao ravnomjerno. Bolovi su popuštali. Nije znao koliko je vremena proveo u tom

položaju. Ustade, upali automat za kafu i ode u kupatilo. Mlazovi vode izazvaše novi bol u tijelu. Malo po malo tijelo se priviknu na vodu i Hamza se opusti. Voda je sapirala zgrušanu krv sa lica i tijela. Izađe iz kupatila zažmirivši pored ogledala da ne bi vidio svoj odraz. Uze kafu, namjesti se pored prozora, zapali cigaretu i zagleda se napolje. U sobi je bio mrak i prijatna toplina. Napolju, prema svjetlu ulične svjetiljke, sve brže su promicale krupne pahulje. Do ujutro će biti novih desetak inči snijega.

- Tek nakon tri dana Hamza je izašao iz kuće. Vidno smršao, upalih obraza i tamnih podočnjaka.

Ljubazni Paul Ker pomogao mu je da nađe novi posao. Popravljao je krovove u Skokiju.

Nakon toga, brzo je mijenjao poslove. Radio je na održavanju stambenog naselja, na adaptaciji kuća u sabrbima, (predgradima), radio sa električarima u sumnjivim kvartovima Južnog Čikaga, pa u pekari, pa opet poslove električara.

****

U prvim fazama nastanka, grad Čikago je ležao tek uz obalu Jezera. U bližoj i daljoj okolini nalazilo se mnogo malih gradića i sela. Brzim, za Ameriku karakterističnim razvojem, grad se širio, tako da su uskoro izbrisane frzičke granice između grada i okoline. Pošto se radilo o sub urbanim (blizu gradskog) naseljima, praktični Amerikanci su ih prozvali skraćeno Sabrbi. Ovi gradići i sela su zadržali potpuno svoju autonomiju, gradsku upravu, policiju, itd. U posljednje vrijeme se sve više gradskog stanovništva, posebno bogati slojevi, odlučuju za život u sabrbima, napuštajući sam centar čak i po cijenu duge vožnje do grada i nazad.

****

Proljeće 1996. godine došlo je iznenada. Samo je jednog dana umjesto ledenog sjeverca zapuhao jugo. Drveće je preko noći propupalo i za nekoliko dana ozelenjelo. Čikago je promijenio svoje lice. Više ljudi je šetalo u centru, djevojke su bile veselije. Duž jezera Mičigen bilo je svakim danom sve više ljudi koji su džogirali. Hamza je radio na adaptaciji nekih kuća u zapadnim naseljima. Dani su prolazili jednolično.

Na kraju zimske, odnosno početku proljećne sezone, u Raviniji u sjevernom Čikagu je gostovala Reachel Barton, poznata violistkinja. Hamza je sasvim slučajno u novinama pročitao o njenom nastupu. Telefonom naruči kartu. Nakon posla, metroom i taksijem se preveze do Ravinije. Sama Ravinija je u neposrednoj blizini jezera Mičigen. Hamzu iznenadi veliki broj posjetilaca. Karte su, i za američke prilike, bile skupe. Osnovne stvari za život u Americi su jeftine. Hrana, garderoba, ali sva nadgradnja je izuzetno skupa. Kultura. Slični koncerti su bili dobro posjećeni i u Sarajevu, ali broj posjetilaca je bio ograničen skromnom veličinom Sarajevskog pozorišta. Hamza pronađe slobodno mjesto na početku trećeg reda. Mlada violistkinja izađe na scenu i kristalni zvuci violine ispuniše prostor. Hamza se ugodno namjesti. Uživao je u vrhunskom muziciranju. Uskoro, njegov duh na krilima muzike napusti Raviniju i prebaci se u Sarajevo. Bio je na jednom od koncerata gdje je svirala Amra. Duboko koncentrisan nije primjećivao ništa oko sebe. Koncert se završio a da Hamza, mislima u dalekom Sarajevu, nije ni primijetio. I dalje je zurio u praznu pozornicu.

- Izvinite, samo da prođem.

Djevojka je stajala pored njega čekajući da ustane da bi mogla proći. Njene riječi ne dopriješe do njega.

- Stvarno je nepristojan, - pomisli provlačeći se pored njega.

Kad je prošla, osvrnu se. Dugi, ružni ožiljak preko lica nepoznatog joj privuče pažnju. Ona ga bolje osmotri i ugleda kako se u tom trenutku, nešto sjajno i blistavo, veličine krupnijeg bisera, nešto kao krupna suza, otkinu iz njegovog oka i skotrlja niz ožiljak. Djevojka se izmaknu. Iz tašnice izvadi nekoliko papirnih maramica i bez riječi ih spusti u njegovo krilo. Tiho se udalji.

****

Jun G. Thomas, rodila se prvog dana jedne Nove godine u Montani, kao peto dijete i veliko iznenađenje u porodici Thomas. Otac i majka su već bili dobro zašli u četrdesete godine, a tri brata i sestra su već bili skoro odrasli, kada se pojavio mali drekavac i veliko smetalo Jun. Porodica ju je dočekala kao dragu, malu igračku. Bez obzira na veliki posao koji je iziskivao rukovođenje i održavanje velikog porodičnog imanja i kompanija, neko je uvijek bio raspoložen i slobodan da provodi vrijeme sa njom. Tako, prelazeći iz ruke u ruku članova porodice, Jun je rasla okružena ljubavlju i srećom. Bila je mala princeza Thomasovih. Na svijetu kao da nije postojalo sretnije stvorenje. Svaki član porodice je imao posebna interesovanja i trudio se da ih objasni maloj Princezi. Otac joj je od malih nogu objašnjavao da se ulaz i izlaz u ogromnim poslovnim knjigama moraju slagati, a majka joj je objašnjavala tajne kuhanja. Džeremaja, najstariji brat, ju je vodio na kupanje na rijeku, sa Džonatanom je išla na jahanje i u lov, a najmlađi brat Pit ju je vodio u biblioteku i pronalazio za nju knjige prepune divnih priča o malim princezama. Sestra Ketrin ju je učila da se ponaša kao dama.

Odrasla u potpunoj slobodi, Jun je od malena apsolutno znala šta hoće i nije od toga odustajala. Kada je, nakon završetka srednje škole, za vrijeme jednog nedeljnog porodičnog ručka, izjavila da ide u Čikago, Ilinois, na studije medicine, porodica je mogla samo da klimne glavom. Jer njena izjava nije bila pitanje i traženje dozvole. To je bilo obavještenje.

Otac je samo šutke klimnuo glavom. Znao je da bi njegov pokušaj da je spriječi ili odgovori, srušio sve što su je učili cijelog života.

- Život ne daje ništa. Moraš da uzmeš. Moraš da se boriš za ono što hoćeš. - Bio je porodični moto.

Posljednje ljeto na porodičnom imanju prošlo je u pripremama za putovanje i život odvojen od porodice.

S obzirom da je odrasla okružena brigom i ljubavlju porodice, Jun je sada morala da nauči sve što je donosio samostalan život. Obično poslije večere, otac joj je objašnjavao ekonomske zakonitosti, odnose između prihoda i rashoda i način i svrhu potrošnje.

- Novac nije najvažnija stvar u životu. Ali, novac moraš poštovati. I biti racionalna u potrošnji. Vidiš, porodica ti može omogućiti život i studije bez razmišljanja o novcu. Ali, ja bih jako volio kada bi ti sama zarađivala jedan dio. Poslije ćeš vidjeti da je to bilo najbolje. Imaćeš plaćen studij i novac za osnovni život. Za ostalo se snađi. Ako se ne mogneš snaći, ako ti zatreba više novca, nazovi.

Jun je bila Thomas. Nikad nije nazvala zbog novca.

Braća su je podučavali svemu što su znali i što bi joj moglo trebati u Čikagu.

Prvo i najvažnije je bila fizička kondicija kombinovana sa osnovama samoodbrane. Svi su završili koledže u raznim krajevima Amerike i objašnjavali su joj osnove funkcionisanja života u velikim gradovima i na studijima.

Sestra ju je uvela u tajne oblačenja i šminkanja za razne prigode.

Sa majkom je na kraju prošla intenzivni kurs kuhanja, nabavke i pripreme hrane.

I tako, jedne jeseni, naoružana znanjem i željom, Jun je napustila ogromnu kamenu kuću i imanje veličine neke manje zemlje u Evropi i otputovala u Čikago.

Imperija Thomasovih je privremeno ostala bez Princeze.

- Ona će se vratiti jednog dana. Vesela i nasmijana kao što je uvijek bila. Niko ko je rođen i odrastao na padinama Stjenovitih planina ne može vječno da ostane u nekom drugom kraju. Ona će se vratiti i vjerovatno dovesti izabranika svog srca, - zaključi otac za porodičnom večerom nakon što su ispratili Jun na aerodrom.

- To bih volio da vidim, - divlje se isceri Džeremaja.

- Taj kučkin sin će morati da dokaže da zaslužuje našu Princezu.

- Nije sve u šakama, - javi se Pit, zvanični "intelektualao" porodice.

- Nije. Ali ko ne može da pesnicama stane iza svoje riječi, ne može da živi u Montani.

- Polahko djeco. Tek je otputovala. Biće pusto bez nje.

****

Čikago je čudan grad. Ima mnogo loših stvari i skoro ni jednu dobru. Prvo, klima. Užasna klima sa hladnim i vjetrovitim zimama i vrelim, sparnim ljetima, prepunim vlage i komaraca. Jedan od najvećih gradova svijeta, Čikago je bio pun poroka koji su se obavezno javljali kao nadgradnja megalopolisa. Kriminal, prostitucija, droga.

A ipak, skoro svi koji dodu u Čikago, ostaju ovdje zarobljeni nečim magičnim čime ovaj grad zrači. Nigdje na bijelom svijetu čovjek nije mogao steći više prijatelja, a istovremeno nigdje nije mogao biti usamljeniji nego u ovom megalopolisu. I pored primamljivih ponuda koje je imala iz drugih centara, nakon završetka studija, Jun je ostala ovdje. I nije se pokajala.

Same studije je završila u rekordnom roku. Nije se moglo reći da je naporno učila. Prije bi se moglo reći da se divno zabavljala. Kao što neki ljudi skupljaju marke, planinare ili pecaju ribu, Jun je uživala otkrivajući tajne ljudskog tijela. Privlačila ju je psihijatrija i hirurgija. Psihijatrija zbog tajni ljudske duše a hirurgija zbog tajni tijela. Pri kraju studija imala je vlastite predstave o medicini. Možda te predstave nisu bile naučno dokazane, ali ona je bila ubijeđena da psihijatar mora znati najviše, a hirurg može pomoći najviše. Sve je bilo u glavi, bila je čvrsto ubijeđena. I bolest i zdravlje. Sreća i nesreća, zadovoljstvo ili depresija. Sa zaprepašćenjem je otkrila da je 99% ljudi nezadovoljno svojim izgledom. Onaj jedan procenat to nikad ne bi priznao. Jedni su željeli da im je nos malo kraći, uži, širi, da su im uši manje, grudi podignutije... Jedni su željeli biti malo mršaviji, drugi malo deblji. Kraj studija je dočekala sa čvrstom odlučnošću da specijalizira estetsku hirurgiju. Dok

je radila sa hirurskim nožem čovjek je morao misliti da je to najjednostavnija stvar na svijetu i da to može svako. Kao kad posmatrate vrhunskog klizača na ledu. Sve je tako jednostavno i prosto. Svako to može da učini. Ali, tek kada na led izađe amater, vidi se koliko je u stvari teško izvesti svaki pokret, otklizaj unazad ili okret. Poslije specijalizacije dobila je posao u čuvenoj klinici u Čikagu. Imala je sopstveni metod pripreme operacija. Trudila se da prvenstveno prodre u psihu pacijenta. Proučavala je podatke o profesiji, zanimanjima, hobiju, omiljenim bojama i mnoštvo drugih, naizgled, nevažnih podataka. Svojeručno je pravila skice, proučavala fotografije iz mladosti i upoređivala ih sa trenutnim izgledom. Samom hirurškom zahvatu je prilazila kao posljednjoj fazi tog velikog posla.

Vjerovatno ste mogli vidjeti face bez karaktera. Sve je u redu na tim licima. Nos, usta, obrve, oči. Ali nešto je jako nedostajalo. Kao da je neko gumicom izbrisao karakter. Jun je pokušavala i uspijevala da operacijom ne uništi ili promijeni fizionomiju i karakter lica. Priznanja su došla brzo.

Fizički, Jun je bila skoro prosječna američka djevojka, možda malo atraktivnija. Muškim pacijentima dah se ubrzavao ako bi se u dekolteu nagnula nad njih. Bez obzira da li je bila u džinsu ili večernjoj haljini, garderoba nije mogla sakriti ženstvenu figuru. Najinteresantnije je bilo njeno lice. Ne toliko lijepo koliko interesantno. Tanke, skoro sastavljene obrve sa malim borama na sredini čela iznad modro zelenih očiju. Malo duži, prav nos. Pune usne i malo isturena brada. Blago naglašene jagodice. I sve to uokvireno dugom, kestenjastom kosom koja je padala malo preko ramena. S vremena na vrijeme, kosa je bila malo duža ili malo kraća. Onda kada je Jun željela da malo promijeni izgled. Bilo je to lice koje su umjetnici mogli posmatrati satima i uvijek bi nešto novo otkrili na njemu.

Skoro sve vrijeme je provodila u bolnici. U slobodno vrijeme je čitala stručne časopise. Redovno je sa hiljadama ljudi trčala duž jezera. S vremena na vrijeme častila je samu sebe odlascima na utakmice legendarnih Bulsa.

Kažu da je u Americi sve manje ljudi koji vjeruju. To ne važi za Čikago.

Apsolutno svi, čvrsto i bezrezervno, vjeruju u Bulse.

Jun je voljela muziku. Bilo koju. Možda, samo malo više klasičnu od roka ili bluza. Bila je ponosna na svoju kolekciju CD-ova, a posebno iia muziku iz raznih zemalja.

- Idem na bezinsku stanicu, - govorila je kada je trebalo da putuje u Montanu.

I stvarno, njene posjete porodici su bile kao tenkovanje benzina u auto. Bez toga ne bi mogla ići dalje. Te posjete su bile praznici za sve. Kao mladi izdanak, crpila je snagu iz ogromnog i moćnog porodičnog stabla.

Porodica ju je sačekivala i ispraćala nadajući se njenom skorašnjem konačnom povratku.

- Karta u jednom pravcu? - svaki put ju je pitao otac.

- Ne još, - odgovarala bi Jun.

I sva priča o njenom eventualnom povratku bi se završavala na tom kratkom pitanju i još kraćem odgovoru.

U njen život su s vremena na vrijeme ulazili muškarci. Bile su to u pravilu kratkotrajne veze nakon kojih je još više cijenila svoju slobodu. Još od djetinjstva nije podnosila ograničenja koja bi joj neko pokušao nametnuti. A sve njene veze su počinjale sa "trebala bi"..., "mogla bi". Ne, sloboda je bila dragocjena. Okupirana poslom nije se osjećala spremnom za ozbiljnije veze. Tog proljeća 1996. godine na koncertu u Raviniji vidjela je čudnog mladića. S vremena na vrijeme bi ga se sjetila. Vjerovatno zato što je njegovo lice, presječeno ožiljkom, izgledalo tako surovo i toliko odudaralo od suze koja je izdajnički kapnula iz oka. Voljela bi da je mogla vidjeti i njegovu lijevu stranu lica. Slika bi vjerovatno bila potpuno drugačija. U toku ljeta, učinilo joj se da ga je nekoliko puta vidjela na plažama Mičigena. Ali, svaki put kad bi se konačno uspjela probiti kroz gužvu, on je nestajao. Ili, to nije bio on.

****

Dani su uskoro postali veoma topli. Hamza je volio otići na plaže Mičigena. Dobro se osjećao u mnoštvu opuštenih ljudi. Obično bi odlazio na početak plaže, odnosno na kraj staze za trčanje, sjeo na vreli beton i spustio noge u vodu. Pušio bi, pio kolu koju bi donio sa sobom i zurio u vodu ne razmišljajući ni o čemu. Još od samog početka rata vježbao je kako da se isključi iz sadašnjosti. Na početku to je bilo skoro nemoguće. Ma koliko se trudio, misli su uvijek bježale upravo na stvari o kojim nije želio da misli. Međutim, vremenom je uspijevao da potpuno potisne negativne informacije. Mozak bi se isključivao i misli su bludile u prostoru kao mjehurići od sapunice. Lelujale su i samo ovlaš dodirivale teme o kojima nije želio da misli, odbijale se od njih i nastavljale da lutaju. Osjećao je da se negativne informacije negdje skupljaju i da će jednog dana eksplodirati.

Jednog dana.

Ne danas.

Jednog dana, kada je bilo izuzetno vruće, Hamza je skinuo majicu. Ubrzo je primijetio da se ljudi okreću za njim i došaptavaju. Njegovo lice, ogromni ožiljak duž grudi i ožiljcima išarana leđa privlačili su pažnju. Hamza se obukao i otišao sa plaže. Nije dolazio desetak dana. I nikada se više nije skidao.

U julu, Hamza zaključi da mu je auto neophodno i da je stvarno vakat da prekine sa mazohističkim pješačenjima i maltretiranjima po metroima i autobusima. Još od zimus je razmišljao o automobilu. Novac mu nije problem. Pored redovnih zarada, imao je sav novac koji je ponio iz Sarajeva. Živio je izuzetno skromno. Pored stanarine, skoro da nije imao ozbiljnijih troškova. Hrana je bila jeftina i uglavnom se hranio kod kuće. Pušio je mnogo, ali ni to nije bila tako velika stavka. Malo po malo, na računu se nabralo preko deset hiljada dolara. Mnogo veći

problem od novca mu je predstavljao Big Majk i njegovo društvo. Od one noći kada su ga prebili skoro da nije imao problema sa njima. Jednom ili dva put mjesečno bi ga zaustavljali i morao je da im da sav novac koji je imao kod sebe. Ali, izuzev par šamara, nisu ga više dirali. Dont Vori Andy mu je predlagao da se preseli u bolji kraj, ali Hamzi se sviđao stan. Više od stana su mu se sviđali Dont Vori Andy i njegova Mary, njihovo prijateljstvo i nenametljiva ljubaznost. Posebno je volio njihov način međusobnog ophođenja. Naizgled, vječno gunđanje žene i povlađivanje muža u nebitnim, svakodnevnim stvarima, a u stvari ogromna ljubav dvoje ljudskih bića koji, nakon burnog života, zalaze u mirnu starost. S vremena na vrijeme bi zajedno večerali. Hamza je svjesno izbjegavao vezivanje za ljude i koliko god je mogao, izbjegavao je i te večere. Kad ne bi imao izbora, pristajao bi, na par sati zaboravljao i Bosnu i sve ostalo i uživao u atmosferi običnog, američkog doma. Znao je, bilo kakvo auto da kupi, Big Majk i njegovi će mu ga iste noći ukrasti ili obiti. Pomalo je obilazio prodavače auta i razgledao polovne automobile. Polovinom jula je pronašao upravo ono za čim je tragao. U jednom zapadnom naselju, nekoliko milja od Čikaga, Hamza pronađe veliku prodavnicu novih i korištenih automobila. Dok je lagano šetkao između automobila priđe mu prodavac.

- Dobro jutro. Divan dan.

- 'Bro jutro. Zaista divan dan.

- Ako mi kažete šta vas interesuje možda vam mogu pomoći.

- Malo razgledam. Želio bih kupiti auto.

- Vrlo dobro, vrlo dobro. Da li vas interesuje nov ili korišten auto?

- Stvarno ne znam.

- Ukoliko želite nov, imamo vrlo povoljne kamate za Fordova vozila. 1.9 do 4.9 procenata. A od korištenih imamo zaista veliki izbor. Evo pogledajte Taurus, Eksplorer...

Hamza je već ugledao duboko u dnu poligona na kojem su bila izložena vozila, stari trak (kamiončić) za prevoz automobila. On lagano pričajući sa prodavcem došeta do traka. A trak je izgledao kao da je

cijeli rat proveo na Igmanu. Neodređene smeđe boje, nije sigurno sjajno izgledao ni kad je bio nov. Vrata su mu toliko izhrđala da su im potpuno nedostajali veći komadi lima i bilo je pravo čudo da uopšte stoje zatvorena. Pragove nije ni imao. Blatobranima iznad točkova nedostajali su komadi lima veličine šake. Dizalica, koja je služila za podizanje automobila koji su trebali biti šlepani bila je istruhla i savila se naprijed. Sa obje strane traka, dizalica je bila zavezana debelim konopcima koji su je pridržavali da ne padne. Po svom izgledu, to je bio krš i smeće koje je već poodavno trebalo da završi na otpadu. Ono što je privuklo Hamzinu pažnju bile su dosta očuvane gume i nov auspuh na traku. Neko je ipak vodio računa o tom vozilu.

- Je li ovaj trak ispravan?

- Ako mislite da li može da upali - može. Sva vozila koja su ovdje rade. A da li će preći nekoliko milja ne mogu vam ni reći ni garantovati.

- Koliko košta?

Prodavac ga pogleda sa uvrijeđenim izrazom na licu. Ukoliko mu i proda ovog traka neće zaraditi više od pedeset dolara.

- Ne znam, moram da pogledam u knjige.

- Hajde da pogledamo.

Odoše u kancelariju. Prodavac je dugo prevrtao po knjigama i na kraju podiže pogled:

- Dvije hiljade dolara.

Hamza se nasmija:

- Šalite se?

- Pa ne znam, izgleda mnogo, ali tako piše ovdje.

- Možete li malo bolje pogledati?

- Provjeriću sa šefom.

Prodavac ode. Vrati se nakon nekoliko minuta.

- Imate pravo. Konsultovao sam šefa. Kaže da će vam ga dati za

hiljadu šesto dolara.

- Da vam ja dam moju ponudu. Četiristopedeset dolara. U kešu.

- To je jako malo. Ne znam...

- Mogu li ja razgovarati sa šefom?

- Vjerovatno. Pođite sa mnom.

Šef je bio školski primjer američkog biznismena. Mlad, zdrav, širokog osmijeha, zdravih zuba, preplanuo kao da je tek došao sa skijanja. Kad mu prodavac reče Hamzinu ponudu, uozbilji se.

- To je jako malo.

- Molim vas, koliko vam taj auto dugo stoji ovdje.

- Pa ne baš previše.

- Da vam pokažem. Oko točkova se uhvatila trava, znači da je bio ovdje i prošlo ljeto.

- O.K., O.K.. Koja je vaša najbolja ponuda? Samo ne može biti 450.

- Petsodvadeset. Odmah i u kešu.

- Prodano. Napravi mu račun. Samo da znate, ne možemo vam dati nikakvu garanciju.

- Naravno. Hvala. Napravili ste dobar posao.

Šef mu bezvoljno pruži ruku.

Pošto je potpisao ugovor, Hamza izađe sa ključevima. Unutrašnjost kabine i nije bila tako strašna kako je očekivao. Sjedišta su bila poderana ali nisu bila propala. On stavi ključ u bravu i zavergla. Verglao je dugo bez uspjeha. Ponovo ode u kancelariju i zamoli prodavca da mu pomogne da upali auto pomoću kablova. Prodavac se zadovoljno cerio, ali ipak izađe i pomoću kablova upališe auto.

Hamza izveze trak i krenu prema kući. Zaustavi se u prvom auto servisu gdje mu zamijeniše ulje u motoru i mjenjaču, promijeniše svjećice, kablove, remenove... Stari majstor ga upita koliko je platio

trak. Kad mu Hamza reče, majstor malo bolje razgleda trak i konstatova da je Hamza napravio dobar posao. Normalno, ukoliko mu nije stalo do imidža. Doda da sa njim može preći još najmanje pedeset hiljada milja bez većeg održavanja. Nakon tri dana kada se vraćao kući, naleti na Big Majka. Ponovo mu oduzeše novac i šteku cigareta. Jedan od Majkovih mu vrati jednu kutiju da ima "za večeras."

- A imaš novi auto? - Hamza ih je ćuteći gledao.

- Znaš, Blek Soul nisi ni ti lud kao što bi se moglo misliti. Dobro si auto kupio. Ide, a niko ti ga neće ukrasti. Nema se šta uzeti ni iz njega ni sa njega. Nisi ti lud.

Sutradan je Hamza dao da mu u nekoj radionici odrežu dizalicu. Trak je dobro išao. Bez problema je postizao preko 80 milja na sat i Hamza je bio više nego zadovoljan. Ipak, bez konkurencije, bilo je to najružnije vozilo koje se kretalo cestama na području Čikaga.

Svi stanovnici Čikaga, i starosjedioci i novodoseljeni, slagali su se da je jesen najljepše godišnje doba u Čikagu. Temperatura bi se značajno spustila a još uvijek je bilo prijatno toplo. Nestajalo bi nesnosne vlage iz vazduha, a i komarci bi se povukli. Bezbrojni parkovi Čikaga bi iz dana u dan mijenjali boje od umorno zelene na nježno žutu, crvenu, tamno smeđu. Lišće je opadalo i vjetar bi ga kovitlao bulevarima i avenijama. Društveni i kulturni život, do tada usporen na vrelom čikaškom suncu, počinjao je da se budi. I dok se priroda pripremala za zimski san, ljudi su se pripremali za nove doživljaje. Koncertna sezona je bila pred otvaranjem. Vrijedni i poslovni organizatori su se potrudili da svim stalnim i povremenim posjetiocima na vrijeme dostave raspored za jesenju i zimsku sezonu. Jun je nekoliko dana uživala birajući koncerte za koje će naručiti ulaznice.

Hamza se iznenadio kad je zatekao pismo naslovljeno na njega. Niko od poznatih nije imao njegovu adresu. Koncertna poslovnica mu je poslala raspored za sezonu jesen-zima. Hamza se sjeti da je, prilikom kupovine karte za koncert na Raviniji, izdiktirao podatke. Između ostalog i adresu. Kao potencijalnom posjetiocu poslali su mu raspored.

- "Pukovniku ima ko da piše." - Iznenadilo ga je koliko se obradovao tom pismu. Eto, ima neko ko zna njegovo ime i adresu u

Čikagu. Pažljivo je pregledao program. Bila su prisutna apsolutno sva poznatija imena iz svijeta muzike. Na kraju se odluči i zaokruži dva koncerta. Prvi je bio već u septembru. Čikaška filharmonija. Na programu je bio Betoven. Deveta simfonija.

****

Dvorana Čikago simfoni teatra je bila prepuna kad je Hamza stigao. Zadržao se dugo tražeći parking.

- Najbolji biznis u Čikagu je imati par duluma zemlje i napraviti parking. - Bistro je zaključio kada je konačno našao mjesto za parkiranje, nekoliko blokova od dvorane. Koncert samo što nije počeo i on se uz mnogo izvinjenja probi do slobodnog mjesta. Dok su se posjetioci dizali sa sjedišta da bi mogao proći, primijeti krajem oka da ga jedna djevojka posebno znatiželjno posmatra. Hamza nađe za potrebno da joj se posebno izvini.

- Oprostite, molim vas.

- Nema problema, svi mi kasnimo ponekad, - odgovori djevojka ne skidajući pogled sa njega.

- Možda nešto nije u redu sa mnom? - pomisli Hamza. U sljedećem trenutku se nasmija u sebi. - Normalno da nešto nije kako treba. E, moj Hamza. Svašta s tobom.

Samo što je sjeo dirigent izađe na pozornicu. Muzičari ustadoše. Publika zapljeska. Hamza se priključi njihovom aplauzu. Koncert je tekao savršeno. Dirigent je bio izvanredan, muzičari odlični. Skoro cijelo vrijeme Hamza je osjećao na potiljku pogled nepoznate djevojke. Kad bi se okrenuo, pogledi bi im se na trenutak ukrstili i ona bi skretala pogled na pozornicu.

Po završetku koncerta, Jun se dugo okretala tražeći očima mladića sa ožiljkom. Gdje li se samo izgubio? Mislila je malo popričati sa njim.

Hamza je izašao na drugi kraj reda i izgubio se u gužvi sa

drugim posjetiocima.

Jun se u sebi klela da joj drugi put neće pobjeći. Ukoliko ga vidi drugi put.

Te noći je sanjala da operiše mnoštvo pacijenata. I svi su imali dugački i ružni ožiljak na licu.

****

Hamza se konačno skrasio u kompaniji za preradu plastike. Mehaničar na održavanju. Malo iskustva koje je imao u opravcima raznih stvari, uz prirodnu inteligenciju, omogućili su mu da brzo ovlada poslom i bude jedan od pouzdanijih radnika. Zaposleni su bili rezervisani prema njemu, a ni on nije previše žudio za njihovim društvom. Ta mala izolovanost mu je potpuno odgovarala. Za vrijeme radnog vremena posvetio se popravcima ili proučavanju mašina. Dani su prolazili jednolično i činilo mu se da je svaki drugi dan petak. Dobrovoljna izolovanost od svijeta i dugi sati samoće nisu ostavljali traga na njegovoj psihi. Bar ne još. Rijetki natpisi o Bosni u čikaškim novinama nisu ostavljali mjesta optimizmu. Svaki put poslije čitanja takvih članaka padao bi po nekoliko dana u depresiju. Iako je svjesno izbjegavao ljude i prisnija druženja, ipak je stekao par pravih prijatelja.

Jedan od njih bio je Ekrem, ranjenik iz Kozarca, gradića, bolje rečeno sela, na sjeverozapadu Bosne, koje je postalo poznato po tome što su četnici pobili skoro sve njegove stanovnike. O njemu je Hamza pročitao u Zambaku, listu koji je izdavala grupa bosanskih entuzijasta u Čikagu. Ekrem je jedan od rijetkih koji su preživjeli četnički koncentracioni logor Manjača. S vremena na vrijeme Hamza bi navratio u njegov stan gdje je živio sa majkom, ženom i sinom. Malom je bilo dvije godine kad su ih četnici zarobili i odveli u logor. Sad je drugi osnovne i najbolji đak u školi.

Ekrem je zarobljen u borbi. U brzini slijeda događaja u posljednjoj bici, zaboravio je da ostavi zadnji metak za sebe. U logoru, četnici su, na njima svojstven način, likvidirali skoro svu Ekremovu

familiju. Jednog dana, posebno raspoloženi, četnici su postrojili logoraše ispred barake. Izdvojili su desetak logoraša i likvidirali ih na licu mjesta. Pucanjem u čelo. Ostali logoraši su morali posmatrati. Onda su izdvojili Ekrema.

- Sad ćete vidjeti kako Balija polako umire.

Prvo su mu tupim krajem sjekire polomili rebra. Kad je pao, isjekli su ga. Ekrem se refleksno uhvatio za najteže posjekotine. Zajedno sa ostalim likvidiranim ležao je cijeli dan ispred barake. Pred mrak su izveli logoraše da prebace leševe iza barake. Nakon četiri dana izveli su jednu grupu koja je trebala da ih zakopa. Noseći leševe jedan od logoraša je primijetio da Ekrem mrda okom. Zamolili su jednog dobrog stražara da im dopusti da ga unesu u baraku. Platiće mu.

- Čime, kad smo vam sve oduzeli?

- Došli su novi. Imamo oko dvijestotine maraka i jedan sat.

- Nosite ga. - Dobri stražar im je dozvolio da ga unesu.

Ekrem je pričao Hamzi kako su mu, u nedostatku bilo kakvog medicinskog materijala, drugovi zapišavali rane u cilju dezinfekcije. Božijom voljom je preživio.

Ne voli doktore. Kaže, svi doktori su četnici. U logoru Manjača, doktor Srbin je, navodno za liječenje, izdvajao logoraše koji su bili slabog zdravstvenog stanja. Zatim ih je lično likvidirao. Ekrem nije htio da ode na ljekarski pregled u Americi sve dok nije u Bosanskom centru za izbjeglice, ustanovi koja radi pod pokroviteljstvom američke vlade, naišao na doktora Bosanca, koji je također preživio logor. Hrvatski.

Kao živi leš, sa četrdesetak kilograma težine, četnici su ga razmijenili za svoje zarobljene. U bolnici u Zenici, gradu na domak Sarajeva, doktori su se dva mjeseca borili da ga povrate u život. Sad je u Americi. Prima penziju za trajno nesposobne. Od zadobijenih udaraca, dio mozga mu odumire. Kada je vrijeme promjenjivo, sve ga boli, ne može da ustane. Kad je vrijeme stabilno, onda može i da zaradi koji dolar. Kaže, radi kod nekog dobrog Hrvata. Prije rata je bio keramičar. Ako je sretan, može da radi po četiri-pet dana mjesečno. Hrvat mu plaća dobro. Deset dolara na sat. Dobro dođe za cigare. Dio

novca, kriomice od žene i majke, šalje Petom i Sedmom korpusu Armije R BiH. Majka i žena glume da ne znaju.

Ekrem kaže, Zapadu nije dovoljno što je dozvolio i pomogao i četnicima da nas pobiju. Kaže, Zapad im sada daje i tapiju na našu imovinu. Na sve što je pripadalo likvidiranim ili protjeranim muslimanima.

Kaže, Zapad je dao četnicima tapiju na njegovu kuću, na dedine livade i na amidžine krčevine.

Kaže, dao je Zapad četnicima tapiju na dajdžine štale i krave.

Kaže, dao je Zapad četnicima tapiju na sestrino ruho u sehari...

Kaže, jebem ja Zapad.

Daće Bog, biće rata.

Ide Ekrem u Bosnu.

U proljeće 1997. godine, Ekrem se sa porodicom vratio u Bosnu. Do sada je bio izbjeglica u Americi. Sada je izbjeglica u vlastitoj zemlji. Njegov Kozarac je, odlukom velikih sila koje su nagradile genocid, pripao četnicima.

****

Oktobar je bio divan. Kao da je Indijansko ljeto odlučilo da zauvijek ostane u Čikagu. Dugi i topli dani motali su se po avenijama, bulevarima i alejama. Priroda se primirila očekujući hladnije dane koji nisu dolazili, tako da je sve djelovalo kao u nekoj izmaglici iščekivanja. Stanovnici Čikaga su se trudili da iskoriste svaki sunčani sat, znajući da ih čeka hladna i duga zima. Na ulicama je stalno vladala neuobičajena gužva, a duž Jezera je cijelog dana hiljade ljudi svih starosnih doba vrijedno džogiralo. Naročita gužva je bila subotom i nedjeljom.

Hamza je običavao doći na Jezero oko podne. Volio je otići na

kraj, tamo gdje se završavala betonska staza i počinjala plaža. Sjedio bi na toplom betonu, skinuo cipele i sa nogama u vodi pio kolu i pušio. Iza njegovih leđa mnoštvo ljudi je trčalo, vozilo bicikle ili rolerskejte. Posmatrajući vodu ispred sebe, Hamzi se činilo da je sam na svijetu. Te nedelje, početkom oktobra, obuzet blagom melankolijom, Hamza konačno pusti mislima na volju i one, brzinom svjetlosti, pojuriše u Bosnu.

Sada je veliki kesten ispred Begove džamije gubio lišće, jednako kao i kestenovi u Velikom parku kod Robne kuće. Titova i Ferhadija su prepune šetača. Stari bračni parovi, držeći se pod ruke, dostojanstveno i veoma polahko šetaju, zastajući, s vremena na vrijeme, da se pozdrave sa drugim. Mlade supruge, pune brižnosti, voze bebe u kolicima i neprekidno pregledaju da li su dobro pokrivene i zašuškane, dok očevi pogledom pretražuju ulicu u potrazi za starijim djetetom koje se neprekidno gubi i vraća iz gomile šetača. Zaljubljeni šetaju zagrljeni sa četiri ruke i zastaju od izloga do izloga da bi ga razgledali ili, što će prije biti, da bi se ponovo, hiljaditi put te noći, poljubili. Na Šehidskom groblju na Kovačima, supruge, nene, majke i sestre šehida stalno obilaze oko mezara najvoljenijih i polušapatom uče Kur'an.

- Hej, mister! - neko ga kucnu po ramenu.

Hamza poskoči i umalo ne pade u vodu. Te dvije, tiho izgovorene, riječi odjeknuše u njegovom uhu kao eksplozije. Djevojka se preplašeno izmače. Hamza ustade.

- Oprostite, molim vas, nisam želio da vas uplašim.

- Ne, ne, izvinite vi, ja sam vas uplašila, - promuca djevojka.

- Izvinite još jednom. Iznenadili ste me.

- Moja greška.

Hamza je tek sada bolje pogleda. Njeno lice mu se učini poznatim, a posebno oči. Oči? Oči? Nije mogao da se sjeti na brzinu, ali je bio siguran da ju je već negdje vidio. Djevojka je bila u trenerci za rekreaciju, a njen pratilac u šorcu i atletskoj majici.

- Mi se poznajemo? - upita.

- Pa ne baš. Ja sam vas viđala na koncertima, ali sumnjam da ste vi mene zapazili.

- Jah, ovaj ... mislim da jesam, - Hamza se sada prisjetio djevojke koja ga je čudno gledala na prošlom koncertu.

- Da se malo sklonimo? - ljudi koji su trčali, morali su ih zaobilaziti i pri tom su stvarali gužvu sa trkačima koji su dolazili iz suprotnog pravca.

Hamza uze svoje cipele i oni predoše na pijesak na početku plaže.

- Divan dan.

- Da, Indijansko ljeto.

- Da idemo? - djevojkin pratilac je bio nervozan. Cijelo vrijeme je trčao u mjestu nastojeći da očuva temperaturu. Hamza ga bolje osmotri. Malo viši od Hamze, teži bar dvadesetak kilograma, savršena kratka biznis frizura, kosa, mokra od znoja, malo je slijepljena po čelu. Snažne nabildane miške, široka ramena i razvijen grudni koš koji se u atletskoj majici snažno nadimao. Visoko čelo iznad čvrstih i odlučnih očiju. Usne stisnute dok šumno diše kroz nos. Kad progovori otkriva snažne bijele zube. Hamza ga ocijeni kao američki san. Iz iskustva iz rata znao je da ovakvi najbrže pucaju i lome se. Ovakvi momci, mladi, zdravi, snažni, u pravilu izuzetno pošteni, čvrstih moralnih principa, pucali su kao ledenice u sudaru sa okrutnom stvarnošću i surovim pravilima rata.

- A vi džogirate? - upita Hamza tek da nešto kaže.

- Da, vrijeme je divno.

- Možda bi i vama bilo bolje da malo potrčite umjesto što pušite. Cigarete su štetne, - javi se mladi Apolon.

- Štetan je snajper, - reče Hamza misleći da ne zna nikog ko je umro od cigareta a zna mnoge koji su poginuli od snajpera.

- Molim?

- Ništa, to ja za sebe.

- Svi pušači isto pričaju. Pušenje je znak nesigurnosti i slabog karaktera.

- Hej J.K.! - djevojka pokuša da zaštiti Hamzu.

- Ne, ne. Znate li vi koliko ljudi godišnje umre od cigareta?

Djevojka ga je gledala negodujući, a Hamza stisnutih očiju. Dobio je želju da razbije to savršeno stvorenje pred njim koje je zračilo zdravljem, inteligencijom i znojem.

- U svakom slučaju ne deset posto. (U Bosni je u toku rata ubijeno skoro deset procenata stanovništva).

- Molim? Nisam vas razumio.

- Nisam ni očekivao. Ja doduše ne trčim, osim ako moram. Ali mislim da sam brži od vas.

- Ha! To bi bilo dobro! - mladić ga je gledao ispod oka.

- Hoćete li da trčimo?

- Nema smisla, molim vas!?

- Ne moramo puno. Samo do Jezera. Vidite li ono dvoje pored vode? Ko prije dodirne onaj peškir. Važi?

- To vi stvarno ozbiljno mislite?

- Hoćete li vi dati znak? - Hamza se okrenu djevojci. - I pripazite mi na cipele. Ko pobijedi plaća ručak?

- Mislite ko izgubi?

- Ne, ne bi bilo fer prema vama, - Hamza povuče još jedan dim i ugasi cigaretu u pijesku.

- Spremni?

Djevojka se izmače.

- Spremni? Tri, dva, jedan, sad!

Potrčaše. J.K. je trčao kao na atletskoj stazi. Blago nagnut, široko izmahujući rukama u ritmu, krupnim koracima je grabio naprijed. Hamza je trčao pognut. Grudi su mu bile gotovo horizontalno

u odnosu na pijesak. Odbacivao se nogama snažno kao da želi da skoči na glavu i sigurno bi pao pravo na nos da nije na vrijeme podmetao drugu nogu i ponovo se isto tako odbacivao. Nakon prvih desetak metara znao je da će pobijediti.

- E moj, Apolone. Nisi ti trčao sto metara pod snajperom, - pomisli. Do kraja staze od nekih 60-70 metara Hamza je imao prednost od skoro pet metara. Dodirnu ovlaš peškir i sačeka da mu J.K. priđe.

- Čestitam! - snažno stisnu Hamzi ruku.

- Ali bez obzira... - udisao je šumno, široko otvorenih usta, - bez obzira, ono o cigaretama stoji.

Hamza ga potapša.

- Snajper je opasan.

Vratiše se do djevojke.

- Hej J.K. možda je vrijeme da i ti počneš pušiti!

- Moram nazad u bolnicu. Žao mi je zbog ručka. - J.K. se rukova sa Hamzom. - Bilo mi je drago. Možda mi pružite revanš?

- Ja sam uvijek ovdje kad je vrijeme lijepo.

Jun zausti da kaže da to nije tačno, jer ga je tražila cijelo ljeto, ali se na vrijeme suzdrža.

J.K. otrča niz stazu. Njih dvoje ušutiše za trenutak.

- Onda?

- Ručak?

- Ručak. Ako i ti ne moraš u bolnicu?

- Otkud znaš da radim u bolnici?

- Mislim da ti je ovo prijatelj sa posla.

- Tačno. Ne moram u bolnicu.

- Moj trak je malo sjevernije.

- Možemo mojim autom. Ovdje je u Huronu.

- O.K. - Hamza obuče cipele i oni se uputiše stazom. Hamza je šetao dok je ona trčkarala, malo naprijed, malo nazad, kao mali psić koji slijedi gospodara. Prođoše ispod Lejk Šora, ceste koja je išla duž Jezera, od juga prema sjeveru, i dijelila ga od Grada. Uskoro dođoše do auta. Mali sportski auto, nježno zelene boje se presijavao na suncu.

- Divan auto.

- Nije divan, ali hvala.

- Jeste, divan auto.

- Za 14.000 $ ne možeš kupiti divan auto.

- Možda da probaš za 500 $.

- Šališ se, točkovi su skuplji.

- Ne šalim se, pokazaću ti jednom.

- 500?

- Precizno rečeno 520 $.

- Nisam nikad čula. Hoćeš li ti voziti?

- Volio bih da ga probam.

- O.K. Samo da se presvučem.

Jun se prebaci na zadnje sjedište. Skide gornji dio trenerke i snažno se istrlja peškirom. Navuče majicu preko glave i zavlačeći ruke ispod njc skide grudnjak. Posmatrajući da je Hamza ne gleda u retrovizoru, ona nabrzinu promijeni donji veš i uleti u džins.

- O.K. Spremni? - upita provlačeći se na prednje sjedište.

- Spremni, - Hamza upali auto, malo se vrati unazad da bi mogao izaći sa parkinga, ubaci u prvu i snažno pritisnu gas. Gume raškripaše, auto poskoči u mjestu i jurnu naprijed. Hamza na brzinu prebaci u drugu, ponovo snažno stisnu gas, prebaci u treću i već su jurili skoro 70 milja na sat. Hamza stisnu kočnicu i vrati brzinu na nekih 25 milja na sat.

- Uuuuh! - Jun odahnu.

- Kažem ti ja da je to dobar auto, - Hamza je bio zadovoljan kako se autić ponašao na cesti.

- Možda nisi vozio pravi sportski auto.

- Zadnji koji sam vozio bio je ferari.

- Kakav ferari?

- Crven. Da bi ferari bio ferari mora biti crven.

- Stvarno? A jaguar?

- Jaguar mora biti srebren, a mercedes crn.

- Crn?

- Crn.

- Da ti nisi neki lord?

- Moji su bili begovi.

- Be-go-vi? Šta je to?

- Nešto kao lord.

- To ti stvarno?

- Stvarno.

- Gdje idemo? - Jun peškirom još malo obrisa mokre uvojke kose.

- Ovdje blizu je Džordano pica. Restoran je dobar, a može se i pušiti.

Jun se nasmija.

- Znam. I ja često odem tamo. Iako ne pušim. Gdje si naučio voziti sa ručnim mjenjačem?

- Tamo odakle ja dolazim sva auta su sa ručnim mjenjačima.

- A odakle ti dolaziš?

- Iz Bosne.

- Bosna? Vi ste imali rat?

- Jah.

- Jesi li ti bio u ratu?

- Jah.

- Taj ožiljak? Iz rata?

- Jah.

- Izvini puno pitam.

- O.K.

- A otkad si ovdje?

Hamza se nasmija.

- Pa moram nešto pričati.

- O.K. Još malo pa godinu dana.

- Tvoj engleski je savršen.

- To mi je maternji jezik.

- A odakle ti je mati?

- Iz Amerike.

- O.K., a iz kojeg kraja?

- Ne znam, nije nikada pričala.

Hamza pronađe mjesto za parkiranje ispred samog restorana.

- Imaš sreće, meni nikad ne uspije.

- Jah, imam sreće.

Uđoše u restoran i konobar ih odvede do stola u odjelu za pušače.

- Najveću picu, sa svim dodacima. Samo da nema svinjetine.

- Da nema svinjetine? - Jun podiže obrve.

- Moja religija...

- Šta si ti?

- Musliman.

-Muslimani ne jedu svinjetiinu?

- Ne jedu.

- Hej, da li neko pita Roberta De Nira ili Majkla Džeksona zašto ne jedu ni jednu vrstu mesa? Muslimani ne jedu samo jednu jedinu vrstu mesa i svi pitaju zašto. Ne jedu i gotovo.

- O.K., O.K.. Što si nervozan!

- Izvini. Muslimani ne jedu svinjetinu jer im je zabranjena Kur'anom. Nije naše da utvrđujemo zašto. Sigurno ima razlog. Kao i za zlato.

- Kakvo sad zlato.

- Muškarcima je zabranjeno da se kite. Da nose zlato.

- Kakve to veze ima?

- Izgleda da ima. Prije par godina Švicarci su utvrdili da zlato na muškarcima izaziva upalu prostate.

- Svašta. Nisam to znala. A niko se ne kiti kao Arapi. Prstenje, lanci. Izgledaju k'o božićne jelke. A i oni su muslimani?

- I oni su muslimani.

- Ne razumijem.

- Nema tu šta da se ne razumije. Većina ljudi uzima od religije ono što im odgovara. Tako i Arapi. Ili, najveći zločini u istoriji su izvršeni u ime Boga. Pa šta?

- Pa ništa. Malo je smiješno.

- To što su zločini izvršeni u ime Boga?

- Ne, nego to što pričamo kao da se znamo godinama.

- Hamza sleže ramenima.

- A ne znaš ni kako se zovem.

- Ja sam Hamza.

- Znam. Čula sam kad si se upoznavao sa J.K.

- Kako se ti zoveš?

- Smijaćeš se.

- Zašto? Neću se smijati.

- Hoćeš, znam.

- Neću.

- Obećaješ?

- Obećajem.

- Jun.

- Jun?

- Jun.

- Rodena u junu?

- Ne, u januaru.

- Pa?

- Otkud Jun? I ja sam pitala oca.

- I?

- I... Kaže januar nije prikladno ime za djevojku.

- Nije... Šta?

Hamzine usne se razvukoše u jedva primijetan osmijeh. On ih na silu skupi, ali smijeh mu poče potresati ramena. Prvo malo, a onda sve snažnije dok ne provali iz njega svom snagom.

- Ha, ha, ha, ha, ha, ha...

Smijao se glasno i zarazno. Ugledavši uvrijeđen izraz na njenom licu uhvati ga pravi napad smijeha. Nije se smijao glasno dosta dugo. Godinama je njegova vesela i otvorena priroda bila zatrpana strašnim slikama rata. Jednom otvoren ventil nije mogao tek tako da se zatvori.

- Izvini, izvini molim te. Ha, ha, ha, ha, ha,... - suze su mu frcale

iz očiju i on zgrabi čašu vode koja je stajala na stolu. Žureći da je ispije i prekine smijeh koji je navaljivao iz dubine njegovog tijela, on se zali, i skoro cijelu čašu prosu po licu i majici.

- Baš volim, - Jun je i dalje bila uvrijeđena.

- O.K., O.K.! Izvini. Rijetko kad prekršim obećanje.

Konobar donese picu i oni podoše da jedu.

- A odakle si ti?

- Iz Amerike.

- O.K., O.K.!

- Iz Montane.

- Zemlja visoke zelene trave na sjeverozapadu?

- Bingo!

- O.K, O.K.! Dobro je.

- Nije još.

- O.K. Jesi li trčala do Čikaga ili si došla avionom?

- Vrlo smiješno?

- Stvarno šta radiš ovdje?

- Radim u bolnici.

- A-ha. Jesi li dugo u Čikagu?

- Skoro deset godina.

- Sviđa ti se?

- A tebi?

- Ja od Amerike znam samo Čikago. Umara me ravnica.

- Jesu li u tvojoj Bosni planine?

- Apsolutno. Brda i planine. Imali smo Olimpijadu. Zimsku.

- Malo se sjećam. Bila sam mala. Ti bi onda volio Montanu.

Planine, rijeke i jezera.

- Lijepe djevojke.

- Hvala.

- Za šta?

- Tako, za ništa.

- Bla , bla, bla... U neko doba Hamza pogleda na sat.

- Vau! Vrijeme brzo prolazi. Mislim da je vrijeme da idemo.

- Da te odvezem do auta?

- Prošetaću.

Na ulici Jun uđe u auto i otvori prozor.

- Vidimo se.

- Vidimo se.

-Dade gas i krenu. Hamza ode na drugu stranu. Nakon pedesetak metara Jun naglo zakoči.

- Sranje! Sranje, sranje! - udari rukama po volanu. Vidimo se? Kako se vidimo kad mu nisam uzela ni broj telefona? A ni on nije tražio moj. - Još jednom bijesno udari po volanu. - Nema veze. Naćiću ja njega.

Šanse su joj bile 1: 8.000.000.

****

Sljedeće nedjelje vrijeme je i dalje bilo sunčano. Hamza je po običaju došao na Jezero, sjeo, izuo cipele, stavio nege u vodu, izvadio kolu i zapalio cigaretu. S vremena na vrijeme se osvrtao, ali Jun nije bilo. Te nedjelje, Jun je bila dežurna. Odustavši od iščekivanja, Hamza se zagleda u vodu. Odavno nije ni s kim pričao kao sa njom prošle nedjelje. Bila je interesantna i činilo se kao da se poznaju godinama. Neposredna, otvorena i nekako kao njegova. Kao tvoja? Je li sa očeve

ili sa majčine strane? Nasmija se u sebi. Možda će je vidjeti na koncertu? Mali je problem što u Čikagu ima najmanje desetak koncerata dnevno. Da je potraži u bolnici? Ne, ne. Nema teorije. Da je htjela, dala bi mu broj telefona. Ipak, volio bi popričati opet sa njom. Nije htio da razmišlja o tome da se nakon dugo vremena glasno smijao. Jun? Čudno ime. Ali možda je i njoj njegovo ime bilo čudno.

- Hej, mister! - Neko ga kucnu po ramenu.

Ovog puta Hamza se nije trznuo. Savladao je tu lekciju prošli put. Široko se osmjehnuvši, okrenu se i nađe licem u lice sa...

****

Stari, dotjerani gospodin. Odijelo kaki boje, košulja boje pijeska i kravata sa zelenim dezenom. Šešir boje odijela uspio je da ukroti pola guste bijele kose koja je izvirivala napolje. Stari gospodin je izgledao kao ostarjeli Lorens od Arabije.

- Ne brinite mister. Ona će doći. Možda ne danas, ali će sigurno doći.

Hamza ustade. U neprilici je gledao starog gospodina koji je na volšeban način pročitao njegove misli i u pravi trenutak uletio u njih.

- Oprostite?

- Dozvolite da se predstavim. Mark H. Sejmon. Za prijatelje Pukovnik.

- Hamza. Drago mi je.

- Izvinite, kako rekoste?

- Hamza.

- O.K. Izvinite što vam prilazim ovako. Kako da kažem? Direktno.

- Nema problema.

- Znate, ja živim u onoj zgradi, - stari gospodin pokaza na zgradu preko puta. Stara ekskluzivna zgrada preko puta Jezera je zračila otmjenošću i skupoćom. Hamza na brzinu procijeni da stanovi koštaju sigurno preko milion dolara.

- Deseti sprat. Onaj balkon bez cvijeća.

- Vidim.

- Nije da ja ne volim cvijeće, samo ima toliko posla oko njega, a ja ponekad zaboravim i tako... Da prošetamo?

Hamza klimnu glavom oblačeći cipele.

- Ja imam malo ružan hobi. Kao što vidite, ja sam star i ne mogu više hodati kao prije. Oh, izađem ja svakog dana u šetnju. Pogotovo sada kad su vrućine malo popustile. Ali za vrijeme ljeta, izlazim tek kada se potpuno smrači i kad vrućina pored Jezera malo popusti. Mnogo mi je ugodnije sjediti u klimatiziranoj sobi.

- Rekoste hobi?

- Da, da. Postajem malo zaboravan. Zamalo da počnem pričati nešto potpuno drugo. Da, taj moj hobi. Neko može pomisliti da je malo nastrano ali, vjerujte mi...

- Po vašem izgledu i očima ne bih rekao da išta u vezi vas može biti nastrano.

- Hvala mladiću. Fino je to čuti. Nego, moj hobi je da kroz prozor posmatram plažu. Durbinom. Tačnije teleskopom. Imam ja i durbin, ali kroz njega ne vidim detalje.

- Posmatrate djevojke?

- Ne, ne. Ha, ha, ha. U mojim godinama? Iako ima puno lijepih djevojaka. Čini mi se da što ja više starim djevojke postaju sve ljepše. Ne, ne posmatram djevojke. Možda ponekad. Ha, ha. Posmatram ljude. Situacije. Na primjer, dođe porodica na plažu. Majka se skine u kostim, onda je muž maže uljem za sunčanje, ona zauzme pozu i naređuje mužu šta da radi. Normalno, ne čujem šta govore, ali vidim po gestovima. Presvuci dijete, namaži ga uljem, ne gledaj za tim prostakušama, pazi gdje su djeca, donesi mi kolu, zapali mi cigaretu i bla, bla, bla. Malo je

muškaraca.

- Ne znam.

- Tebe gledam skoro cijelo ljeto.

- Zar sam ja interesantan?

- Da. Iz nekoliko razloga. Prvo ti si jedini u vindjakni. Vojnoj. Nikad se ne sunčaš?

- Ponekad.

- Drugo, taj tvoj, izvini, ožiljak. Privlači pažnju.

- Ja tu ništa ne mogu.

- Normalno. Znaš, Čikago je ogroman grad i ima puno čudnih ljudi. Ubrzo se navikneš na sve čudake koje vidiš i oni ti uskoro dođu kao normalni. Eto ima jedan što svakog dana...

- Izvinite, treći razlog?

- Ah, da treće. Ti ili si bio u zatvoru ili u ratu?

- Otkud vam to?

- Samo ljudi koji su izašli iz zatvora ili došli iz rata mogu danima i satima da gledaju vodu.

- Prije bih rekao da dolaziš iz rata. I to iz daleka. Tvoj engleski me donekle buni, ali vjerovatno ima i za to objašnjenje. Da biće da dolaziš iz rata. Odatle i taj ožiljak. Kad gledaš u vodu, pušiš, ne misliš ni na šta, osjećaš se dobro?

- Puno vi znate. Kao guru?

- Ha! Puno znam? Ja to nisam čitao mladiću, ja sam to živio.

- Šta ste živjeli?

- To gledanje u vodu. Kad sam se vratio iz logora.

- Kakvog logora?

- Iz Koreje. Bio sam u ratu, a onda u logoru. Ponašao sam se upravo kao ti sada. Jesam li nešto propustio?

- Skoro ništa. Ja dolazim iz rata.

- Zadnji rat je bio u Jugoslaviji. Ako ne računam Istok i Alžir. A po tebi se ne bi reklo da si sa Istoka.

- Iz Bosne.

- C, c, c. Dobro sam pogodio. Znaš šta mladiću, ako ja to mogu da kažem, i normalno, ako to nešto znači, ja se izvinjavam u ime moje zemlje.

- Zašto? Zbog čega?

- To što smo mi uradili, odnosno šta nismo uradili u Bosni, je sramota. Mene kao građanina ove zemlje i kao bivšeg oficira je iskreno stid.

- Nema razloga. Drugi su uradili mnogo gore, odnosno nisu uradili ništa. Ili su, što je još gore, pomagali agresora. I nikom ništa. Amerika je ipak...

- Ne, ne, mladiću. Amerika je Amerika. Prva, glavna, jedina. Najveća, najbogatija, najljepša, najbolja, najjača. Moja Amerika kojoj sam, hvala Bogu, služio cijelog života. Amerika... posljednje utočište i san svih ljudi željnih slobode. Moja Amerika. Sve ostale zemlje su drugorazredni igrači. Vjerujte, ja apsolutno dobro znam našu snagu, ja znam šta mi možemo da uradimo. Znam šta smo trebali da uradimo, a nismo. Neka nam Bog i vaši mrtvi oproste. Umjesto da u roku od pet dana zaustavimo tog, kako onaj novinar CNN-a precizno reče, Balkanskog kasapina, mi smo potrošili godine debatujući da li je opravdan strah od novog Vijetnama. A taj mali patuljak, taj Vijetnam, nam je dao takav šamar da se još nismo opravili. I drugo, Amerika već dugo, na žalost, nema predsjednike tipa Vašingtona, Ruzvelta ili Linkolna. Nego, ako imate vremena, mogli bi popiti kafu kod mene, - šetajući došli su do zgrade u kojoj je živio Pukovnik.

- Sa zadovoljstvom.

Ulaz u zgradu je bio istovremeno i ulaz u privatni parking. Obezbjeđenje. Čuvar žurno izade iz kućice ugledavši Hamzu.

- O.K., O.K.. On je sa mnom.

- Naravno. Dobar dan, gospodine Pukovniče.

Pukovnikov stan je oduševio Hamzu. Iz dnevne sobe pružao se veličanstven pogled na beskrajne, plave vode Mičigena.

- Želite li kafu ili nešto drugo?

- Kafu, molim vas.

Dok je Pukovnik radio u kuhinji, Hamza razgleda prostoriju. Stropovi su bili visoki za stan u zgradi. Na zidu do prozora bio je smješten ogroman kamin. S obje strane kamina dugačke, visoke police s knjigama. Na drugim zidovima mnoštvo umjetničkih slika. Velika, vezena svilom, američka zastava u uglu. Hamza priđe polici sa knjigama. Mnogo naslova kao u Avdaginoj biblioteci.

- Imamo skoro istu biblioteku Pukovniče. - Hamza mu doviknu.

- Stvarno? To je divno. Sada ljudi čitaju uglavnom smeće. - Pukovnik uđe u sobu noseći kafu.

- Da li kamin radi?

- Naravno da radi. - Pukovnik priđe i pritisnu dugme za paljenje. Plamičci veselo zaigraše.

- Plinski?

- Da, plinski. Bilo bi malo teško donositi drva na deseti sprat ili nositi otpad dole.

- Nisam mislio o tome.

- To za knjige. Probao sam nekoliko puta čitati te ljubavne trilere. Baš da vidim šta se to ljudima sviđa. I nijednom nisam pročitao više od dvadesetak stranica.

- Ljudi vole lagane stvari.

- Da. Instant. U nekom trenutku izgubili smo vezu sa drugim ljudima, sa prirodom, sa ljudskošću. Sve više postajemo instant društvo.

Hamza ode do police i nasumice izvuče jednu knjigu. "Rimsko carstvo."

- Šta ti misiš, šta je uzrok propasti Rimskog carstva?

- Hm, pa... - Hamza se nakašlja. Dugo su njegovi razgovori bili o vremenu, poslu, hrani.

- Da vidimo. Ovako. Rimsko carstvo, kao i sve imperije prije i poslije njega, Mongoli, Turska imperija, SSSR, se urušilo. Sve su to bile ogromne imperije po snazi i veličini, tako da niko izvana nije mogao da ih ugrozi. Međutim, kao u građevinarstvu, kuća može da se sruši lijevo ili desno. A može i da se uruši. Unutra. Do urušavanja dolazi kada temelji ne mogu da izdrže nadgradnju. Upravo to se desilo i sa Rimskim carstvom kao i sa drugim imperijama koje sam nabrojao.

- Vrlo dobro mladiću. Temelji nisu mogli podnijeti nadgradnju! Da li to znači da ista opasnost prijeti i Americi? I mi smo ogromna imperija. Doduše demokratska.

- Malo ste me zatekli. Nisam o tome razmišljao. Ali da vidimo. Samo trenutak. Američki predsjednički sistem sa dvosmjernom međusobnom zavisnošću Predsjednika i Kongresa, ne dozvoljava samovolju pojedinca niti grupe. Ograničenje trajanja mandata Predsjednika, također, ne dozvoljava stvaranje političkog vode tipa Mao Ce Tunga, Tita, Staljina, Gadafija ili Kastra. Može on biti dobar kao Washington, ali, poslije najviše osam godina odlazi u istoriju. S druge strane, izvanredno velika ovlašćenja predsjednika ne dozvoljavaju stvaranje birokratskog aparata koji bi izmakao kontroli i stvarno vladao, dok bi Predsjednik bio samo figura. I na kraju, najveći zločin u ovoj zemlji je neplaćanje poreza državi. Prvo država, pa onda sve ostalo. I konačno, u tom političkom ramu, stalnoj provjeri u praksi je izloženo sve, od ideja do načina proizvodnje i raspodjele. Sve što ne izdrži tu provjeru osuđeno je na promjene ili propast. Sagledavajući Ameriku u ovako jednostavno postavljenoj ravni, mislim da Amerika nije u opasnosti da se uruši. Sve ovo je bez namjere da vam laskam u vezi sa vašom, a sada vjerovatno, i mojom zemljom."

Pukovnik ga je gledao sa zanimanjem.

- Odavno nisam čuo nešto tako kratko i dobro o Americi. Površno doduše, ali zrači optimizmom. Ne mogu ništa oduzeti od toga što ste rekli. Imao bih što-šta dodati, posebno o politici na nižim

nivoima. Ali to ne bi bitno izmijenilo sliku koju ste nacrtali. Da, i ja mislim da Amerika ima budućnost u idućem stoljeću.

Naši su preci dobro postavili temelje ove zemlje. Nadam se da će potomci znati da je sačuvaju i dalje unaprijede. A šta mislite o Kubi?

Razgovarali su do kasno u noć. U neko doba Hamza je napravio sirotinjsku pastu po Dervinom receptu. Pasta, malo ulja i malo paradajza. Pukovnik je bio oduševljen. Bila je skoro ponoć kad Hamza ustade da ide.

- Skoro da zaboravim. Ona djevojka...

- Koja djevojka?

- Ona tvoja. Što sam ti rekao da će doći. Zbog toga sam i sišao na plažu

- Da, šta je sa njom?

- Gledao sam i nju skoro cijelo ljeto. Obično je ona odlazila malo prije nego što si ti dolazio. Uvijek mi je izgledala kao da nekog ili nešto traži. I, znaš šta ja mislim? A vjeruj mojim godinama i vojnom iskustvu. Mislim da je našla to što je tražila.

- Mislite?

- Ne mislim. Znam. Ljubav je čudna stvar. Nego, sada znaš gdje stanujem. Pa dođi. Samo se javi na ulazu. I ne pozivam te reda radi. Stvarno dođi.

- O.K. Bilo mi je zadovoljstvo.

- Meni je bilo zadovoljstvo.

****

Ranu zlatnu čikašku jesen zamijenili su turobni dani puni kiša. U zraku se već osjećao miris skorog snijega.

S vremena na vrijeme Hamzu bi obuzimala nostalgija. Nije ništa

bilo konkretno u toj njegovoj želji za Bosnom. Bilo je to više neko maglovito osjećanje da se ne nalazi na pravom mjestu. U jednom takvom stanju, jednog kišnog novembarskog dana 1996. godine, Hamza se nađe u blizini restorana Jaran, vlasnika jednog Sarajlije kojeg je Hamza površno poznavao od ranije. Ušavši u salu Hamza sjede za sto u uglu i poruči tursku kafu. Iako su natpisi o zabrani pušenja bili vidno istaknuti, svi gosti u sali su pušili. Neki mladić je glasno govorio o potrebi da se izađe na izbore koji se održavaju u Bosni. Njegova poza, teatralni način govora, fraze koje je upotrebljavao kao i neprekidno gestikuliranje, podsjećali su Hamzu na aktiviste u mjesnim zajednicama u doba socijalizma. Hamza osjeti da ga i sam zvuk njegovog glasa nervira.

- Smiri se Hamza, ti si ovdje samo da popiješ kafu, - govorio je sam sebi.

Mladić je govorio o biti ili ne biti za muslimanski narod, o velikoj prilici da se izađe kao pobjednik na izborima, o demokratiji koja konačno vlada u Bosni, o fantastičnom političkom programu koji će preobraziti Bosnu i dovesti je rame uz rame sa Švajcarskom. Kad je počeo hvaliti SDA i nabrajati njene zasluge, Hamza nije mogao da očuti.

- Smanji malo doživljaj, majke ti. Nisam došao na sastanak već da popijem kafu na miru ako mogu.

Kao da je cijelo vrijeme čekao da se javi takav neko, mladić se diže sa stolice i okrenu Hamzi.

- Evo, vidite o čemu ja govorim. Ovo je jedan od onih zbog kojih se sve desilo kao što se desilo. Tebi ovdje dobro? Ha? A što naš narod tamo pati, tebe se ne tiče! Smeta ti naša stranka? Šta ti ne smeta? Normalno. Lahko je odavde posmatrati i tako govoriti. Što se nisi puške uhvatio?

- Jesi li završio? Da ja tebi nešto kažem. To za pušku nema veze. Uhvatio se ko se uhvatio. Nego jesi li tu čuo za Haruna El-Rašida? Nisi? Glupko mali! Zar postoji čovjek koji nije čuo za Pravednog vladara pravovjernih.

- Šta si to rekao?

Hamza se ne obazre na prijeteći ton njegovog pitanja.

- Sada ću te ja malo podučiti. Besplatno. Free, što bi rekli Amerikanci. Kažu da je u davna vremena u Bagdadu živio Harun El-Rašid. Vladao je sedamnaest godina. Od svoje dvadesettreće do četrdesete. Istorija kaže da nikada, ni prije ni poslije njega, nije postojao pravedniji vladar na svijetu. Imao je običaj da se preobuče u prosjaka i da tako obilazi grad. Hodao je sirotinjskim naseljima, kucao na vrata bogatih, slušao šta narod priča. Znao je u svakom trenutku sve šta se događa u gradu, tako da nije morao da se oslanja na izvještaje svojih ministara o stanju u državi. Dobar fol? Ha? I do dana današnjeg njegovo ime je ostalo simbol pravednosti.

A znaš li po ćemu će ostati naši poznati? Po tome što nisu znali. Po tome što su od SDA, od njene istorijske uloge na očuvanju muslimanskog naroda u Bosni, napravili partiju za uhljebljavanje desetak familija i njihovih prijatelja. Što su tu ideju prve muslimanske stranke od drugog svjetskog rata naovamo do te mjere isprofanisali da će izgubiti sljedeće izbore. Što su, prvi put u pisanoj istoriji svijeta, izbacili slogan: Ili pošteni nesposobnjakovići ili sposobni lopovi. I što su se opredijelili za, navodno sposobne, lopove. Šta misle oni?

Da je narod glup?

Da nemamo sposobnih i poštenih ljudi?

Nije burazeru. Nije.

Imamo mi i sposobnih i poštenih, samo malo njih pristaje da igraju kako im glupaci naređuju. To je ono što nemamo. Misliš da se ko trza što nam inteligencija odlazi? Niko! Njima ne trebaju pametni. Njima trebaju poslušni. Po-slu-šni. Ukoliko ovako nastave, a izgleda da hoće, za par godina će se pojesti iznutra i nestati sa političke scene. Kao što je Tito rekao: - Doćiće nam glave mangupi iz naših redova. I došli su im. A doćiće i ovim. A bez jedne ovakve političke partije, kao što je SDA, muslimanski narod će opet doživjeti isto stradanje. Samo, ovog puta, konačno.

A što se tiče Predsjednika...

- Ne diraj mi Predsjednika! - vrisnu agitator.

U uglu restorana sjedio je momak sa neprirodno savijenom desnom rukom. Hamza mu je, odmah po ulasku u restoran, u očima pročitao prošlost ratnika. Kao i on u Hamzinim. Sad se taj momak malo pridiže.

- Ni jedne više! Nastavi momak.

- Po čemu će ostati poznat naš Predsjednik? Po tome što ni on nije znao! Po tome će ostati poznat. Nije znao da će biti rata? Četnici ukopali artiljeriju, iskopali rovove, naoštrili noževe, a on kaže da neće biti rata. Za rat treba dvoje. Tačno. Za rat. Ali za ubijanje treba jedno. Nije znao da se veći broj ljudi koje je on postavio na ključna mjesta bogati u ratu. Nije znao šta mu rade humanitarne organizacije. Nije znao da su se većina njih pretvorile u organizacije za snabdijevanje zaposlenih i njihovih familija. Nije znao da će četnici pobiti sve u Srebrenici. Nije znao da tim ljudima treba pomoći. Nije znao da mu porodice poginulih boraca nemaju šta da jedu. Da mu invalidi rata nemaju hljeba. Ni da Vlada troši za spavanje ministara u hotelu toliko para da su se mogle zbrinuti sa osnovnim potrebama porodice invalida i poginulih boraca bar u Sarajevu. Kad su, na kraju, ti nesretnici izašli na ulicu da demonstracijama traže hljeb, on kaže "Nisam znao."

Hej! Nije znao da mu borci, invalidi rata, ljudi koji su odbranili i sačuvali zemlju kojoj je on Predsjednik, nemaju hljeba!? Šta je znao? Šta je znao?

Nedavno su mu iz bijelog svijeta poslali eksperte da utvrde gdje nestaje novac koji svijet šalje kao pomoć Bosni. I znate šta on kaže? "Ako se utvrdi da je to tačno, Vlada će.... Bla, bla, bla." Šta ako se utvrdi? Ono što svi znaju. Da su pojedini ministri i drugi u vlasti, koje je on postavio ili odobrio njihova postavljenja, iz rata izašli bogati k'o Rokfeleri. Američki biznismeni bi se upucali kad bi znali koliko su ovi zarađivali u ratu.

A on? Nije znao?

On nije htio da zna.

Osim odbrane zemlje, ne postoji preče državno pitanje od

egzistencije porodica šehida i invalida rata.

Ne po-sto-ji!

Samo umjesto jednog sijela, na kojem ionako viđa stalno iste face, da je otišao u porodicu borca koji je ostao bez nogu na Žuči, Treskavici ili nekom drugom bojištu, saznao bi sve. I šta je, i kako je, i šta narod misli da bi trebalo uraditi. Ali i on misli da je narod glup, a on i svita pametni. A to je i rekao. Na nekoj skupštini reče: "Onim pametnim će biti jasno za tri godine šta smo uradili. Ostalim neće biti jasno nikad." Evo već dvije godine ja čekam da mi bude jasno. I ništa. Biće da sam glup. O.K. Neka sam. Ali ne volim kad mi neko to kaže. Pogotovo moj Predsjednik. I, daj molim ga, neka kaže šta su to genijalno uradili, tako da i nama glupima bude jasno. Ono što ja vidim je: 300.000 mrtvih, možda pola milona invalida i milion i dvjesto hiljada raseljenih. Spaljena i uništena zemlja, mito, korupcija, lopovluk. Jah. On će ostati upamćen po tome što nije znao.

- Misliš da naš Predsjenik krade?

- Ne mislim. Ja znam da on ne krade. Ali znam i da novine mjesecima pišu o kriminalu pojedinaca iz vlasti i to sa njihovim punim imenom i prezimenom. A on? Ništa. Nema ništa! U zatvor mora ili novinar ako laže ili ministar ako krade. Evo vam Amerike. Sve može dok ne dođe u javnost. A onda si najeb'o bez obzira da li si Predsjednik ili izbjeglica. To je pravna država.

A ti? Šta se ti trzaš? Da nije i tebe SDA poslala na početku rata na studijsko putovanje u Ameriku? Ha? Da malo učiš engleski? Ha? Pa da. Zato se ti tako trzaš. I ovdje si od 1992. godine!? I još ne radiš ništa!? Je li da sam u pravu!? Dugo su ti trajale pare koje si donio iz Bosne. Odakle ti? Dala ti SDA ili si možda prodao oružje četnicima? I sad bi da se vratiš nazad, ali ti trebaju referense. I došao si da tupiš ovim ljudima da bi dole mogao reći kako si radio na izborima u Čikagu? Ha?

- Šta ti meni tu pričaš? - mladić se diže i prijeteći krenu prema Hamzi.

- Stani! - Hamza malo podiže glas. - Ja ću još malo i popiti svoju kafu i odoh. Sad, ti se možeš vratiti za svoj sto i sve će biti u redu. A

možeš i doći ovamo. Onda će te iznijeti. Tvoj izbor.

Mladić se okrenu oko sebe kao da očekuje podršku od drugih gostiju, pa se, kao nevoljno, vrati nazad. U pokušaju da spasi čast, on podiže prst prema Hamzi.

- Bolje ti je da odeš odavde. I da više ne dolaziš.

Mladi invalid u uglu restorana se podiže.

- Ako će neko napustiti restoran to ćeš biti ti. Marš napolje!

Konobar priđe i stade između njih.

- Polahko momci. Bez nervoze.

- Ti, idi za šank. A ti jazavac... Marš napolje! Odmah!

U tišini koja je nastupila Hamza popi svoju kafu. Plati i priđe momku u uglu.

- Odakle si?

- Iz Krajine.

- Dudakovićev Peti korpus.

- Sila nebeska!

- Drago mi je. Vidimo se opet.

- Samo navrati. Ja sam stalno ovdje. I ne boj se. Samo neka neko zucne...

- Vidimo se.

- Da ti kažem nešto? Nemoj na Dedu. Nije ni njemu lahko.

- Znam i ja da mu nije lahko. Nekad mi pukne film. Al', jebi ga, je li nama lahko. Vidi tebe, vidi mene. Vidi one momke iz Sedme muslimanske. Šta ćemo mi u Americi? Njegovo je bilo da se brine o nama.

- Ne može on sam. Pogledaj one oko njega.

- Pa rekoh ti ja maloprije za Haruna El-Rašida.

- Vidimo se.

- Hamza izađe napolje sa gorkim okusom u ustima.

- Šta mi bi? Bilo i prošlo.

Od tada je rijetko navraćao u restoran gdje su se okupljali Bosanci.

Sljedećih mjeseci Hamza se redovno viđao sa Jun. Obično bi nedjeljom, oko podne, prošetao Mičigen avenijom, i svaki put bi je sretao na raskrsnicama Ohaja ili Hurona. Ukoliko bi neko od njih bio zauzet jedne nedelje obavezno je bio tu sljedeće. Malo bi šetali gradom, Jun bi obavljala uobičajene sitne kupovine, a zatim bi se zabili u neki od brojnih čikaških restorana. Obično je pričala Jun, ali malo po malo i Hamza se otvorio i pričao joj razne dogodovštine iz Sarajeva prije rata kao i o događajima o ratu.

Jedne takve nedelje, početkom januara, Jun mu zakaza sastanak za iduću subotu. Ona časti večerom. Našli su se, kao i obično, na Mičigen aveniji, i ruku pod ruku odšetali desetak blokova prema jugu. Jun je izabrala ekskluzivni restoran poluzatvorenog tipa. Uz sva moguća objašnjenja i izvinjavanja, Hamza je morao da skine vindijaknu i zamijeni je crnim smokingom koji mu donese ljubazni šef sale. To je izgleda bilo nešto potpuno normalno, jer Hamza primijeti nekoliko muškaraca u sportskim džemperima ispod smokinga. Restoran je imao miris patine. Tome su vjerovatno doprinosili zidovi obojeni tamno bež bojom i svi odreda stariji konobari. Nije bilo par tajm djevojaka. U dnu sale klavirista je tiho svirao "Strance u noći", ovdje-ondje upadajući sa po nekoliko riječi popularne melodije.

Naručiše jelo. Hamza se odluči za klasični američki ručak iz kaubojskih filmova. Biftek sa krompirima.

- Kad bih pisao ljubavne romane napisao bih da Jun izgleda dražesno, - pomisli.

- Kad bi obukao košulju, kravatu i salonke, izgledao bi potpuno pristojno, - mislila je Jun a naglas rekla: - Dobro ti stoji smoking. Možda bi ga mogao zadržati?

- Moja jakna je dragocjenija.

- Misliš skuplja?

- Ne, dragocjenija. Inače ne vrijedi ništa. Kako si provela dan?

- Radeći. Sutra imam operaciju, pa sam se pripremala.

- Naporno?

- Ne. Volim ovaj posao tako da se ne umaram radeći. Šta je novo kod tebe?

- Isto. Kuća, posao, kuća.

- Razgovarala sam sa glavnim o tebi. To u vezi Bosne. Ti dobro poznaješ situaciju i u toku si svih zbivanja. A mi se pomalo bavimo i psihologijom. Nećeš se ljutiti? Znaš, mislila sam da bi možda bilo dobro kad bi održao nešto kao predavanje o Bosni i posljedicama rata.

- Predavanje? Ja? Šta bih ja vama mogao da kažem?

- Isto ono što si pričao meni.

- O Bosni?

- O Bosni. Ti si bio tamo, živio i vidio. Mi znamo samo da je bio rat i da su jedni ubijali druge. Šta, kako i zašto, skoro niko ne zna.

- Žao mi je. Ne da ne bih volio. Upravo suprotno. Samo nemate vi stomak za to.

- Ko nema stomak?

- Vi, Amerikanci.

- Kako to misliš? Mi smo najhrabriji ljudi na svijetu.

- Vi? Jeste, ako je Rambo Amerikanac. Ja mislim u stvarnom životu. - Jun ustade. Oči su joj opasno sijevale.

- Ako je to šala na račun Amerike ja protestiram. Ja odlučno protestiram. Ne dozvoljavam šale na račun moje zemlje.

Sjede a oči su joj i dalje bijesno sijevale. Hamza ju je gledao klimajući glavom.

- To je čast. Tako se brani domovina. Izvinjavam se. Ti si u pravu. Nisam htio da se šalim na račun tvoje zemlje. Uostalom, to je oduvijek i zemlja jedne moje polovine. - Oboje se nasmijaše.

- Ali i dalje mislim da nemate stomak za to.

Jun prijeteći podiže prst.

- O.K. Čekaj da ti objasnim. Vi imate jaku državu. Ona vas štiti od svega što bi moglo da vas uznemiri. Štiti vas i od života koji izgleda potpuno drugačije nego što ga vi ovdje vidite ili što imate priliku da vidite. Čekaj malo. Na primjer. Kad kažem meso, ti misliš na hamburger. To nije to. O.K., O.K.! Ta šnicla pred tobom. Da li ti znaš? Ma znaš, samo ne misliš na moj način. Ovako. Zamisli bika. Neko mora da ga zakolje. Krv teče pa ga moraju objesiti za zadnje noge da krv što brže i potpunije isteče. Onda mu nožem gule kožu. Toplo meso se puši. Otvaraju ga i vade unutrašnje organe. Onda meso režu i klasifikuju. Melju ga i odvoze na pakovanje. I još nešto, u toj šnicli je možda meso od dva ili tri bika, jer su mašine za mljevenje veoma velike.

Jun ga je podsmješljivo gledala i klimala glavom.

- I? - odreza komad šnicle i ubaci ga u usta. Hamza je bio zbunjen.

- Možeš jesti nakon ovoga što sam ti ispričao?

- Naravno, što da ne?

- O.K. Održaću vam predavanje.

- Hvala velika. Sad me izvini za trenutak, - Jun ustade i ode prema toaletu. Uleti u prvi WC i poče povraćati.

- Nemamo stomaka? Prokleti Bosanac, - vratila se za sto nakon petšest minuta malo crvenih očiju. Ovog puta sjede do njega. Hamza je upravo zapalio cigaretu i počeo piti kafu. Gledajući ga kako sa zadovoljstvom povlači dimove, Jun reče.

- Daj i meni jednu cigaretu.

Hamza zapali još jednu cigaretu, povuče par dimova i pruži joj. Jun pažljivo povuče dim i polahko ga ispusti kroz nozdrve i kroz usta. Nasmija se.

Klaviristi u dnu sale se pridruži violina. Svirali su lagane melodije iz filmova i iz drugih zemalja. Jun primače stolicu do Hamze,

sjede na stranu i nasloni na Hamzine grudi. Gledali su prema dnu sale odakle je dopirala muzika.

- Znaš Hamza, drago mi je da nemaš duge ruke.

- Samo trenutak. - Hamza je blago ispravi i ustade. Ispruži ruke niz tijelo i zagleda se dokle mu dopiru prsti. Ne nađe ništa čudno. Ni kratke ni duge. Ruke kao ruke.

Jun se zacenu od smijeha. Smijući se ona zaboravi na cigaretu i neoprezno povuče jak dim punim plućima. Zagrcnu se i poče kašljati. Kašljala je strašno i Hamza joj uze cigaretu iz ruke, potapša je malo jače po leđima i pruži joj čašu vode. Napad kašlja prestade. Jun se ponovo nasmija.

- Ne vidim ništa čudno sa mojim rukama.

- O.K., O.K.. Hamza da te pitam nešto. Samo da mi odmah odgovoriš. O.K.?

- O.K.

- Ali pazi. Odmah.

- O.K., O.K.

- Da li bi volio da spavaš sa mnom? Odmah!

- Bih. Ne bih. Ovaj,... šta kažeš?

Jun ga je ozbiljno posmatrala.

- Jun, šta reče?

- Ništa, zaboravi.

- O.K.

- Hamza, znaš li šta je inteligencija?

- Mislim da znam. Nešto što se ne vidi pa svako može da tvrdi da je posjeduje.

- Ozbiljno.

- Inteligencija je sposobnost....

- Snalaženja u novim nepoznatim situacijama na osnovu prošlih iskustava. Otprilike tako nekako. - Jun ga dopuni.

- Da. I?

- I ništa. Moje pitanje je bio mali test inteligencije. Nikada ti niko nije postavio takvo pitanje?

- Ne. U Bosni obično muškarci pitaju djevojku. I kako sam prošao na testu.

- Izvrsno.

- Ha, ha, - Hamza se nasmija.

- Stvarno?

- Evo zvaničnog rezultata testa, - Jun izvadi naočale, stavi ih i preko stakala pogleda Hamzu. - Sad ozbiljno. Tvoj odgovor je bio trenutan i što je najvažnije. Da si razmišljao samo dvije sekunde ne bi važio. Dakle ovako: tvoj prvi odgovor je da. To znači da ti se sviđam. Jako. Mislim fizički i da bi volio imati seks sa mnom. Ne, ne, molim te Hamza. Nemoj me prekidati i odmahivati rukom. Bez šale. Ovo su ozbiljni rezultati testa. Tvoj drugi odgovor je bio ne. On pokazuje drugu stranu tvojih osjećanja. Onu nježniju i suptilniju. Tebi je stalo do mene i uplašio si se da ćeš me uvrijediti tvojim prvim odgovorom. A ti ne želiš da me izgubiš. I konačno, tvoj treći odgovor, kao nisam dobro čuo, pokazuje inteligenciju. Pošto si se našao između dvije vatre, odlučio si se da dobiješ malo vremena, da razmisliš i da vidiš moju reakciju. I to je bilo više podsvjesno nego svjesno. To je bio podsvjestan pokušaj upravljanja situacijom. Brzina reagovanja navodi da si jako inteligentan. Da, možeš biti ponosan na svoju inteligenciju.

- Možda ima u tome nešto istine.

- Ali ti to nećeš nikad priznati. A u kojem dijelu ima istine? Da hoćeš da spavaš sa mnom ili da nećeš?

- Da mi promijenimo temu?

- O.K., Hamza. Možemo promijeniti temu ali ne možemo stanje.

- O.K., O.K.. Idemo dalje.

Violina u dnu prostorije poče svirati mađarski ples. Hamza zatvori oči uživajući u muzici.

Jun ga je posmatrala.

- Šta li je sa tom violinom u njegovoj glavi? Dobro sam ga zbunila testom. A rezultati su tačni. Ako i nisu njegovo naknadno ponašanje ih je potvrdilo.

Violina završi u ludom ritmu i Hamza otvori oči.

- Kako si to zamislila?

- Koje? Sa spavanjem?

- Ne. O.K., rekli smo da idemo dalje. To sa predavanjem, ako se može tako nazvati?

- A to. Imamo amfiteatar u bolnici. Znaš šta je amfiteatar?

- Otprilike. Sjedišta su postavljana niz brdo, a onaj što govori je na dnu.

- Odlično. Dogovoriću termin. Pozvaćemo zainteresovane iz bolnice i možda sa psihijatrije iz North Westerna. Ti dođeš, održiš predavanje, ima pitanja, nema pitanja. Gotovo. Ništa više.

- O čemu da im govorim?

- O čemu hoćeš. Šta ti je na duši.

- O.K. Samo, skreni pažnju glavnom na ono o stomaku. Neću da završim predavanje pred praznom salom.

- Ti se pobrini da ne počneš mucati. Imačeš doktore psihologije u publici koji znaju šta misliš prije nego što otvoriš usta.

- O.K. Vidjećemo.

Ostatak noći Jun je pričala o Montani, jezerima i rijekama na obroncima Stjenovitih planina, o životu na ogromnom imanju, o lovu, jahanju i pecanju sa ocem i braćom, ... U ponoć, Hamza ju je dopratio do auta. Jun ga ovlaš poljubi u obraz i odjuri.

****

Jun je konačno utanačila datum predavanja. Tema je bila: "Razgovor o psihološkim i socijalnim aspektima rata." Za ovu priliku Hamza se potrudio da izgleda pristojnije. Siva rol majica se slagala sa samtanim pantolama iste boje. Junin bos je bio simpatični stari gospodin, ljubazan i predusretljiv. Ispod glatke i nježne površine Hamza nasluti lava koji ogromnom snagom i energijom drži ovu bolnicu u samom vrhu svjetskih klinika ovakve vrste.

- Vi ste, dakle, taj Hamza, - snažno mu steže ruku. - Jun mi je pričala o vama. Sve najbolje, naravno.

- Đavo nije crn kao što izgleda.

- Hoćete reći da anđeo nije bijel kao što se priča?

- Otprilike, - Hamza se nasmija i pomisli: - Ne znam kako prolaziš sa ovcama, ali starog vuka ne možeš prevariti svojim izgledom dobrog Samarićanina. Ima u tebi više snage i energije nego u svim ostalim na ovom skupu zajedno.

Amfiteatar je bio skoro pun i Hamza osjeti laganu tremu. Istovremeno mu je bilo drago što mu se ukazuje prilika da Amerikancima kaže bar dio istine o Bosni. Samo, sumnjao je da će dobiti aplauz nakon prcduvanja.

- Dame i gospodo, - Junin šef se obrati prisutnim. - Mi do sada nismo imali običaj da držimo ovakva ili slična predavanja ili razgovore. Ja sam se odlučio da zakažem ovo predavanje imajući u vidu ekskluzivnost našeg današnjeg gosta i činjenicu da on dolazi iz područja koje je doskora bilo zahvaćeno ratom. Naša znanja o tom nesretnom ratu su skromna, što je bio jedan motiv više da zakažem ovo predavanje. Sudeći po broju prisutnih, smatram da je tema interesantna i da će rasvijetliti događaje koji su se zbili kao možda i način ponašanja sa kojima se susrećemo u svakodnevnom poslu.

On rukom pozva Hamzu.

Hamza izade za govornicu. Zakači mali mikrofon za majicu tako

da nije morao neprekidno stajati nagnut nad govornicu. Malo se nakašlja da provjeri mikrofon, duboko udahnu i poče:

- Čast!

Čast je dame i gospodo psihološka kategorija i nije vezana samo za ljudski rod. Pojam časti je prisutan i kod pojedinih vrsta, posebno inteligentnijih životinja. Tako razne vidove časti susrećemo kod slona, konja, psa, delfina, lava, vuka, itd. Pojam časti je nepoznat kod zmija, lešinara, šakala, kojota, hijena i miševa. Ove vrste ne poznaju pojam časti. Postoji dosta šarolike i izdiferencirane oblasti u kojima se ogleda čast. Na primjer čast porodice, čast zemlje, profesije, čast religije, čast žene, sestre, itd. Ili na primjer svi vi ste morali položiti Hipokritovu zakletvu nakon okončanja studija da ćete časno vršiti svoj ljekarski poziv. Kroz cijelu istoriju ljudskog roda, zbog časti se ratovalo i umiralo. Zbog časti su vršena ubistva i samoubistva. Hara kiri je samo jedan od ekstremnih oblika zaštite časti za koji svi znamo.

Ja ću se ovdje zadržati na fenomenu časti porodice, žene i zemlje. Pitanje časti žene je jedno od najstarijih oblika časti. Čast mužjaka, u zaštiti ženke je poznata i kod životinja. Jelen na primjer. Radije će poginuti u dvoboju nego kukavički pobjeći i ostati živ. Trojanski rat je vođen zbog časti žene, a Odisej je po povratku kući pobio sve koji su pokušali da okaljaju čast njegove porodice i doma. Jedan moj prijatelj je svojevremeno bio svjedok dvostrukog ubistva. Prevareni muž je ubio ženu i ljubavnika. Njegova čast kao glave porodice i muškarca je bila ugrožena.

U sali lagano komešanje. Hamza prekide govor i zagleda se po sali.

- Pitanja?

- Oprostite, - mladi doktor se podiže sa mjesta. - Dr. O'Brajen. Ja sam mislio da ćete govoriti o Bosni.

- Samo malo strpljenja, molim vas. Ja upravo govorim o Bosni i nadam se da vas neću razočarati.

Dakle, ako možete da me pratite, ustanete jedno jutro i krenete

na posao. Povezete usput suprugu na posao i kćerku do škole. Nakon nekoliko milja naiđete na prepreke na putu. Bodljikava žica i betonski blokovi. I natpisi: Ovo je Smrdija. Trljate oči, ali ne pomaže. Prepreke su tu i natpisi su tu. I neki ljudi sa crnim čarapama na glavi i oružjem. Mislite, možda snimaju film, a vi ćete zakasniti na posao. Priđete im da zatražite da vas propuste, ali oni upere oružje i kažu: odbij!

I sada, šta ćete? Morate nazad. Probate drugom ulicom - isto. Opet Smrdija. Vratite se kući, zovete na posao da pokušate da objasnite zašto niste došli, ali ni onaj koga ste htjeli da zovete također nije došao. Upalite radio, TV. Kažu grupa neodgovornih pojedinaca. Policija će brzo razriješiti incident. Krenete sutra na posao, opet Smrdija. Opet idete kući. Sad vam je dosta svega. TV i dalje govori da će se sve brzo riješiti.Treći dan, sad već potpuno bijesni, stavljate porodicu u auto i krećete. Blizu ste barikade na cesti. Odjednom "Bum, bum, bum." Snajper. Pod pucnjavom nekako zaokrenete i vozite unazad. Auto krvavo. Pogledate, supruga i kćerka mrtve. Precizni pogoci u glavu. Mislite to je ludilo, to nije istina. Ne može biti. Zašto, za ime Boga. Zašto? Ali šta je tu je. Morate ih sahraniti. Pogrebna firma i groblje su na drugom kraju grada. Uzimate vreće za spavanje i u jednu stavljate suprugu, a u drugu kćerku. Mislite da ćete ih sahraniti u parku. Ali park je već prepun. Nesretnici poput vas sahranjuju svoje najdraže. Uspijete pronaći malo slobodnog prostora u nekom ćošku. Nekako iskopate grobove i sahranite ih. Proučite im odlomke iz molitvi koje su vam ostale u glavi od djetinjstva. Vi više niste isti čovjek. Svega vam je preko glave. Poludjeli ste. Majku im jebem! Ovo nije Smrdija. Ovo je moja zemlja! Smrdija je tamo negdjc i ako je žele neka idu u nju. Ovo je moja zemlja. Ja nemam gdje da idem i da hoću!

Daklc, vaša čast, kao muža, kao oca, kao građanina je uništena. Niste uspjeli da učinite ono što nalaže svaka religija na svijetu. Niste uspjeli dn zaštitite svoju suprugu i svoje dijete. Niste uspjeli da sačuvate osnovu svih ljudskih zajednica. Niste uspjeli da sačuvate svoju porudicu. Šta ste vi? Ko ste vi? Vaša porodica je s pravom očekivala da je zaštitite. Vaša kćerka...? Krv vaše krvi! O.K.! O.K., majku im jebem krvavu! Nisam uspio! Ali tu su druge porodice, tu su druga djeca koja moraju da žive. Moram bar pokušati spasiti zemlju za sljedeće generacije koje dolaze. Moram se boriti! Boriti! Tumarate ulicama i

nailazite na druge ljude, druge nesretnike kao i vi. Svi hoćete da se borite, ali nemate čime. Kamenicama protiv tenkova i MIG-ova. Ako, i kamenicama ako treba. Nađete prodavnicu oružja. Preostalo nekoliko noževa i municija za lovačke puške. Neko se dosjeti da im kalibar odgovara vodovodnim cijevima. Nađete nekoga majstora koji zna da vari i pravite puške od vodovodnih cijevi. Domet pedesct metara. Ali pucaju i čuje se eksplozija. Počinje granatiranje grada. Sa udaljenosti od deset-petnaest milja grad se granatira iz svih mogućih oruđa. Tenkovi, haubice, višecijevni bacači raketa, avioni. Nema struje, vode, telefona, gasa. Ekonomski sistem se raspao. Novac više ne vrijedi i ako ga imate. Nema benzina za auto. Nema hrane. Nema ništa. Na skrovitim mjestioma ljudi kopaju bunare da bi došli do bilo kakve vode. Kanalizacija ne radi. Smeće se ne odvozi. Apokalipsa! Zašto? Zato što neko misli da može uzeti srce vaše zemlje i odnijeti ga u Smrdiju. Požari su danonoćni. "Smrdi" posebno pucaju na vatrogasce kada pokušavaju gasiti požare. Nestaju biseri arhitekture vašeg grada, nestaju bogomolje, porodilišta, bolnice, biblioteke, hoteli. Hiljade poginulih.

Borite se. Golim rukama, ali se borite. Vas nekoliko odlazi u okupirani dio i dovlači nekoliko paketa granata. Ali nemate topova. Uzimate metalne cijevi, otprilike istog prečnika. Stavite granatu i snažno udarite čekićem po kapisli. Granata izlijeće, ali pogađa neprecizno, u krugu od skoro pola kilometra. Nema veze. Nekako skupite delegaciju koja uspijeva da se probije iz okruženja. Odlaze u demokratski svijet da traže pomoć. Kažu tako i tako. Napali su nas. Gradovi gore, hiljade mrtvih, mi se borimo, ali nemamo čime.

Demokratski svijet kaže: Mi smo uz vas. Sinoć smo zapalili 10.000 svijeća za 10.000 vaših poginulih građana. Vi se zahvaljujete za svijeće, ali tražite oružje. Bilo šta. Ne možete sa vodovodnim cijevima protiv tenkova. Oni kažu, žao nam je, ali donijeli smo odluku da uvedemo embargo na naoružanje za cijelo to područje. Vama nije jasno. Kakav embargo? "Smrdi" su uzeli svo oružje koje je postojalo. Sada vas granatiraju sa granatama koje su proizvedene 1956. godine. Znači da imaju granate svih godišta od 1956. do 1992. godine. To je jako puno granata. To je emgbargo samo za nas. Demokratski svijet kaže: žao nam je. Više oružja - više krvi. O.K. Ali to znači samo da i neki od ubica može poginuti. Ovako ubice mogu da ubijaju nekažnjeno i da dalje

uništavaju kompletnu zemlju. To je ludost. Ali, demokratski svijet je demokratski. Donesena je odluka i oni je poštuju. Ali, demokratki svijet je na vašoj strani. Daće vam hranu. Onda vam pošalju hranu kojoj je istekao rok trajanja, hranu za bebe koja je ležala godinama u skladištima, pošalju vam grah koji se ne može skuhati, rižu koja je crvava, lanč pakete iz vojnih skladišta koji su proizvedeni prije dvadeset godina. Demokratski svijet vam pošalje lijekove za venerične bolesti, za bolesti koje ne postoje već dvadeset godina, lijekove kojima je istekao rok trajanja i za koje bi morali platiti desetak miliona dolara da bi se uništili, a vi gledate kako ljudi umiru zbog nedostatka antibiotika, infuzije itd. Vraćate se razočarani. Ali šta je tu je. Morate se boriti. "Smrdi" osnivaju konc-logore. Niče novi Aušvic, Dahau. "Smrdi" melju vaše sugrađane u stočno brašno. Prodaju oči vaše djece na svetskom tržištu dijelovima ljudskog tijela. Stotine tih, tih, recimo "smrdskih" boraca, siluju zarobljene žene i djevojke. Ali ni to nije dovoljno. Drže ih dok im trudnoća dostigne sedam mjeseci tako da je abortus nemoguć i onda ih mijenjaju za svoje zarobljene, recimo, borce. Ubijaju cijela naselja. Na mjestima vaših bogomolja prave parkinge. Buldožerima preoravaju vaša groblja.

Htjeli ili ne borite se. Kamenom - kamenom. Prijatelji vam ginu, ali idete dalje. Otimate oružje. Konačno imate oružje da možete krenuti u napad. Došli ste do tačke da na njihovih deset granata možete vratiti jednu.

"Mirotvorci" iz svijeta organizuju akcije podrške vašoj borbi. Istovremeno u Parizu i Londonu. Tačno u ponoć, hiljade ljudi dolazi na dva najpoznatija mosta u tim gradovima i u znak podrške pišaju, oprostite urniraju, u vodu Sene odnosno Temze. Vama toplo oko srca.

Jodan vaš gradić je u totalnom okruženju već tri godine. Ipak uspijevaju da opstanu. Demokratski svijet traži da predaju oružje njihovim jedinicama koje će ih čuvati. Vi povjerujete. Ipak je to demokratski svijet. Glavni general iz demokratskog svijeta lično dolazi u taj gradić. U ime demokratskog svijeta obećava zaštitu svim građanima. Građani predaju oružje. Ubrzo nakon toga "Smrdi" ulaze u gradić bez otpora i ubijaju deset hiljada građana, uglavnom žena i djcce. Lov na njih po okolnim šumama traje nekoliko dana. Za to vrijeme,

pukovnik UNPROFOR-a koji je bio zadužen za zaštitu tog gradića nazdravlja i pije sa komandantom "Smrda." Poslije je izjavio da sav narod iz tog gradića ne vrijedi malog prsta njegovog vojnika. Kaže: "...djeca su im prljava i stalno prose hranu. "

Glavni generali i taj pukovnik su se vratili u svoje zemlje i primili visoka odlikovanja za uspješne misije. Naveče, prije spavanja, pričaju unucima o časnosti vojničke profesije. Kad ste se na kraju dokopali oružja i krenuli u ofanzivu, demokratski svijet kaže: Stani! Ako se ne zaustavite-napašće vas. I još kaže demokratski svijet da morate živjeti sa "Smrdima." I njima demokratski svijet dodijeli 49% vaše teritorije. A "Smrde" koji su smislili i organizovali rat stavlja u zajedničku vladu. 300.000 mrtvih, 1.200.000 raseljenih, stotine hiljada invalida? Zašto?

Čast!?

Demokratski svijet je izgubio čast. Pojam časti se izvrnuo. Nekada se zbog časti ratovalo, ubijalo i ginulo. Nekada su ljudi išli uspravno i gledali pravo. Nekada su generali zbog izgubljene časti izvršavali samoubistvo. Nekad su kapetani tonuli sa svojim brodom. Nekad.

Sada, političari bez kičme postaju predsjednici. Oficiri bez kičme postaju generali i dobijaju medalje. Zemlje bez kičme dobijaju predsjednike bez kičme.

Ljudi s kičmom se lome. Jer strše.

A to nije dobro.

U masi pognutih i povijenih ljudi, uspravni strše i treba ih slomiti.

To je, gospodo, psihološki i sociološki aspekt rata."

Hamza ušutje.

U amfiteatru tajac.

Prisutni se zgledaju ili rezignirano bulje ispred sebe. Dvije

mlade doktorice tiho plaču. Nakon minut-dva, tajac postade neprijatan. Izgledalo je da niko nema pitanja, a ipak se niko nije dizao sa mjesta Jedan doktor odluči da prekine tišinu i neprijatnu situaciju.

- Jedno pitanje? Kako je moguće da se to desi u Evropi na kraju dvadesetog stoljeća?

- Ja mislim... U stvari, bolje je da... Izvinite. Da li ima u sali eksper za psihologiju?

Stari, sijedi doktor, kratke, uredno potkresane bijele brade ustade.

- Dr. Meyer. Doktor psihologija i psihijatrije, - predstavi se.

- Doktore, psihologija je vaša profesija kojom se, očito, bavite godinama. Kako je moguće da se ovako nešto desi u Evropi na pragu dvadesetprvog stoljeća?

Doktor skide naočale. Iz džepa izvadi krpicu i poče ih brižljivo čistiti. Razmišlja. Prevrće naočale u rukama. Stavlja ih na oči i ponovo skida. Podiže oči i gleda Hamzu.

- Ne znam.

U amfiteatru ponovo zavlada mukla tišina.

- Ne znam gdje, ali pročitao sam da vaši državnici tvrde da se nije radilo o građanskom ratu, - bilo je novo pitanje.

- Vidite, po definiciji, građanski rat podrazumijeva dvije skupine suprotstavljanih građana. U Bosni su bili građani i zvijeri.

- A vjerski? Ipak je to bio sukob hrišćanstva i islama.

- Ja bih rekao da je to bio nevjernički rat. Nema religije koja zagovara ubijanje. A način na koji su ubijani Muslimani u Bosni ukazuje na apsolutni nedostatak bilo kakve religije kod ubica.

- Oprostite, ja ipak ne razumijem.

- Na Bosnu je izvršena klasična agresija dviju susjednih država. Njihovi predsjednici su dogovorili podjelu Bosne i pokušali da je realizaju. To je u najkraćem šta se desilo. Jer, činjenica je da su

bosanski civili ubijani u Bosni a da su vojnici Armije Bosne i Hercegovine ginuli samo na području Bosne i Hercegovine. Šta su tu radili vojnici Srbije i Hrvatske? Šta su tu radile brojne paramilitarne grupe iz "Smrdije", u stvari bande ubica i pljačkaša, koje su njihove vlade poslale obećavajući im zabavu i plijen?

- Pitanje?

- O.K. Vi baratate sa cifrom od 300.000 poginulih. U posljednje vrijeme sam čitao da ta cifra ne prelazi 200.000.

- I ja sam čitao nešto o tome. Na žalost, pravu istinu nikada nećemo saznati. Ali, dozvolite. Ako se utvrdi da su Nijemci u Drugom svjetskom ratu likvidirali samo 9.800.000 jevreja a ne 12.000.000 kao što se mislilo, da li će to promijeniti sliku o nacističkoj Njemačkoj?

- Pitanje?

- Svi znamo da je Iran pomagao Bosni. Ko je pomagao Srbima?

- Četnicima? Njima su pomagali svi. Čitav svijet. Nepomažući Bosni oni su sudjelovali u genocidu. Kad rekoh genocid! Molim vas da to zapamtite. Ge-no-cid. Svu svoju truhlost i amoralnost Zapad je pokazao i uvođenjem sintagme "Etničko čišćenje." Znate li zašto? Zato što pojam genocid automatski izaziva asocijaciju na fašizam i stradanje Jevreja u Drugom svjetskom ratu. Zbog toga je postojala realna opasnost da se zbog upotrebe pojma genocid, koji uzgred rečeno, precizno i bez ikakve sumnje, u jednoj jedinoj riječi daje potpunu sliku stradanja Muslimana u Bosni i Hercegovini, zbog toga je postojala "opasnost" da javno mnjenje zapadnih zemalja primora svoje vlade na odlučniju akciju na zaustavljanju rata i kažnjavanju počinilaca ratnih zločina. Zbog toga su zapadne zemlje izmislile tu sintagmu. I tako, dok ste slušali vijesti o etničkom čišćenju u Bosni i Hercegovini, to vas je asociralo na čišćenje, pospremanje, na neki bezazleni posao koji i vi radite s vremena na vrijeme. Nikako na masovna strijeljanja stotina civila. Taj izraz vas ne može asocirati na konrcntracione logore.

- Da li tu ubrajate i Ameriku?

- Jednim dijelom - da. Vi znate koliko je rezolucija doneseno o Bosni?! Samo je jedna ispoštovana sto posto. Ona o uvođenju embarga

na oružje. Ne mislim da je Amerika pomagala četnicima. Ona samo nije učinila ništa da pomogne Bosancima ili da zaustavi rat vojnim sredstvima. I američki brodovi su kontrolisali Jadran.

- Ali su prestali vršiti kontrolu.

- Da. Bil Klinton je konačno donio tu odluku. Doduše kasno. Suviše kasno za 300.000 poginulih, ali ipak na vrijeme za preživjele. Da nije bilo te odluke, sumnjam da bi se Bosna odbranila. Konačno je Bil odlučio, ne da nam da šansu, nego da nam je ne uskrati.

- Molim vas, ako možete da se izjasnite na koje oficire UN-a ste mislili."

- Što da ne? Ako su oni mogli da urade to što su uradili nema razloga da ih ja ne mogu imenovati. Mislio sam na sve generale koje su UN poslale u Bosnu. Od kanadskog generala Mak Kenzija, indijskog tenerala Nembijara, engleskog generala Smita itd. Itd. Ovo u vezi Srebrenice je djelo francuskih generala Morillona i Janvijera kao i holandskog pukovnika Karremansa. Morillon je stanovnicima Srebrenice obećao zaštitu UN ukoliko predaju oružje, a Karremans je predao Srebrenicu četnicima. Sutradan po ulasku u Srebrenicu, jula 12. 1995. godine, dok su četnici ubijali hiljade žena i djece u i oko grada, komandant Plavih šljemova, holandski pukovnik Karremans je nazdravljao ratnom zločincu, četničkom generalu Ratku Mladiću. Ja ovdje imam novine u kojima je ta fotografija koja je obišla svijet. Pored toga postoje i video snimci govora gen. Morillona u Srebrenici. Ukoliko vas interesuje mogu ih nabaviti.

- Je li moguće da je krivac samo na jednoj strani?

- Kao što sam rekao, vaša krivica je što ste živjeli na tom području kada su "Smrdi" odlučili da baš tu prave svoju državu.

- Šta mislite o vašim političarima?

- To je druga priča. Ali, sami ste rekli o mojim političarima. Oni su moji. Možda su mogli odigrati i bolje? Ali, teško je igrati kad imate 300.000 mrtvih i nož pod grlom ostalih građana.

- Da li ste mogli pretpostaviti ponašanje evropskih sila?

- Na žalost, suviše kasno. Iako, sada kad razmišljam o tome, bilo je mnogo sitnica koje su na to ukazivale. Na primjer, kada je lord Karington prvi put upotrijebio izraz zaraćene strane i time izjednačio agresora i žrtvu, mi smo morali znati da se radi o namjeri, a ne o grešci, zbog nepoznavanja činjenica. Sad čitam da je postavljen da arbitrira u sporu između Amerike i Kanade oko ribolova.

- Nema više pitanja? Hvala što ste mi dozvolili da vam govorim o Bosni.

Nakon predavanja u holu je bila priređena mala zakuska. Hamza priđe Jun.

- Nisu se baš pretrgli od aplauza?

- Kakav aplauz, Hamza? Vidiš da su u šoku. Previše činjenica u kratkom vremenu. Mislim da nisu niti će ikada prisustvovati sličnom predavanju.

- Mladiću, vi ste izgleda operisani od političkog sluha? - Junin šef mu se obrati malo prijekorno.

- Politički sluh je za političare. Meni je dovoljan sluh za istinu, - odbrusi mu Hamza.

- To je u redu, ali za ovakve izjave se u Americi može ići na sud.

- Da. U Americi. Ali... cilj tužbe bi trebala biti zastita časti? Zar ne? Zar ne mislite i Vi da bi to malo ličilo na šalu? I još nešto. Da li vam je poznato da je Francuska vlada zabranila svojim vojnicima i oficirima da svjedoče na sudu za ratne zločine u Hagu. Ha?! *Viv la Frans!!!*

Nacionalnu čast Francuske spašava jedan, jedini čovjek sa grupom prijatelja. Filozof i kosmopolita, Bernard Levi.

- Oprostite, - jedna starija doktorica mu priđe. - Ono za silovanja. To je stvarno istina?

- Na žalost, gospođo.

- Koliku je tih slučajeva bilo?

- Zvanično, koliko je meni poznato, registrovano je 30.000

hiljada. Ali, vi imate da na jedan prijavljen slučaj silovanja dolaze najmanje tri neprijavljena. U svakom slučaju, jako mnogo. U svakom ratu ima slučajeva silovanja, ali ovdje se radilo o programiranom silovanju kuje je hilo u sklopu zvanične "smrdske" politike u ovom ratu.Taj zločin je bio isplaniran.

- Nevjerovatno! U Evropi, na kraju dvadesetog stoljeća.

- Postoje snimci, svjedočenja. Jedan broj tih nesretnica se sada nalazi u Americi. Ali, vama su cijelo vrijeme prezentirali cenzurisane snimke. Ublažene i umekšane vijesti. Da se ne uznemirite.

- Izgleda da jesu.

- Možda je to bolje?

- Možda. Mislim da nikada nećemo saznati.

****

Nova 1997. godina počela je sa snijegom. Bilo je strahovito hladno, posebno u blizini Jezera. Vjetar, koji je dolazio sa sjevera, dodatno se hladio jureći preko voda Mičigena i svom snagom se sručivao na grad. Ulijetao je među nebodere. Lomio se, razdvajao i ponovo nastavljao, tako da se više nije znalo odakle puše. Ono što je najviše zbunjivalo Hamzu bili su Amerikanci koji, kao da nisu primjećivali hladnoću. Djevojke u lepršavim haljinama i muškarci u odijelima izlazili su iz poslovnih zgrada da bi otišli na doručak, ne obaziruć se na zimu. Hamzi je bilo hladno gledajući ih.

Dani su prolazili uglavnom monotono. Rijetki susreti sa Ekremom, pukovnikom, a posebno Jun, bili su kao praznici. Upravo onoliko koliko se Hamza osjećao potišteno i izgubljeno nakon posjeta Ekremu, toliko je bio raspoložen nakon susreta sa Pukovnikom i veseo nakon sastanka sa Jun.

Prilikom posjeta Ekremu uglavnom su pričali o ratu i rezultatima rata. Najburnije je bilo kad bi se dotakli Daytonskog mira. Ekrem bi padao u vatru, galamio, psovao. Žena i mati bi tada prijekorno

gledale Hamzu, jer da on nije došao, Ekrem se ne bi uzrujavao.

- Znaš li ti Hamza, da je Dudakoviću trebalo još desetak dana da uzme Banjaluku. Za Prijedor mu je trebalo samo par dana. Joj, samo da hoće opet zapucat. Ode Ekrem u Bosnu.

- Nije se moglo, bolan ne bio. Znaš li kako su naše bili pritisli? Potpisati i nema druge.

- Šta pritisli? Kako misliš pritisli? Stavili im nož pod grlo? IIi su im zarobili familije i rekli da će sve pobiti ako ne potpišu? Ha?

- Ne razumiješ, to ti je politika.

- Ne postoji politika, Hamza. Ne postoji. Ima samo dragi Allah dželešanuhu. Po onome što su četnici imali, trebali su nas pobiti za petnaest dana. Ali, dragi Allah dželešanuhu nije dozvolio. A naši potrčali da potpišu.

- Jest, da nisu potpisali poginulo bi još tristo hiljada.

- Pa šta? Pa šta? Meni su iskorijenili familiju. Moj sin je sad jedini sa mojim prezimenom. Preko trideset članova. Amidže, rođake, brata. Pa šta?

- Jebem im majku krvavu!

- Daće Bog, biće rata!

- Ide Ekrem u Bosnu.

Hamza bi na kraju odlazio i danima se mučio pokušavajući da nađe argumente kojima bi mu se drugi put suprotstavio i pomogao i njemu i sebi.

Kod Pukovnika bi atmosfera bila potpuno drugačija. Obično bi Pukovnik načeo neku temu iz svjetske politike ili istorije i onda bi cijelo poslijepodne razgovarali o tome. Pričali su o Indijancima, španskom osvajanju Južne Amerike, o Aleksandru Makedonskom, Džingis Kanu, Napoleonu, sve do Vijetnamskog rata. Debatovali su ko je bio veći svjetski putnik, Marko Polo ili Ibn Batuta. Hamza bi nešto skuhao u ogromnoj Pukovnikovoj kuhinji, ili bi Pukovnik naručio ručak iz nekog

boljeg restorana.

Sa Jun mu je, ipak, bilo najljepše. Osjećao se opušteno i ugodno. Njihovi susreti nisu bili planirani. Sretali bi se slučajno kad se ona vraćala sa posla ili išla u kupovinu. Hamzina stalna ruta za šetanje duž Mičigen avenije omogućavala je Jun da ga pronađe skoro uvijek kad je željela. Hamza bi je pratio u kupovini ili bi u nekom od brojnih restorana ili barova razgovarali o svemu i svačemu.

U jednoj od takvih šetnji Jun je trebalo da kupi neke sitnice i oni uđoše u robnu kuću sa vrlo dugačkim pokretnim stepenicama. Prije nego što će stati na njih, ona se okrenu Hamzi:

- Budi pažljiv.

- Hej, stani. Ove stepenice se kreću, - Hamza je povuče unazad.

- Da, to su pokretne stepenice.

- O, ooo! Imaju li ovdje obične stepenice?

- Šta ti je? Ne bojiš se valjda.

- Ma, ne bojim, samo više bih volio običnim stepenicama.

- Idemo na četvrti sprat. Daleko je. Hajde, skupa ćemo.

- Ne, ne. Hajde ti jednom sama gore i nazad, da ja vidim.

- O.K., evo gledaj, - Jun stade na stepenice, ode do sprata i vrati se nazad.

- Eto, vidiš, nije opasno.

Stadoše na stepenice i popeše se. Dok je ona kupovala, Hamza je šetao okolo i razgledao druge sitnice.

- Kako to da nisi nikad vidio pokretne stepenice.

- Nisi normalna. Mi smo imali pokretne stepenice kad ste vi ovdje još lovili bizone za ručak.

- Ti, ti, - bijesno je sijevala očima. Zamahnu rukom i prilijepi Hamzi zvonak šamar. Istog trenutka stavi ruku na usta shvativši šta je uradila.

- Izvini. Izvini, molim te. Ne znam šta mi bi. Izvini, molim te.

Hamza se držao za obraz. Sad izgleda ima i ženskog Musu. Malo mu jc bio njegov Musa.

- E, moj Musa!

- Šta kažeš?

- Kažem, e, moj Musa.

- Šta je Musa?

- Nije šta je Musa, već ko je Musa?

- Hajde idemo. - Ona uze Hamzu pod ruku i napustiše robnu kuću. Dok su sjedili kod Džordana, Hamza je pričao: - U Sarajevu, u mojoj ulici, živio je jedan moj prijatelj, Musa.

- Samo trenutak. Je li živio ili živi? Mislim je li poginuo?

- Živ je. Bar je bio kad sam ja otišao iz Sarajeva.

- Jesi li mu telefonirao? Pisao?

- Nisam.

- Zašto, za Boga?

- Tako.

Nije vrijedilo objašnjavati. Niko ko nije izašao iz Sarajeva to ne može shvatiti. Kad te razdiru želja i čežnja, a ne javljaš se, niti se tebi neko javlja. Svako mora da odboluje to sam za sebe. Jednog dana... Jednog dana, kad bude znao ko je, šta je, i kako dalje, javiće se.

- I taj moj prijatelj Musa... - Hamza je pričao. Jun je upadala i prekidala ga svojim, za nju razložnim, a za njega smiješnim upadicama i pitanjima. I opet, kad su pogledali na sat, bila je skoro ponoć. To im se redovno dešavalo. Vrijeme je zaista jurilo.

****

Bio je januar, 13. i Hamza je, izašavši iz restorana brze hrane, duboko navukao vunenu kapu na čelo. Snijeg je škripao pod nogama. Skoro dotrča do traka. Plati parking i izveze se napolje. Parkinzi su bili izuzetno skupi u Čikagu. Sjeti se sarajevskog glumca Josipa Pejakovića. U nekim novinama je pročitao njegov intervju. "Dresiraće nas k'o avlijanere." Pejaković je mislio na novu vlast koja će trenirati ljude i utjerivati ih u suru. S obzirom na tvrdoglavost Bosanaca, to će ići teško. Kao kad hoćete da dresirate avlijanera. Jadni, glupi avlijaner će popiti brdo batina dok nauči najosnovniju komandu kao što je sjedi ili lezi.

- Mene je Čikaška policija trenirala k'o avlijanera, - tri puta mu je pauk odnosio auto i platio je preko dvadeset kazni dok nije shvatio da, ako negdje piše da je zabranjeno parkiranje, onda je stvarno zabranjeno. I sigurno će mu ili odvući auto ili će, ako je bolje sreće, samo dobiti "tiket" za parkiranje.

Vozikao se bez nekog određenog cilja. Bilo mu je rano da ide kući. Moraće kupiti neki radio u traku. Samo nije mogao da pronađe način kako da to uradi a da mu ga iste noći ne ukradu. Možda kasetofon koji bi mogao jednostavno vaditi, a da se uključuje preko upaljača u autu. Tako, razbijajući glavu nađe se u kraju u kojem nije bio prije.

Razgledao je okolinu vozeći sporo. Pažnju mu privuče reklama iznad ulaza u jedan restoran "Tašmajdan". Turska riječ "Rudnik kamena," ali isto tako i kvart u Beogradu. Beogradu? Smrdigradu, što bi rekao Avdaga.

- Morn biti ili turski ili srpski restoran. Baš da provjerim, - pronađe mjesto za parkiranje i uđe u restoran.

Srpski.

Bio je, to srpski restoran, dotjeran i nakićen kao za Novu godinu. Hej, pa danas je srpska Nova godina. Zato su oni ovo ovako nakitili. Sigurno su doveli i muziku iz Srbije. Priđe mu elegantno obučen konobar.

- Can I help you?

- Nn srpskom burazeru, na srpskom. - Hamza ga prisno lupi po ramenu. - Nisam znao da imate muziku danas.

- Mora da si novi. Svi znaju da svake Nove godine imamo muziku iz 'starog' kraja. Želiš li mjesto za stolom?

- Skoro da sam novi. Ne, malo ću za šank. Hvala.

Hamza sjede za šank i prstom pozva barmena.

- Imate li lozu Tikveš Kavadarci?

- Odakle nju nađe, majke ti? Sve ima, to nema.

- O.K. Daj mi manastirku.

- To hurazeru. Evo je. K'o dukat.

Hamza je lagano pijuckao i razgledao po kafani. Ni jedne poznate face. To je bilo dobro. Nije znao otkud, ali ga uhvati dobro raspoloženje. Evo ga u Čikagu, u srpskoj kafani. Pijucka srpsku rakiju. Još samo da čuje muziku i biće super.

- Moj Hamza, da te neko od tvoje raje vidi, kako bi mu objasnio? Hajde da vidimo na šta će ovo izaći.

Orkestar je bio odličan, pjevačica - katastrofa. Nedostatak glasa i sluha nadoknađivala je super kratkom suknjicom i dubokim dekolteom. Muzika je svirala jedno, ona pjevala drugo, a igrala treće. Ipak, nakon svake pjesme dobijala je gromki aplauz. Hamza pomisli da bi ovdje i Musa mogao pjevati i dobiti aplauz. Bilo je važno samo da pjeva pjesme iz starog kraja i sve je odlično. Iza njegovih leđa neko se nakašlja. Hamza se okrenu.

- Prvi put ste ovdje? Ja sam Risto, vlasnik restorana.

- Drago mi je, - Hamza izbježe da se predstavi.

- Da, skoro sam došao. Ne poznajem okolinu. Drago mi je da sam nabasao na vas baš noćas.

- Gdje si sa stanom?

- Kod rođaka. Nije daleko odavde.

- Kako on ne zna za nas?

- Možda i zna, jadan. Oženio se Amerikankom. Neda mu da diše

a kamoli da ode u naš restoran. Ništa od njega.

- Ima dosta takvih. Misle da ugrabe sreću što se ožene Amerikankom, pogotovo ako je malo bogatija. A onda dođe đavo po svoje, pa plate debelo svaki minut. Eto, ja sam ovdje trideset godina, a kad sam se ženio otišao sam u Srbiju po ženu. Nego, hoćeš li nešto za mezu. Imamo sve, od čvaraka do prasećeg i janjećeg pečenja sa ražnja.

- Janjetinu.

- Odlična je, k'o naša.

- Daj mi malo od rebara, i mešanu salatu. I još jedno piće. Daj i momcima piće, - Hamza pokaza na konobare.

- Odma', odma'. Nadam se da ćeš češće dolaziti.

- Budi siguran da hoću.

Pjevačica konačno završi pjesmu i uze pauzu. U sali zavlada žamor. Svi su govorili uglas, pa ipak je svako svakoga razumio. Ponoć se približavala. Nakon četvrte ili pete čašice u Hamzinoj glavi sinu jedna misao i on odluči da je realizuje. Pozva Ristu.

- Burazeru, mogu li ja nešto otpjevati?

- To bi bilo dobro za štimung. Samo, znaš li? Ne bi' volio da mi gosti...

- Samo gledaj i uživaj. - Hamza se pope na binu i reče muzičarima: - Braćo, sretna vam Nova godina.

- I tebi burazeru. Hoćeš li da naručiš pesmu?

- Hoću, ali da ja pevam, - Hamza izvadi 50$ i gurnu ih pjevačici u dekolte.

- Koju ćeš?

- Pevam sve, k'o Cune.

- Da ti nisi mazn'o koju više?

- Ništa ti ne brini. Za mene su pričali da sam bolji od Ilića.

- Nemoj preterati. Idemo. Čovek plaća. Naše je da sviramo.

Hamza se nešto došaputa sa harmonikašem i skide mikrofon sa stalka. Muzika poče da svira. U sali zavlada tišina. Gosti prestadoše da pričaju i sa pažnjom su posmatrali mladića sa dugim ružnim ožiljkom. Za jednim stolom su sjedila tri bračna para. Jedan muškarac gurknu drugog mnogo starijeg.

- Da ja imam ovakvo lice Simo, ja bi' ost'o noćas kod kuće. A ovaj, kao da 'oće da peva.

Hamza je stajao na bini duboko spuštene glave. Lijevu ruku je držao opušteno niz tijelo a desnu sa mikrofonom blizu usana. Kad orkestar završi refren on zapjeva:

"Da si htela zvezde ja bih skinuo,
da nisi imala, ja bih ukrao,
da si htela sunce, ja bih goreo,
toliko sam te dušo-voleo."

Njegov kristalno čist, jak glas ispuni prostoriju. Na licima gostiju primjeti odobravanje.

Plačite noćas jesenje kiše,
život se nastavlja,
Moja me draga ne voli više,
sreću zaboravlja."

Malo se nagnuo naprijed, ruku sklopljenih oko mikrofona, kao u molitvi. Dok je muzika svirala refren on je, podižući desnu nogu na prste i udarajući petom o pod, snažno davao ritam.

"Kad si rekla idi ja sam shvatio,
Zbog tebe nisam srećo sebe mrzeo,
toliko sam te dušo - voleo."

Raširi široko ruke sa dlanovima okrenutim na gore: - Svi, svi! - viknu u pauzi između refrena.

"Plačite noćas jesenje kiše,
život se nastavlja,
Moja me draga ne voli više,
sreću zaboravlja."

Cijela sala je pjevala s njim.

Kraj pjesme Hamza je dočekao na koljenima opuštenih ruku i duboko spuštene glave.

- Bravo, bravo!

- Ijuuuhu!

- Svaka čast!

- Još, još!

Za onim stolom Simo se mršti.

- Šta je Simo sad?

- Ne znam. Ne sviđa mi se ovo.

- Šta sad, po Bogu?

- Ma nekako je ironičan. Kao da nas zajebava.

- Idi s milim Bogom.

Hamza otpjeva još jednu pjesmu. Kad završi primijeti da u salu uđoše dva ogromna policajca i priđoše šanku. On se zahvali publici i požuri za šank. Jedan policajac ga upita:

- Šta si im to pjevao kad su ovako zadovoljni?

- Pjesme iz naše zemlje. Svi smo mi pomalo bolesni za kućom.

Risto je zadovoljno trljao ruke. Konobari su žurili salom noseći nove narudžbine pića i jela. Bilo mu je drago i zbog policajaca. U njegovom restoranu dugo vremena nije bilo nikakvih incidenata i on je volio kad bi policajci navraćali. Hamza ga pozva.

-Želim da častim gospodu oficire. Molim vas, nemojte me odbiti. Moj otac je bio policajac cijelog života i ja veoma poštujem vaš posao. Posebno ovdje u Americi, a pogotovo u Čikagu.

- Onda dobro. Može jedno piće.

- Risto, daj i malo janjetine. Ako još imaš prednji lijevi bubrežnjak. Moj otac je to najviše volio.

Policajci uzeše piće.

- A o čemu si im pjevao?

- Neke ljubavne pjesme. Bojim se da ovo društvo nije za nešto ozbiljnije.

- Ti bi da im pjevaš opere?

- Ne baš opere, ali, recimo, odlomak iz neke pozorišne predstave. Ja pjevam dobro, ali pozorište mi je u krvi. Baš bih volio da im odrecitujem odlomak iz jedne predstave, ali se bojim da ne bi razumjeli.

- Šta te briga.Tvoje je da ih probaš zabaviti.

- Ne znate vi naš narod. Kad im se nešto ne svidi, spremni su da se potuku pa i da ubiju nekog.

- Mi smo zakon ovdje. Hajde ti probaj. Baš da vidimo i to.

- Mislite da me vi možete zaštititi ako krene naopako?

- Apsolutno.

- Riječ?

- Riječ.

Hamza ostavi čašu na šank pa se pope na binu.

- Divan momak, - reče Risto policajcima.

- Da, i cijeni naš posao.Vjerovatno ga je otac naučio kako je to težak hljeb, - javi se drugi policajac jedući janjetinu. Hamza se tiho dogovori sa harmonikašem, nakašlja se da pročisti grlo i poče pjevati poznatu dječiju pjesmicu malo izmijenjenog teksta.

"Al' ipak, treba da se zna,
u Bosnu poslali smo tate..."

- Bravo!

- Odakle nju izvadi?!

- Tako je!

Hamza nastavi da pjeva:

"Da jedno vrijeme kolju i kradu,
pa onda da nam se vrate,
Da jedno vrijeme pale i žare,
pa onda da nam se vrate. "

-Jebala ga šala!

- Ma šta fali Simo? Malo.

- Pusti Boga ti. Malo mi je.

Hamza je nastavljao pjesmu:

"Pozdravite moga tatu,
tamo na Poljinama,
pozdravite moga tatu,
Na Hreši i na Borijama."

- E, jebi ga sad.

- Ma koji ti je klinac?

- Šta, šta mi je? To su brda odakle su naši bombardovali Sarajevo.

- Pa šta? Šali se čovek.

- Jebala ga šala.

Hamza završi uz mlak aplauz.

- O.K., O.K. Moja prva i najveća ljubav je pozorište. Za večeras ću vam odrecitovati odlomak iz jedne monodrame koja je meni lično veoma draga.

Hamza se okrenu muzici, - Samo nježno! O.K.?' Uze mikrofon, duboko udahnu i punom snagom poöe recitovati:

"Zakuni se, narode moj!"

- Ovo mi je poznato.

- Ma daj Simo majke ti, pusti više čoveka na miru.

"Zakuni se, narode moj,
krvlju bebe ubijene u Sarajevskom porodilištu,
iz PAT-a, iz PAM-a, iz BOFORS-a,
Majku im jebem četničku... "

- Ma šta to on govori!?

- Zaustavite ga!

- Stani majku ti jebem!

Hamza je nastavio podigavši glas tako da je nadjačao galamu u sali:

"Zakuni se i ne oprosti. Ko oprosti,
da Bog da ga rođena djeca proklinjala..."

- Ma zustavite ga, majku mu jebem!

"Mi ovaj rat nismo željeli,
ali ako hoće - imaće ga,
sve dok i posljednji četnik
ne pobjegne u Smrdiju ili u Čikago"

Hamza završi odbivši rukom jednu flašu koja mu je poletjela prema glavi. Nekoliko čaša ga pogodi u tijelo. On skoči sa bine, optrča nekoliko stolova i baci se iza policajaca. Desetak gostiju požuriše prema šanku.

Policajci su bili apsolutno zbunjeni. Jest da im je Hamza rekao da može biti gužve, ali da neko ovako reaguje na pozorišni komad, nisu nikako mogli pretpostaviti.

- Stop! Stani! - izvukoše pištolje ali ih još ne uperiše u gnjevne goste. Držeći pištolj u desnoj ruci jedan od njih ispruži otvoren lijevi dlan naprijed.

- U ime zakona USA! Sta-ni!

Drugi se okrenu Risti.

- Ako ih ne zaustaviš, lično ću se potruditi da ti zatvore restoran na sto godina.

- Stanite ljudi, smirite se!

- Šta se smiri, Risto? Šta se smiri Risto, jebo te on!?

- Ma ljudi...

- Gde nam njega nađe Risto!?

- Zapamti Risto kad si me video ovde!

Sa pištoljima u rukama policajci su se povlačili prema vratima. Hamza je išao na pola koraka ispred njih. Prope se na prste i pokaza gostima srednji prst. Gosti ponovo zagalamiše i opasnije krenuše naprijed. Jedan policajac pogleda Hamzu, ali se on brže-bolje počeša po glavi. Konačno, izađoše iz restorana i požuriše do policijskog vozila.

- Da zovemo pojačanje?

- Šta ćeš im reći? Da im je gost recitovao, a oni poludjeli?

- O.K., samo ovaj restoran treba držati na oku.

- A ti? Šta si im ono govorio?

- Odlomak iz Hamleta.

- Svašta. Prvo ti plješću, nosali bi te po restoranu, a onda samo što te nisu ubili.

- Rekao sam vam da nemaju osjećaj za dramu.

- Jedno je nemati osjećaja o drugo je ubiti čovjeka zbog drame.

- A kažeš otac ti bio policajac?

- Cijeli život.

- Je li opasno raditi taj posao kao i ovdje?

- Opasno jeste, ali ni blizu kao ovdje.

- Vidiš, kažem ti ja da je Čikago najopasniji grad na svijetu.

- Kako nije čovječe? Do sada su ubijali zbog droge, novca, ljubavi, a sad će početi zbog umjetnosti. Gdje ti je auto?

Hamza pokaza rukom.

- Sjedaj i briši. I ne vraćaj se ovamo bar nekoliko mjeseci.

- Hvala vam. - Hamza otrča do auta i odjuri. Usput je pjevušio Jesenje kiše.

U restoranu su gosti uzbuđeno komentarisali: - Dobro si ga ti pročitao, Simo.

- Jebi ga, sad.

- Uh, majku mu... baš nam se posra u Novu godinu. - Simo je smrknuto zurio u sto.

- Nije se on posr'o burazeru. Sami smo se posrali. I u Novu godinu i u sve.

- Kako to misliš?

- Fino. Još od Gazi Mestana. Kad smo k'o idioti potrčali za luđakom koji nam je obećao bolji život preko krvi drugih.

- Neće biti baš tako Simo!

- Šta neće biti? Šta neće biti? Vidi nas! Gledaj ovu šaku jada!

- Ma daj Simo! Kakav jad? Šta nam fali?

- Ništa nam ne fali! Ništa nam ne fali! - Simo je vikao. Od napora se zacrvenio, a vratne žile su mu nabrekle i iskočile.

- Šta nam može faliti? Još pitaš! Ništa nam ne fali! Ništa! Sve imamo! Samo što ne smem reći odakle sam kad se upoznajem sa bilo kim!

- Nije baš tako.

- Nije tako? Ti mi to kažeš? Ti? Kad te Ameri pitaju odakle si šta kažeš? Ha? Iz bivše Jugoslavije! Kleštima ti, bre, čupaju da kažeš da si iz Srbije! I odma' dodaš kako si ti već dugo ovde, da ne bi pomislili da imaš nešto u vezi sa ratom u Bosni! I tebi je to ništa? E, baš nam se posra u ćejf.

- Jest. I neka je. I nije samo on. Sraće nam se, ko stigne, sledećih sto godina. Možda i duže. U svakom slučaju, ja neću doživeti da svetla obraza kažem da sam Srbin. Idemo, ženo. Kući.

****

Proljeće je iznenada došlo u Čikago. Topliji dani i sjajno plavo nebo smirivali su Hamzu. Ustaljeni ritam života bio je mehlem na njegovu opustošenu dušu. Česti kontakti sa Pukovnikom i Jun su ga

dodatno smirivali.

Život bi mogao biti i lijep.

Jednog aprilskog dana, izašavši iz restorana Hamza nije mogao da se odluči gdje da pođe. Možda bi bilo najbolje da se vrati na Mičigen aveniju. Možda naleti na Jun. Poželio je popričati sa njom.

S noge na nogu je šetkao i zagledao prolaznike. Pokušavao je da odredi kojem sloju pripadaju. Iako su se Amerikanci obično oblačili ležerno i potpuno raznoliko, Hamza je u gomili mogao da prepozna, skoro potpuno tačno, velike biznismene, njihove sekretarice, niži nivo službenika kao i mlade i ambiciozne stručnjake koji su se tek penjali opasnim vrletima na putu do visoke karijere. Ustanovio je uzročno-posljedičnu vezu između marke odijela, cipela i košulje sa izrazom lica. Krupni biznismeni, koji se nisu često pojavljivali na ulici, nosili su skupocjena odijela, cipele od najmanje hiljadu dolara, svilene kravate... Ali sve je to djelovalo nekako sterilno. Šetali su kao razgledajući, a u stvari ne primjećujući ništa oko sebe. Vječno su se nalazili u svom svijetu velikih brojeva. Oko njih su se obično vrtili mladi perspektivni kadrovi sa širokim osmijehom na zgrčenom licu. Prije bi se moglo reći da se keze pokazujući opasne zube. Niži sloj službenika je nosio, u pravilu, jeftina odijela tamnih boja, crna, tamno plava, tamno siva, bijele košulje i kravate koje se obično nisu slagale sa odijelom. Interesantno je, kako mali broj ljudi zna odabrati odgovarajuću kravatu, pa je Hamza mislio da bi ovdje svim mladim ljudima koji jure ka vrhuncu karijere i slave, trebalo preporučiti kratki kurs oblačenja u Italiji. Niko ne zna uskladiti boje kao Italijani. Poslovne žene od karijere su bile blijede, sa debelim slojevima šminke. Sudeći po hodu, najsretniji su bili mladi crni momci koji su se lagano lelujali u hodu sa vokmenom na ušima.

Hamza sjede na klupu da malo odmori. Onda se predomisli. Ipak ide kući. Trebalo bi kupiti nešto hrane i mlijeka da ne brine sutra o tome.

Diže se sa klupe i mahinalno pogleda oko sebe.

I ...

Strese glavom. Nemoguće! Zažmiri, pa ponovo otvori oči. Nije se varao. Tu, na samo dvadesetak metara ispred njega, na uglu Ohaja i Mičigena, on u gomili ljudi spazi Kuma.

Kum!

- Nemoguće! Nemoguće! - Hamza baci cigaretu i potrča. Pred njega iskorači neka djevojka i Hamza svom snagom udari u nju. Djevojka odleti unazad, zatetura i pala bi zasigurno da je on, i dalje u zaletu, ne uhvati. Iz ruku joj ispadoše neki paketi i kese i rasuše se po trotoaru.

- Izvinite molim vas!

Hamza je podiže, pusti i potrča prema uglu. Zbunjena i preplašena djevojka je gledala za njim. Hamza stiže do ugla. Gledao je lijevo, desno, gore i dolje niz ulicu. Ništa. Kao da je u zemlju propao. Uspio je samo da vidi kako zadnji dio nekog bijelog auta zamiče iza ugla.

Požuri nazad. Djevojka se sagnula i skupljala prosute stvari. Hamza joj pomože.

- Oprostite, molim vas. Moja greška. Dozvolite da vam pomognem.

- Da li je sve u redu ovdje? - policajac se nagnuo nad djevojkom.

- Sve u redu gospodine oficiru. Sudarili smo se. - Oficir je sumnjičavo gledao Hamzu.

- Stvarno je sve u redu. Evo, gospodin mi pomaže. - Policajac se udalji, a Hamza joj pruži stvari.

- Hvala. Policija je sumnjičava prema mom licu.

- Svakom se to može dogoditi.

- Oprostite još jednom, - Hamza se pozdravi i krenu. Tek tada primijeti da se trese.

****

Od trenutka kada je ugledao Kuma u Čikagu, za Hamzu su ponovo nastupili dani puni mora i noći pune košmara. Ponovo je izvadio Tanto koji je bio sakrio u ležaj i podmazao futrolu. Trenirao je kao nikada u životu. Ujutro i naveče, vježbao je sve dok se ne bi okupao u znoju. Uskoro je mogao raditi sklekove na jednoj ruci. Nije se sjećao da je nekada u životu bio u ovakvoj fizičkoj kondiciji. Osjećao je kako život pulsira u njemu. Bio je spreman. Odmah s posla bi išao na Mičigen aveniju i šetao do duboko u noć. Ulazio je u otmjene restorane, obilazio restorane brze hrane, šetao po jeftinim trgovinama i ekskluzivnim buticima. Malo po malo, sve je više širio krug koji je obilazio. Nije postojao bar, restoran ili neka prodavnica u koju nije zavirio. Koncentrisan na traženje Kuma, nije ni primijetio da je došlo ljeto.

Jednog takvog dana, umoran od lutanja i obilaska Čikaga, Hamza je sjedio na jednoj od klupa u Mičigen-aveniji, dok su oko njega jurili užurbani prolaznici. Uživao je na suncu čitajući neki časopis, i s vremena na vrijeme, bacao pogled preko prolaznika. Završivši sa čitanjem, ubaci časopis u kantu za smeće i krenu ulicom. U susret su mu dolazila tri crna momka. Glasno su pričali i smijali se. Hamza je na trenutak razmišljao, a onda krenu pravo na momka u sredini i snažno se sudari sa njim.

- Hej, čovječe, gdje gledaš! - snažne šake ga zgrabiše za prsa.

- Hej, Eni Nejm! To si ti čovječe!

Crnac ga za trenutak pogleda, a onda se sjeti. Prasnu u veseo smijeh i okrenu se drugoj dvojici.

- O.K. Momci! Lova, lova, lova, lova! Hajde, hajde! Lova, lova! Ha. Haaaa! Bejbi, nemaš pojma koliko sam sretan što te vidim! Nemaš pojma!

Njegovi drugovi izvadiše po sto dolara i dadoše mu.

- O.K. Bejbi, idemo na piće. Ja častim. Ha, ha, ha, ha, volim te, stvarno te volim, čovječe. A vas dvojica se više ne kladite sa mnom. -

Zagrli Hamzu i povede ga.

- Idemo u Blu Čikago.

- Ne razumijem ništa. Kakav je to novac?

- Pričao sam im da je u mojoj zgradi živio bijelac i da me je zvao na kafu. Nisu vjerovali, pa smo se kladili. I, nakon toliko mjeseci naletim na tebe. To se zove sreća, Bejbi.

Uđoše u bar i, kao da su se dogovarali, svi krenuše prema stolu u uglu. Niko nije želio da ima nekoga iza leđa. Hamza naruči kolu a ostali pivo.

- Bejbi, molim te, ispričaj im kako si me zvao na kafu.

- Ne vidim ništa smiješno. Bili smo komšije. - Sva trojica prasnuše u smijeh.

- Bejbi, ovo je bilo dobro. A koliko si novaca imao kod sebe u kešu?

- Pa oko 20.000 $.

- Šta mislite koliko bi preživio da ga nisam otjerao iz našeg kraja?

- Pet dana.

- Ja sam bio tamo pet dana.

- Tačno Bejbi, samo sam pete noći imao problema da ubijedim neke klince da si ti opasan momak.

- Kao da sam čuo naku galamu zadnje noći iz hodnika.

- Čovječe, 20.000 $? Da sam znao, ja bih ti uzeo dušu prve noći. - Javi se drugi momak.

Hamza mu se isceri u lice. Držao je kolu u lijevoj ruci, a desna sa cigaretom je mirno počivala na stolu. Crnac sa njegove lijeve strane posmatrao je njegovu šaku. Podiže je desnom rukom i pažljivo je razgleda.

- Čovječe, ti si tako nježan. Mogao bih te lomiti kosku po kosku.

Ovako. - On prstima jedne ruke slomi čačkalicu.

Hamza se obazre oko sebe. U baru je bilo malo gostiju i niko nije gledao prema njima. Lagano spusti čašu sa kolom na sto i sljedećeg trenutka, kao čarolijom, u njegovoj ruci se nađe strašni Tanto koji mu Hamza nasloni ispod adamove jabučice.

- Možda čovječe, možda. Samo bih ja tebe prije izrezao na komadiće.

Crnac se ukoči. Nije se usuđivao da diše. Eni Nejm i drugi crnac razrogačiše oči.

- O.K. Bejbi, O.K.. Samo polahko. Bila je to šala.

Kao što se čarolijom stvorio u Hamzinoj ruci tako Tanto nestade ispod kragne.

- Naravno da je bila šala. I ovo je bila šala. - Hamza mu se ponovo isceri u lice.

- Huh, Bejbi, ovo je bilo iznenađenje. - Eni Nejm glasno odahnu. Hamza lupi po leđima preplašenog crnca.

- Hajde čovječe, bila je to šala.

- Jebo te šala.

- Gdje si to naučio čovječe?

- U Bosni.

- Vi ste imali rat?

- Jah.

- I ti si bio u ratu?

- Jah.

- Ne bi se reklo da si opasan.

- A šta vi mislite? Da ste vi opasni? Gangovi? Folovi? Kod nas nema gangova. Gledaj vas trojicu. Trebalo bi mi petnaest sekundi da vas sredim.

- Sereš čovječe.

- O.K., Bejbi. - Eni Nejm skrenu razgovor na drugu temu.

- Gdje sada živiš?

Hamza mu reče.

Uh, Bejbi. Jesi dobro izabrao. Mogao si mirne duše ostati i kod nas na jugu. Možda bi ti bilo i bolje.

- Ti si me ubijedio one noći.

Uplašeni momak konačno dođe sebi, naruči još jedno pivo i ispi ga u dugim gutljajima.

- Dobro si prošao do sada. Živ si. Ali, čekaj malo. Tamo je Big Majk.

To je njegovo područje. - Eni Nejm pažljivo pogleda Hamzu.

- Znaš Big Majka?

- Da.

- Jesi li ga upoznao?

- Da.

- Pusti me da pogodim. Prebili su te? Uzeli ti lovu? I sad im redovno daješ lovu kad te vide? Tačno ?

- Da, - smrknuto odgovori Hamza.

- O.K. Bejbi. To je tvoj izbor. Nećeš da seliš? Nego moramo da idemo. Čuvaj se.

- I ti. Hvala za piće.

- To si mi ti zaradio.

Plativši, Eni Nejm sa prijateljima izađe napolje. Hamza naruči kafu i zapali još jednu cigaretu. Nakon par trenutaka Eni Nejm ponovo uđe u bar.

- Daću ti besplatan savjet, Bejbi. Kad odlučiš da središ Big Majka... Nemoj ga ubiti. Bez obzira šta i kako ti se čini ovdje, za ubistvo se ide u zatvor. Zapamti, - okrenu se i krenu napolje.

- Hej, kako se stvarno zoveš?

- Rekao sam ti jednom. Eni Nejm, - odgovori ne okrećući se i izađe iz bara.

****

Tog vrelog ljeta 1997. godine Hamza se rijetko viđao sa Jun. Bio je potpuno okupiran traženjem Kuma. Jun je primijetila promjene na njemu, ali nije insistirala na razlozima. Jednom je samo upitala:

- Hamza, da li postoji išta što bih ja mogla da učinim za tebe?

Pošto je dobila negativan odgovor, nije više načinjala tu temu. Već ga je dobro poznavala da bi insistirala na bilo čemu. Podsvjesno, ženskom intuicijom je osjećala da nije u pitanju druga djevojka.

Vrijeme. Njemu je jednostavno bilo potrebno vrijeme. Nakon onog predavanja ona je mogla da nasluti strahotu pakla kroz koji je prošao. Vrijeme. I sve će biti dobro. Vrijeme sve liječi.

Pokušavala je da navede razgovore na temu Bosne. Mnogo puta ponovljene strašne priče vremenom postaju kao obične. Ogugla se na njih.

Ali Hamza je bio tako nepredvidljiv. Nikad se nije znalo na šta će se okrenuti započeta priča.

Negdje, pred kraj ljeta, dok su sjedili u dobro klimatiziranom restoranu, Jun otpoče razgovor:

- Hamza, ti si musliman. Vi ne vjerujete u Isusa?

- Nije tačno. Ni ti, ni bilo ko drugi, ne vjeruje i ne voli Isusa ništa više od mene.

- Hej, čekaj malo! Kako sad to?

- Znaš šta? Osnovni problem čovječanstva je neznanje. A ljudi se boje nepoznatih stvari. A površno poznavanje je gore od apsolutnog neznanja.

- Hoćeš reći da je u pitanju samo nepoznavanje činjenica?

- Skoro. Da ti održim kratki kurs istorije čovječanstva.

- E, to bih baš voljela. Sumnjam da mi možeš reći nešto što ja već ne znam.

- Da probamo? Bez namjere da jedno drugo ubjeđujemo. Samo činjenice. O.K.?

- O.K. Ti počni.

- Samo da te opomenem. Ja sam od djetinjstva prisustvovao sličnim raspravama.

- Samo naprijed.

- O.K. Prekini me ako kažem nešto sa čim se ne slažeš. Dakle ovako. Bog je stvorio svemir i zemlju. Stvorio je prve ljude od zemlje. Mi kažemo Adema i Havu. Katolici kažu Adama i Evu. Odredio im je da žive u Raju. Zatim je od svjetlosti već stvorenim melecima, anđelima, naredio da se poklone ljudima. Svi su poslušali osim jednog džina kojem je Bog dopustio da bude u društvu meleka. I to je prvi grijeh na svijetu. Neposlušnost. On je odbio da se pokloni. Mislio je da zna bolje.

U Raju, Hava je nagovorila Adema da uberu zabranjeno voće. Zbog toga su bili protjerani na zemlju.

- To je gotovo potpuno biblijska priča.

- Istorija je jedna. Samo su je ljudi vremenom prilagođavali kako je kome trebalo. Dakle, svo čovječanstvo potiče od Adema i Have. S vremena na vrijeme, Bog je na zemlji postavljao svoje poslanike. Bilo ih je mnogo. Svi su imali zadatak da ljude vrate pravoj vjeri i da ih nauče Božijim zakonima. I ovdje je potpuno ista istorija. Samo se malo razlikuju imena poslanika. Nuh alejehiselam, katolici kažu Noje, Musa alejhiselam - Mojsije, Ibrahim alejhiselam - Abraham, Isa alejhiselam - Isus. Božijih poslanika je bilo mnogo. I sada, sve do Isa'a alejhiselama - Isusa, u Bibliji i Kur'anu gotovo sve se podudara. Razlika je u tome što katolici smatraju da je Isa alejhselam, odnosno Isus, Bog, a muslimani da je i on Božiji poslanik, kao i toliki poslanici prije njega i kao

Muhamed alejhiselam poslije njega.

- To nisam znala. Mislila sam da muslimani ne vjeruju u Isusa.

- To je to. Mi vjerujemo, poštujemo i volimo sve Božije poslanike podjednako uključujući i Isa'a alejhiselam. Čak se zna i gdje će biti sahranjen po povratku na zemlju.

- Gdje?

- U Medini. Pored Muhameda alejhiselam. Ima ostavljen prazan prostor pored njega.

- Misliš da je samo to razlika?

- Ono što je za tebe i mene samo to, za većinu su svjetlosne godine.

- Da promijenimo temu.

- O.K.

****

Ponovo je dolazila jesen. Hamza je osjećao da je umoran od potrage ra Kumom. I dalje je lutao Čikagom, ali bez one vatre u njemu koja ga je tjerala od proljeća. Biće da je Kum slučajno došao u Čikago i već davno otišao. Hamza uhvati sebe kako sve češće umjesto na Kuma misli na Jun.

Možda da je pozove da negdje otputuju na nekoliko dana? Bilo bi zabavno posjetiti neku drugu državu. A šta ako ga odbije? Hamza, Hamza, ziceru... ! Pitaće je sljedeći put.

****

Jednog dana u nekoj prodavnici Hamza ugleda novine iz Hrvatske. Priđe prodavcu:

- Da li imate možda neke novine iz Bosne?

- Ne, ali ih možete naći u Ok Bruku, desetak milja prema zapadu. Ako želite nacrtaću vam put?

Ljubazni prodavac mu je govorio dok je crtao mapu.

- Uzmete autoput 290 prema zapadu, zatim Ruzvelt, pa rutu 83 prema jugu, prvi semafor lijevo, pa opet prvi semafor lijevo. Jednostavno je pronaći. Ukoliko požurite možda i večeras nešto nađete.

Tih dana zajedno sa kišom koja je padala, Hamzu je uhvatilo tmurno raspoloženje. Nije ga držalo mjesto. Nakon posla je besciljno šetao gradom. Već dugo nije vidio Jun. Vjerovatno je imala mnogo posla. Nekoliko nedjelja je nije bilo na Mičigen aveniji. Bilo mu je neugodno da je zove na posao, a ona nije znala njegovu adresu.

Telefon ionako nije imao.

Odluči da ode do knjižare. Već dugo nije čuo ništa iz Bosne. Kao rijetko kada, uhvati ga napad čežnje. Amerikanci imaju poseban izraz za čežnju za kućom. Kažu Home sick - bolest za kućom. Hamza se brzo probi kroz gradsku gužvu i izađe na autoput 290.

Ubaci se u najbržu, krajnju lijevu traku i stisnu gas. Auto pojuri. Nakon par minuta sustiže veliku limuzinu koja je lijeno klizila. Pomalo nervozan Hamza još više stisnu gas. Kasno je primijetio da se nalazi u traci za izlazak sa autoputa.

Za razliku od većine priključnih cesta na autoputu, izlazi na Austin i Harlem, šest-sedam milja zapadno od Čikaga, imali su izlaze na lijevoj strani. Hamza tiho opsova jer se zbog kolone nije mogao više vratiti na autoput. O.K., moraće izaći, napraviti krug i ponovo ući na autoput. Smanji brzinu približavajući se semaforu na izlazu. Malo prije semafora, na kiši koja je lila, stajao je mladić. Na grudima je imao komad kartona na kojem je pisalo "HOMELESS" (beskućnik). Iako su ovakvi prizori bili česti, u Hamzi su uvijek stvarali neku nelagodu. I u Sarajevu je bilo prosjaka, ali ovo je bilo drugačije. Sama riječ homles je asocirala na krajnju bijedu i nesreću. Jadan čovjek, mislio je. Ali, i to je jedno od bezbroj lica Amerike. Na semaforu se upali zeleno i on krenu.

Osjećao je podsvjesno da nešto nije bilo kako treba. Nešto nije

bilo u redu. Samo šta? Možda nešto sa jadnim homlesom? Homles, homles...Bespomoćno odmahnu glavom u uzaludnom nastojanju da otkrije šta je to.

Ruka? Ruka! Mladić nije imao ruku. I to lice. Sad mu se učini poznatim.

Homles. Mladić. Ruka.

- Dinooo!!!

Hamza vrisnu i pritisnu kočnicu. Kočnice, gume, cijeli auto zaškripa. Kolona iza njega panično poče da koči. Hamza iskoči iz auta i potrča prema izlazu sa autoputa.

Neki vozač je davao Homlesu par dolara kroz otškrinuti prozor. Hamza potrča brže.

- Dinooooo! Dinoooo!

Dino se okrenu. Hamza je trčao prema njemu. Dino ga prepozna u hipu. Okrenu se i potrča niz cestu. Hamza pojuri za njim.

- Dino! Stani! To sam ja! Hamza!

- Upomoć! Upomoć! - Dino je vrištao. Iz jednog auta iskorači neki čovjek.

- Hej, ti, pusti ga na miru!

Hamza u trku izvadi novčanik i ne zaustavljajući se ovlaš ga pokaza zbunjenom čovjeku

- Policija! Miči se!

Čovjek se povuče u auto i odmah krenu.

Nakon desetak metara, Hamza stiže Dinu i zgrabi ga za ramena.

- Stani! To sam ja! Hamza!

Dino je i dalje vikao zovući policiju. Hamza ga zgrabi ispod pazuha desne ruke i povuče prema semaforu i svom autu. Iza njegovog traka se već stvorila poprilična gužva. Nervozni vozači su trubili. Neki su bili izašli napolje, ali su se, videći Hamzu kako vuče Dinu, brzo

povukli nazad u sigurnost auta. U Čikagu, inače, svako gleda samo svoja posla.

Hamza se okretao prema vozilima i odmahivao rukom:

- Izvinite, oprostite, pardon.

Otvori suvozačeva vrata i bukvalno ubaci Dinu unutra. Brzo optrča okolo, sjede, upali auto i krenu. Istog trenutka Dino otvori svoja vrata pokušavajući da iskoči. Hamza ga uhvati za kragnu.

- E, Boga mi nećeš. Tri godine ja brinem o tebi i da mi sad zbrišeš. Nema šanse. Šta ti je? To sam ja.

Uvidjevši da ne može pobjeći Dino se zavali u sjedištu i zažmiri.

- Dino, bolan. To sam ja.

- Znam. Pozn'o sam te odmah.

- Tebi nije drago što me vidiš.

- Nije.

- Ma, koji ti je?

- Nije nikoji. Stani molim te da izađem. - Dino je bio na ivici plača.

- Gdje ćeš?

- Idem svojim poslom. A ti idi svojim.

- Ti si lud. K'o da se znamo od juče. Da se nisi nafiks'o? - Hamza je mislio da se našali. Dino obori glavu. Hamza pretrnu.

- Dino, pogledaj me. Gledaj me u oči. Ma gledaj me, jebem ti sve po spisku!

Dino okrenu glavu i pogleda Hamzu. Istog trenutka povuče šteku na svojim vratima. Hamza prikoči, Dino poleti naprijed na šoferšajbu. Hamza ga uhvati ponovo za kragnu i snažno povuče. Dino izgubi ravnotežu i pade na sjedište. Glava mu se nađe Hamzi u krilu.

- Hoćeš da ideš? Ha? E, sad ćemo skupa otići! Da vidiš kako ćemo otići!

Hamza pritisnu gas do kraja. Gume zaškripaše i trak pojuri kao nikad. Hamza je jurio, preticao kolone, prelazio na lijevu stranu ceste. Vozila iz suprotnog pravca su kočila, sklanjala se, izlijetala na trotoar.

- Hamza, uspori, ubićeš se.

- Neću se ja ubiti. Mi ćemo se ubiti.

- Ne mogu dva put' umrijeti.

Nešto u njegovom glasu natjera Hamzu da prikoči. Uđe u neku sporednu ulicu i ponovo izađe u centar Oak Parka. Parkira auto i izvuče Dinu napolje. Mahnu taksiju, ubaci Dinu na zadnje sjedište i sam sjede pored njega.

Taksi krenu. Jedno vrijeme su se vozili u tišini. Hamza prvi progovori.

- Od svega na bijelom svijetu ti našao da se fiksaš.

- Šta tebe briga?

- Koga je briga ako mene nije? Tri godine sam te čuv'o k'o oko u glavi. I sad, šta me briga. I stvarno ti nije nimalo drago što me vidiš?

- Drago mi je što si živ.

- Hajd', makar i to. Znaš li koliko sam te puta tražio? Nikad te nije bilo kući.

- Znam koliko si me puta tražio i uvijek sam bio u kući.

- Svaki put tvoj stari kaže...

- Znam ja šta je moj stari govorio. A vi se svi posakrivali. Ko... Ma šta ja tebi objašnjavam?! Dado je jedini kojem je bilo stalo.

- Kako Dado?

- Fino, kad je došao drugi put, a moj stari mu rekao da me nema, Dado ga nakautirao i provalio u kuću.

- Jah eto, trebao sam ga i ja nakautirati.

- Ništa ti ne znaš, moj Hamza. Znaš li ti koliko je godina i po plakanja i moljenja Boga da ti neko dođe i da te nađe? Da ti neko

pomogne. Znaš li šta sam preživio. Ne znaš? Da ti pričam o očaju četiri zida? Jebi se. Samo mi nemoj pričati da me nisi mogao naći.

Upravo su prolazili sjeverno od Cicera. Hamza ugleda bar "Sajgon". Učini mu se da će umrijeti, da će se ugušiti, ako još trenutak ostane u autu.

- Stani! - Hamza izađe iz taksija i plati. Čvrsto je držao Dinu oko ramena bojeći se da mu se ne otrgne. Otvori vrata na baru i skoro naglavačke ga ubaci unutra. Uđe za njim. Ne razmišljajući, posadi ga a jedan sto u samoj sredini bara pa i sam sjede. Okrenu se prema šanku.

- Dva viskija. Dupla, - ponovo se okrenu Dini.

- Morfij? Ha? Sad ću ti ja pokazati nešto bolje od morfija, - ponovo se okrenu prema šanku.

Sa druge strane šanka, očito bez namjere da ga posluži, gledao ga je barmen. Potpuno ćelav, sa velikim brkovima. Široka, gola ramena, bljeskala su izvan crne atletske majice. Mišice kao struk u normalnog čovjeka. Teške šake, mirno prekrštene, počivale su na ploči šanka. Stisnutih očiju posmatrao je Hamzu. Hamza priđe šanku i šutke uze čaše, dohvati bocu viskija i nasu ih. Dohvati prstima led iz kofe i ubaci ga u čašu. Klimnu glavom barmenu i vrati se za sto.

- Drži. Tako. Živio mi. Gdje živiš?

- U Oak Parku.

- Ili blizu Oak Parka, - Hamza je znao da je Oak Park prilično skup kraj.

- Malo istočno.

- Nije baš neka četvrt. Sam?

- Sa Rozitom.

- Rozitom?

- Ja je zovem Rozita. Jedna Meksikanka. Stanujemo skupa.

- Opa! Da li je voliš?

- Ne volim. Ne voli ni ona mene. Ali pazi me dobro.

Hamza htjede da mu kaže dobro te pazi kad žicaš na autoputu, ali prešuti.

- Bolje išta nego ništa. I šta radiš?

Hamza mu gurnu čašu u ruku. Ispiše obojica naiskap. Zakašljaše se.

- Kad si iz Sarajeva?

- Ima pet mjeseci.

- I šta se dešava tamo?

- Ne znam sad.

- E, jebi ga. Pričaj bolan. Nemoj da ti svaku riječ kliještima izvlačim. Dobro, šta se dešavalo kad si izlazio?

- Ništa posebno.

- Šta je sa našim?

- Kako s kim.

- Dino! Jarane? Pogledaj me.

- O.K. Kad si ti otišao rat je prestao.

- Majku mu, da sam znao davno bih otišao.

- 'Vako. Sakib se oženio. Kćerkom od jednog molera. Njen stari im kupio stan, opremio ga. Kupio im auto. Sad Sakib radi sa njim.

- Sakib? Jest on malo glup, ali je bio siguran. Bio si siguran da ćeš ga naći tamo gdje ga ostaviš.

- Mustafa otišao u politiku.

- Šumnjak? Mustafa, Mustafa. Snaće se on tamo dobro. I to je šuma puna divljači.

- Svi misle da je dobar. Pošten je.

- Pošten. I pametniji od 90% drugih.

- Musa otišao u Kanadu.

- Musa!? U Kanadu?

- Jah. Nešto ne štima u toj priči. Vidio sam ga prije nego što je krenuo. Kaže ide do tvog Kuma. Čuo je da je ovaj otišao u Kanadu. Kaže dužan mu je nešto, pa ide da naplati.

- Musa?

Jah. Nije mi jasno. Svi znaju da je Musa uvijek kokuzanerio. Kako mu tvoj Kum može dugovati toliko da mu se isplati zapucati u Kanadu po dug?

Hamza je nervozno provlačio prste kroz kosu.

- E moj Kume. Sad si ga najebo. Ako meni nekada i dosadi da te tražim, ako nekada odustanem, zauvijek ti ostaje Musa za leđima. On nikad neće prestati da te traži.

- A Dado?

- Mrtav.

- Mrtav? Dado? Kako?

- Ubijen.

- Misliš poginuo?

- Ne. Ubijen. U stanu na Dobrinji.

- Kako?

- Ne zna se. Znaš da je on bio oprezan. Imao je tri brave na vratima. I uvijek pištolj u ruci. Dugo sam dum'o o tome. I skont'o da ga je ubio prijatelj.

- Kako to misliš?

- Mora da mu je Dado lično otvorio vrata. I dobio tri metka u glavu. S leđa.

- A lova? Im'o je sigurno milion.

- Ništa lova. Nema love.

- Dado, Dado. Provlačio se kroz minska polja. Četnike hvatao rukama k'o Mustafa zeca. I zaglavi k'o zadnji frajer. Huu. A Kemo?

- Otvorio kafić.

- Šališ se? Kemo? Otkud mu pare?

- Niko ne zna.

- Kad je otvorio kafić?

- Malo poslije Dadine smrti.

- Hej, stani malo. Ne misliš valjda...?

- Ništa je ne mislim. Samo ti kažem.

- Nije moguće.

- Sve je moguće, Hamza. Rat je.

- Dino, ne može rat biti opravdanje za sve svinjarije svijeta.

- Vidiš da može.

- Čekaj malo. Hej! Dva dupla.

Crna gromada za šankom se ne pomjeri ni ovaj put. Hamza ustade i priđe šanku. Pruži ruku da uzme bocu. Barmen ga uhvati za šaku i malo steže.

- Lova.

- Naravno, naravno. Tamo odakle mi dolazimo samo se kurvama plaća unaprijed. Ali kad insistiraš ... - Hamza zavuče ruku u džep i izvadi debeo svežanj novčanica. Izvuče jednu od sto dolara i pruži je barmenu. Ovaj mu pusti šaku i Hamza uze bocu i nasu piće. Vrati se za sto.

- E sad smo popušili.

- Šta smo popušili, Dino? Šta ti je?

- Je l' ti vidiš gdje smo mi čovječe? okreni se oko sebe. Samo polahko, majke ti.

Hamza prvi put pogleda po prostoriji. Kafana, bar, noćni klub? Prčvarnica? Sama prostorija dvadesetak sa tridesetak metara. Duž zida šank od nehrđajućeg čelika. Barske stolice. Stolovi nasumice razbacani po sali. U jednom uglu gitara, saksafon i nekoliko bubnjeva. Na

zidovima fotografije iz rata u Vijetnamu. Iza šanka jedna vojna jakna kao Hamzina. Probušena na lijevoj strani u predjelu srca. Reklamni poster filma "Lovac na jelene". U sali petnaestak gostiju. Dva starca za stolom do njihovog. U uglu četiri crna momka opasnog izgleda. Tiho razgovaraju gledajući u njihovom pravcu. Slično društvo i za drugim stolovima. Za šankom dvije prijateljice noći. Pauza za doručak.

- Hamza, ona moja Rozita radi na štrafti. Ne boji se nikog i ničeg. Ali mi je dobro skrenula pažnju da se ne motam ovim krajem. A mi k'o frajeri uletimo u srce.

- Jebi ga, skontaćemo nešto.

- Da bar nisi izvadio 'nol'ku gutu para. Nema teorije da izađemo živi odavde. A ako slučajno i izađemo, gotovi smo u sljedećih pedeset metara.

Kao da je znao o čemu pričaju, barmen pokrenu brdo mišića i priđe stolu.

- Hej, kučkini sinovi! Ja ne znam šta radite ovdje i zbog čega ste došli. Ali, dok ste ovdje ima da govorite engleski. Ruski ostavite kad se vratite u vašu jebenu zemlju.

- Nije ovo ruski nego bosanski.

- Basnija? O.K. Ostavite Basniju za poslije ili napolje.

- O.K., O.K. Engleski?

Kad se barmen udalji Hamza se okrenu Dini:

- Veliš popušili? - Govorio je malo tiše i na engleskom - Ako nakon svega što smo prošli ovdje zaglavimo, nismo bolje ni zaslužili. A znaš šta smo mi za njih. Mafija. Oni su, Dino k'o djeca za nas. Slušaj me sad dobro i radi samo što ti kažem. O.K.? Polahko ustani i povadi sve što imaš u džepovima napolje. Sve. I okreni džepove naopako da svi mogu da vide.

Dino ispi svoje piće i ustade. Pretrese jedan po jedan džep i sve izvadi na sto. Desetak dolara, jedno pismo, šprica, nešto sitnog novca...

Hamza uze špricu i slomi je od sto.

- Ovo ti više ne treba.

Dino sjede. Hamza ustade i poče da vadi stvari iz svojih džepova. Debeli svežanj dolara, nožić, dokumenti. Skide sat sa ruke pa i njega stavi na sto.

S druge strane šanka barmen je ćutke posmatrao šta se dešava. I drugi gosti su se okrenuli prema njima i sa neskrivenim interesovanjem ih posmatrali. Hamza mahnu barmenu. Ovaj priđe.

- Koliko je taksi do Kedžija?

- Ne znam.

- Otprilike?

- Ni otprilike.

- Možda pedeset?

- Možda.

- O.K. Evo pedeset za taksi. Daj mi olovku. Evo ti adresa za taksistu. Za ostalo - Hamza gurnu sve sa stola prema barmenu -

- Hoćemo da pijemo. I daj piće svima.

- Ovdje je puno novca.

- Jest. I, ako imaš nešto za pojesti, malo sira i ...

- Biće nešto. - Barmen se kesio. Shvatio je šta Hamza smjera. I dopalo mu se,

- Piće za sve, narode. Hajde za šank. Neću vam valjda donositi za sto.

Grupa u uglu je bijesno gledala prema njima. Barmen im donese dvije flaše viskija i posudu sa ledom. Gosti pokupiše piće sa šanka i vratiše se za svoje stolove.

- A Dado ti, veliš, dolazio? Kurva. Nikad nikome nije rekao.

- Dado moj dobri. On me jedini nikada nije slagao.

- Kako to misliš?

- Kad me je prvi put vidio kaže: Mali ti si popušio. Znaš Hamza svi drugi su mi govorili kao nije to ništa, važno je da je živa glava i druga sranja.

- To i liči na Dadu. Pravo šakom u glavu.

- Kaže, Mali, za tebe ovdje nema ništa. Ko je ostao čitav nema hljeba, a kamo li ti. Kaže, idemo mi za Ameriku. Kad se malo smiri, nazad u Evropu. Lovićemo četnike. Koliko god ih koknemo, zauhar.

- Šta je, Boga ti, bilo sa onim četom?

- Kojim? Misliš s onim što nisam dao da ga ubije?

- Jah.

- Ništa.

- Je li ga ubio ili nije?

- Nije.

- To ti je on rekao?

- Da.

- I ti mu vjeruješ?

- Normalno da mu vjerujem. Nikad mi ništa nije slagao.

- A kako su te tvoji pustili u Ameriku? Šta kaže stari?

- Ne znaš ti ništa? Pa da. Ti si otišao u jesen 1995. godine. Znaš da sam dobio stan? Ne znaš? Dobio sam stan u Hrasnom. Dvosoban. Od nekog četnika.

- Super.

- Jah. I ja sam mislio. Taman se malo smjestili. Stari prest'o da pije. Skovao sećije u svim sobama, okrečio. Napravio neke police. K'o regal. Bilo je pravo dobro.

- Pa šta ne valja?

- Jednog dana četnik se vratio. Kažu, imaju pravo ako nisu optuženi za ratne zločine. To što je četiri godine palio i žario nema veze. I tako mi dobijemo deložaciju.

Hamzi se smrče pred očima.

- Nemoguće.

- I... dođe četo s milicijom. Ja, 'vakav kakav sam, ne mogu ništa.

Dado na terenu. Od komšije nazovem Kapetana. Dojuri odmah. Hoće da se bije sa milicijom. Malo ga, Boga mi, oklepiše i uzeše mu pištolj. Samo što ga nisu išutali napolje. Frka, galama. Stari izvukao odnekud flašu rakije i za minut se napio k'o majka. Odjednom stara vrisnu. Mi u sobu...Nje nema. Prozor otvoren. Pogledam napolje. Leži na asfaltu. Skočila kroz prozor..

Skamenjenog pogleda Hamza je zurio u pod.

- To je, dakle, mir u Bosni.

Uze svoju flašu i doiskapi je u nekoliko dugačkih gutljaja. Baci je u ugao kafane. Flaša se rasu u komadiće. Osjećao je kako mu alkohol prodire u mozak i ulazi u sve pore. Na čelu mu izbiše krupne graške znoja. Dino je pio sporije.

- Hamza, koliko si ljudi ubio?

- Nisam ni jednog.

- Ne zajebaji.

- Je l' misliš koliko sam četnika ubio?

- Jah.

- Ne znam.

- Otprilike.

- Ne znam ni otprilike.

- Jesi l' deset?

- Dino?

- Dobro, jesi l' dvadeset?

- Više.

- Pedeset?

- Više, Dino. Više.

U kafani zavlada mrtva tišina. Gosti se okrenuli i sa pažnjom slušaju razgovor. U Hamzinoj i Dininoj glavi nestalo je barijera koje bi ih sputavale. Govorili su glasno i neprekidno ispijali nove čaše. Barmen donese dvije nove flaše, stavi ih na sto i ostade da stoji u blizini.

- U zadnjoj akciji u onoj zemunici ih je bilo petnaestak.

- Sjećaš li se kad si ubio prvog čovjeka?

- Četnika Dino, čet-ni-ka. Ne čovjeka.

- Jebi ga sad. Dobro, četnika. Sjećaš li se?

Za Hamzu svjetlo se ugasi. Nije više primjećivao nikoga u kafani.

Nestalo je gostiju koji su primakli svoje stolove bliže njihovom. Čak su i četiri momka surovog izgleda prenijeli piće za šank i sjedeći ledima okrenuti šanku pažljivo pratili priču. Hamza ustade. Dotetura do prekidača i ugasi glavno svjetlo u sali. Vrati se do stola, ispi čašu i tresnu je od zid.

- Bila je noć. April 1992. godine. Prelazio sam preko brda iznad tunela prije Bembaše.

Hamza se potpuno prebaci u tu kišnu noć. Gosti su otvorenih usta slušali čudnu priču.

- Kiša. Blato. Klizavo.

Hamza ide po kafani kao da se probija kroz gusto rastinje. Hvata se za grane, da ne bi otklizao unazad. Odjednom, vjetar donese do njega miris cigarete. Hamza stoji visoko podignute glave. Miriše zrak. Nozdrve mu se šire kao u psa tragača. Pokušava odrediti smjer odakle miris dolazi. Pada na pod kafane i puzi. Ustade i posadi jednog gosta iza stuba u kafani. Stražar. Čuči naslonjen na tanko drvo i puši. Hamza se šunja, puzi. Blizu stražara uzima kamenčić i baca ga u suprotnom smjeru. Stražar okreće glavu. Hamza skače. Hvata ga preko usta. Lijevom rukom pretražuje mu pojas. Napipa nož. Izvlači ga i, zabija mu ga kroz sljepočnicu. Crnac kojeg Hamza drži preko usta trza se. Nema zraka. Hamza skače. Drži nož visoko. Ispušta dug urlik i liže krv i

komadiće mozga sa noža.

Hamza strese glavom i pride stolu. Popi još jednu čašu i tresnu je od zid. Podiže ruke. Visoko.

"Tuj, i samo tuj pesmu Koštan
Da mi poješ.
Mantan da skineš
Ruke više glavu da digneš "

Dino je simultano prevodio tekst gostima:

"Pjevaj mi samo tu pjesmu Koštana.
Prsluk skini, ruke iznad glave podigni"

"'Da znaješ, more Mome,
da znaeš,
Koja je, eeeee
Žalba na mladost.
Ko ' a eeee,
Žalba na mladost"

"Da znaš djevojko,
Koliko mi je žao
što više nisam mlad."

Hamzin glas, inače kristalno čist i jasan, malo je napukao od alkohola što mu je davalo osobitu malo grublju boju. Glas se izvijao i treperio iznad stolova, gostiju i gubio se u teškom oblaku duhanskog dima koji je visio sa stropa.

Hamza osjeti kako mu se oči pune i kako nešto slankasto i toplo teče iz njih i slijeva mu se niz obraze. Pjevao je punim glasom dok su

mu pred očima promicali dragi likovi kojih više nema.

"Ti bi me, more mome..."

Visoko podignutih ruku Hamza pjeva i polahko šeta kafanom. U pauzi između strofa ispija nove čaše i razbija ih od zid.

- Hamza, a kad si ubio zadnjeg čovjeka?

- Četnika Dino, čet-ni-ka. Znam. U zadnjoj akciji. Mislili smo da smo završili kad Dado dovede onog pukovnika, kapetana, šta li je bio, sjećaš li se kad sam mu otkinuo glavu. Ti si opet plakao. Izađem napolje. Tresem se. Nedaleko od zemunice stanem da se smirim.

Odjednom čujem plač. Iz drugog rova. Ukočim se. Polahko puzim naprijed. Vidim silueta čovjeka. Bacam se na njega. Desnom rukom udbijam njegov automat i hvatam ga za kosu. Zadignem mu vrat. U lijevoj ruci nož. Zamahujem. Ali, to nije četnik. To je skoro dijete. Šta sad? Kako da ga ubijem. On hvata pištolj. BUUUUM. - Hamza zadiže džemper. Duž grudi ogroman ožiljak. Pokazuje putanju metka

- Duž grudi, pa u vilicu, obraz, preko oka i duž čela. Zamah, nož se sjuri kroz glavu tog nesretnog mladića, skoro djeteta. Skačem, okrećem se. Nema nikog više.

Hamza otresa glavom. Vraća se ponovo nazad u stvarni svijet. Ispija novu čašu.

- Hamza, zapjevaj nam nešto naše. Nešto pravo naše.

Hamza raširi ruke

"Moj Dilbere, kud se šećeš,
Aj, što i mene ne povedeš "

Dino je prevodio

"Moj dragi kad ideš napolje
zašto i mene ne povedeš sa sobom"

Dva starca su se toliko približili da su skoro sjedili za istim stolom sa Hamzom i Dinom. Jedan izvadi usnu harmoniku i pokuša da uhvati melodiju. Drugi je bubnjao po stolu. Malo su vukli na bluz.

"Što te volim,
Ah, što te ljubim,
Aman, Bože moj "

"Oh kako te volim,
Oh kako te ljubim,
Aman, Bože moj"

"Povedi me u čaršiju,
Aj, pa me prodaj bazardžiji."

"Povedi me u Centar,
Aj, pa me založi u zalagaonicu."

"Što te volim,
Ah, što te jubim,
Aman, Bože moj."

"Uzmi za me oku zlata,
Aj, pa pozlati dvoru vrata."

"Uzmi za mene par funti zlata
pa pozlati vrata na kući."

"Što te volim,
Ah, što te jubim,
Aman, Bože moj."

"Ko god ide neka pita
Aj, čija li su ovo vrata?
Aj, to su vrata moga zlata."

"Ko prođe ulicom neka pita
Čija su ovo vrata?
Aj, to su vrata moga dragog."

- Hajde onu o Tamburalo momče u tamburu.

- O.K. lijepi moj.

"Tamburalo momče u tamburu,
Tambura mu od suhoga zlata,
Tanke žice kose djevojačke,
A terzijan pero sokolovo.

Gledala ga Ajka sa čardaka,
Vidi majko lijepa junaka,
Da mi ga je u dvoru gledati,
Na njegovim grud'ma sevdisati.

Karanfil bi pod njega sterala,
A pod glavu rumenu ružicu,

Nek' miriše nek' se često budi,
Često budi i često me ljubi.

Dino je tiho prevodio pjesmu gostima.

Hamza iskapi flašu i razbi je.

- Dino, vjeruješ li ti meni?

- Vjerovao sam ti kad su nam glave bile u torbi.

- Samo neka sam ja tebe našao. Biće dobro. Sve će biti dobro. Vidjećeš. Imam dobar posao. Radim za sindikat. Nećeš vjerovati, 25 $ na sat. Može nam biti za sve. Naći ćemo stan u dobroj četvrti. Smjestimo se i polahko. Ići ćemo na jezero da pecamo. Odavno se spremam. da kupim pribor. Malo u kafanu, pa cure. Tebe ćemo u školu. Ima sto poslova koje možeš da radiš. Čuj majke ti - homeless.

- Pusti to sad Hamza. Pjevaj nam!

- Hoću Dino. Koju ćemo? - Hamza pruži ruku da uzme flašu ali više ni jedne nije bilo na stolu.

- Hej gazda, ima li još pića? Ima li viskija za bivše ratnike? Za bivše kraljeve? Dino! Mi smo bili kraljevi. Jesmo li? - Barmen se trgnu. Slušajući ove čudne priče i pjesme potpuno je zaboravio na kafanu i na goste. Izvuče nove flaše i nasu piće za sve. Viski je već potpuno obuzeo Dinu. Bio je na granici sna. Hamzino pitanje kao da ga probudi. U momentu se promijeni. Nije to više bio onaj do maloprije pijani mladić. Oči mu se izbistriše i pogled postade čvrst. Ispi čašu i razbi je.

- Jesmo Hamza. Mi smo bili kraljevi, - ustade, zagrli Hamzu i prvi poče pjevati. Hamza prihvati:

"Da je meni leći umrijeti,
Lane moje, leći umrijeti.

Umrijeti, smrti ne vidjeti,
Lane moje, smrti ne vidjeti.

Da ja vidim ko će me žaliti,
Lane moje, ko će me žaliti."

U pola pjesme zastadoše. Dohvatiše flaše i počeše piti. Viski je klokotao, slijevao se pored usana, natapao im garderobu i kapao na pod. Prije nego dođoše do dna flaša, izgubiše ravnotežu, zaljuljaše se i poletiše na pod. Dvojica opakih skočiše i uhvatiše ih malo prije samog poda. Barmen pokaza da ih spuste na pod.

- Džordži, ti si sa autom ovdje?

Opaki klimnu glavom.

- Stavite ih u auto i odvezite na ovu adresu, - on otvori papirić sa adresom.

- Neka sam proklet. Neka sam proklet. Ha, ha, ha, ha... Džordži. Odvezi ih. Pazi, da im nije falila dlaka s glave.

- Hej Kris, šta ti pada na pamet? Znam valjda i ja razlikovati...

- Nadam se da znaš. I možeš me slobodno zvati Fani Kris od noćas.

- Nećeš se ljutiti. Nezgodan si, znaš.

- Nema problema. Gledaj ovamo. Staviću im njihov novac nazad. Nemoj da šta zafali. Ovo noćas sam ja častio.

- Jesu li te podsjetili na Sajgon?

Fani Kris šutke klimnu glavom.

****

Dok je auto jurio, Dino otvori oči.

- Hej vozač, gdje smo?

- Vozim vas na Kedži.

- Molim te, možeš li prvo mene odvesti na Adison 5400 West.

- Fin kraj. O.K., brate, samo kaži.

U Adisonu Dino izađe iz auta.

Hamza otvori oči kad se auto zaustavi ispred njegove kuće.

- Gdje je Dino?

- Ostavio sam ga u Adisonu, 5400 West.

- Adison 5400 West, - ponovi Hamza.

- Dobro naći ću ga sutra. Hvala vozač.

- Čuvaj se, brate! - dobaci mu vozač i odjuri.

Hamza je dugo tražio ključ pred vratima. Mrmljao je neku pjesmu koju niko osim njega ne bi mogao prepoznati. Konačno otključa kuću i pope se u stan. Zaspao je pored ležaja.

****

U sobi u prizemlju Dont Wory Andy je gledao u Mary.

- Ovo mu je prvi put. Nadam se da neće sutra nastaviti. Bilo bi mi žao tog momka.

****

U Hamzinoj glavi je šumilo more kad se probudio. Svaki pokret glave izazivao je nove eksplozije. Trudeći se da što manje pomjera glavu, pristavi kafu i ode pod tuš.

- Neka boli. Nema veze. Samo neka sam ja njega pronašao. To

je pravo čudo. Među osam miliona da naletim na njega.

Tuširanje ga malo povrati i on se udobno namjesti pored prozora.

Jaka kafa mu je godila. I cigareta.

- Čovjek mora biti kao kafa. Jak i topao, - pade mu na pamet Avdaga. Šta li on sad radi. Vjerovatno pije kafu sa Azrom.

Dok je srkutao kafu i palio novu cigaretu prisjećao se sinošnjeg razgovora sa Dinom.

- Šta ono reče za majku? Dragi Bože! Zašto uvijek stradaju dobri momci? Sad, šta je tu je. A Musa? On je toliko volio Amru i Malecku da se pitam da li je on trebao da je oženi? Svijet je mali, Kume. Naći ćemo te. Ili ja ili Musa. Isto ti dođe. Dado i Kemo? Zar je moguće. Ne vjerujem. A ipak, sve se uklapa. Ne mogu da vjerujem. Pa Mustafa? U politiku? Baš mi je drago. Znaće naš šumnjak sa njima. Kao u šumi. Prišulja se i cap. Ha, ratni profiter! Ili će se uhvatiti u isto kolo sa njima. Kako ono naši stari kažu: Malo je ljudi ostalo poštenih, na žute dukate i bijele guzove.

Sakib? Oženio se! Glupko naš. Dobro je da se bar jedan izvadi i okrene normalnom životu. A i ja se zasjedio umjesto da idem po Dinu. - Hamza se obuče na brzinu. Nož zamota i sakri u madrac.

- Mislim da mi nećeš trebati. Možda nikad više.

Na stepeništu se zaustavi. Htio je reći Andyu da će Dino biti sa njim izvjesno vrijeme. Neka, ima vremena. Kad dođu. Možda će biti problema sa Big Majkom. Moraće na kraju da završi sa njim. Nema teorije da on i njegovi samo nakrivo pogledaju Dinu, a kamoli da ga udare. Majki će se dobro iznenaditi kad ga zapuca. Hamza zamisli lice Big Majka dok leti na zemlju. Samo će morati da bude brz. Bude ih malo previše. Moraće biti brz i uvjerljiv tako da, kad sredi Majkija i možda još dvojicu, ostali odustanu. Kad bi mogao to nekako snimit' i poslati Musi. Hamza se nasmija.

Čikago je najljepši u jesen. Drveće se ospe jesenjim bojama. Sunce je još toplo i prijatno. Nema one nesnosne vlažnosti a i komarci se negdje povuku. Kad ne pada kiša nebo je modro-plavo. Nejvi, što bi

rekli Ameri. Hamza je pjevušio stare pjesme vozeći se u traku prema Adisonu.

U džepu je pronašao novac, sat i dokumente. Šta li ovo znači? Mozgao je i dumao, ali nije ništa pametno mogao da dokuči. Odustade. Moraće navratiti u onaj bar. Valjda će ga pronaći. Nakon kraće vožnje nađe se u Adisonu, 5400 west. Ali to je bila prodavnica. Možda preko puta. Obično se taksisti dadne neko zvučnije i lakše odredište. Hamza parkira i pokuca na vrata kuće preko puta. Niko mu nije odgovarao. On priđe drugoj kući. Nakon dugotrajnog kucanja, začuše se koraci.

- Ko je?

- Izvinite! Tražim jednog momka. Zove se Dino...

- Nema ovdje nikog, - odbrusi mu nepoznata osoba iznutra.

Hamza se okrenu i pređe ulicu. Uđe u prodavnicu. Mala prodavnica hrane i sitnih potrepština za kuću. Na prozorima debele željezne rešetke. Za kasom je sjedila starija Meksikanka. Nepovjerljivo je gledala Hamzu.

- Izvinite, tražim jednog momka. Zove se Dino. Nema jedne ruke.

- Žao mi je. Ne znam nikog takvog.

- Molim vas. Pokušajte se sjetiti. On u stvari...

- Rečeno ti je da ovdje nema takvog, - grub glas je dolazio iz dubine prostorije. Hamza nije mogao da vidi ko govori.

- O.K., O.K.. Evo idem. Divan dan, - brzo izađe iz prodavnice. Kraj je bio takav. Nisu bili krivi ljudi. A on danas nije smio imati nikakvih neprilika. Obazre se po ulici. Na uglu je stajala grupica mladih crnaca i dvije Meksikanke. Hamza im priđe.

- Hej čovječe, imaš li par dolara za ove momke? - mladi crnac ratobornog izgleda priđe Hamzi.

- Naravno, - Hamza izvadi novčanicu od deset dolara.

- Tražim jednog prijatelja. Zove se Dino. Nema jedne ruke.

- Bijelac?

- Bijelac.

- Čovječe, ovo je crni kraj. Nema bijelaca.

Živi sa nekom Rozitom.

- Čovječe, ovdje se svaka Meksikanka zove Rozita. Probaj negdje drugo.

Hamza osjeti kako ga probija znoj. Cijelo poslijepodne je proveo obilazeći kuće okolo. Prvo po jedan blok oko Adisona 5400, pa zatim još jedan blok. Obišao je skoro cijeli kvart. Obišao je sve restorane brze hrane, sve barove, razgovarao sa dilerima droge, prostitutkama. Pokucao je na bezbroj vrata. Neka se uopšte nisu otvarala. Na nekim bi se ljudi pokušavali sjetiti, neko bi samo odmahnuo glavom. Neko bi mu šutke zatvorio vrata pred nosom. Predveče ga zaustavi policija. Neko je prijavio da se sumnjivi bijelac cijali dan vrzma krajem. Policajci su bili ljubazni, ali izuzetno energični i strogi. Pretresli su ga od glave do pete. Pretresli vozilo. Bezbroj pitanja i provjeravanja u centrali. Nakon gotovo cijelog sata policajac mu dade prijateljski savjet da se izgubi iz tog kraja.

- Možda je tvoja priča u redu, ali mi ti ne možemo garantovati bezbjednost. I ovo što ti se ništa nije desilo cijeli dan je čudo. Briši odavde i svog prijatelja potraži na drugom mjestu.

Na ivici panike Hamza krenu nazad. Bio je već blizu kuće kad mu pade na pamet da je Dino možda opet na autoputu. Skrenu na Western ulicu i izađe na autoput broj 290-west. Sa autoputa je izašao na Austinu. Nije bilo Dine. Ponovo se vrati na autoput i izađe na Harlemu. Ni ovdje ga nije bilo. Pade mu na pamet da je možda na izlazu sa zapada na istok Parkira trak u sporednoj ulici i vrati se pješice na petlju. Raspitao se na obližnjim benzinskim pumpama, restoranima brze hrane i barovima. Bila je skoro ponoć kad je došao kući.

- Naći ću ja tebe, ako Bog da. I nećeš mi više pobjeći. Jest Čikago veliki, ali pronaći ću ja tebe.

Praveći planove šta će raditi, gdje će i kako živjeti, Hamza propade u san pun košmara.

Sutradan je morao na posao. Jedva je čekao da se radno vrijeme završi. Neko je morao znati bar nešto o Dini. Gdje živi? Možda u bosanskim restoranima ili kafani Jaran. Nije mu se išlo, ali morao je.

U Jaranu ga dočekaše smrknute face. Hamza mirno prođe između stolova do šanka. Upita konobara za Dinu govoreći malo glasnije da bi ga svi u kafani mogli čuti. Konobar šutke odmahnu glavom. Od onog ekscesa proljetos, nisu ga voljeli ovdje. On se okrenu i prošara pogledom po prostoriji. Niko od gostiju ne pokaza ni najmanji znak da zna nešto. Hamza izađe napolje. Nije bio bolje sreće ni u Ljiljanu ni u drugim restoranima. U nedostatku bolje ideje vrati se na autoput 290. Ni ovaj put ništa.

Rezigniran, vrati se na spavanje.

U uzaludnom traženju mu je prošla cijela sedmica. Poslije posla lutao je zapadno od Čikaga, Berwyn, Cicero, Oak Park... Raspitavao se, gledao, tražio.

U subotu nije radio. Napravio je plan. Otiće u Bosansku džamiju u Nortbruku, pa onda u sve crkve od Čikaga do Oak Parka. Možda postoji neka "Wellcome grupa" koja ga poznaje. Te wellcome grupe su bile dobra stvar. Udružilo bi se nekoliko porodica volontera koji bi dobili jednu porodicu useljenika da im pomognu u prvim mjesecima života u USA. Obično bi za useljenike nabavljali polovan namještaj, posuđe, garderobu, hranu, a često su pomagali i u novcu. Hamzu je izluđivala misao da je Dino sad negdje gladan u hladnom stanu ili da stoji pored izlaza na nekom autoputu. Ako ga ne pronađe u subotu, mislio je, otiće u policiju. Moraju ga imati u nekom kompjuteru. Da. Tako će uraditi. Bilo mu je lakše kad je napravio ovaj plan.

Probudio se rano. Napolju je bilo oblačno, kiša samo što nije sastavila. Popio je nekoliko kafa i popušio skoro pola kutije cigareta. Oko osam se spremi i izađe iz stana. Već je izašao iz kuće kad ga Andy pozva s prozora.

- 'Bro jutro, imaš li par minuta?"

- Jutro. Ne baš. Žurim.

- Molim te, samo par minuta.

- O.K. - Hamza pomisli da nije možda zaboravio platiti kiriju. Ali do prvog ima još pet-šest dana.

Uđe u kuhinju. Andy je pio kafu. Nasu još jednu šolju i pruži je Hamzi.

- Hvala, žurim. Možda drugi put.

Pred Andyjem je stajala gomila fotografija. On izdvoji jednu i pruži je Hamzi.

- Ovo sam ja u Vijetnamu. Ovo nam je bio komandir. Poginuo je par dana poslije.

Hamza ovlaš pogleda fotografiju i vrati je Andyju.

- Zapali slobodno. Mary nije u kući. Otišla je da kupi neke sitnice i da posjeti neke prijatelje. Mogao bih i ja zapaliti jednu.

Mary mu nije dozvoljavala da puši i on je s vremena na vrijeme tražio po cigaretu od Hamze kad Mary nije bila kući. Hamza izvadi kutiju cigareta i gurnu je Andyju.

- Zadrži. Ja ću sad kupiti. Moram da idem.

- Desetak minuta možeš da ostaneš.Toliko će te čekati svaka.

- Ma nije djevojka Andy. Dobro, kad insistiraš. Deset minuta. Hamza zapali cigaretu i uze kafu. Otpi gutljaj.

- A ovo sam ja u Sajgonu. - Andy mu pruži drugu fotografiju.

Mlad i snažan, u društvu djevojke kosih očiju, Andy mu se cerio sa fotografije.

- A znaš li kako sam je dobio nadimak Dont Vori Andy (ne brini

Andy)?

- Nemam pojma.

- Od moje čete koja je krenula u Vijetnam, četiri petine se nije vratilo kući. Ostali su zauvijek u džungli. Neke jedinice u Vijetnamu nisu ni vidjeli džunglu, a kamoli Vijetnamce. A mi smo stalno išli iz akcije u akciju.

- Tako ti je obično u životu.

- Da. Išli smo iz akcije u akciju dok se nismo potrošili. Mene je bilo jako strah. Bojao sam se kao niko. A morao sam da idem. Uoči svake akcije sam ponavljao sam sebi: Dont Vori Andy, Dont Vori Andy. I tako, malo po malo, počeli su me zvati Dont Vori Andy. Znaš, ja vjerujem u Boga i bio sam siguran da Bog neće dozvoliti da Njegov Andy završi u džungli. Zato sam ponavljao Dont Vori. Ima ko da brine. Tvoje je da uradiš najbolje što možeš. Ne brini, ne brini.

- O.K., Andy. To je bilo u Vijetnamu. Otkud ti taj nadimak u Čikagu?

- Odlično, odlično. Vidim da me pratiš. Vidiš, sa mnom u četi je bio momak iz Čikaga. Kris. Zvali smo ga Fani (smiješni) Kris.

Nasmješnije je bilo što on uopšte nije bio Fani. Upravo suprotno. Njega su se bojali i iz komande, i mi iz čete i Vijetnamci. Veći je od mene za glavu. Teži najmanje duplo.

Hamza nabrzinu preračuna: oko 150 kg. Taj momak sigurno nije bio smiješan.

- Šišao se naćelavo. I pustio ogromne brkove. Uz njegovo ime su vezivali drogu, prostituciju, ubistva, ucjene i sve što ti može pasti na pamet.

- Čekaj. Otkud mu onda nadimak Fani?

- Dobro pitanje. Znaš, kad bude gusto, kad bude tako gusto da ti stvarno shvatiš, svakim djelićem tijela, da je baš gusto, naš Kris dobije napad smijeha. I, interesantno, nikad ga nije hvatalo ako nije bilo baš gusto. A napadi su bili strašni. Prvo bi mu se počela tresti ramena i uskoro bi se sav počeo tresti. Onda bi iz njega provalio smijeh. Nije bilo nimalo fino i smiješno. Smijao bi se kao lud, iskakao iz rova i počinjao da puca. Nakon par šaržera bi kretao u napad. I mi smo, htjeli ili ne, morali da ga pratimo. Jadni Vijetnamci. Mislili su sigurno da lično đavo predvodi napad.

- Nisam nikad čuo za takvo nešto.

- A znaš šta je posebno interesantno. Metak ga nije htio. Kroz

sav taj pakao Vijetnama prošao je bez ogrebotine.

- I?

- I. Ništa. Vratim se ja iz Vijetnama. Ranjen. U noge. Prošlo nekoliko mjeseci. Rane zarastaju. Jedno veče neko lupa na vrata. Smije se. A, znaš, ko jednom čuje Krisov smijeh ne zaboravlja ga cijeli život. Mary otvori. Stvarno Kris. Pita gdje je Dont Vori Andy? I tako on ispriča Mary sve o tome. Mary prijateljici, rođacima. I, kad sam izašao iz kuće nakon par mjeseci svi me zovu Dont Vori Andy.

- Interesantna priča.

- I sad se ponekad vidim sa njim. Još nosi nadimak Fani, ali ga niko ne smije zvati tako. Već sam ti rekao da on uopšte nije fani. Sad drži neki bar. Zvanično. Nezvanično drži nekoliko sabrba. Droga, prostitucija, klađenje i drugo. Pripisuju mu i neka ubistva. Nedokazana. I policija ga se kloni. Ne znam. Ljudi ponekad pretjeruju.

- To je istina. Ljudi ponekad pretjeruju. Nego, stvarno moram da idem.

- Čekaj još malo. U četvrtak me zove Fani Kris. Samo kaže dolazi odmah. A, znaš kako je. Kad te on zove ima da dođeš. I to odmah. Ali, mislim, stari smo drugovi, a i ne bavim se ničim što bi njemu smetalo. Tako se ja spremim i u bar. Uđem. On me ugleda sa vrata. Dođe, zagrli me. Meni nije baš prijatno. Kao da te medvjed zagrli. On to osjeti i kaže Dont Vori Andy, Dont Vori Andy. Odemo za šank. Naspe nam po viski. Svoj iskapi odmah i naspe ponovo. I slušaj sad ovo. Kaže:

- Tako ti. Imaš lava, a ne pričaš ništa.

Ja šutim, gledam. Ne smijem da mu protivriječim, a ništa mi nije jasno.

- Zlatnog lava imaš, a ne govoriš starom drugu, - malo me potapše po leđima. Sve bridi.

- Kakvog lava, Fani? - izleti mi. Nisam namjerno. On prasnu u smijeh. Kao nekad u Vijetnamu.

- Nema veze moj prijatelju Dont Vori Andy. Bio mi je tvoj lav

ovdje prije par noći. Strašan je. Kako je samo prešao ove razbojnike ovdje. Taman se oni spremaju da mu uzmu mjeru, a on povadi sve iz džepova i dade mi. Kaže hoće da piju. I da častim sve u baru. Onda su on i njegov drug pričali o ratu, pjevali. Njegov drug nam je prevodio. Bilo je super. Bila mi je to najbolja noć otkako sam se vratio iz Vijetnama.

Hamza ga je ćutke gledao. Nemoguće. Čikago je izgleda velika mahala kao i Sarajevo. Sve se zna. Od sigurno pola miliona barova, kafana i restorana on, eto, da naleti na taj SAJGON. A barmen je izgledao upravo kao što ga je Andy opisao. Tako je. On mu je napisao Andyjevu adresu. Zato mu je vratio novac.

- I ja se napijem te noći. Ne mogu ga odbiti, a znam kod kuće će biti frka. E, reci ti meni šta sad. Ja evo dva dana razmišljam o tom zlatnom lavu. I znaš šta sam domislio. Nemoj se ljutiti, ali ispada da si ti taj Zlatni lav. Imaš žutu, zlatnu kosu, hodaš i izgledaš kao da si krenuo u lov. Znaš, one moje stepenice za sprat. Ne škripe jedino kad se ti ili mačka penjete. Biće da si ti taj Zlatni lav.

- Izvini Andy, nemam pojma o čemu pričaš. Hvala na kafi. Moram da idem. - Hamza ustade i krenu prema vratima.

- I ja sam mislio. Nema veze, moraću da lično pitam Fani Krisa šta je mislio. Nego, ti ne gledaš televiziju?

- Ne, zašto? - Hamza je već otvorio vrata koja iz kuhinje vode u hodnik.

- Sinoć je bilo na kanalu 5. Pronašli su u Jezeru tijelo nekog mladića. Dvadesetpet, dvadesetšest godina. U vojnoj jakni. Plav. Nema jedne ruke.

Hamza se ukoči. Srce, tijelo i mozak mu se zalediše. Sa jednom rukom na šteci vrata on se okrenu i pogleda Andya. Zatetura unazad i udari od zid. Noge mu otkazaše poslušnost i on se skliznu niz zid.

Donja vilica mu poče nekontrolisano drhtati. Lijevom rukom pritisnu vilicu na gore da bi zaustavio cvokotanje. U strašnom šoku buljio je ispred sebe ne videći ništa.

Andy se pokrenu i priskoči mu.

- Hamza, Hamza!

Hamza se nije pomjerao. Snažno je pritiskao vilicu i izgubljeno gledao ispred sebe. Andy pokuša da ga zagrli i podigne. Hamza mu rukom dade znak da ga ne dira. Andy se ushoda po sobi.

- Sranje, sranje! O Bože, o Bože. Sranje, sranje! - rukama je pritiskivao sljepočnice, lomio prste pa opet pritiskivao sljepočnice. Hamza se gubio. Eksplozije u glavi su prerasle u zaglušujuće detonacije. Pogled mu je bio staklast. Pred njegovim očima soba se rasplinjavala, nestajala i ponovo se vraćala. Odjednom u sobi nastade ogroman vrtlog. Soba se okretala strahovitom brzinom. Stvari i predmeti su počeli nestajati u vrtlogu. Sve brže i brže. Osjećao je da ga velika tamna rupa usisava. Osjećao je da mu se mozak dijeli. Jasno je čuo pucanje sivih ćelija koje su se raspadale. Broj negativnih informacija je prešao kritičnu tačku. I kao u trenutku ranjavanja, mozak je grozničavao tražio izlaz. Spas.

Ludilo.

Izlaz je u ludilu. Odbaciti sve.

Uništiti centre memorije.

Odbaciti sjećanja.

Sačuvati po svaku cijenu centre za preživljavanje. Život.

Jedino je život važan. Odbaciti sva čula, nisu neophodna. Vid, sluh, miris. Sve je to u krajnjoj konsekvenci nepotrebno. Sačuvati biološku nit života.

Hamza je osjećao da klizi u ponor bez izlaza. Osjećao je da se kreće tajanstvenim i neistraženim putevima podsvjesti. Da leluja na, kao oštrici noža, tankoj niti koja dijeli ovozemaljski život od vječne mladosti ludosti. Pred njegovim ukočenim očima su se mijenjale boje vrtloga. Čas je bio bijel, pa zelen, purpurno crven, ljubičast, crn, pa opet bijel. Njegove oči su se raširile od te eksplozije boja u vrtlogu koji ga je uvlačio u sebe. Još malo. Još samo malo i mozak će donijeti odluku. Potpunu i konačnu. U šoku, ali ipak dalekom periferijom mozga svjetan šta to znači, buljio je u vrtlog iščekujući šta će se desiti.

Pljus!

Andy se konačno pribrao. Pronašao je viski koji je Mary sakrila od njega. Napunio veliku čašu i pljusnuo je Hamzi u lice. Drugu mu nasloni na usne. Ne mogavši da ih otvori, on izli čašu nadajući se da će bar nekoliko kapi proći kroz stisnute zube. Hamza je i dalje buljio ispred sebe. Andy mu začepi nos. Kad Hamza refleksno otvori usta da udahne, Andy mu svom snagom pljusnu čašu u lice. Veći dio viskija uleti Hamzi u usta i on se zagrcnu. Zakašlja. Boje se ugasiše i vrtloga nestade. On, na petnaestak centimetara od sebe ugleda preplašeno Andyjevo lice.

- Uvijek sam se pitao kako izgleda crnac kad preblijedi.

- Dođi, - Andy ga podiže i donese do stolice.

- Popij! - nije više bilo viskija pa mu Andy dade šolju vrele kafe. Hamza ga nesvjesno posluša. Vrela kafa ga oprži i on zvučno poče da udiše zrak da bi ohladio usta.

- Tako, tako! Budi ovdje, budi ovdje! Ostani sa mnom! Molim te! - Zapali mu cigaretu i stavi mu je između usana. I sam zapali. Šutili su i pušili nekoliko minuta.

- Čovječe, čovječe. Za dlaku da mi odeš. Za nijansu. Čovječe, Čovječe. Viđao sam to u Vijetnamu. Smrt je premija za to.

Nakon sljedećih nekoliko minuta Andy opet progovori.

- Zašto mi nisi ispričao? Da si rekao, mogli smo nešto učiniti. Fani Kris bi ga našao za pola sata. Da se sakrio bilo gdje, našao bi ga. Samo da si rekao. Ali, ti šutiš. Evo i sad šutiš. Koliko si već dugo ovdje? Dugo, je li? `Bro jutro-`bro jutro. Ništa više. Znaš šta, mislio sam ja dugo o tome. Šutnja je planetarni problem ratnika. Miševi pričaju, ratnici šute. Šute kad boli, šute kad ne boli. Moraš pričati, govoriti, moraš čuti svoj glas.

Andyjeve riječi su dopirale kao nerazumljiv šum do Hamze. Andy je pričao i pričao. U Hamzinoj glavi je zvonilo: Ne razmišljaj, ne misli, ne misli, ne misli. Preživjećeš. Ne misli. Okreni tok misli. Vrati se u djetinjstvo. Nazad. Nazad. Tako je. Misli na Dervišaginu krušku.

Tako, to je dobro. Veliko staro stablo u jesen. Krupne sočne kruške. Ne, ne taj put. Stablo, voće, trešnje. Troje djece koja su brala trešnje na Kobiljoj Glavi, par milja sjeverno od centra Sarajeva, u proljeće 1993. godine četnici ubili sijačem smrti. Misli na nešto drugo. Evo, Hamza je na skijanju, snijeg, sunce. Čisto plavo nebo. Odnekud izviru i druga sjećanja na snijeg. Prvi snijeg u Sarajevu zime 1993, 1994. godina. U naselju Alipašino polje djeca izašla na sankanje. Direktan pogodak teškog projektila u grupu. Sedmoro mališana poginulo. Otac nosi sinčića starog pet-šest godina. Geler mu je potpuno otkinuo lobanju. Koža lica bez lobanje, kao gumena maska visi sa ramena, dok se otac, bijel kao snijeg bespomoćno okreće oko sebe. Na par metara dalje, crven i bijel, dječiji mozak, kao izgubljena dječija kapa, leži na snijegu. Ne snijeg, ne kruška, misli na vodu, na livadu. Hvala Bogu. Tu je. Zelena livada davnog toplog ljeta. Cijela porodica je na izletu, pored rijeke. Livada je velika. Na njenom kraju sporo teče rijeka. Rijeka je bistra. Vide se ribe koje isto tako lijeno plivaju. Sve je usporeno. Zadrži tu sliku.

- I znaš šta je mene izliječilo? Moja Mary. Natjerala me je da pričam. Hiljade zašto? Gdje? Ko? Kako? Hiljade. Mislio sam da ću je ubiti. Bila mi je gora od Vijetnamaca. I tako sve dok nisam prepukao. Ne prepukao. Dok se nisam sastavio. A onda sam plakao. Danima. Slušaš li ti mene?

- Jah. Gdje odvoze samoubice?

- Ne znam. Ali sad ćemo pronaći u informacijama. Sačekaj malo, - Andy uze telefonski imenik. Nakon desetak poziva se vrati.

- Našao sam.

- Imaš li adresu? Moram otići tamo.

- Nema govora. Ja ću voziti. Sačekaj samo da napišem poruku za Mary. Brinuće se.

Ulice su bile prepune vozila. Na prometnijim cestama šetači. U parkovima roditelji sa djecom i poneki zaljubljeni par. Nebo je bilo modro-plavo. U Hamzinim nozdrvama, odnekud se pojavi poznati, sladunjavi miris smrti.

****

Stigoše.

Nakon kraćeg objašnjavanja odvedoše ih u prostoriju gdje su držali leševe. Iz police izvukoše veliku metalnu ladicu u kojoj se nalazio Dino. Lijepo lice je bilo modro. Kosa slijepljena preko čela. Oči sklopljene, kao da spava. Hamza ga je dugo gledao. Popravi mu kosu.

- Spavaj, mali, spavaj.

Bilo je stvarno ili se njemu pričinjavalo. Spokoj i kao neko olakšanje na Dininom licu.

- Ti si došao do kraja. Oprosti mi, mali.

- Vi ga poznajete? - medicinar ga je vukao za rukav.

- Jah.

- Možete li nam dati podatke o njemu?

- Naravno.

Uđoše u kancelariju. Hamza je tiho odgovarao na pitanja. Ime, prezime, datum i mjesto rođenja, adresa, zanimanje.

Medicinar ga ponudi cigaretom. Hamza se zahvali. Cigareta mu je baš trebala.

- Ko obavlja sahrane muslimana u Čikagu?

- Nisam siguran. Pogledajte u Islamic Faundation. Daću vam adresu.

- Da li ja mogu da ga sahranim. Mislim da...

- Naravno. Čim obavimo formalnosti možete da preuzmete tijelo.

Nakon bolnice Andy ga odveze do Vila Parka.

Islamic Foundation je bila, u stvari, osnovna škola sa malom džamijom. Uz nju je i skoro završena nova, velika džamija. Najveća džamija u Sjevernoj Americi. Iz prijemne kancelarije ga uputiše direktoru Centra.

- Esselamu Aleikum, Brat Hamid?

- Alejkumu selam brate. Izvoli.

- Ja sam Hamza. - predstavi se i steže ruku krepkom starcu. Nešto duža bijela brada, malo tamnija koža. Pakistanac. Starac je zračio iskonskim mirom. Hamzu podsjeti na Sarajevo. Samo duboko i svjesno religiozni ljudi mogu zračiti takvim mirom.

- Kako ti mogu pomoći, brate?

- Želim da obavite dženazu za mog prijatelja.

- Umro je?

- Umro.

- Gdje se tijelo sada nalazi?

- U bolnici,

- Čekaj. Je li ubijen?

- Nije. Ubio se.

Starac ge je dugo gledao, šutke.

- Ti znaš, sine, da je samoubistvo...

- Ja bih da to ostavimo Bogu. Nije naše da sudimo. - Hamza ga nervozno prekinu.

- Jah. Alah dželešanuhu je milostiv, - obojica ušutiše.

- Bio ti je drag? - Hamza klimnu glavom.

- Dobro. Mi ćemo to obaviti. Daćeš mi podatke da možemo preuzeti tijelo.Vidjeću da li možemo dobiti mjesto na groblju u Skokiju.Tamo sahranjuju Bosance. On je bio Bosanac?

- Itekako. Mogu li odmah platiti?

- Ne. To ćemo mi finansirati. Imamo fond za takve sahrane.

- Ali ja želim da platim.

- Sine, to što njemu sad treba, ne možeš platiti novcem. Na drugom kraju zgrade je džamija. Prouči mu nešto, ako znaš.

- Znam.

- A ako imaš viška novca, napolju su kutije za donacije. Za školu, za Bosnu, za novu džamiju. Možeš dati donaciju. Abdest možeš uzeti u hodniku lijevo.

- Hvala brate. Selam alejkum.

Rukovaše se i Hamza izađe. Uze abdest i uđe u džamiju. Sjede na koljena i poče učiti tihim glasom:

- Bismillahirrahmanirrahim...

Šapatom je izgovarao poznate riječi kratkih sura iz Kur'ana. Odavno nije učio ništa. Interesantno da se jednom naučene molitve iz Kur'ana ne zaboravljaju. Neko reče da je to kao vožnja bicikla. Jednom naučiš i to je za cijeli život. Jedno od čuda Kur'ana.

Hamza je učio predano. Prije svakog sureta počinjao bi: - U ime Allaha, Sveopćeg Dobročinitelja Milostivog.

Nije znao koliko je ostao u džamiji. U jednom trenutku neko se nakašlja iza njega. Okrenu se. Na ulazu je stajao Andy i snebivljivo slijegao ramenima. Hamza prouči završne riječi: - Sadekallahul-azim (Istinu je rekao Uzvišeni Allah), pređe dlanovima preko lica i izađe.

- Izvini Hamza, napolju je mrak. A, znaš, Mary će se brinuti... Hamza klimnu glavom.

Dok su se vozili nazad, Andy je začudo šutio. Tek pred kućom progovori.

- Interesantno mjesto. Nisam znao da tako nešto postoji u Čikagu.

- Nisam ni ja.

- Sad ćemo kod mene na večeru. Mary će nešto spremiti. Dobra

je ona. Malo previše gunđa, ali je duša od žene. I nemoj da mi kažeš da ne možeš jesti. Odsad, pa nekoliko narednih dana, ja sam ti i otac i mati. Nego, jesu li ti živi roditelji?

- Jesu.

- I žive u Bosni?

- Jah.

Uđoše u kuću. Na kuhinjskim vratima se pojavi Mary. Taman je otvorila usta da ospe paljbu na Andyja. On stavi prst na usta, da Hamza ne vidi:

- Mary, draga. Evo dvojice gladnih, starih momaka. Hajde dušo, nahrani umorne ratnike.

Po njegovom glasu, tonu, kao i po Hamzinom izgubljenom pogledu, Mary nasluti da se desilo nešto loše i teško. Za nju je Hamza bio podstanar. Možda nešto draži od drugih koji su tu stanovali, ali ipak podstanar. Doduše, mali akvarel neshvatljivo visoke cijene, koji im je poklonio za prošli Božić, obezbijedio mu je posebno mjesto u njenom srcu. Ne zbog cijene, već zbog toga što je mislio da oni zavrijeđuju da imaju jednu takvu sliku u stanu. Malo zatečena, ona se okrenu i uđe u kuhinju. Pričala je veselo o bezveznim stvarima i kriomice pogledavala u Hamzu. Bez obzira šta se desilo, Andy će morati imati debelo objašnjenje za onu praznu bocu viskija i miris alkohola u kuhinji.

- Sad ću ja pripremiti večeru nabrzinu. Ti ćeš Hamza zaboraviti sve što si jeo do sada u životu.

- Izvinite, ja ne jedem svinjetinu. - Andy i Mary se nasmijaše.

- Ne jedemo ni mi. Holesterol. Doktor mi je zabranio prije nekoliko godina.

Uskoro se na stolu nađoše pileće šnicle, krompir, salata. Mary donese flašu vina.

- Hvala, ne pijem.

Mary nakratko pogleda u praznu flašu viskija na polici, pa u Andya. Andy sleže ramenima.

Nakon večere Andy donese dvije tablete i pruži ih Hamzi. Ovaj odmahnu glavom.

- Slušaj Hamza, ja ne znam kako te je otac odgojio. Ali znam da sam ti rekao da sam ti ja sad i otac i mati. Ima da popiješ ove tablete pa na spavanje. Inače ću ti ih ja ugurati u usta.

Hamza posluša. Popi tablete, pa obojica zapališe. Za divno čudo, Mary ne reče ni riječi.

Kad je Hamza otišao na spavanje, Andy nasu sebi i Mary po čašu vina i posjede je pored kamina.

- Znaš, draga moja Mary, kad sam se napio u četvrtak? Zvoni telefon. Ja se javim. Fani Kris. Kaže dolazi odmah. Šta ću. Moram. Odem ja u Sajgon a Fani Kris kaže `Ti Dont Vori Andy imaš zlatnog lava, a ne govoriš.' Kakvog lava mislim ja a ne smijem da kažem...

Ponoć je prošla a Andy je još uvijek pričao Mary čudnu priču o njihovom Hamzi i mladiću bez ruke.

Sutradan je padala kiša. Andy se nije dobro osjećao pa je Hamza sam otišao na dženazu.

****

Groblje u Skokiju, sjevernom predgradu Čikaga nije bilo ni mnogo veliko ni previše staro. Između ostalih, na njemu je bio jedan dio na kojem su sahranjivani muslimani po njihovim običajima. Dženaze su bile skoro kao u Bosni. Jedina razlika je što se ovdje ukopavalo u kovčezima.

Pored zaposlenih grobara, dženazi je prisustvovalo još samo nekoliko ljudi. Imam bosanske džamije iz Nortbruka sa jednim prijateljem, brat Hamid sa dva pratioca i Hamza. Kovčeg je bio postavljen ravno iznad rake. Mali motori se upališe i kovčeg se na platnenim kaiševima polahko spusti u raku. Preko kovčega se spusti betonski poklopac. Grobari se povukoše. Hamza uze lopatu i sa ostalim poče nabacivati zemlju. Zemlja je bila mokra i lijepila se za lopatu. Kad

su formirali mezar obrisaše blato sa cipela o travu. Čučnuše i imam poče tiho da uči. Poznate molitve podsjetiše Hamzu na brojne 'dženaze u Sarajevu. Kad je završio učenje, imam rukom dade znak Hamzi da i on nešto prouči.

Hamza podiže ruke i poče učiti *Kul huvallahu*:

"U ime Allaha Sveopšteg Dobročinite ja Milostivog. Reci: Alah je jedan,"

Kiša je i dalje padala. Natapala mu jaknu i tijelo. Oborenih očiju Hamza je učio za dušu svog prijatelja.

Kad su završili, Hamza se upozna sa imamom i njegovim prijateljem. Imam ga pozva da navrati u džamiju u Nortbruku, da popričaju. Hamza mu obeća. Pozdravi se sa bratom Hamidom.

****

Polahko je vozio nazad. Usput je jeo u nekom restoranu, kupio neke sitnice u jednoj prodavnici. Kiša je prestala da pada. Počinjalo se smrkavati kad je došao kući. Parking ispred kuće je bio zauzet i on napravi krug oko bloka i ponovo uđe u ulicu. Ovog puta je bio bolje sreće i nađe parking stotinjak metara do kuće. Po običaju, samo zalupi vrata. Nije vrijedilo da ih zaključava. Ako je neko htio da ih otvori, razbiće staklo. Bolje ovako. Nije obraćao pažnju na okolinu.

Oborene glave krenu kući.

- Hej, Blek Suol, dodi ovamo!

Hamza se okrenu. Big Majk je stajao na stepeništu okružen svojim ljudima. Kažiprstom desne ruke mu dade znak da priđe.

- Ne večeras, - Hamza tiho odgovori i odmahnu rukom. Produži. Začu korake iza sebe. Bijesan Majkov glas.

- Meni se ne odmahuje rukom! - njegova teška šaka se spusti na Hamzino desno rame i povuče ga unazad.

- Aaarrrhhhhhh! - Hamza strahovito urliknu. Nagomilana negativna energija u njemu je eksplodirala. Desnom rukom zgrabi Majkovu šaku, okrenu se brzo oko svoje ose i držeći ispruženu Majkovu ruku svom snagom udari lijevim ramenom u njegov lakat. Zvuk iskakanja zgloba muklo odjeknu. Nadjača ga Majkov vrisak. U djeliću sekunde, dok se Majkovo tijelo još kretalo, Hamza prebaci svoju desnu šaku, uhvati ga za nadlakticu i snažno je povuče uvis. Istovremeno, lijevim ramenom pritisnu njegovo rame nadole. Majkovo tijelo koje je već bilo u zraku kao da zastade. Njegovo rame se nađe u centru sila dvije poluge, i uz prasak, zglob iskoči.

- Aaaaajjj! - Majk je vrištao i valjao se po zemlji. Njegov drug, koji je držao Hamzu s leđa kad su ga prvi put prebili, uz vrisak potrča prema Hamzi. Hamza sačeka nepomično sve dok mu njegova šaka ne pojuri prema licu. Kratkim pokretom malo izmače glavu i dok je šaka prolazila pored nje, uhvati je, okrenu se i ramenom udari u lakat. Zglob iskoči. Dok je tijelo padalo naprijed, on zamahnu i punim udarcem nogom ga pogodi u lice. Nesretni momak odleti unazad. Iz rasturenog lica mu poli krv.

- Još neko? - Hamza je blijedo gledao ostale.

- Ti si mrtav čovječe! Ti si mrtav! Ne postoji mjesto gdje se možeš sakriti! Sljedeći put si mrtav! - Big Majk je sjedio na zemlji i kleo. Hamza mu priđe. Udari ga nogom u grudi i Majk se svali na zemlju. Hamza mu kleknu na stomak.

- Sljedeći put Big! Sljedeći put ću ti izvaditi srce i pojesti! Ovako! - Hamza sastavi šake sa dlanovima okrenutim napolje. Zavuče mu prste pod rebra i povuče na gore. Kao da mu razvaljuje grudni koš, Big Majk poče panično vrištati.

- Ovako! Sljedeći put. Znaš gdje me možeš naći. - Hamza ustade. Sjeti se da je u autu zaboravio kesu sa sitnicama. Vrati se do auta. Prolazeći pored grupe na stepenicama dobaci im:

- Vozite ih u bolnicu.

U hodniku ga je čekao Andy.

- Znao sam. Znao sam. Čim sam te vidio. Pogotovo kad su te

prošli put prebili. O čovječe...

- O.K. Andy, O.K..

- Gdje ćeš? Večera.

- Zaista nisam gladan.

- Onda tablete?

- Mislim da mi ne trebaju.

- I ja mislim da ti ne trebaju.

****

Andy nije mogao da odoli.

- Halo, Fani Kris?

- Hej, Dont Vori Andy, čovječe! Živ si?

- Hej Fani Kris, ti znaš Big Majka?

- Svi znaju Big Majka.

- E, slušaj sad... - Andy mu polahko poče pričati. Nakon prvih riječi, Fani Kris povika:

- Čekaj, čekaj, čekaj. Ne može to tako. Ta priča mora da se ispriča kako treba. Spremi se i dolazi ovamo.

- Nema teorije čovječe. Mary bi me u top strpala.

- Povedi i nju.

- Šališ se?

- O.K., O.K.. Znam da Sajgon nije mjesto za dame. Ali, ako izjurim neke goste i malo sredim salu biće to pristojna rupa. O.K. šaljem momka po tebe.

Mary je gunđala. Spominjala sve moguće poroke i vrste kriminala i vezivala ih za Krisovo ime. Ustvari, istina je bila da je već

dugo, potajno željela da vidi tu rupu. Čuj Sajgon? Kad je Krisov opaki momak pozvonio na vrata bila je dotjerana. Uglađenost Krisovog momka i njegovo nastojanje da bude učtiv i kulturan toliko je odudaralo od njegovog izgleda da Mary u neko doba prasnu u smijeh.

Atmosfera je olabavila i oni su raspoloženi došli u Sajgon.

Fani Kris je bio iznenađenje za sebe. Snježno bijela košulja i crvena leptir kravata sa bijelim tačkicama. Veliki buket ruža za Mary.

Osjećala se kao kraljica. Najavivši goste, Kris je zabranio prisutnim da izgovore i jednu nepristojnu riječ. Inače...

Niko nije želio imati problema sa Fani Krisom.

Kad Kris upita za piće Mary klimnu Andyu. Viski za Andya, vino za Mary. Kad piće dode i svi se namjestiše udobno, Andy zapali cigaretu i poče:

- Tako ja večeras stojim pored prozora. Vidim Hamza prođe ulicom. Traži parking. Njegovog traka možeš poznati među milion drugih. Malo poslije vidim parkira se na početku ulice. Ispred zgrade, na stepeništu, stoji Big Majk sa svojima. Ja Boga molim da ga ne diraju večeras. Znaš da su ga jednom udesili? Znaš! O.K.. I da im poslije toga redovno daje novac? Nikad mi se nije požalio. E, sad nisam čuo šta su mu rekli. Vidio sam kad je on odmahnuo rukom. Onda Big Majk potrči za njim...

Andy je pričao. Fani Kris se naklatio na sto i netremice sluša. Kad je završio Fani Kris upade:

- Čekaj ovo na kraju nisam razumio. Kako?

- Fino. Ovako je sastavio šake. Ti si kao Big Majk. Evo ovako, i zavukao mu prste pod rebra i povukao.

- Neka sam proklet. Neka sam proklet. Dobro sam ja njega ocijenio. To ni ja nisam nikad vidio. Jadni Big Majk. Moj lav se nije ni ovdje uplašio. Samo je htio da izbjegne gužvu. Ha, Zlatni lav? Dobro sam mu ime dao?

Za stolom u uglu sjedila su dva starca. Isti oni koji su pratili Hamzu na usnoj harmonici i bubnjevima kad je pjevao. Nešto su se

došaptavali.

- Hej, Fani Kris, mogu li dva stara momka dobiti pivo? - Fani Kris ih pogleda:

- U ovom baru nema veresije nikom. Nikom.

Starci se veselo pogledaše i namignuše jedan drugom:

- Sad će ono.

- Kao što rekoh n-i-k-o-m. Osim, osim, mojim starim prijateljima.

Uze dvije flaše piva i odnese im za sto.

- Da li gospoda trebaju čaše?

- Naravno.

- Čaše dolaze, - Fani Kris donese čaše.

- Znaš, Fani Kris, ja sam star čovjek. Svašta sam vidio u životu. U posljednje vrijeme kažu Madona i Princ pjevaju neke seksi pjesme. Ali, vjeruj mi, nikad nisam čuo tako seksi pjesme kao neku noć. Kad je pjevao onaj bijelac. Kako je ono bio tekst?

"Na krevet bih mu stavljala karanfile
a pod glavu ruže.
Da se često budi i
da me često ljubi."

- Meni je čudnija ona druga ... pa me prodaj... Šta vi mislite je li ona njega voljela ili je bila kurva?

- Ja mislim da je bila kurva, - javi se prvi starac. Kris je šutio i slušao ih.

- I ja mislim, - ponovo se javi prvi starac.

- Pričao sam mojoj staroj o tome. I ona nikad nije čula ništa slično. Vidi, Boga ti. Da je založi za zlato i da pozlati vrata na kući. Svašta. Jah, i ja mislim da je ona bila kurva. Ali, on je tako nježno pjevao o njoj. Biće, ipak, da ga je voljela.

Ušutiše. Misli im odlutaše u tu daleku, tajanstvenu zemlju punu čudnih i predivnih ljubavi.

- Mislim da mi nikad nećemo shvatiti ta plemena iz tih dalekih zemalja i njihove običaje.

Fani Kris klimnu glavom i vrati se za sto gdje su ga čekali Andy i Mary.

Andy i Mary su se vratili kući u zoru. Za Mary, to je bila nezaboravna noć.

****

Ušavši u kuću, Hamza izvadi flašu viskija iz kese koju je donio. Otvori flašu i povuče dug gutljaj. Svuče se i ode u kupatilo. Stajao je ispod mlazeva tople vode i gledao svoje tijelo kao da ga prvi put vidi. Prede prstom po ožiljku duž grudi, napipa ožiljke na leđima, prede prstima preko ožiljka na licu. Zagleda se u šake. "Mislio sam da ću projektovati, graditi. Da ću kao starac šetati Sarajevom i pokazivati unucima šta sam napravio. A sad? Šta sad? Je li moguće da su ove ruke sposobne da samo uništavaju. Ruše, lome? Jadni Big Majk! Jadni idiot. Hamza! Šta misliš Hamza? Do kad? Ima li kraja? Znao si da ćeš rasturiti Big Majka! Znao si i potajno očekivao kad će se to desiti. Radovao si se tome. Zato si i vježbao onako revnosno.

- Nisam, vježbao bih i bez Big Majka. Možda? Dino je izgubio ruku tebe spasavajući. A, šta si ti uradio? Izgubio ga. Otišao je tvojom krivicom. Nije! Ja sam želio... Ti si želio? Put do pakla je popločan dobrim željama. Ti si želio? Želio si da snimiš kuću za rođaka. Nisi vjerovao Amri da se boji. I izgubio si i nju i Malecku. Želio si da spasiš Dinu? Ti da ga spasiš?

Hamza izađe iz kupatila. Sjede pored prozora i povuče nekoliko dugih gutljaja.

- I šta sad? Koliko si ljudi ubio? Je li dosta krvi? Znaš li da ti je dozvola za ubijanje istekla? Kažu, u Bosni je mir. Kakav mir? Ubice

šetaju gradom koji su rušili i čije su stanovnike ubijali. Šta je sa mnom? Šta je sa mojim rukama?

Pitanja bez odgovora su se redala i množila. Ispio je jednu flašu i načeo drugu.

Ujutro se probudio krvavih očiju i crnih podočnjaka.

Na poslu više nije uživao kao nekad. Radio je brzo, koncentrisan samo na sljedeći pokret. Po završetku posla, odlazio je kući. Pročitao bi ponešto ispijajući viski. Ubrzo je morao da pije više od jedne flaše da bi zaspao.

Bio je četvrtak oko podne kad mu šef priđe.

- Imaš li malo vremena?

- Zauzet sam, - ne prekidajući posao odgovori Hamza.

- Nema veze. Posao može da sačeka. Ostavi alat. Vodim te na ručak.

Hamza je rijetko razgovarao sa pretpostavljenim. Trudio se da uradi svoj dio posla. A oni neka rade svoj. Šutke odloži alat, obrisa ruke od pantole i pođe za šefom.

U blizini objekta nalazio se poznati restoran. Osoblje se već naviklo na povremeni dolazak radnika sa obližnjeg gradilišta.

- Za pušače ili nepušače?

- Za nepušače.

- Za pušače. - Hamza su umiješa u razgovor šefa i konobara.

- Naravno, - šef se okrenu Hamzi.

- Izvini, - šef ga zagrli i propusti ispred sebe. U tišini su sačekali da stigne jelo koje su naručili. Tek kad su počeli jesti, šef progovori:

- Koliko dugo ti radiš za nas?

- Sedam - osam mjeseci.

- Tako. Prilično dugo. Dobar si i mi smo sretni što te imamo.

- Hvala.

- Samo, momci kažu da si malo povučen?

- Ne znam. Momci su vjerovatno u pravu.

- Posmatram te kako radiš. Posebno ove sedmice.

- Nešto nije u redu?

- Ne. Sve je u redu. Skoro. Vidim da imaš problema. Ali ako nećeš da govoriš o tome, u redu. Da li ti ja mogu pomoći? Bilo kako. Novac ili slično.

- Ne hvala.

- O.K. Ja sam rođen ovdje. Moji su doselili iz Irske. Davno. Mislim da poznajem Ameriku. I, još, mislim da si ti u grdnim nevoljama.

- Samo vam se čini.

- Gledaj, mogu ti predložiti najmanje desetak jednostavnijih i lakših načina da se ubiješ od onog koji si ti izabrao.

- Ti se čovječe ubijaš poslom. Ne može to tako. To je samoubistvo.

- Mislim da je to moja stvar.

- Mislim da nije. Ti si dobar. Volio bih da s tobom radim duže vrijeme. Ako ovako nastaviš potrošićeš se za par mjeseci.

- I?

- I još nešto. Mi smo u sindikatu. Sada imamo problem, jer ti rušiš norme. Ljudi se polomiše a ne mogu da te stignu. Ja ne prenosim gazdi ništa, inače bi ti već bio u nevolji sa ljudima. I onako kažu da si čudan.

- Šta ja tu mogu?

- Možeš. Uzmi odmor. Imaš pravo na jednu sedmicu. S ozirom koliko si uradio zadnjih dana, mogu ti dati još jednu, a pisati kao da si radio.

- Ako moram.

- Ništa se u ovoj zemlji ne mora, osim plaćati porez. Ja bih jako volio da te vidim normalnog. Idi negdje, čovječe. Obiđi malo Ameriku, otidi na Floridu, Diznilend. Opusti se.

- O.K., od ponedeljka.

- Ne. Od danas, od ovog trenutka. Razduži alat i furaj. Vidimo se za dvije sedmice. I, ako ti ja mogu reći, kao prijatelj, smanji piće.

- Zar se vidi?

- Vidi.

Hamza na objektu preda alat, presvuče se i ode do traka.

- E, lijepi moj, šta sad? Da ode do Jun? Nema smisla. Nema smisla i inače, a kamoli sada. Do pukovnika? Ne. A Ekrem je otišao davno u Bosnu. U društvu normalnih ljudi osjećao bi se kao epitaf u cirkusu.

Upali trak i besciljno krenu ulicama Čikaga. Bez razmišljanja krenu na istok i ubrzo se nađe na autoputu 294 istok. Vozio je do duboko unoć. Pored njega su promicali jednolični predjeli srednje Amerike. Ponekad mu se činilo da stoji u mjestu. Tenkovao je gorivo na nekoj bezinskoj stanici i produžio dalje. Negdje iza ponoći osjeti kako mu se oči sklapaju i stade na parkingu. Uz benzinsku stanicu se nalazio mali motel i on uze sobu. U maloj prodavnici kupi cigarete i dvije flaše viskija. Soba je bila mala, ali čista. Mirisala je na prolaznost. Prolazni ljudi, prolazne ljubavi. Koliko pravih, a koliko lažnih ljubavi pamti ovaj krevet?

Hamza se istuširа u kupatilu sa flašom viskija u ruci. Upali TV. Prelazeći sa jednog na drugi kanal, ispi cijelu flašu i zaspa. Bio je to san bez snova. Crno ništavilo.

Bilo je poslijepodne kada se probudio. U sobi je vladao prijatan polumrak. Ode do prozora i podiže roletne. Svjetlost dana ga udari tako snažno da on brzo ponovo navuče roletne i vrati se u krevet. Zapali cigaretu, otvori novu flašu i povuče gutljaj. Pio je brzo i u dugim gutljajima. Misli su mu bile prazne. S vremena na vrijeme misao bi se

dotakla nečega što je bilo ili moglo biti, ali on ju je brzo presijecao. Na odmoru je, a na odmoru se ništa ne radi. Nakon što iskapi flašu ponovo zaspa. Ovog puta se probudio malo prije svanuća. Pokupi svoje stvari i ode do recepcije da plati. Momak na recepciji mu reče da se nalazi u Pensilvaniji, blizu Irija. Šta on, do đavola, radi ovdje? Sjeti se da mu je neko jednom rekao da je Viskonsin dobar za odmor. O.K.. Ide u Viskonsin. Ponovo je vozio cijeli dan. Malo pomalo, u glavi mu se razbistrilo. Predveče je ponovo vozio kroz Čikago. Siđe sa autoputa i u nekoj prodavnici autodijelova naruči da mu ugrade radio sa CD-om. Kupi desetak CD-ova i nastavi vožnju. Oko ponoći se zaustavi u nekom motelu. Ponovo kupi piće.

Tu je ostao tri dana. Izlazio je napolje da bi kupio hranu i viski. Kada bi se vraćao, soba bi bila pospremljena. Kao da su čekali kada će izaći da je očiste i provjetre.

Nakon treće noći plati sobu, kupi autokartu i ode u restoran. Nakon jela uze kafu i otvori autokartu. Prelazio je prstom preko država Amerike. Colorado ili Montana? Montana. Jun je tako lijepo pričala o Montani. Mora da je lijepo. Jun? Šta li ona radi? Hamza kupi hranu za put i krenu. Muzika u autu je bila prava stvar.

****

Jun je bila izuzetno rastresena na poslu. Ništa joj nije polazilo za rukom. Griješila je na kompjuteru, okretala pogrešne brojeve telefona, pogrešno oslovljavala pacijente. Oko podne J.K. joj priđe.

- Jun, da odemo na ručak?

- Ne znam. Ništa mi ne ide od ruke danas.

- Ma, ne ide tebi od ruke zadnjih mjesec ili dva. Hajde, pričaćemo u restoranu.

Pješice su otišli u obližnji restoran. Dok su čekali da im donesu jelo, J.K. otpoče.

- Jun, ovako ne ide više. Ti nešto moraš učiniti. Gledam te

zadnja dva mjeseca. To više nisi ti.

- Vidim i ja da sam nervozna.

- Nije to samo nervoza. Rastresena si, nemaš koncentraciju. Gotovo uvijek si odsutna.

- O.K., O.K.! Vidim i ja. Toliko mogu i sama da primijetim.

- Hej, polahko. Nemam namjeru da ti držim predavanja.

- Znam, izvini.

- Imaš li problema?

- Ništa posebno. Sve je regularno.

- Mislim da ipak nije. I mislim da nećeš da sama sebi priznaš.

- Šta to ja neću da priznam?

- Hamza.

- Šta Hamza? Kakve on veze ima sa svim? Uostalom nisam ga vidjela dva mjeseca.

- Bingo. To je ono.

- Ma šta pričaš? Šta Bingo?

- Ti si se promijenila upravo u ta dva mjeseca.

- Lupaš.

- Hej, hej! I ja znam nešto iz psihologije. Samo ne mogu da shvatim da si se mogla zaljubiti u njega.

- U koga? Nisi normalan!

J.K. ju je tužno posmatrao.

- Tako dakle. Znaš, dugo se poznajemo. I... Mislio sam da ti treba vremena. Da vidiš da mi je stalo do tebe.

- J.K. ti to ozbiljno?

- Ozbiljno? Ne mogu biti ozbiljniji.

- Nisam nikada o tebi razmišljala na taj način. Ti si moj dobar

prijatelj.

- Vidim. Na žalost. Možda sam morao biti direktniji.

- J.K. ti si jedna divna duša.

- Da. Samo ti voliš Hamzu.

- Odakle ti to? Nismo nikada ni riječi progovorili o nečemu što bi ličilo na to. Nismo se dodirnuli.

- Upravo zato. Ja te mogu zagrliti. Mogu te i poljubiti. I ništa. A, je li, kad te on dodirne, kao električni udar. I ti i on svjesno izbjegavate da se dodirnete. Znaš, nakon onog njegovog predavanja, malo sam više pročitao o Bosni i Balkanu. To je prokleto podneblje. Ništa dobro ne može doći otamo. I Hamza. Možda je on dobar. Ne znam. Ali ono što oni nose u sebi je prokletstvo. Prokletstvo istorije i krvi.

- Nemoj mi ništa govoriti o njemu. Molim te.

- Eto vidiš. Ja ti moram reći, bez obzira što se tebi ne sviđa. On je problem. Da li si mu vidjela oči na predavanju?' Jun se sjeti Hamzinog pogleda i malo se strese.

- On je problem. I sve oko njega je problem. Molim Boga da je otišao negdje i da se neće više nikada vratiti.

- Hej J.K.!

- Ako se slučajno i vrati... oko njega je oreol smrti. Smrt mu čuči na ramenu. Možeš da je vidiš. Vidjećeš. Strah me je da i tebe ne povuče sa sobom.

- Nisi u pravu. On je divan, dobar i nježan. I...

- O.K. O.K., O.K.!

- Promijenimo temu.

Jun je danima mislila na riječi J.K.

- On je problem...

- Ako se ikada vrati...

- Do đavola J.K. Samo da Hamza nazove.

Ali, vrijeme je prolazilo, a Hamza se nije pojavljivao.

****

Hamza se vratio na posao u lošijem raspoloženju nego što je otišao na odmor. Radio je bezvoljno, tek toliko da ispuni normu. Novembar je bio kišovit i hladan. Dani su se vukli mrzovoljno. Gori nakon lošeg. Svaki dan kada je trebao da krene s posla postavljao je sebi pitanje, šta? Kuda, gdje?

Jedne takve kišne noći, Hamza izađe iz bara i krenu prema traku. Iako je lilo kao iz kabla, nije imao želju da požuri. Na uglu, neka tamna prilika mu priđe i ponudi heroin, kokain... Ne zastajući i ne okrećući se, oborene glave, Hamza odmahnu rukom.

Rastreseno je vozio kući. Došao je, dakle, do dna. Njegov izgled i ponašanje dali su signal ovom dileru da mu ponudi drogu. Nije to bila ponuda mondenskom svijetu koji je, dosadujući se, tražio izlaz i avanture u drogi. To je ponuda očajniku, kao zadnja stepenica pred pakao. Hamza parkira trak i uđe u kuću. Svuče se i ode u kupatilo.

Stao je pred ogledalo. Ono što je vidio prenerazilo ga je. Mršavo, ispijeno lice, sa crnim podočnjacima. Oči grozničavog sjaja. Duga ulijepljena kosa i neuredna brada.

Dugo i studiozno posmatrao je stranca u ogledalu. Oko očiju su se pojavile duboke bore kojih ranije nije bilo. Od vrha nosa na sastavu očiju bila je usječena bora koja se vertikalno dizala preko čela i gubila u kosi. Ipak, najviše su ga zapanjile oči.

- Hamza, ovo nisi ti. Ovo nisi ti. Ovo je stranac koji je zalutao u tvoje tijelo. Sreća pa te Jun nije vidjela zadnjih mjeseci. Hej, Hamza!

Lupi se nekoliko puta po obrazima.

- Ovo nije tvoj put! Ovo ne može biti tvoj put!

Okrenu se oko sebe, nađe peškir i pokri ogledalo. Krajeve

peškira zagura iza.

- Taaako. Čovjek je onakav kakav misli da je. Ma, sereš Hamza. - Udari se po glavi i uđe pod tuš. Topla voda mu je godila.

- Ovo je dobro. Odmara. Godi, - prenu se. - Toliko godi da si se skoro uništio? Nema više ugodnih stvari, Hamza. Nema. - Zatvori toplu vodu. Hladni mlaz vode ga zali tako da skoro izgubi dah. Disao je šumno široko otvorenih usta.

- Je li sad dobro, Hamza? Ovako će ti biti malo bolje. Jebo te viski.

Sjedio je pod mlazom ledene vode sve dok se kompletan nije počeo tresti od zime. Dobro se istrlja peškirom i ode u kuhinju. Frižider je bio prazan. Nešto dusa od paradajza i meksikanske lepinje. I mnogo punih, poluprazniih i praznih flaša. J.D.

- Gud baj J.D., - Hamza pokupi sve flaše, potrpa ih u kesu i izađe napolje da ih baci. Vrati se u stan, sasu đus u šerpu vode i doda sve začine koje je imao. Nakon kratkog kuhanja, imao je kiselu supu. Ili nešto što je ličilo na to.

- Da te vidim Hamza, - leže na pod i poče praviti sklekove. Nakon dvadesetak, ruke mu počeše drhtati. Nakon sljedećih trideset sav se tresao. Oblio ga je hladan znoj.

- Ovo ti je umjesto viskija. Da vidim kako ćeš sada spavati.

Vrati se u kupatilo i vidje da nema brijača. Iz madraca izvadi zamotuljak i odmota ga. Oštrica Tanta zloslutno bljesnu. Sapunom istrlja bradu. Jednom se na Igmanu kladio da će se obrijati Tantom. Ovog puta je bio bolje sreće. Samo se dva puta malo recnuo. Nakon brijanja pažljivo odreza vrhove kose. Skoro da je ličilo na frizuru. Kosa mu je i dalje padala po ramenima, ali nije više djelovala zapušteno. Zadovoljno se spusti na krevet i istog trenutka zaspa. Ujutro se probudio rano. Upalio kafeaparat i počeo da vježba. Vježbao je sve dok ga ponovo nije oblio znoj, a tijelo počelo drhtati od napora. Poslije tuširanja hladnom vodom nasu kafu i zapali cigaretu.

Na poslu se pozdravi sa drugim radnicima. Većina ga je gledala začuđeno jer zadnjih par mjeseci nije nikoga ni primijećivao.

- Ameri su dobri, samo im moraš dati šansu, - mislio je. Za doručak je pojeo tri hamburgera.

Sok, koji je u njemu izazvao diler droge, Hamzu je ponovo vratio u normalan svijet. Još uvijek nije bilo odgovora na mnogobrojna pitanja koja su ga mučila. Ali, sada je bar znao šta neće. Pakao samoće i alkohola je bio iza njega. Nikad više. I znao je pouzdano da je pobijedio.

Sve što se dogodilo živjelo je sa njim. U svakoj pori njegovog tijela. Izlaz nije u zaboravu. On nije htio da zaboravi ništa od svega što se desilo. Od Amre i Malecke pa do Dine. A Bog mu je svjedok da bi dao i desnu i lijevu ruku za bilo koga od njih. S druge strane, i da je htio nije mogao da zaboravi ništa. Njegovo lice ga je stalno podsjećalo. Moraće da nađe mir u sebi i da u sebi pomiri sve što se desilo. A i haram je misliti šta bi bilo kad bi bilo. Haram? Otkad nije pomislio na tu jednostavnu riječ koja je branila sve što nije bilo dobro. Avdaga, Azra? Kako li su oni i šta rade? Kako mu ono Avdaga reče na polasku dok mu je davao Kur'an: - Ovdje ćeš naći sve odgovore.

Dobri Avdaga.

Nakon posla Hamza nakupova brdo hrane i nekoliko časopisa. Kod kuće napravi ručak. Nakon jela uze abdest i obavi molitvu. Poslije toga sjede prekrštenih nogu i uze Kur'an. Između stranica ispade malehna koverta. Hamza je otvori. Mali zlatni novčić. Godinaa 1478. I mala ceduljica - Ako ti zatreba zamijeni ga kod numizmatičara.

E, moj Avdaga. Ovo je sigurno jedan od onih što su ih tražili Francuski generali. Ako su oni plaćali 5000 DM mora da ovdje vrijedi preko 20.000$.

Na unutrašnjoj strani korica, oštrim Avdaginim rukopisom, bilo je napisano: - Mom Hamzi, kojeg posebno volim. - oktobar 1995. godine.

Hamza otvori Kur'an i poče učiti. Na desnoj strani listova nalazio se tekst na arapskom a na lijevoj na bosanskom jeziku. Prvo je čitao prevod, a onda učio na arapskom. Mnoge dijelove je znao napamet i učenje mu je pričinjavalo zadovoljstvo. Nakon dvadesetak stranica

izusti *"Istinu je rekao Uzvišeni Allah",* zatvori Kur'an i ovlaš ga dodirnu usnama. Napravi kafu i sjede pored prozora. Sa zadovoljstvom ustanovi da mu kafa i cigareta opet prijaju. Pred spavanje ponovo uradi veliki broj vježbi, istušira se hladnom vodom i opet uze Kur'an. Učio je tiho i osluškivao svoj glas kao muziku. To žuborenje poznatih ajeta ga umiri. Poslije dugo vremena spavao je snom koji odmara. Slijedećih dana, Hamza je poslije posla išao ravno kući. Sve vrijeme je provodio u učenju Kur'ana, kuhanju, čitanju časopisa i vježbanju. Poznati ajeti Kur'ana i čitanje prevoda vratili su ga na put optimizma. Košmar u njegovoj glavi se polahko stišavao i stvari su se vraćale na svoja mjesta. Ipak, još uvijek nije mogao da pronađe izlaz iz situacije u kojoj se nalazio. Povremeno je mislio da bi možda bilo najbolje da se vrati u Bosnu. Tamo bi neke stvari mogao da sagleda mnogo jasnije.

Brzo je odbacivao te misli i ponovo se vrtio u začaranom krugu.

Približavao se kraj decembra. Jednog dana na poslu Hamzi pade na pamet Avdagina poruka na koricama Kur'ana: "Mom Hamzi, kojeg posebno volim. " Bilo je nešto u toj rečenici. Hamzi se na trenutak učini da se radi o poruci, a ne o posveti. Možda je Avdaga mislio i na tu posvetu kad mu je rekao da će pažljivim čitanjem naći odgovore na pitanja koja će ga mučiti.

- Hamza, hoćemo li na piće? - ispred njega su stajala tri njegova druga s posla.

- Žao mi je momci, - Hamza htjede da ih odbije, ali se sjeti da je to prvi put da ga zovu na piće.

- Kao što rekoh, žao mi je momci, jedino ako ja plaćam.

- Idemo s tobom svaki dan.

Posveta može da sačeka. Otišli su u obližnji restoran. Hamza je uzeo kolu, a ostali pivo ili J.D.

Idućih dana neprekidno ga je proganjao sadržaj posvete.

- Mom Hamzi... - Avdaga ga je uvijek zvao Moj Hamza. To je u redu. Biće da je rješenje u drugom dijelu - ...kojeg posebno volim.- Avdaga ga je volio uvijek. - ... posebno volim.

- Šta li je mislio sa ovim? A možda nije ništa. Avdaga ga je uvijek volio jednako. I kad je pravio svinjarije i kad je bio dobar. Avdaga, Avdaga! Mogao si napisati šta si mislio.

Bio je 24. decembar. Hamza je radio kao i svakog dana. Oko podne pade mu na pamet posveta. "... kojeg posebno volim."

- Čekaj, da probam ponovo. Avdaga me voli. Avdaga me je uvijek volio. Nema nas desetoro djece pa da mene voli posebno. A ne može me komparirati sa Azrom. Ne, nije to. Da nije "Mom Hamzi, kojeg posebno volim - nekad?" U nekim situacijama. Da Avdaga nije htio da kaže da budem kao onda kada me je posebno volio. A kad me je posebno volio? Uvijek isto. Ili, čekaj, stani Hamza. Možda si blizu. Kad me je posebno volio? Kad sam završio srednju školu? Kad sam diplomirao na fakultetu? Jest bio malo sretniji, ali nije to to. Nije sigurno. Nego kad? Kad sam se zaljubio u Amru, kad sam se oženio!? To je to! To! To, to, to! Kad sam bio sa Amrom! Kad sam volio! Ljubav? Ljubav! To je to moj Avdaga.

Hamza prekinu posao sjede i zapali cigaretu. I baš tada naiđe šef.

- Kako ide Hamza?

- Dobro. Evo malo razmišljam.

- Koincidencija. Upravo i ja razmišljam kako ti koristiš pet pauza a ostali tri?

- Evo idem. - Hamza se diže .

- Sjedi. Sjedi i razmisli. Zabušavaj malo. Budi malo više Amerikanac. Daj mi priliku da se izderem. Kad bi svi tako radili, ja bih dobio otkaz. A znaš da imam ženu i djecu? Ti ne želiš da ja dobijem otkaz?

- Bože sačuvaj.

- O.K. Onda zabušavaj malo. Evo, reci, O.K., šefe idem. Sad ću ja. A kad ja odem, ti sjedi. Tako se to radi.

- O.K. šefe. Mogu li ja danas ranije s posla? Imam sastanak. Vrlo mi je važno. Ostaću drugi put duže.

- Hej, Hamza, polahko. Ti izgleda brzo učiš. O.K., može. Ali pod uslovom da nikad ne ostaneš duže što si obećao. Budi malo Amerikanac, čovječe.

- O.K. šefe.

U autu je Hamza razmišljao. To je dakle Avdagina poruka. Ljubav. Motiv. Odgovor na sva pitanja. I Dervo mu je natuknuo nešto slično. Ali, ja volim. Volim Avdagu i Azru, volim Sarajevo, Bosnu, ljude. Šta onda? Imaš ljubav? Polahko Hamza. Korak po korak. Šta ti imaš sve ove godine? Šta te pokreće, šta te vodi? Ljubav? Nije Hamza. Mržnja. Mržnja te pokreće. Od onog dana u tebi nema ljubavi. Samo čista mržnja. Osveta. Pogledaj se u ogledalu. Vidi te bore oko očiju, vidi taj sjaj u očima. Čim pomisliš na Kuma oči ti zacakle. Od ljubavi? Nije Hamza, već od mržnje. Ali, ja ga moram pronaći. O.K., O.K.. Ubio je Amru i Malecku. A sada ubija tebe. Sve ove godine. Pogledaj ti usana. Još malo pa će biti kao u političara. Oni kao da uopšte nemaju usana. Samo tanki razrez na licu.

Ljubav, Hamza, ljubav. A da li je ljubav moguća nakon Amre, nakon Malecke. Da li je moguća ljubav nakon Sarajeva, Igmana, Manjače, Srebrenice? Ili je jedini izlaz provesti cijeli život, kako je Dado govorio, u lovu? Krv za krv, krv za krv. Još krvi i još više krvi.

- Hej! - Hamza se lupi po čelu i zakoči. Iza njega stade kolona.

- Hamza, ljubav je ispred tebe. Cijelo ovo vrijeme. Kao slijep. "Da li bi želio spavati sa mnom?"

- Koji je problem mister? - Policajac je kucao na prozor traka.

- Ljubav, gospodine, oficiru. Ljubav.

- Kakva ljubav! Miči taj krš ako može da ide.

- Naravno, naravno, gospodine oficiru. - Hamza dade gas. Vozio je malo brže od dozvoljenog. Išao je poznatim ulicama prema bolnici u kojoj je radila Jun.

Na recepciji bolnice ga nisu prepoznali. Radila je djevojka iz druge smjene.

- Žao mi je, dr Thomas ne radi danas.

- O.K. Možete li mi dati njen broj telefona?

- Žalim, ne mogu to učiniti. Takvi su propisi.

- Pejdžer?

- Nemam njen pejdžer. Žao mi je.

- Samo malo. Mora postojati način da stupim u kontakt sa njom. Evo ja ću se okrenuti da ne gledam, a vi je nazovite.

- Ne znam, nije uobičajeno...

- Ne brinite, dr. Thomas se neće ljutiti.

- O.K. Valjda neću požaliti?

- Budite sigurni.

- Halo, dr. Thomas? Jao, molim vas izvinite što vas zovem. Znam da nije uobičajeno. Da, da. Bolnica ovdje. Imam nekog ovdje. Kaže da je vrlo važno. Šta? Da, mislim da je pacijent. Ne znam. Čujte ima dug ožiljak na licu. Da. Evo vam ga, - djevojka pruži Hamzi slušalicu.

- Halo, Jun? Da, dobro sam. Ti? ... Drago mi je. Šta misliš za sutra? Da izađemo na večeru? Želio bih te vidjeti. O.K. Pričekaću. - Hamza pokri slušalicu rukom - Rekao sam vam da se neće ljutiti.

****

Jun je grozničavo šetala sobom. Misli su joj kovitlale. Nije vidjela Hamzu od početka oktobra. To je skoro tri mjeseca. Skoro svakodnevno je obilazila mjesta gdje su izlazili. Mislila je da je otišao, da je napustio Čikago i Ameriku. Preispitivala se gdje je pogriješila. Možda ga je malo više gurala nego što je on bio spreman da podnese. Njihova veza bila je specifična. Nije bilo lažnih izjava ni pokušaja uvaljivanja u krevet. Dvije godine je prošlo kako se znaju. I nikad je nije ni poljubio. Držanje ispod ruke je bilo sve što se desilo između njih. Ona ga je voljela onom tihom ljubavlju koja mu je ostavljala

vremena da vidi da li i on osjeća nešto za nju. Znala je da on u duši nosi pakao i da mu treba mnogo da izađe iz njega. Da ga se oslobodi. Osjećala je da je on jak, da je dobar. Vidjela ga je par puta u trenucima dok je bio opušten i kad je njegova prava priroda, duboko zatrpana ispod naslaga zla s kojim je živio zadnjih godina, izbijala na površinu smijehom, duhovitošću i radošću življenja. Možda su njeni prijatelji bili malo oštriji prema njemu. Ali to ne može biti razlog. Prošla su joj tri mjeseca u uzaludnom traženju. Možda je i sretna što joj nisu prošle tri godine.

I sada poziv. I to iz bolnice. Pa da! On nije imao njen telefon. Kao ni ona njegov. Možda i nema telefon? Ali, znao je gdje je bolnica. Šta da mu kaže?

Na sredini sobe stajali su spakovani koferi. Za tri sata leti. Za Montanu. Tamo su je čekali. Sve je već dogovoreno. A njegov glas je zvučao kao da su se rastali prije tri sata, a ne prije tri mjeseca.

Ne. Ona ide za Montanu. Gospodin Hamza može da sačeka, ukoliko se opet ne izgubi. Energično priđe telefonu.

- Halo?

- Ovdje sam.

- O.K., kad se vidimo?

- U osam. Na uglu Ohaja.

- O.K.

Spustila je slušalicu. U osam na uglu kod Ohaja. Kao da gleda stari crno-bijeli film.

- Čuj, ovdje sam. Kao: gdje bi mogao biti? Ovdje sam nakon tri mjeseca, - šutnu nogom kofer.

- Možda me tuširanje smiri.

Pjevušila je pod mlazevima vode.

****

Sutradan Hamza ponovo, na veliko šefovo zadovoljstvo, zatraži da izađe ranije s posla. Odveze se u centar i krenu u kupovinu. Obišao je nekoliko ekskluzivnih butika dok konačno ne pronađe prodavnicu sa evropskom garderobom. Nekad, davno, volio je fina odijela. Nakon kraćeg traženja odluči se za tamno sivo odijelo jedva primijetno poprskano crnim tačkicama. Izabrao je maslinasto-zelenu košulju čija boja se prelijevala blago, kao svila. Bordo crvena kravata, ovdje-ondje, prošarana sa svijetlo-zelenim mrljama.

- Vrlo hrabra kombinacija, - primijeti zgodna i atraktivna prodavačica.

- Ne sviđa vam se?

- Voljela bih da probate.

- Samo trenutak. Da još nađem cipele.

Na svijetu postoje italijanske i ostale cipele. Bez oklijevanja Hamza izabra crne italijanske čizmice sa malo podignutijom petom. Ne iz želje da izgleda viši, već zato što ga je ta mala peta tjerala da se drži uspravno.

Kad izađe iz kabine prodavačica zadovoljno primijeti da je kombinacija više nego uspjela.

Na kraju Hamza uze elegantan crni, dugi kišni mantil sa postavom od prirodnog krzna koja se mogla skidati. Kad je još stavio crni šešir prodavačica zapljeska.

- Izvanredno! Vi niste odavde? Možda iz Evrope?

- Upravo tako.

Malo se dvoumio da li da upotrijebi Dervinu kreditnu karticu. Ne. Ostaviće je za drugu priliku.

Hamza uđe u kuću, ali se ne pope na sprat. Odškrinu vrata Andyeve kuhinje.

- Hej, tetka Mary! Ima li šta za večeru?

Mary se okrenu, tanjir joj ispade iz ruku i otkotrlja se ispod stola. Zapanjeno je gledala Hamzu.

- Nema. Biće! Uđi.

- Hej, Dont Vori Andy, kako ide?

- Hej, Hamza! Čovječe, nisam te vidio ima dosta vremena. Baš pitam Mary da nisi možda odselio.

- Hej čovječe! Nećeš se ti tek tako riješiti Hamze.

- Hoćeš li nešto popiti?

- Ne mogu na gladan stomak.

- Mary, pravi ručak!

- Šalim se. Kafu, molim vas.

- Dolazi. Nisam te nikad vidio raspoloženog.

- Ljubav, Dont Vory Andy. Ljubav.

- Ozbiljno?

- Ozbiljno. Nego, mogu li odavde telefonirati?

- Normalno, što pitaš?

- Zvao bih Bosnu.

- Zovi mjesec ako možeš. Baš mi je drago da te vidim takvog. Uzmi ovaj telefon pored kamina. Da ne smetaš Mary. Inače, ručak neće biti do sutra.

Hamza sjede pored telefona i poče okretati broj. S druge strane žice tajac. Hamza se odluči da nazove informacije u Sarajevu.

- Da, da, broj je promijenjen. Nove linije. Da. Imate li olovku? Andy, daj mi olovku, molim te. Da, kažite? O.K.. Hvala. - Hamza ponovo okrenu broj. Sada je u Sarajevu kasno naveče. Razlika u vremenu je sedam sati. Konačno sa druge strane se začu.

- Halo?

- Babo?

- Hamza!
- Kako si? Kako je Azra?
- Dobro. Kako si ti?
-Odlično.
- Znao sam.
- Šta si znao?
- Da ćeš se javiti.
- Ti uvijek sve znaš.
- Ti si moj sin. Moj Hamza.
- Da znaš da jesam.
- Kako je bilo?
- Teško.
- Jesi li bio sam?
- Jesam.
- Samoća je teška.
- Teška.
- Preživio si?
- Preživio.
- Ko je dama?
- Kakva dama?
- Tvoja. Reci mi kako se zove, ko je, šta je?
- Jun. A kako znaš?
- Tako što ne bi preživio da nje nije bilo.
- Ono u Kur'anu...
- Shvatio si?
- Jesam. Ali teško. Mogao si napisati i jednostavnije.

- Ovako je bolje. Sad znaš kako se osjeća čovjek kada se popne na vrh planine.

- Mislim da znam. Šta je novo u Sarajevu? Čuješ li za Musu? Kako je Kapetan?

- Hej, samo polahko. U Sarajevu je isto kao što si ostavio. Ljudi misle Bog zna šta se dešava kad su odsutni. Sve je potpuno isto. Samo smo malo stariji. Musa je u Kanadi. Ne javlja se. I njemu treba vremena. Kapetan je preselio kod nas. Penzionisan je na vlastiti zahtjev. Pomaže mi u dućanu. Idemo u tekiju. Reci mi za tu djevojku. Je li dobra?

- Jeste.

- Liči li na Amru?

- Znao sam da ćeš to pitati. Najbolje šakom u oko. Prst na ranu. Ne liči fizički. Ali je dobra. Ima malo Amrinog. Skoro mi je opalila šamar.

- To je dobro. To je ljubav. Skoro sam pričao Kapetanu. Ti se nikad nisi potukao s Kumom. A sa Musom...

- Neka Avdaga. Ne bih o tome.

- Šta sad radiš?

- Radim u nekoj kompaniji. Možda dođem na proljeće.

- Dovedi damu da je vidimo. Kako izgledaš? Fizički.

- Dobar sam. Nisam odavno bio u boljoj kondiciji.

- Hvala Bogu. Jesi li promijenio dukat?

- Nisam. Nije mi trebalo.

- Slobodno ga promijeni. Ima kod Avdage još tih žutića. Samo neću da ih sada mijenjam da ti ne oborim cijenu na tržištu. Na kraju će onaj general plakati što je dao pet hiljada za njega.

- Avdaga, Avdaga.

- Piješ li?

- Ne pijem više.

- To je dobro. A ta dama? Zna li da je voliš ?

- Mislim da zna.

- Nisi joj rekao?

- Večeras ću.

- Moj Hamza, moj Hamza.

- Moj Avdaga.

- Čekaj, evo ti Azre. Pa, sad nazovi. Bitno je da si pregrmio samoću. Sad će sve biti lakše. Sad je svejedno gdje si. Možeš se vratiti i u Bosnu. Evo ti Azre.

- Hamza?

- Mama!

- Sine! Kako si?

- Dobro mama, dobro.

- Nikad me nisi zvao mama. Znaš li to?

- Kad sam bio mali i zvao vas po imenima, svi ste se smijali. Poslije mi bilo nezgodno da vas zovem mama ili babo.

- Sine moj. Kako si, onako?

- Odakle si ti mama? Mislim odakle si stvarno?

Hamza se prebaci i poče pričati na engleskom.

- To je duga priča.

- Priču znam. Pričaćeš mi, ako Bog da, kad dođem dolje ili kad ti dođeš ovamo. Samo mi reci odakle si.

- Iz Montane.

- O.K. Ništa više za sada. Malo po malo. Sve vas volim. Poselami mi Kapetana i sve koje znam.

- I mi tebe volimo.

Hamza spusti slušalicu. Protrlja oznojene dlanove.

- Uh! Ovo mi je bilo kao planina na leđima.

- To si ti prvi put nazvao za sve ovo vrijeme? - Andy mu se prijeteći unese u lice.

- Andy, ti to ne bi razumio. Mogao bih ti objašnjavati godinama. Jednostavno, mi iz Sarajeva smo drugačiji.

- Dao bih ja tebi, samo da sam znao. Ti bi bio stvarno drugačiji. Plav i zelen. Da sam znao, ja bih nazvao. Jadni ljudi.

- Vjeruj mi da sam bio u pravu. Uostalom, oni nisu ni očekivali da ih nazovem dok ne riješim neke stvari. Sam sa sobom. Ti i Mary ste mi puno pomogli.

- Hamza, ustani, molim te, da te vidim, - Mary nije mogla da izdrži. Hamza ustade, prošeta sobom, okrenu se kao maneken na pisti. Skide mantil, raskopča sako i pokaza marku odijela.

- Boss! - nasmija se.

- Dobro izgledaš.

- Hvala, hvala, - Hamza se teatralno nakloni.

- A sada, ako mi dozvoljavate, ja bih se povukao. Ima jedna dama koja će me čekati. A ne bih želio da zakasnim.

- Furaj. I, ako je nije strah ove četvrti, dovedi je da se upoznamo.

- Mislim da će vam se svidjeti. Baj.

Hamza izađe iz kuće. Hodajući u stilu "Ples na kiši " dođe do auta.

****

- Vozi polahko. Žuri mi se, - običavao je da kaže Musa taksistima kada je žurio. Sada je Hamza vozio tako. U sporednoj ulici

blizu Mičigen avenije nađe mjesto za parkiranje. Dočeka ga hladni sjeverac. Hamza podiže kragnu na kaputu, nabi šešir dublje na čelo i krenu na sjever. Na par blokova od Ohaja nalazio se čuveni Tifany & Co. Hamza uđe u prodavnicu.

Danas nije bio običan dan. Odlučio je da kupi neki sitni komad nakita za Jun. Bio je ubijeđen, ali nije bio siguran, da je i njoj stalo do njega. Bar malo. Na brzinu je preletio očima preko izloženog nakita. Svidio mu se jedan prsten od bijelog zlata sa malim nježnozelenim kamenom. Mali prsten, mali kamičak i mnogo zelenih dolara. Hamza plati i stavi kutijicu u džep sakoa. Idući prema Ohaju naiđe na cvjećaru i kupi crvenu ružu sa dugačkom stabljikom. Pažljivo je stavi pod sako.

Sad je bio spreman.

Na Ohaju je čekao par minuta prije nego što se Jun pojavila. Bila je samo par metara od njega i okretala se pogledavajući da li ga ima. Nije ga prepoznala. Hamza joj se približi i nakašlja. Jun se iznenađeno okrenu.

- O-ho! Tu si, dakle. Čekaj, čekaj! Da te vidim. Do-bro. Malo se okreni. Ta-ko. Od-li-čno! Odlično. Skroz drugi Hamza.

Hamza joj priđe i poljubi je u obraz. Jun to primi kao najnormalniju stvar. Ipak, Hamzi se učini da je lagano zadrhtala.

- Učini mi nešto.

- Učiniću ti sve.

Jun mu priđe, zavuče ruke ispod kragne mantila i izvuče mu kosu napolje. Zlatna kosa pade preko kaputa.

- Ovako. Sad je bolje.

- Divno izgledaš, - reče tek da nešto kaže.

- A ne, ti divno izgledaš. Ja izgledam kao i uvijek.

- Ipak, ima nešto što nije baš uobičajeno.

- Čini ti se.

- O.K. Neću da se svađam, - Hamza izvadi ružu ispod sakoa i

pruži joj.

- Ovo ti je od Avdage.

- Av-da-he?

- Av-da-ge. Od mog oca Avdage.

- Tvog oca? Pričao si sa njim?

- Da, maloprije.

- I?

- Dobro su. I on i Azra.

- Ko je Azra?

- Moja mama. Ona je iz Montane.

- Lažeš!?

- Ne lažem. Nikad.

- O.K, O.K.. Nisam mislila ozbiljno. iz Montane. A odakle?

- Nisam je pitao. Moram malo-pomalo.

- Pričaćeš mi kad sjednemo negdje. Gdje idemo?

- Nejvi Pier.

- Super. Nismo zajedno bili tamo. Volim Nejvi Pier. Miriše na avanturu. Vjerovatno zbog blizine Jezera. A u koji restoran?

- Vidjećemo. Koji nam se učini dobar. Ovuda, idemo mojim trakom.

- Od 500 $?

- Od 520 $. Sad ćeš vidjeti kako izgleda. Mnogo je bolji iznutra nego spolja. Kao gazda.

- Šta fali gazdi spolja?

- Recimo... Ma ništa.

- Normalno.

- Evo ga. To je moj trak.

- Vau! još jednom Vau! Jesi li siguran da ovo ide?

- Sad ćeš da vidiš.

- Hej, ova ćebad izgledaju super. I tako su topla.

- Kao gazda?

- Gazda je topliji. Bar što ja znam.

Hamza dade gas i oni se izadoše na Mičigen aveniju. Morali su ići prema sjeveru da bi izašli na cestu prema Nejvi Pieru. Između dva semafora on snažnije pritisnu gas i trak pojuri.

- Hej, ovo čudo stvarno ide! Itekako ide!

- Nije loše za 520 $?

- Možeš li naći i meni nešto ovako?

- Ovakve krševe više ne proizvode. Evo nas.

Ostaviše trak i krenuše pješice duž Nejvi Piera.

Sa dalekog sjevera puhao je vjetar. Dodatno se ohladivši preko voda Mičigena i dobivši dodatnu snagu, noseći snijeg i susnježicu, svom silinom je udarao u mali poluotok. Jun se stisnu uz Hamzu. On je zagrli pokušavajući da je zaštiti.

- Hoćemo li ovdje? - gotovo je morao vikati da bi ga čula.

- Ovdje je negdje restoran gdje je Klinton nenajavljeno došao na ručak kad je nedavno bio u Čikagu.

- Mora da je dobar.

Skoro utrčaše unutra.

Kao da su se našli u drugom svijetu. Elegantna staklena vrata su potpuno štitila unutrašnjost od vjetra i njegovog stravičnog fijukanja.

- Uh! Ne volim snijeg u gradu

- Snijeg je dobar. Ne znam zašto, ali sam se uvijek radovala snijegu za Božić.

- Danas je Božić?

- Nisi znao?

- Zaboravio sam. Nisam uopšte mislio. Hej, možda si ti željela da ga provedeš sa svojima?

Jun zausti da mu kaže za avionsku kartu i Montanu, ali se na vrijeme zaustavi.

- Provešću ga sa svojim.

Hamza je pogleda.

Ova noć... Snijeg... Čikago... I ovaj topli prijatni restoran. U nozdrvama je osjećao jedan stari miris. Miris koji je negdje nestao prije mnogo godina. Za koji je mislio da ga više nikad neće osjetiti. Miris ljubavi.

Priđe im šef sale.

- Dobar veče. Sretan Božić.

- Sretan Božić!

- Da li imate rezervaciju?

- Ne. Nadam se da možete naći sto za dvoje?

Šef sale je imao ogromno iskustvo sa gostima. Samo jedan kratak pogled i sa sigurnošću je znao da li pred sobom ima čangrizave bračne parove, ljubavnike ili zaljubljene. Ovo dvoje su bili zaljubljeni. Do ušiju. Šef sale je volio zaljubljene.

- Pogledaću. Mislim da će se naći nešto. Ukoliko ne bude, lično ću se potruditi da ubacimo jedan stolić više. Ne brinite. Možete ostaviti garderobu.

- Hvala. Jako ste ljubazni.

Hamza pridrža kaput Jun, pa i sam skide svoj. Predadoše kapute na garderobu.

- Izvolite. Našao sam jedan stolić u samom uglu. Blizu muzike. Ne brinite, muzika svira tiho, neće vam smetati.

Jun uze Hamzu pod ruku i oni krenuše za šefom sale.

Ušavši u restoran Hamza preleti ovlaš očima po sali. U dnu sale bila je smještena muzika. Odmah pored, velika, sjajno okićena jelka. Po cijelom restoranu raznobojni lampioni, baloni i bezbroj malih šarenih sijalica. Svečana atmosfera velikog katoličkog praznika. Restoran je bio pun. Inače nonšalantni, Amerikanci su se dotjerali za ovu noć. Sve je blještalo od bijelih košulja, dotjeranih frizura i skupocjenog nakita. Hamza nabrzinu procijeni da je u restoranu par stotina gostiju. Lagano je okretao glavu prelijećući očima preko sale. Odjednom se zaustavi, ukoči i lagano vrati pogled nazad. Za stolom, odmah do prozora, sa svojom grupom, sjedio je:

Kum.

****

Kum!

Hamza se zaustavi usred pokreta. Sagnu glavu da mu se ne vidi lice, zagrli Jun i okrenu j +e prema izlazu.

- Hej, šta ti je?

- Ništa! Ništa! Samo izađi odavde.

Hamza je povuče prema vratima.

Jun krenu ne shvatajući ništa.

- Hamza, šta ti je?

- Reću ti napolju. Molim te požuri, - izađoše u hol. Šef sale izađe za njima.

- Nešto nije u redu?

- Ne, ne. Sve je u redu. Zaboravili smo nešto. Vraćamo se odmah.

Podigoše kaputе sa garderobe i izađ oše napolje.

Snježne pahulje, gonjene vjetrom koji je urlao, zasipale su im lica i tjerale ih da skoro žmire.

- Hamza, šta se desilo? Šta ti je odjednom? - Jun je vikala pokušavajući da nadjača vjetar.

Hamza joj položi ruke na ramena. Trudio se da je gleda u oči.

- Jun! Jun, ja...

- Hamza, šta je? Ti se treseš! Je li ti zima?

- Nije. slušaj Jun. Molim te. Ne pitaj me ništa. Samo slušaj. Molim te.

- O.K. O.K. Slušam. Samo slušam.

- Ovo je vrlo važno. Molim te. Radi se o ozbiljnoj stvari. Pokušaj da zapamtiš šta ti govorim. Ti ne znaš gdje stanujem?

Ne znaš. O.K.. Napisaću ti. Imaš li olovku? Hvala. Evo ti adresa. Pazi, nije baš najbolji kraj.

- Hamza?

- Molim te. Samo slušaj. O.K.? O.K.! Uzmi taksi. Evo ti keš.

Neka te doveze do samih vrata. Do samih vrata i neka te čeka sa upaljenim motorom. O.K.? Evo ti ključevi. Ovaj je od ulaznih vrata, a ovaj od vrata na spratu. Ako te vidi Andy, to je moj gazda, da te ne iznenadi. Ako te vidi, reci da si moj a djevojka.

- Konačno!

- Molim te, slušaj me. U sobi, na krevetu, u stvari na madracu, ima reklamna naljepnica od platna. Znaš kako to izgleda?

Jun klimnu glavom.

- Otpori je. Ispod nje je otvor i u njemu jedan zamotuljak u crnom platnu. Donesi mi ga. Ja ću biti ovdje.

- Hamza, o čemu se radi?

- Ne mogu ti sada sve pričati. Vjeruj mi. Veoma je važno.

- Ja sam mislila da sam ja... Da smo mi važni.

- Ti jesi važna. Mi jesmo važni.

- Pa šta je onda?

- Ovo je nešto više. Iznad nas.

- Hamza, da mi odemo u drugi restoran?

- Bog mi je svjedok da bih volio. Ne mogu.

- Hamza, osjećam da će se nešto strašno desiti. Tako si tajanstven. Ne volim tvoj pogled. Imao si isti pogled na predavanju u bolnici. Ne volim što se treseš. Bojim se.

- Biće dobro.

- Hamza ti se nikada nisi tresao.

- Jun, molim te. Učini mi to.

- Huuuu. O.K.. Učiniću to. Premda...

- Samo učini. Ja ću biti ovdje.

Jun se okrete i ode prema izlazu. Hamza ode do prodavnice suvenira u blizini i povuče se u sjenu. Skrstio je ruke i čekao.

- Mislio sam da je gotovo. Da je iza mene.

Ništa nije gotovo.

Nakon pet godina. Ponovo osjećam isti žar u tijelu. Ponovo treperim. Jun ima pravo. Nešto strašno će se desiti.

Strašno?

Za koga?

Zar postoji na svijetu još nešto strašno što se nije desilo? Ne, ne i ne.

Sve strašno se već desilo. Već viđeno. Pređeno gradivo. Ostalo je da se potpišu završni računi i izvrši naplata. Za Amru, za Malecku, za Dinu, za Dadu, za Senada, za Nihada, za Cakija, za...

Spisak je predug. Kum nije prvi. Neće biti ni posljednji. Možda

za mene? Ali ima još Hamzi. Rasutih po svijetu.

Dosta Hamza! Misli na nešto drugo. Isključi se.

I on se doista isključi. Nepomično je stajao i posmatrao ulaz u restoran. Oko njega je vijao vjetar. Snijeg je nesmanjenom snagom padao. Vjetar ga je nosio, kovitlao i u zavjetrinama stvarao male nanose. Nebo je bilo skoro crno. S vremena na vrijeme bi ga prošarali reflektori aviona koji su polijetali sa O'Hare nastojeći da se što prije probiju kroz oblake i dostignu potrebnu visinu na putu za Evropu.

****

Jun se vozila u taksiju. Bilo je ugodno toplo. Taksi vozač, Arap, vjerovatno Sirijac ili Marokanac, čavrljao je nešto bez veze. Jun ga je slušala kao muziku ne obraćajući pažnju na to šta je govorio. Bila je okupirana razmišljanjem o Hamzi.

- Šta li se samo dogodilo? Vjerovatno je ugledao nekog. Da, sigurno je nekog ugledao. Starog prijatelja? Od prijatelja se ne bježi. Bar ne onako. Kako se samo brzo sagnuo i okrenuo. Vjerovatno da mu ne prepozna lice. A, ako je neprijatelj? Pa mogli smo da odemo. Šteta. Bila je to divna noć. Noć koja obećava. Vjerovatno bi joj rekao... Ma šta bi mi rekao? A možda i bi. Pa ruža. Od njegovog oca? On je, kako ono Hamza reče beh? Ne, možda beg. Jeste, beg. Mora da je stari sijedi gospodin. A mama iz Montane? Još će ispasti da smo rođaci?

- Mislim da smo tu, lejdi?

- Hm, da. Izgleda da jesmo. Molim vas popnite se na trotoar do samog stepeništa.

- Ali lejdi?

- Bez brige. Ja plaćam. I ne gasite motor. Odmah se vraćam.

- O.K., lejdi. Vi plaćate.

Jun izađe iz auta i pope se uz stepenice. Upravo je izvadila ključ kad se vrata otvoriše.

- Trebate nekog?

Jun se trznu. Umalo ne vrisnu.

- Dobar veče, - sreća da ju je Hamza upozorio. - Ja sam Hamzina djevojka. Jun.

- A, to ste vi, dakle. Izvolite. Samo, Hamza je izašao. Kaže da ima sastanak. Hm, sa vama.

- Da, bili smo zajedno. Vi ste sigurno Andy?

- Da.

- Hamza mi je pričao o vama.

- Mnogo manje nego što je pričao nama o vama. Sigurno.

- Da, da. Dobar je to momak. Hvala vam što ste ga izvukli.

- Kako mislite - izvukla?

- Bio je na putu za ništa. Kažem vam. Dobar je to momak. A danas je bio prosto preporođen. Kaže ljubav.

- Jeste li sigurni da je baš to rekao? Ljubav?

- Da, a sada vidim i zbog čega.

- Hvala. Izvinite, Hamza me je poslao da nešto uzmem iz stana. Mogu li?

- Svakako. I, sretan Božić.

- Sretan Božić i vama.

Jun ustrča uz stepenice. Uđe u stan i upali svjetlo. Razgleda po sobi.

- Spartanac!

U sobi je bio madrac postavljen blizu prozora, pored njega složeni časopisi, knjige, i prazna, oprana pepeljara. Jun zaviri u kuhinju. Sve čisto i prazno. Kao da niko ne živi u stanu. Otvori plakar. Uredno obješena Hamzina vindijakna, par košulja, složena tri džempera i nekoliko majica. Ništa više!? Jun se, ne vjerujući, okrenu preko sobe. Da, pored prozora je bio mali drveni stalak za knjige, tako da se knjiga

nije morala držati u ruci dok se čita. Ali se moralo čitati sjedeći. Nagnu se nad otvorenu knjigu. Jedna strana je bila napisana na arapskom, a druga na jeziku koji Jun nije razumjela. Vjerovatno bosanski - pomisli. Priđe madracu i podiže plahtu. Omirisa je. Mirisala je na Hamzu. Nasloni je za trenutak na obraz. O.K. Tu je bila reklamna naljepnica. Jun uhvati za ćošak i povuče. Konac popusti i ona je opori. Rašriri otvor i ugleda crni zamotuljak. Izvadi ga. Bio je dugačak i potežak. Ona poče da ga odmotava, ali zastade.

- Nije fer, - uze zamotuljak i izađe iz stana. Utrča u taksi i krenuše nazad.

- Šta li je unutra? Mogu bar opipati.

Oprezno pređe prstima pipajući nepoznati predmet po dužini. Mala kutijca. Jedan poduži predmet. Na jednom kraju se nalazila kao ručka. Nož? Ali, na drugom kraju nije bila oštrica već nešto mekše. Kao koža. Možda futrola? Nož u futroli!? Nož? Hamza, Hamza?!

- Da, lejdi?

- Ništa. To ja za sebe.

- Evo nas lejdi.

Jun izvadi novac i pruži mu.

- Zadržite kusur. Sretan Božić.

- Sretan Božić i Vama lejdi. Imajte divnu noć.

- Kakvu divnu noć!? - pomisli Jun odmičući Nejvi Pierom. Kad se približi restoranu, Hamza izađe iz mraka pred nju.

- Evo ti. A voljela sam da nisam išla.

- Hvala ti.

Jun ga zagrli. Nije više osjećala treperenje njegovog tijela. I to je uplaši. Uplaši je i izraz njegovog lica. On je bio tu, pred njom, a ipak negdje daleko.

- Hamza! Hej, Hamza, da li si ovdje?

- Štaa? A to. Jesam, ovdje sam. I te kako. Jun, molim te. Ja idem

unutra. Ti ideš kući. O.K.?

- Šta O.K.? Ništa nije O.K.? Ništa. Desiće se nešto strašno. Znam. Osjećam.

- Mi tu ništa ne možemo izmijeniti.

- Hamza, ja te volim. Hej, čuj me. Ja te volim. Hajdemo odavde.

- Kasno je. Moram da idem. Još nešto. Ako se ne vidimo... Evo ti ova kutija. U njoj je objašnjenje za sve. A evo ti i ova druga. U njoj je kako je trebalo biti.

- Hamza joj ugura u ruke dvije kutije. Iz džepa izvadi novčanik i gurnu ga u njezin džep.

- Hamza, molim te...

Hamza više nije bio tu. Okrenuo se i otišao u mrak. Skinuo je mantil i sako. Iz zamotuljka izvadi Tanto sa futrolom i kaiševima. Stavi ga na leđa i priveza kaiševe za pantole. Napravi par pokreta lijevo - desno, da isproba kako leži i kako se ponaša. Zadovoljno klimnu glavom. Ponovo obuče sako i mantil ne obraćajući pažnju na zimu i snijeg. Iskorači iz mraka i krenu prema restoranu.

Jun je stajala na vjetru i gledala kako odlazi.

U holu, Hamza ponovo skide mantil i preda ga na garderobu zajedno sa napojnicom. Ljubazni šef sale mu priđe.

- Sačuvao sam vam sto.

- Hvala, mislim da neće trebati. Imam društvo unutra.

Hamza prođe pored njega i krenu ravno prema stolu za kojim je sjedio Kum sa društvom. Sve ih je poznavao. Ista postava kao onog aprilskog dana 1992. pred njegovom kućom. Kum, krupni ćelavi, dvojica koji su izgledali kao profesionalni razbijači i Neno. Neno, za kojeg je platio tristo maraka i oslobodio ga. On je povraćao nakon ubistva Amre i Malecke. Hamza priđe i zaustavi se na metar od stola.

- Pa, kako si Kume?

- Šta! Ti! Hamza! - Kum skoči sa stolice. I ostali, osim Nene,

ustadoše. Kum je razrogačenih očiju posmatrao Hamzu. U jednom trenutku se sjeti da se nalazi u Americi, u prepunom restoranu, da je bezbjedan.

- O, Hamza! Dobro sam Hamza! Kako si ti? - Kum sjede. Sjedoše i ostali.

- Dobro je, Kume. Dobro. A vi? Slavite Božić?

- Kakvi mi i Božić. Pijemo.

Kumovi pratioci su brzo prelijetali očima sa Hamze na Kuma tražeći u njihovim očima signal za opasnost. Hamza je djelovao svakako samo ne opasno. Mirno je gledao Kuma.

- Pa, kako je bilo Kume?

- Gusto. Načepili ste nas dobro na kraju.

- I vi ste nas.

- Hvala ti za Nenu.

- Nije to ništa. - Hamza ga je posmatrao. Mislio je strahovitom brzinom. Kažu da CIA ima kompjutere koji rade milijardu kombinacija u minuti. Hamzin mozak je bio savršeniji.

To je, dakle, to. Konačno. To je ono što je želio i za čim je žudio sve ovo vrijeme. Da ima Kuma ispred sebe. Gledao je sa zanimanjem to lice kao da ga prvi put vidi. Pravilne crte, visoko čelo, kosa, brada i brkovi neuredni kao i uvijek. Inteligentne oči. Malo načete alkoholom. Vjerovatno je puno pio zadnjih godina. Slabo spavao? Kum. Njegov Kum. Čovjek koji mu je srušio život. Jednom. I izgleda sada po drugi put. A ne vrijedi. Ovo što se zove čovjek, što je pred njim, ne vrijedi jednog nokta sa Amrine ruke. Jedne dlake sa glave Malecke. Ne vrijedi jednog zabrinutog Juninog pogleda. To lice. Nekada mu je bilo drago... Zašto? Šta se to desilo u toj tvojoj glavi da si se odlučio na tako nešto. Ubiti. Dobro! Zašto ženu, zašto dijete? Ti si burazeru u prošlosti. Ti si još u vremenu Kosovske bitke, u vijekovima zatrpanim mržnjom i lažima o nekadašnjem imaginarnom Dušanovom carstvu. Nikada nećeš biti sposoban da otkriješ ljubav. I kada se oženiš, kad budeš spavao sa ženom, iz mržnje, a ne iz ljubavi, pravićeš djecu koju ćeš odgajati u

istom čudovišnom poretku reda i stvari kao što je tebe odgajao tvoj otac četnik, i njega njegov otac, i njega njegov... Pravićeš djecu koja će i sama živjeti u svijetu mraka i laži. Laž je vodila tvoje pradjedove. Vodiće i tvoje praunuke. Sve dok jednog dana, u dalekoj budućnosti, tvoj narod ne iznjedri čovjeka koji će konačno reći dosta. Stanite. Sve je to laž. Mi moramo ispočetka. I kao nekada Willy Brant, kleknuti pred sjenima nevinih i zatražiti oprost. Šta sad?

Da te ubijem?

Mrtve ne mogu vratiti. A ti? Ti si već mrtav. Samo što to ne znaš. Vjerovatno nisi nikada ni živio. Osjetio ljepotu, mirise, plava svitanja iznad grada koji si tako dušmanski razarao. Ti jesi mrtav. Jun? Gdje je Jun? Vjerovatno napolju? Čeka me. Amra, Malecka? Vi razumijete!?

Dino, Senad, Dado...?

- Znam, Dado. Čujem te. Tanto, Tanto! Imaš ga pred sobom! Kreni! Dado, oprosti. Dosta je bilo. Ja imam izbor. Mogu birati. Nikada do sada mi nismo mogli birati. Ubijajući sve na što su naišli nisu nam ostavili ni mogućnnost da se predamo. Ovo je moj izbor.

- Šta je Hamza?

- Ništa Kume. Da ti se zahvalim.

- Za šta?

- Za Amru i Malecku. Neno je bio samo djelić duga.

- Da, rekao mi je Neno.

- Pa... Odoh ja sada. Imam neki sastanak. Drago mi je da sam te vidio.

Hamza mu mahnu rukom, okrenu se i krenu prema izlazu. Muzika je svirala neki lagani latino-američki ritam. Konobari su brzo i nečujno špartali salom. Čuo se tihi zvuk kuckanja čaša. Gosti su nazdravljali za sretan Božić.

****

Jun se skloni sa vrata da je Hamza ne vidi.

- Hvala Bogu. Sve će biti u redu.

- Stani! Sta-ni!

Kumov glas je nadjačao sve druge zvuke u restoranu.

Hamza stade. Gosti za susjednim stolovima prestadoše da pričaju. Muzika je nastavila svoju laganu svirku.

Hamzine usne se rastaviše i otkriše dva reda bijelih, čvrsto stisnutih zuba. Iskezi se. Kao vuk.

Gostima za susjednim stolovima, poslije su se kleli u to, učini se da čuju režanje iz dubine njegovog grla.

- Ovako je ipak bolje. Pokušao sam bar. Zbog Jun. A znam da bih sebe proklinjao cijelog života. Da završimo. Sve ima svoj kraj. Dugovi se moraju isplatiti. Oprosti mi, Jun.

Hamza je osjećao kako adrenalin juri kroz tijelo prodirući u svaku ćeliju.

Iz džepa izvadi usku, crnu svilenu traku za kosu. Bijelom svilom, arapskim slovima, na traci je bilo izvezeno *"La Ilahe illellah, Muhammedurresulullah"* (Nema Boga osim Allaha a Muhammed je njegov poslanik). Traka Mudžahedina i budućih šehita kojom su povezivali kosu prije polaska u borbu. Hamza je namota oko lijeve šake.

U trenutku dok se okretao prema Kumu bio je spreman. Za trenutak mu se učini da je vidio Jun na ulazu. Sljedećeg trenutka ju je zaboravio. Zaboravio je sve oko sebe. Lijevom rukom prebaci slap kose na lijevo rame. Vrati se par koraka i zaustavi ispred stola.

- Kaži, Kume?

- Dosta sranja. Da završimo.

- Šta da završimo, Kume?

- Nemaš ti meni ništa dužan! Ništa. Razumiješ li ti mene? Ništa! - Kum je vikao. Očito je izgubio kontrolu.

- Kako to misliš, Kume?

- Fino! Nema duga! Nema Amre! Nema Malecke! Ja sam ih ubio! Ja!

- Znam, Kume, ja sam ih sahranio. Iste noći.

- Nemoguće!

- Moguće, Kume. U ružičnjaku iza kuće. I vidiš ima duga.

Hamza podiže malo lijevo rame i ispruži desnu ruku prema Kumu.

- Ne znam samo šta ti je ovo trebalo, Kume.

- Pucaj! Pucaj! Pucaj, majku vam jebem! - Kum je vrištao prema svojim pratiocima.

Oni sunuše rukama pod sakoe vadeći oružje.

Gosti restorana su se razilazili u izjavama koje su poslije dali policiji. Jedni su tvrdili da se sve odigralo za pet sekundi dok su drugi bili ubijeđeni da je, od trenutka kada je onaj sa bradom nešto povikao i onaj drugi sa zlatnom kosom prišao stolu, pa do kraja, prošlo cijelih sedam, a možda i čitavih osam sekundi.

Neno se baci unazad. Pade zajedno sa stolicom i ostade da leži, u tom smiješnom položaju, sa nogama preko stolice i visoko podignutim rukama.

Prvi Kumov pratilac, Hamzi najbliži sa lijeve strane, već je imao pištolj u ruci kad se Hamza pokrenuo. Lijevom rukom uhvati ručku Tanta koja je izvirila pored vrata na desnom ramenu, i u velikom luku, strahovitim zamahom pogodi zglob ruke koja je držala pištolj. Teško sječivo presiječe meso i kost i šaka zajedno sa pištoljem odleti na pod.

- Aaaaaaaaah! - vrisak ispuni prostor.

Muzika ušuti. Gosti poskakaše sa stolica.

Hamza baci nož u zrak prema desnoj ruci, uhvati ga u letu, i u

istoj kretnji, širokim, skoro horizontalnim zamahom zasiječe vrat Kumovog pratioca koji mu je bio sa desne strane. Krv u vodoskoku šiknu iz presječenog vrata. Ne gledajući u njega, skoči preko stolice i nađe se ispred Ćelavog. Ćelavi je imao automatik pištolj i upravo ga je repetirao. Hamza se prilijepi uz njega zagrlivši ga lijevom rukom oko vrata i blokirajući njegove ruke. Zamahnu, i udarcem odozdo zabi mu nož u srce. okrenu Tanto u tijelu, izvuče ga i odgurnu ćelavog od sebe. Lijevom rukom zgrabi ivicu stola, odbaci ga u stranu i nađe se pred Kumom.

Kum je stajao blijed. Široko raširenih očiju.

- Ako moraš da ubiješ, neka to bude brzo i čisto, - bio je Avdagin savjet na početku rata.

Hamza zamahnu nožem odozdo. Zabi ga malo ispod stomaka i povuče

Hamza se nasmiješi.

- Ovako je najbolje.

Jun je već krenula napolje da sačeka Hamzu, kada je začula Kumov glas. Vratila se i provirila iz predvorja restorana. Kad je počelo, kad su Kumovi pratioci izvukli pištolje i kada se Hamza pokrenuo, ona pokri lice rukama. Nakon par sekundi, začuvši pucnje, skloni ruke sa očiju u ugleda kako se Hamzino tijelo trznu pod udarima metaka.

- Hamzaaaaaa! Neeeeee! - Jun potrča preko sale.

Hamza se zaljulja. Izvuče Tanto i odgurnu Kuma, čije se tijelo skljoka na pod. Postaja trenutak i onda pade na koljena. Glava mu je bespomoćno visila naprijed. Na Junin vrisak, pokuša da se okrene ali izgubi snagu i pade na lice.

Jun se spotače u cipelicama sa visokom potpeticom. Nekako ih zbaci s nogu i pritrča Hamzi. Okrenu ga na leđa i podiže mu glavu. Hamzine oči su se gasile. Za trenutak joj se učini da ju je prepoznao i da pokušava da joj kaže nešto.

- Hamza! Hamza! - drmusala ga je. Uzalud. Hamza je već bio daleko.

- Hamza! Hamzaaa! - podiže glavu. - Zovite hitnu! Zovite bolnicu! Za Boga, zovite nekog!

Drhtavim prstima šef sale je pokušavao da nazove 911.

O KNJIZI

Mugdim Karabeg, novinar

Autor romana "BLACK SOUL" ("Crna Duša)," Ahmet M. Rahmanović je rođen 1954. godine u Zenici. Sve do kraja agresije na Bosnu i Hercegovinu, sa suprugom i troje djece je živio i radio u Sarajevu. Krajem 1995. godine došao je sa porodicom u Čikago gdje i danas živi. Dilomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1977. godine.

"CRNA DUŠA" je roman koji se ne ispušta iz ruku već nakon prve pročitane stranice. To je uzbudljiva, često surova i sirova priča o ratu koji nije onaj klasični, o ratu koji nije opisan niti predviđen ni u jednom udžbeniku vojne literature; o agresiji na Bosnu i Hercegovinu, prije svega na muslimane-Bošnjake, sa dvije strane, o luđačkom plesu krvoločnih aveti zla koje su htjele da pobiju, siluju, opljačkaju i izmrcvare sve što je muslimansko i bosanskohercegovačko, o dvoličnosti, ravnodušnosti i hipokriziji svjetske zajednice koja se pravila gluhom i slijepom, skanjivala se i izmotavala, dok je u središtu Evrope vršen genocid krvaviji od fašisitičkog, koji je pokosio 200.000 nevinih i rastjerao milion i po nedužnih na sve četiri strane svijeta.

"BLACK SOUL", "Crna Duša", Ahmeta M. Rahmanovića nije, međutim, ni pamflet u odbranu jednog naroda, ni hladna optužnica tužioca iz nekog Haga, ni posmrtna, tugaljiva lamentacija nad nevinim žrtvama, ni glorifikacija borbe BiH protiv agresora, niti njeno nipodaštavanje ili kritika.

To je roman istine. Realisitičan. Uvjerljiv. Herojski i antiherojski. To je priča o Sarajliji Hamzi, borcu sa prve linije, braniocu i osvetniku, o suprugu i ocu koji je, igrom slučaja, sa jedne uzvišice snimao kamerom kako mu svadbeni kum, Srbin, dolazi "mercedesom" pred vikendicu iznad Sarajeva, ubija svoje kumče i kumu koju njegove bradonje pokušavaju da siluju. Zatim se sve odvija svojim neumitinim redosljedom, oko i unutar Hamze, od čega mu duša počinje polako da crni, da bi, dolaskom u Ameriku, potpuno pocrnjela. Pogotovo kada je u sred Čikaga, u elitnom restoranu, susreo svog kuma u društvu njegovih nekadašnjih pajdaša-četnika...

Rahmanović je, kroz svoj živi, dramski dijalog, koji se stalno vodi između likova u romanu, ocrtao i njihove karaktere i psihologije, i sve što znači rat i šta u ljudima ostavlja rat, sve ono što su bili Sarajevo i BiH u ratnom košmaru i neposredno poslije mira, a i danas, sa vrlo plastičnim slikama Sjedinjenih Država i Čikaga, načina i atmosfere življenja u Kolumbovoj zemlji i običaja koji u njoj vladaju.

Akademik Tvrtko Kulenović u svojoj ocjeni o recenziji rukopisa između ostalog piše:

"...Posebnu vrijednost romana predstavljaju likovi. Od samog početka je jasno da je glavni junak Hamza, njegova psihička bujnost i fizička okretnost... Zatim Avdaga, Hamzin otac, jedan od onih šutljivih likova Bošnjaka..., izvana sposoban da sakrije i proguta, a iznutra pun neomedene ljudskosti, sposobnosti za ljubav i iskustva dovoljnog za čitavu jednu generaciju...

Tu se prvi put otvara i atmosfera bosanske bošnjačke kuće, porodice; žena nije potčinjena muškarcu kao što se to često misli, nego je tiha, ima svoj način odlučivanja, svoje puteve do sudbine...

U pitanju je izvrstan roman koji zaslužuje da bude objavljen i u Bosni i u Americi, a može se očekivati da će imati brojnu publiku i tamo i amo..."

Objavljeno u Zambaku, broj 15, juni juli 1998. godine

Tvrtko Kulenović, književnik

"Blek Soul" je "pismen" roman, i to u okviru one vrste književnosti kakve je kod nas uvijek malo bilo. Niti u njemu ima amaterizma, uobičajenog u prizvodima "ratne" književnosti, niti je njegov autor književno neobrazovan - samo je sav usmjeren na akciju, poput autora nekih američkih filmova i romana. Na početku vrlo ubjedljivo podsjeća na američke ratne filmove u kojima udarna grupa izvršava neki poseban zadatak, ali u tim filmovima taj zadatak, ta akcija najčešće ostaje do kraja glavna tema, što sa našim romanom nije slučaj. Njegova je tema epska kako i odgovara romanu, prati junaka kroz znatan dio njegovog života, ali uvijek je ostvarena kroz dramatična zbivanja, kroz radnju. Pri tome je ta "šira" radnja podjednako vješto vođena kao i ona "uža" na početku: od ubistva Amre i djeteta do osvete u američkom restoranu, ona ima pravilan i jasan tok bez obzira na sve digresije, na promjenu mjesta i situacije, pa čak i umetnute komentare i opise aktuelnih zbivanja na svjetskoj sceni, a koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Ljubavna priča u Americi također je odlično ukomponovana u tu cjelinu, ona daje veću snagu "završnom udarcu" piščevom i njegovog junaka Hamze. U tu ljubavnu priču odlično se uklapa priča o majci Amerikanki, Azri, a sve se završava - crno.

Posebnu vrijednost romana predstavljaju likovi. Od samog početka je jasno da je glavni junak Hamza, njegova psihička bujnost i fizička okretnost, ali po ranjavanju u prvi plan izbija Kapetan (bivši, bivše JNA) koji je suzdržan, naučen na disciplinu, ali kad preuzima vođstvo otkriva izvanrednu odlučnost, sposobnost, vještinu i nemilosrdnost u akciji. Zatim od njega "palicu" preuzima Avdaga, Hamzin otac, jedan od onih šutljivih likova Bošnjaka, i tradicionalnih likova književnosti, izvana sposoban da sakrije i proguta, a iznutra pun neomedene ljudskosti, sposobnosti za ljubav i iskustva sadržajem dovoljnog za čitavu jednu generaciju.

Tu se prvi put otvara i atmosfera bosanske bošnjačke kuće,

porodice, nenametljivim indikacijama - žena nije potčinjena muškarcu kako se to često vulgarno misli, nego je tiha, ima svoj način odlučivanja, svoje puteve do sudbine, a pri tom je uzajamno poštovanje i ljubav muža i žene, oca i majke, najviši ideal i domet ove ljudske zajednice.

I druga mjesta, odnosno situacije koje se u njima odvijaju jer opisa mjesta nema, predstavljena su upečatljivo, istinito, sa uzbudljivom autentičnošću - " kao da je autor tamo bio." Na nekim mjestima je i bio, na primjer na famoznom Sarajevskom tunelu i na ulazu u njega koji četnici neprestano tuku artiljerijom, kao i na mjestima u Južnom Chicagu koja opisuje u drugom dijelu romana, ali su podjednako autentična i ona mjesta i situacije u kojima nikako nije mogao biti: Rusija za vrijeme drugog Svjetskog rata iz Avdagine priče.

Osnovni način izražavanja je dijalog - mjestimično ga treba učiniti škrtijim, kao što su škrti i opisi i komentari. Jezičko oblikovanje je uopšte najslabija strana knjige, često je konvencionalno, ali se u "huku radnje" ponekad i ne primijeti. S druge strane, i na tom planu mogu se naći pravi biseri kao u dijalogu između Avdage i isljednika koji je, zajedno sa "čitavom Jugoslavijom" poslije 1948. okrenuo leđa Sovjetskom savezu i njegovom uticaju, ali se, naravno, drži komunističkih načela, pa kaže: "Religija je opijum za narod", a Avdaga odgovara: "To je od Lenjina."

U pitanju je izvrstan roman koji zaslužuje da bude objavljen i u Bosni i u Americi, a može se očekivati da će imati brojnu čitalačku publiku i tamo i ovdje. Od sveg srca ga preporučujem za objavljivanje.

Chicago, maj 1998.

IZDAVAČ:
ZAMBAK BH ODJEK
INC. 4770 N. LINCOLN AVE. SUITE 1
CHICAGO IL. 60625
Tel/Fax:(773)506-4945

glavni i odgovorni urednik: Esad Boškailo

zamjenik gl. i odg. urednika: Senad Agić

urednik u redakciji: Mugdim Karabeg

redakcija:
Amir Berberkić, Ferid Mujdragić, Emira Karabeg, Hasan Avdich, Amer Smajkić, Erkin Mededovin, Zlatan Buzaljko

sekretar: Mirsad Kurtagić

...izvrstan roman koji zaslužuje da
bude objavljen i u Bosni i u Americi.
Tvrtko Kulenović, književnik

"Crna Duša" je roman koji se ne ispušta iz ruku...
...uzbudljiva, često surova i sirova priča o ratu...
...o dvoličnosti, ravnodušnosti i hipokriziji...
Mugdim Karabeg, novinar